

Георгій Філіпчук

Націєтворчість
ОСВІТИ

*I день іде, і ніч іде.
I голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки!*

Тарас Шевченко

ББК 74:66.5:87(2Ук)

УДК 37.014:1(477)

Ф 53

Рекомендовано до друку:

Вченю радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
(протокол № 13 від 29 грудня 2014 р.)

Центральним правлінням Всеукраїнського товариства «Просвіта»
ім. Тараса Шевченка (протокол № 17 від 19 листопада 2014 р.)

Філіпчук Г. Г.

Ф 53 Націстворчість освіти. Монографія / Георгій Філіпчук. – Чернівці:
Зелена Буковина, 2014. – 400 с.
ISBN 978-966-8410-85-1

Рецензенти:

Ничкало Н. Г. – доктор пед. наук, професор, дійсний член НАПН України, академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України;

Бех. І. Д. – доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України, директор Інституту проблем виховання НАПН України;

Солдатенко М. М. – доктор пед.. наук, зав. відділом теорії та історії педагогічної майстерності Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

У роботі на основі суспільно-педагогічного аналізу висвітлюються важливі проблеми і завдання культурно-освітнього і соціально-політичного характеру, спрямовані на зміцнення націстворчих процесів в Україні. Сутність розгляду – громадянсько-освітній контекст державного і національного розвитку, впровадження в зміст освіти головних педагогічних принципів людиноцентризму, україноцентризму, природо- і культуроідповідності, які стимулюють формування національної свідомості, ідентичності і єдності українського народу, творення консолідованої політичної нації. Показано значущість національно-оберігаючої освітньої політики, пріоритету утвердження власного національного «Я» для подальшого поступу України в загальноєвропейську спільність. Виховання нації, її безпека визнається найголовнішим стратегічним завданням держави і суспільства.

Подані матеріали можуть бути корисними для тих, кого цікавлять проблеми освітньої політики, виховання нинішнього і наступних поколінь українців, хто воліє бачити Україну успішною на шляху європейзму і сталого розвитку.

ISBN 978-966-8410-85-1

© Філіпчук Г.Г., 2014
© Зелена Буковина, 2014

ЧАС КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У ВІМІРІ «ПЕДАГОГІКИ ЗЯЗЮНА»

Перед освітою незалежно від часу, мають стояти вічні й універсальні завдання: а) виховувати в людях гуманізм; б) виховувати свідомих громадян; в) виховувати повагу до власного народу і людства. Їхня реалізація направлена на досягнення вищої мети — виховати Людину, яка здатна служити Істині, Добру, Красі. Як, якими шляхами і засобами, на які основи варто опиратися, щоби досягти таких високих цілей? Тим більше, як засвідчує суспільна практика, світ, наближаючись до 8-ми млрд показника населеності Землі, стає дедалі агресивнішим, нетерпимішим до «іншого». Чи задовольнятимуть людство загальновизнані цінності часів *Відродження, Просвітництва* на даний час, коли одні нації й держави ведуть наступальну боротьбу за глобальну гегемонію, інші перед собою ставлять пріоритети виживання, а майже всі (більше 190 країн) на світовому саміті разом декларують великі принципи демократії, свободи, прогресу, які дедалі важче реалізовувати. Очевидно, світ потребує сталого розвитку, що базується на синтезі трьох важливих складових життєдіяльності — економіці, соціальній політиці, екології. Він потребує також не лише виживання й прогресу для нинішніх поколінь, а й гуманістичної філософії *відповідальності* перед майбутніми поколіннями. А це означатиме, що для цього слід виховати людину і суспільство, які б сприйняли такі цілі, які спонукають бути істинним громадянином, мати прогресивні етичні переконання, проявляючи мужність, одержимість і жертовність в обстоюванні позиції, що є гуманною і справедливою у ставленні до себе, народу, людства. Уся історія педагогіки, до свід виховання і розвитку націй засвідчує, що ось уже яке століття людство нездатне обходитися у цьому сенсі без трьох класичних принципів: природовідповідності, культуротовідповідності, самодіяльності (творчої активності).

Особливої уваги в умовах глобалізації і посилення конкурентоспроможності держав і народів заслуговує принцип культуро-

кожного суспільного індивідуума. Тоді така особистість є гідною й продуктивною частинкою своєї нації. Людство, народ, індивідуум стають благороднішими, цікавішими й кориснішими, коли володіють національним виразом, культурною своєрідністю.

Людство, національні спільноти, країни, міждержавні об'єднання у ХХІ столітті стають дедалі мобільнішими, оскільки нарощуючі тенденції глобальних і регіональних викликів, природних і техногенних катастроф, політичних і соціальних кризових явищ, фінансових депресій і військових агресій вимагають адекватних дій, консолідованих зусиль і боротьби з метою безпеки, виживання, стального розвитку. Для цього застосовуються найрізноманітніші засоби й інструменти від науково-технічної до екологічної сфер. Проте часто унікальний потенціал знань у цих напрямах і компетентностей не завжди здатний забезпечувати бажаний результат, стабілізацію і суспільний прогрес. Для гармонії стосунків Людини (в широкому сенсі цього слова) з Людиною, Природою, Світом, держави з державою, народу з народом, нормальній життєдіяльності людства потрібен не лише досконалій прагматизм, а й високий гуманізм, що олюднює суспільне буття. Приходить усвідомлення (на жаль, не для всіх) народами і державами того, що цінності етики, моралі, естетики, загальнолюдських принципів і поведінкових норм, національних цінностей і традицій суттєво впливатимуть надалі на свідомість, почуття, ідеали, позиції, логіку поведінки і культуру ухвалення рішень політичного, економічного, соціального, екологічного, гуманітарного, технічного, міжнародного характеру. Адже творення власного і суспільного «Я» відбувається на значно ширшій і глибшій основі, ніж навіть найсучасніша матеріальна культура.

«Я з гордістю і радістю вітаю, — писав у XIX ст. видатний американський поет, гуманіст і демократ У. Уїтмен, — і кораблі, і машини, і ферми, віддаючи їм данину захоплення, але людська душа не може задовільнитися тільки ними. Опираючись на них (як опираються на землю ногами), душа прагне вищого... Чи існує мистецтво, моральна і релігійна культура, які б могли бути єдиним віправданням великої матеріальній культури?»¹

¹ История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. — Уитмен. — М., Искусство, 1967. — С.994.

Отже, суспільне життя потребує культури — духовної, естетичної, етичної, громадянської, яка опирається на ґрунт світової національної спадщини. За таких умов людські помисли і вчинки матимуть якісно інший, благородніший і гуманніший характер. Саме культурні цінності народжують і оберігають життя, формують ідеали й життєві смисли, творять любов до близького, народу й людського роду, рідної землі, природи, Батьківщини. Культура передусім потрібна для особистісного саморозвитку як засобу духовного, інтелектуального, фізичного становлення.

Потреба культури непідвладна ні часу, ні етнічним чи географічним ознакам. І гасло світової спільноти, що «кожна культура має бути почutoю» у ХХІ столітті є одним із найбільш гуманістичних, бо в його основі — людська особистість і життєздатність народу, який без культури не сформує сильної держави, здорової і творчої нації, благородних чоловіків і прекрасних матерів, відважної і вдячної молоді.

Тому прагнення «годуватися» культурою — універсальне у вимірах людського буття, а парадигма — «культура — освіта — людина — суспільство — світ» є методологічна база для глобального і національного розвитку. І завдання, яке мусить вирішувати практична і наукова педагогіка, як освіта, культура змінюватимуть сучасний агресивний, нетолерантний, мілітарний і конкурентний світ на краще. Чи спроможні вони його здійснювати? На цьому шляху різні держави, нації, освітні системи, входячи з одного боку в єдиний освітній простір, а з іншого — розробляючи і реалізовуючи власні моделі, концепції і новаційні технології, світоглядні орієнтири, формують своєрідну освітню політику відповідно до суспільно-державного замовлення. Часто воно діаметрально протилежне з точки зору культурно-етичної мотивації. Якщо, наприклад, у Японії Національний інститут інформатики розробляє науково-освітній проект «Торобо-кун» зі створення системи штучного інтелекту, який міг би скласти вступні іспити й «вступити» 2021 року до Токійського університету, то в Москві розробили програму (освітньо-виховну), за якою діють більше 200 молодіжних військово-патріотичних клубів, у яких «цінності» спецназу, війскового козацтва, «Новоросії» поєднані з нетерпимістю до України. Результати соціологічних до-

сліджень «Левада-центра» (листопад 2014 р.) засвідчують про вкрай негативні наслідки такої політичної культури. Адже лише кожний десятий (10%) росіянин відчуває відповідальність за смерть людей на Сході України, а 83% її не відчувають.

Очевидно, важко, або майже не можливо ззовні впливати на зміст національних освітніх систем. Кожна наділена власними механізмами саморегуляції і самовдосконалення, кожна по-своєму сприймає наріжні принципи педагогіки: культуроздовідність і природовідповідність, кожна по-різному, залежно від стану розвитку громадянського суспільства, піддана політичним й авторитарним впливам. Для них доволі складно знаходити спільний знаменник, зважаючи на неоднаковість рівнів політичного, економічного, соціального, культурного розвитку, на своєрідність історичного поступу, усталених традицій. Але навіть за таких умов окреслюються спільні ознаки, критерії, загальні підходи.

У зв'язку із зазначеною тенденцією універсалізації в освітній політиці окремих цінностей не лише технократичного, а й гуманітарного характеру варто акцентувати увагу на двох стратегічних пріоритетах. Перший. І в країнах «золотого мільярда», і в менш розвинених сформувалося і формується розуміння нагальної необхідності щодо активного розвитку людського потенціалу (капіталу) — найголовнішого багатства народу. Аналіз засвідчує, що доля людського ресурсу в структурі національного багатства складає в передових державах до 80%. Другий. В умовах глобальних процесів, невпинного розвитку технократичних суспільних моделей, інформатики, економізації політики спостерігається намагання ефективно утримувати гуманітарну спрямованість освіти на всіх рівнях. Очевидним стає факт, що більш як семимільярдна людська спільнота дедалі більше потребуватиме гуманізації взаємин, оцінок, практичних рішень, що першочергово важливо для фізичного й морального виживання. Тому оптимально балансуючи технократичністю і гуманітарністю у змісті освіти, стає зрозумілою нагальна необхідність безперервної дії не лише принципу людиноцентризму, а й культуроцентризму. Культура в її широкому значенні — основа розвитку людини і суспільства, вона становить основу безпеки нації й держави, забезпечує їхню конкурентоспроможність.

можність, являє собою найбільш потужний чинник формування громадянського суспільства, його патріотизму, державності, цивілізаційної освіченості.

Сказаному вище заперечувати важко, оскільки з точки зору логіки модель «освіта — культура — суспільство» не потребує навіть суспільній дискусії. Швидше за все необхідність культури в освіті характеризується аксіоматичністю і приймається без доказів. Але варто також визнати, враховуючи ставлення до культурних цінностей у сучасному українському суспільстві, що на культурний дефіцит страждає не стільки практична і теоретична педагогіка, скільки політико-правова сфера ухвалення рішень щодо вибору освітньої стратегії. Бо саме від них значною мірою залежить вирішення проблеми «культури» і «культурності» на рівні соціосередовища, держави, влади, педагога, сім'ї, молоді. Справді, Україні потрібна нині інша, якісніша освіта і для опанування новітніми знаннями, компетентностями, уміннями, так і для гуманізації людини і суспільства, етизациї й естетизації у ставленні до живої і неживої природи. І якщо мета, мотивація цих завдань є більш публічними і зрозумілими навіть поза межами професійного середовища, то засоби, ресурси і напрями досягнення якості «освіти культурної» залишаються невизначеними, розмитими деклараціями і намірами. Колись Аристотель у своїй «Політиці» зазначав, що «благо за всіх обставин залежить від дотримання двох умов: одна з них — правильна постановка завдання і кінцевої мети будь-якого роду діяльності, друга — віднайдення будь-якого роду засобів, які приведуть до кінцевої мети».¹

Але для того, щоб виконувати ці вічні аристотелівські правила, недостатньо мати лише здорове педагогічне середовище, потрібні передусім розуміння і політична воля тих, хто відповідає за матеріальне і духовне благополуччя своїх громадян, тобто влади. Вона мусить усвідомити і діяти відповідно до основоположної закономірності, що «державою-лідером у світі буде та, як зазначав академік І. Зязюн у «Педагогіці добра», яка створить найбільш ефективну систему шкіл, коледжів, ліцеїв, гімназій, щоб максимально розвивати інтелектуальний і морально-почуттєвий потенціал своїх громадян... Політикам і урядові слід орієнтуватися у світових ставленнях до освіти, її оцінках, її впливовості на національний прогрес.»

¹ Аристотель. Політика: (пер. с давнегрец) / Аристотель. — М.:АСТ Москва,2010. — С.258.

Тому освіта і наука в Україні, мають, найперше, об'єктивно само-оцінюватися, щоб правильно визначати своє місце в системі міжнародних координат. Наведу, можливо, не зовсім коректне порівняння якості освітньо-наукової сфери. Наприклад, річний бюджет на дослідження і розробки 17-го за «Шанхайським» рейтингом університету Джонса Хопкінса (США) — 2,1 млрд долларів. Одна лабораторія прикладної фізики цього університету фінансується в обсязі понад 1 млрд дол. (що перевищує видатки на всю науково-технічну сферу України). Нині в Україні на дослідження та розробки витрачається неповних 0,8% ВВП, а в країнах ЄС — 2,1% (в 2,7 раза більше). За 10 місяців 2014 р. видатки на освіту зменшилися на 5,8% і сягають 22,95 млрд грн, а обсяг зовнішнього боргу зріс на 43,2% (до 36,65 млрд грн). Дефіцит бюджету — 53,8 млрд грн.¹ Отже, культура влади є культурою ставлення до освіти і науки. Аналіз матеріалів діловодства, яку виголосив 15 років тому І. Зязюн на загальних зборах АПН України, демонструє низку значущих культурологічних вимірювань освіти, зокрема наголошується на пріоритетності такої освітньої цінності як «передача учням культурних цінностей в їх історичному розвитку». «Порадіємо з того, — зазначав він, — що ми є очевидцями позитивних зрушень у царині розвою нашої духовності, у поверненні до вжитку і соціального відтворення історичних надбань національної культури в галузі історії, літератури, мистецтвознавства, педагогіки»². Іван Андрійович писав ці висновки у рік української педагогіки, і тому була відчутною достатньо сильно його суголосність з ідеями відомих українських педагогів Б. Грінченка, Г. Ващенка, В. Сухомлинського, К. Ушинського. Він був одним із небагатьох представників академічної еліти, який сповідував «філософію серця» у вихованні людини, народу, нації, добре усвідомлюючи сам і передаючи іншим значущість принципів народності і громадянськості. Його світоглядне бачення і педагогічна дія, громадянський чин й ідеалізоване почуття унеможливлювали присутність у власному «Я» декларативності, западливості й позірної ідейності. Адже згідно з його морально-етичною установкою виховання громадянина під силу тільки справжньому громадянину. Ці думки, умовиводи, ви-

¹ Луговий В.І. Де взяти гроші на науку бідному університету в небагатій країні? / Освіта. — 2014. — №47. — С.6.

² Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-методичний посіб. — К.: МАУП, 2000. — С.288.

словлювані ним у різних формах і ситуаціях, творили певні паралелі з судженнями педагога-класика В. Сухомлинського, який у праці «З чого починається громадянин» писав: «Громадянське виховання — це виховання на громадянських ідеях. А ідеї — то святині, здобуті, вистраждані людством, і їх не повторюють щодня..., бійтесь тієї гри в ідейність... Любов і відданість матері — це перша школа громадянськості. І якщо дитина вийшла безграмотною, то їй не оволодіти в майбутньомувищою школою громадянськості — відданістю інтересам Батьківщини. Поганий син не може бути хорошим патріотом».¹ Шана до Матері, обов'язок сина, національні святині, Батьківщина, загальнолюдські цінності й ідеали, моральний приклад у вихованні, громадянська позиція і чин — все це поодиноко і в сув'язі завжди було для Зязюна морально-етичним мірилом особистості, репером, що вказує висоту людяності. Тому він завжди був прибічником повернення державній освіті відчуття честі й достоїнства у своєму суспільстві, а на рівні міждержавних стосунків по-кріпацькому не прислуговувати іншим країнам і народам.

Попри всю значущість освіти для розвитку економіки і технічного прогресу він все-таки був зорієнтований передусім на потреби людини, а не на потреби господарчі, а всі суспільні явища і факти оцінювались з огляду людського розвитку. Його педагогіка опиралася насягнення духовності, що твориться на засадах національної культури, на культурні цінності, здобутки, що формують, як він писав, неповторність і велич національного духу людини. Ігнорування «національного» в освіті спричиняло непоправні втрати для розвитку нормальної людської психології, яка, наголошував І. Зязюн, «позанаціональною» ніколи не була і бути не може». А тому саме народна культура, а не примітивний «маскульт», тиражування якого в Україні досягло небачених розмірів, є основою духовності. Чи не єдиний контрольний орган, який мав би підтримку Зязюна, це — «поліція моралі», яка б не дозволяла спотворювати дитячі душі агресивністю, жорстокістю, відчуженістю від власного «Я», втрачати творчі поривання і романтику.

Безумовно, ефективно оберігати і захищати людськість у людині можна лише в здоровому соціокультурному середовищі, яке

¹ Сухомлинський В. З чого починається громадянин. — Вибр. твори. — У 5 т. — Т.5. — К.: Рад. школа, 1977. — С.364-365.

створює держава, громадянське суспільство, конфесії, організації, творчі спілки й українська інтелігенція, культурно-освітня сфера і ЗМІ. Проблема виховання в широкому сенсі була завжди помітною темою і турботою державної політики, сім'ї в різні часи й епохи. У кінці XVII ст. видатний філософ і педагог Дж. Локк у «Думках про виховання» так окреслював найважливіші чинники цього процесу. «Найбільший вплив на поведінку дітей, — писав він, — має суспільство і поведінка тих людей, які за ними доглядають».¹ Очевидно, що зазначене стосується особистості вчителя. Стверджувати, що цей пріоритет був важливою складовою і в педагогічній науковій творчості Зязюна, то це сказати мало. Адже особистістю Педагога він жив, творив, хворів і вічно співпереживав. Він переконував, що вчитель — основоположна сила соціального відтворення: культурного, економічного, політичного. Без нього унеможливилося соціальний поступ, будь-які досягнення держави і народу. Він є безпосередньо продуктивною силою. А тому ставився доволі критично до багатьох освітніх реформ, які ігнорували чи залишали на узбіччі педагога, боляче сприймав усталену тенденцію відтоку кращих учителів з освіти у зв'язку з непрестижністю професії, а головними причинами цієї згубної тенденції називав матеріальну і моральну. І мав рацію, бо важко надіятися на економічний, політичний, культурний, технологічний поступ України, якщо за оцінкою Держстату (2013 р.) професія педагога залишається найбільш низькооплачуваною.

Проте ціннісний вимір педагогіки Зязюна полягає не в констатації доконаних фактів чи в об'єктивному аналізі, а в розробці і впровадженні концепції професійного становлення педагога, який працює і творить у найважливішому державному інституті соціального відтворення. Його міркування та обґрунтування ролі педагога були доступними і адекватними реальному стану. Перше. Удосконалення якості освіти відбудеться завдяки піднесеню академічного і професійного рівня вчителів, створенню нормальних умов праці. Друге. Необхідно ініціювати Закон про вчителя. Третє. Лише освіта найвищих світових стандартів зробить Україну високорозвиненою. Четверте. Особливу увагу необхідно приділяти сільському вчителю. Адже Україна — світова аграрна

¹ Локк Дж. О гражданском правлении. – Изб. филос. произв. – В 2-х Т. – Т.2. – М, 1960. – С.458.

країна, якій потрібні висококваліфіковані спеціалісти середньої і вищої ланки, де необхідно зберегти село, традиції, народну культуру, зупинити загрозливу демографічну кризу. Готуючи сільського вчителя, варто опиратися на європейський досвід Вальдорфської школи, щоб випускник ВНЗ володів однією-двоюма іноземними мовами, музичними інструментами, опанував методику викладання багатьох предметів, а в малокомплектній школі вів усі предмети й отримував подвійну зарплату. П'яте, найголовніше. Зязюн сприймав Учителя не як професію, а як «вічну сповідувану і вічно живу цінність, непідвладну Часу...», яка ростить і оберігає народ, Вітчизну. У післямові до «Педагогіки добра...» своїм образним зверненням він особливо виокремлює місію Педагога: «Мій народе, моя Україно! Жодне із цих творінь людських на Ваших теренах не посміє життям своїм Вас зрадити чи Вас проігнорувати, бо народжені вони для єдиного: Вас віншувати. Як батька — матір, як рід свій великий, як рідну землю, як свою єдину Батьківщину! Не вина тих, що не вміють це робити або не хочуть, то їх велика біда і особиста трагедія — не навчені, не виховані, не облагороженні великою метою Добра і Любові, Істини і Краси. Ці життєдайні начала і кінцеві результати людського життя перебувають у руках Учителя¹. Сказано чесно, широко, патріотично, професійно. У цьому його людяність, громадянськість, державність, педагогічність, історичний переклик з ідеями українського просвітництва. На початку ХХ століття С. Русова писала: «...Саме на вчителях лежить головна робота національного пробудження народу і керівництво ним в його соціальній, політичній і національній боротьбі...»². Шосте. Об'єктивно оцінюючи значущість для виховання нації й особистості політичних, соціальних, економічних чинників, які значною мірою є продуктом конкретної епохи. І. Зязюн особливою увагою наділяв духовні цінності, які є більш консервативними та базуються на вічних загальнолюдських і національних принципах. Його Педагогіка добра є системною і багатогранною, об'єднуючись з філософією, соціологією, психологією, культурологією, історією та літературою, мистецтвом та етнопедагогікою, вона розвинула

¹ Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-методичний посіб. — К.: МАУП, 2000. — С. 307.

² Русова С. Курсы народных учителей въ Киевѣ. Украинскій вѣстникъ. — 1906. № 8 — С. 968.

конкордизм Г. Сковороди, Д. Чижевського і В. Винниченка, зберегла (за М. Бердяєвим) «Людське в Людині» і солідаризувалась з ідеєю відомого філософа і психолога Г. Лебона, який сказав, що «народ може втратити дуже багато, але в змозі піднятися, проте він ніколи не підніметься, якщо втратив свою душу»¹. «Бо чужа душа, — говорить українське прислів'я, — темний ліс»². Почуття, помисли, погляди, позиції І. Зязюна завжди були суголосні з людськістю, а тому його педагогіка жива і вартісна.

І тому найголовнішим завданням сучасної української освіти, гуманітарної політики — здійснити справжнє, якісне її реформування, щоб культура, передусім національна, сприймалася як важомий чинник консолідації і єдності нації, як генератор розвитку і національної безпеки.

¹ Лебон Г. Психология народов и масс. — Инст. истории РАН. — Изд. КСП. — М., 1999. — С. 40.
² Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / Відн. ред. В. В. Жайворонок. — К.: Вид. «Прогрес», 2012. — С. 261.

ПЕДАГОГІКА ГРОМАДЯНСЬКОСТІ АБО «НЕ ВГАШАЙТЕ ДУХА»

ДУХ, ЩО ТВОРИТЬ МАЙБУТНЄ

Революція гідності стала причиною і водночас наслідком потужного тектонічного національно-духовного зсуву, який оголосив сонміще кризових явищ у політиці, економіці, соціальній, військовій, культурній, освітній та інших сферах життя України. Нauковці й експерти різних галузей доходять незаперечного висновку, що в центрі проблем завжди стояла і стоїть людина, з її високим рівнем чи відсутністю національної свідомості, якою б мусила опікуватися етнополітика. Розмовою з членом Центрального правління Товариства «Просвіта», доктором педагогічних наук, академіком НАПН України, професором Георгієм ФІЛІПЧУКОМ редакція розпочинає низку інтерв'ю про роль і місце просвіти й освіти як складових етнополітики, про важливість її у формуванні здорової нації, запоруки дужої, демократичної і незалежної держави.

— Нещодавно на просвітянській прес-конференції Ви згадували про працю київського цензора-українофоба С. Щоголєва «Украинское движение как современный этап южно-русского сепаратизма» (1912 р.), в якій давалися рекомендації з денационалізації українства. Зокрема там окреслювалися такі напрями, як позбавлення шкільної освіти національного ґрунту; відучення молодого покоління від української мови; заборони українського книгодруку; недопущення українського Божого слова в церквах. Наскільки співзвучні ці сентенції з часами нинішніми?

— На жаль, мусимо визнати, що і через століття Україну продовжують переслідувати ці наболілі проблеми. Тоді, 1914 року цар Микола II заборонив українську пресу, погрожував війною австро-угорському цісарю, якщо у Львові відкриється український університет. Трохи раніше Столипін, діяння якого нещодавно в Києві так западливо намагалися вшановувати деякі представники колишньої кримінально-антиукраїнської влади, зокрема Дмитро

Табачник, повністю заборонив усі українські організації, по всій країні заборонили «Просвіту», а в рік створення СРСР (1922-го) вона припинила своє існування і на Кубані, і на Зеленому Клину.

Але повернімося до окремих фактів днів сучасних. 2008 рік — зупинка діяльності Українського освітнього центру в Москві; 2009-й — переслідування національно-культурної автономії українців у Росії; 2010-й — закриття бібліотек української літератури в Москві. Щодо надуманого жупела насильницької «українізації» російськомовного населення, то наведу лише один приклад. У Криму, де за офіційним переписом 2001 року проживає 576 тис. українців, усього 0,2 % учнів і студентів навчалися українською мовою!

— *Конкретизуймо проблему: на що держава і громадське суспільство в цій ситуації мусять насамперед відповідно реагувати?*

— На освіту, національну освіту й виховання. Бо після хліба, як говорив Дантон, найважливішою є школа. Освіта завжди суттєво впливає на розвиток інтелектуальних, моральних потенціалів особистості, матеріального і духовного життя суспільства, рівень конкурентоспроможності держав і народів.

Щоб уможливити вирішення найголовнішого цивілізаційного завдання — зберегти людське в людині в умовах науково-технічного прогресу, наступу глобалізму і новітніх технологій, — кожному народу потрібна культура і освіта як головні й невід'ємні складові. Без них неможливий не лише поступ, а й виживання людства. Причому гуманна освіта завжди має крокувати попереду реальної, створюючи умови для духовного збагачування людини культурою. Тому такими суголосними для нинішнього часу є слова етнічного поляка і водночас видатного сина України В. Липинського, сказані понад 90 років тому: «...Вавилон розложився і загинув старий Рим, тому що його матеріальна техніка переросла його громадську мораль...».¹

У цьому контексті варто усвідомити особливу значущість проголошеної ідеї як універсальної цінності на саміті в Ріо-де-Жанейро (2012 р.), що «кожна культура має бути почutoю». Справді, не-

¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Київ-Філадельфія. — Твори. Т. 6. — 1995. — С. 204.

має великих і малих культур, не існує перед Всевишнім переваг різnobарв'я ні «елліна», ні «іudeя», бо всі самодостатні, спроможні творити національні й загальнолюдські вартості. А тому глобальний світ мусить долати усталену тенденцію духовного, культурно-освітнього, політичного імперіалізму у відносинах між народами, націями, державами, пам'ятаючи кредо римського історика Курція: «Найміцніша дружба між рівними».¹

— Чи означає розуміння національної освіти певну замкнутість, локальність?

— Ні. Такій освіті необхідний постійний діалог як синтез, взаємоплив, взаємозбагачення національних культур. Гадаю, культуристологічна парадигма в освіті, педагогіці, коли на планеті 1930 року проживало всього 2 млрд людей, і коли нині їх більше 7 млрд, — була гуманістичною спробою виробляти об'єктивний, інтелектуальний, естетичний, етичний погляд на події, явища, факти, процеси, значущі для власної і світової історії.

Її роль у найрізноманітніших сферах життєдіяльності народів, націй, держав буде і надалі визначальною, адже спілкування людства в широкому контексті відбувається, передовсім, завдяки культурі. Але пропагуючи, обстоюючи полікультурність, загальнолюдськість, надважливо усвідомити сенс і етичну цінність культурності, етнокультурності, оскільки найсучасніша педагогічна система, наймодерніші суспільні технології неспроможні виховати гідного громадянина світу без поваги до своєї Вітчизни, землі, історії, рідної мови і літератури, традиції, власного «Я». Від Сократа і до Я. Коменського та Г. Сковороди народам і цивілізаціям передавалося найбільш ціннісне і культуровідповідне правило — «пізнай самого себе», без якого неможливо формувати позитивну Я-концепцію людського розвитку.

— Очевидно, що така парадигма потребує іншої, не статінської педагогіки, якщо необхідно формувати високу етичність у ставленні до особистісного, національного, загальнолюдського?

¹ Прокопович Ф. — Про риторичне мистецтво. — Філос. творч. — Т. 1.— К.: «Наукова думка», 1979. — С. 437.

— Від того, яку педагогіку (традиційну чи класичну, авторитарну чи гуманну) оберуть нації, держави, значною мірою залежатиме суспільний прогрес. Але за будь-яких умов вона має бути не монологічною, а діалогічною; не примусовою, а людиноцентристською; не загальною, а національною.

Важливо також усвідомити, що досвід інших народів у справі виховання є дорогоцінною спадщиною, його необхідно знати, поважати, творчо використовувати. Проте не можна виховувати за чужою педагогічною системою, писав К. Ушинський, оскільки «виховання, створене самим народом, має ту виховну силу, якої немає в найкращих системах...». У кожного народу своя особлива національна система виховання... Як не можна жити за подобою іншого народу, так і не можна виховуватися відповідно до чужої педагогічної системи.¹

Аналізуючи проблему національної освіти, починаючи з дошкілля, Софія Русова зазначала, що виховання лише тоді матиме успіх, якщо воно стоїть на національному ґрунті. «Міцнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка краще других вичерпала в своєму вихованні свої глибокі національні скарби».² Отже, лише така освіта, що сповідує базові цінності особистісно-орієнтованого виховання, поєднує загальнолюдські й національні якості, здатна творити безпечну особистість, яка не таїть у собі загрози «іншим», захищає людину, природу, саму себе.

— Але в сучасному світі не завжди сповідаються класичні гуманістичні принципи, ігноруються цінності культури, народності...

— Мушу стверджувати, що тоді важко дается становлення громадянського суспільства, бо достойний громадянин народжується тоді, коли він навчився бути людиною, яка поважає особисту, національну і державну гідність. І щораз, коли здійснюється наруга над мовою, історією народу, рідною школою, традицією, то відбувається не просто ігнорування універсальних, вищевио-

¹ Ушинський К. Д. О народности в общественном воспитании. Изб. пед. соч. — М.: Учпедгиз. — 1945. — С. 68.

² Русова С. Дошкільне виховання. Вибр. пед. твори. — К.: Освіта, 1966. — С. 43.

кремлених канонів, а й передовсім обезлюднення і збезчещення людини. Повністю руйнуються підвалини національної освіти, головним завданням якої для всіх народів було створення, духовне і матеріальне зміцнення нації. Така освіта не є особливою, але вона мусить бути добротною щодо моральності, науковості, художності, щоб оберігати, творчо розвивати народ. Інакше вона не може називатися національною.

— Як виводити з кризи освіту в Україні? Яким пріоритетам необхідно надавати перевагу?

— Активізувати національні ресурси, людський капітал суспільство здатне лише тоді, коли соціальний і моральний *статус педагога* буде високим, коли соціокультурні й економічні, правові й політичні умови дозволятимуть значно підвищити престиж учительської професії, а сам педагог матиме мотивацію і можливість безперервно вдосконалюватися.

Разом з тим аналіз 2013 року засвідчує, що сфера освіти входить до п'ятірки найнижче оплачуваних галузей в Україні. Порівняно з європейськими країнами, до сім'ї яких прагне Україна, рівень зарплати у нас значно нижчий. Удесятеро вона менша, ніж в американських, і втричі менша, ніж у польських колег.

Попри всі декларативні заяви й оптимістичні оцінки, маємо визнати, що бюджетна політика є найсконцентрованішим і найоб'єктивнішим ставленням держави та суспільства до педагога. Цей реперний знак дуже посутній і його слід розглядати в широкому контексті: від належного забезпечення книгою (навчальною, науковою, художньою), професійними журналами і до наявності у навчальному закладі сучасного інструментарію; створення в ньому і навколо нього середовища, що зберігає здоров'я; присутності тут такого педагога, який власним прикладом здатен виховувати, допомагаючи особистості правильно знаходити шляхи до Майбутнього. На жаль, це — наші мрії і надії, але не реалії.

— Напевно, доля освіти, її перспектива залежатиме і від впливу на цю сферу громадянського суспільства? Які питання

слід ставити йому, зокрема державі, щоб якісно реформувати цю суспільно значущу галузь?

— Стосуються вони насамперед змісту сучасної освіти. Чи спроможна вітчизняна освіта у найближчій перспективі стати врівень з розвиненими країнами; чи забезпечить її конкурентоспроможність наявний комплекс нинішніх реформ; чи сприятиме вона в умовах глобалізації подоланню кризових явищ і викликів, які характеризуються наростаючою тенденцією; чи здатна захистити від уніфікації історико-культурні, духовні, етичні, світоглядні цінності власного народу; чи допоможе розвинути потенціал культурності новонароджуваної нації, яка була б корисною і цікавою в загальнолюдській спільноті; урешті-решт, чи освіта стане головним чинником суспільного прогресу й повернення історичної справедливості, позбавивши народ денаціоналізаційного мороку, повертаючи йому пам'ять, честь і гідність, — це сутнісні питання, які потребують всебічного аналізу й етичної відповідальності.

— Які найважливіші завдання, цілі, функції мають бути характерні для сучасної української національної освіти?

— Найперше — творення духовності народу, олюднення людини, бо спочатку в собі слід знайти людину. Історичний досвід людства переконує, що народ може втратити все: територію, державу, могутність і знову, вибороючи, повернути втрачене. Але ніколи не відроджувався народ, якщо не збережено й загублено його дух, національний дух. Бо лише така моральна сила, свідомість, мислення, духовний внутрішній стан народу робить його міцним, етично відповідальним перед наступними поколіннями, інтелектуальним, творчим, продуктивним, гідним і відповідальним серед «інших».

Завданнями:

— упровадження націокультурної парадигми, оскільки відчуження людини від наріжних педагогічних принципів культури і природовідповідності, народності, формування штучних культурно-освітніх монополій вважатиметься і надалі найбільш антигуманним, антидемократичним підходом, спрямованим

проти особистості, що породжує соціальний, духовний, політичний дискомфорт у суспільстві;

— **долання національного нігілізму, бездуховності, політичного сепаратизму** як негативного спадку національного розвитку та недосконалості організації сучасного націєтворчого духовного життя;

— **якісно нове осмислення державної культурно-освітньої мовної політики в період незалежності**, що зумовлює сутнісну переорієнтацію у сприйнятті українського чинника як суб'єкта, а не об'єкта суспільно-історичного розвитку, позбавляючись негативних світогляднихrudimentів бездержавного минулого;

— **зміщення, особливо в культурно-освітньому, інформаційному, правовому просторі, авторитету української мови як державної**, що відповідає національним інтересам, досвіду сучасних європейських держав. Прогрес у цій сфері стимулюватиме інтелектуальний, культурний, соціальний, громадський розвиток особистості і жодним чином не стримуватиме мовно-культурні процеси національних меншин, а консолідуватиме суспільство, об'єднуватиме українців на материзній позиції межами;

— **усвідомлення на загальнодержавному рівні доконаного факту, що українська освіта функціонує нині вже в іншому, на відміну від радянського, часі й просторі.** А тому всебічне оволодіння здобутками культури, науки, історії, духовності рідного народу, виховання почуття гордості за Україну, поваги до її минулого, сучасного мають визначати зміст освіти;

— **формування шанобливого ставлення до національного прапора, гімну, державної мови, національних свят і святынь, визначних історичних дат і національних героїв, видатних досягнень своїх співвітчизників у всіх сферах життєдіяльності як світоглядної норми і громадянськості;**

— **успішне вирішення освітніх завдань на основі опанування світових знань і досягнень, національних і загальнолюдських цінностей;**

— актуалізація значущості глибоких освітніх традицій національної школи і науки в умовах глобальних реалій, новаційності завдань сучасної освіти. Адже Острозька, Києво-Могилянська академії, братські школи, гімназії, ліцеї, колегіуми залишили і для нашого часу чимало неперехідних цінностей, близьких педагогічних ідей для удосконалення змісту української освіти на основі вітчизняних культурно-історичних надбань. Національна вченість, європейські тодішні центри науки й освіти є добрим прикладом для наслідування.

— Завдяки чому українська освіта, пройшовши складний шлях бездержавності й денаціоналізації, здатна формувати на якісно вищому рівні громадянську й політичну свідомість народу, його честь і гідність?

— Архіважливим є бачення і сприйняття власної історії, культури не чужими, а своїми очима, що об'єктивовує реальний світ. Адже знання життя, творчості, ідей В. Вернадського і К. Ушинського, І. Сікорського і С. Корольова, І. Пуллю і М. Кравчука, В. Курилика і М. Паращука, Г. Сковороди і П. Юркевича, Б. Грінченка й І. Огієнка, С. Крушельницької і М. Колесси, М. Кибальчича і Ю. Кондратюка, Ю. Дрогобича і М. Лисенка, В. Липинського і О. Потебні та багатьох інших видатних українців значно підсилюватиме якість змісту освіти, роблячи її більш інтелектуальною, моральною, національною, а також спонукатиме державу і суспільство всіляко підтримувати наукові, фундаментальні й прикладні дослідження, ростити справжню, а не самопроголошену національну еліту.

Також необхідне формування інтересу до оволодіння цінностями і досягненнями всіх етносів в Україні. Вироблення Я-позитивної концепції у ставленні до народів, культур, цивілізацій ставатиме пріоритетом для національної освіти та громадянського суспільства. Адже нетерпимість «Я» до «Іншого», до всього, що лежить поза межами Вітчизни, несумісна ні з ідеями класичної педагогіки, ні з духом науки, ні з християнськими вченнями. Розумна педагогіка, поряд з любов'ю до України, має розвивати любов до людини і людства.

Для України вартісним є створення, особливо в умовах європоінтеграційних процесів, педагогічно-психологічних, соціальних, правових зasad щодо продуктивного оволодіння досягненнями національної та інших культур для самореалізації особистості, вироблення позитивної мотивації й інтересу до тих знань і цінностей, які знаходяться поза межами національного «Я». Освітнє соціокультурне середовище має всіляко сприяти взаємодії різних етнокультур, виховуючи етнотolerантність, повагу до всіх культурних, мовних носіїв, що є водночас повагою до себе.

— Але достатньо складно реалізовувати універсальні принципи й підходи, коли українська освітня система характеризується своєрідністю й посутніми відмінностями...

— Безперечно, що історія, етнічна структура суспільства, демографічна політика, етнокультурні відмінності, рівень політичної, національної, громадянської культури, психологія, соціальні умови, освітня традиція, зовнішні чинники є достатньо впливовими щодо змісту навчально-виховного процесу. Оскільки етнопедагогічне, етнокультурне середовище в межах України (Крим, Закарпаття, Донбас, Галичина, Буковина, Полісся, Поділля, Слобожанщина, Наддніпрянщина, Волинь) дуже різняться, то й педагогічні підходи не можуть бути уніфікованими. Разом із тим специфіка освітньо-культурних моделей, форми життедіяльності і психо-ментальні особливості етнічних груп не повинні мати домінуючого впливу на загальну стратегію і зміст української освіти. Надмірна автономізація унеможливлюватиме реалізацію суспільнозначущих ідей єдності, консолідації, соборності народу, а тому українознавча складова залишатиметься і надалі пріоритетом для всіх освітніх структур і закладів. Але мусимо визнати, що ця проблема є ахілесовою п'ятою української політики.

Пропагування полікультурності з ослабленням потенціалу культурності народу є ознакою негативної тенденції в суспільно-політичній і педагогічній сферах, ігноруванням головних педагогічних принципів, що негативно впливає на якість освіти.

Тому опанування українознавчих цінностей наукового, культурного, економічного, політичного, етичного, естетичного, екологічного характеру, почуттєве сприйняття України і її народу — домінанта змісту освіти, навчально-виховного процесу. Національний характер освіти як універсальний принцип світової практики має утверджуватися саме на основі реалізації принципу народності. Без нього освіта стає бездуховною, аморальною, неінтелектуальною, оскільки він є сполучною ланкою між поколіннями, розвиваючи почуття, розум, свідомість і гідність.

— Серед названих реформ, яких потребує сучасна Україна, продовжуючи виборювати свою незалежність, свободу і гідність, котра із них є суспільно найважливішою?

— Та, яку поки що не згадали — виховання нації. Це — найважче і найважливіше завдання. Бо тільки освічений і вихований народ у повазі до своєї гідності, історії, культури, мови, традицій здатен сказати: «Не молимось чужим богам!...».¹ Мусимо усвідомити, що в ХХІ столітті, яке характеризуватиметься конкуренцією і жорстокістю, а також у часи нинішньої військової агресії Росії, сила духу нації — наймогутніша зброя і опора для українського поступу. В основу цієї титанічної суспільно-державної роботи мають бути покладені два великих педагогічних принципи — людино- і україноцентризм. За таких умов наш європейський шлях (європейзм) набиратиме реальних обрисів.

— Яких змін потребує суспільна психологія на рівні ставлення до освіти?

— По-перше, з боку держави, суспільства необхідне **поважне й етичне ставлення до сутності національної освіти**, до української педагогіки, що містить величезний загальнолюдський і національно-громадянський потенціал цінностей, до вітчизняних просвітителів, які творили в різних умовах, чиї погляди часто суперечливі, але зберігають свою значущість. Адже їх об'єднувала головна вартісна ідея — любов до своєї землі, народу, рідної мови і школи, людини і людства.

¹ Шевченко Т. Г. Давидові псалми. Кобзар (Передмова П. Мовчана). — К.: «Просвіта», 2011. — С. 309.

По-друге, сама система мусить бути налаштована на реалізацію найскладнішого завдання — виховання серця і почуття. Софія Русова любила повторювати слова мудрих: «Світом керують не гарні думки, а гарні почуття».

Згадаймо Шевченка, який під кінець життя взявся писати підручники для українських дітей, зокрема буквар, намагаючись відвернути їх від душевного й інтелектуального каліцтва, від атрофованості національного почуття. Після букваря він хотів видати арифметику, етнографію, географію, історію України. 4 січня 1861 року Шевченко писав до Чалого: «Якби Біг поміг отсе мале діло зробити, то велике і само зробилось би».

Із того часу минуло понад 150 років, а тривоги за українську молодь зберігаються. Бо вона не може виховуватися у середовищі, позбавленому національного духу. Шевченкові слова про мале і велике діло передусім адресуються нашому сумлінню, нагадуючи кожному про моральний обов'язок підтримувати національну освіту, рідномовну школу. І кожен нехай виконує цю місію відповідно до свого місця і ролі, пам'ятаючи сказане Конфуцієм про управління державою: «Володар має бути володарем, сановник — сановником, батько — батьком, син — сином»¹.

Моральну й інтелектуальну освіту, гуманне суспільство, єдиний народ, конкурентоспроможну і демократичну державу можна творити лише завдяки знанням, повазі, любові до своєї Батьківщини, рідної землі, шануючи кращі народні традиції, виховуючи молодь у свідомій та органічній єдності з нацією, яка сповідує ідеали людськості. Не будуймо на піску. А хто слухає та не виконує, сказано у Біблії, той подібний тому чоловікові, що свій дім збудував на землі без основи.

Спілкувався
Микола ЦИМБАЛЮК

¹ Конфуцій. Луньюй: Изречения / Конфуций. — М.: Эксмо, 2009. — С. 79.

КУЛЬТУРОЦЕНТРИЗМ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Сучасний світ стає не лише мобільнішим, конкурентнішим, а й водночас агресивнішим. Мусимо визнати, що продекларований ще 1992 року в Ріо-де-Жанейро підхід — «Жити з почуттям відповідальності» так і не став універсальним пріоритетом, новою філософією в моделях стосунків: «Людина—людина», «Людина—Суспільство», «Людина—Природа», «Людина—Держава». Урядам, парламенту, громадянському суспільству, науковцям так і не вдалося утвердити цю парадигму. Помітним явищем стає різнополярність в оцінках і характеристиках політичних, соціальних, екологічних, гуманітарних, етнокультурних, фінансово-економічних, цивілізаційних сфер життєдіяльності.

Показовий факт, коли найвищі офіційні представники 192-х країн улітку 2012 року ухвалили Декларацію «Майбутнє, якого ми хочемо», а в цей же час делегати від громадянських інститутів проголосували за резолюцію «Майбутнє, якого ми не хочемо». Але найгірший варіант, коли не чуємо, не сприймаємо «іншого» з його світобаченням, культурою, позицією і традицією, стаючи агресивними та нетерпимими. Нинішній характер українсько-російських відносин це підтверджує.

Прогнозую, що найближчим часом, напевно, науковцям, педагогам, політикам не вдастся знайти спільну точку зору, оцінку з багатьох спірних проблем, як і написати спільну історію. Людям потрібен не аргумент сили, а сила аргументу, яка забезпечить формування такої «педагогіки добра», яка допоможе народам виробити об'єктивний, гуманний цивілізаційний погляд на події, явища, факти, які є значущими для національної, європейської, світової історії. І завдання України, особливо в період загрози її існуванню, свято оберігати свої цінності, пам'ять, щоб не загубити власну історію, віру, духовність, національну ідею.

Безперечно, що на становлення світогляду, виховання поваги до історичної пам'яті впливають, окрім освіти, інші інституції – Церква, ЗМІ, сім'я, політика, соціокультурне середовище. Освіта, навіть незважаючи на те, що за довірою людей вона за останніми соціологічними дослідженнями поступається Церкві та ЗМІ, по-**сідатиме і надалі винятково домінуюче місце.** На освіті лежить особливо велика відповідальність, адже в Україні лише безпосередніх учасників освітнього й наукового процесів понад 10 млн. Але не кількісні показники визначають її суспільну значущість. В умовах агресії Росії, колабораціонізму, роз'єднаності народу найважливішим є, по-перше, усвідомити, що найкраща реальна освіта може стати згубною для людини й суспільства, якщо вона не розвинута патріотично. По-друге, переконати суспільство, професійну педагогічну думку, що добротною, гуманною, інтелектуальною вона зможе стати лише на основі тріадності моделі, коли освіта є не лише особистісно-орієнтованою, європейською, а й національною. По-третє, необхідно зберегти і розвинути дві стратегічні функції: професійну й світоглядну, гармонійно їх поєднуючи.

Очевидно, для української освіти на перспективу залишатимуться для реалізації, як методологія, два головні документи: 1) Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»); 2) Національна доктрина розвитку освіти у ХХІ столітті; а також ідеї глобальних самітів у Ріо, Йоганнесбурзі, принципи Десятиріття Освіти, Лісабонської, Сорбоннської, Болонської Конвенцій, кращі зразки світового досвіду. Важливо також враховувати надбання і традиції національної педагогічної спадщини Київської Русі, Києво-Могилянської, Острозької академій, адже «Велика дидактика» Я. А. Коменського написана на основі досвіду братських шкіл. Ідеї, педагогічна творчість українців ґрунтовно вивчають у багатьох країнах світу. Усвідомлюючи, що європейська сім'я – великий оркестр народів, де кожен інструмент має свою тоналність, Україна, її національна освіта мають посісти в ньому гідне й на-

лежне місце. Наша «мелодія» мусить ґрунтуватися на інтелектуальних, духовних, матеріальних цінностях власного народу. Народ без власної прогресивної думки, творчості, — писав Б. Грінченко, — народ, який не бере продуктивної участі в духовній роботі людства, є нерозвинутим...¹

Тому не дивно, що національну ідентичність, збереження і розвиток національного «Я», **своєї етнокультури** в умовах глобалізму й інтеграції багато народів визнають як важливу ознаку європейзму. Аналіз сучасної культурно-освітньої політики Європи засвідчує, що неможливо вважати себе європейцями, не залишаючись при цьому німцями, французами, італійцями чи поляками. Щоб стати гідним громадянином світу, насамперед слід бути гідним українцем. Ідучи в Європу, нам варто, як зазначав великий педагог К. Ушинський, узяти в західної освіти одну важливу рису — повагу до своєї Батьківщини, бо там не лише освічена, а й напівосвічена людина краще знає свою мову, історію, географію, естетику, політику, свою вітчизну, а як відомо, без патріотизму немає людини. Знаймо, можна втратити все: територію, ресурси і навіть державу — і повернути втрачене, лише тоді, якщо народ збереже рідну мову, віру, традицію... «Виховні ідеї кожного народу просякнуті національністю більше, ніж що-небудь інше».²

Бо коли йдеться про полікультурність, не забуваймо, що первинною основою є культурність власного народу. А тому для розвитку позитивної «Я»-концепції людського розвитку варто ніколи не ігнорувати найбільш культуровідповідне сократівське і сковородинське правило «пізнай самого себе». Сучасний стан українського суспільства потребує не лише думок, ідей, розмірковувань про культуру як таку, але передовсім необхідно передавати безперервно це джерело життя наступним поколінням. Безперечно, що опановувати, пізнати, оберігати національні святощі й надбання потрібно всьому народові. Але треба визнати, що найперше і найголовніше

¹ Грінченко Б. На беспросвітном пути. Объ украинской школъ. — Киевъ: Тип. Н. Гиричъ. — 1906. — С. 80..

² Скворода Г. Афоризми. — <http://aphorism.org.ua/serach.php?raqe>

цей безперервний процес має стосуватися молодих людей, які є на-
дією кожної нації. Від влади, від суспільства треба вимагати, щоб
молодь отримувала те, що їй по праву належить — правдива історія,
рідна мова, добротна національна школа, віра і традиція народу й
батьківщини. Бо саме «молодь», — зазначав ідеолог української на-
ціональної ідеї Д. Донцов, — є одинокою надією нації». Вона (на-
ція) мусить бути гідною і виборювати те, що дано їй природою.
Адже завжди так буває — «найбільше гнітять того, хто найменше
вимагає».¹ У соціокультурному просторі доволі розповсюдженими
суспільними моделями є такі, коли замість виховання патріотиз-
му, поваги до своєї землі, народу, національної культури, рідної
мови, історії сповідується фальшивка «всесвітності», «полікуль-
турності», фетиш товарно-грошового універсалізму. Понад 90 років
тому В. Липинський закликав відроджувати націю під державно-на-
ціональними гаслами, а не під гаслами прирізки десятин, які давали
за Україну². На жаль, це застереження зберігає свою актуальність і
нині. Попри все, виховні системи мають бути налаштовані так, щоб
Україну як ціннісну субстанцію громадянська спільнота (особливо
молодь) сприймала духовно, ідейно, політично. Для цього освіті не-
обхідно наскрізно впроваджувати цінності української національ-
ної школи, уверджувати авторитет власної культури, яка містить
чимало здобутків, що мають світову, загальнолюдську значущість, і
водночас оберігає духовний суверенітет народу. Зігнорувавши цей
методологічний підхід, можна очікувати, що освіта буде згубною
для нації, не європейською, не діалогічною, а тому малоцікавою для
інших. Досвід підтверджує: світ виживає, зберігає себе, розвиваєть-
ся не завдяки бюрократії, канцеляріям, урядам, а насамперед завдя-
ки культурі, культурним взаємозв'язкам і взаємовпливам. А тому
етичний заповіт і завдання для народів, держав, політиків, грома-
дянських суспільств — не допускати найменших проявів культур-
но-освітнього імперіалізму, духовного закріпачення й етноциду у

¹ Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання. Вибр. твори: у 10 т. — Т. 1. — Дрогобич: ВФ «Відродження», 2011. — С. 35.

² Липинський В. Листи до братів-хліборобів. — Київ—Філадельфія. — Твори. Т. 6. — 1995. — С. 15.

стваленні до особистості, громади, етносу. Упродовж тривалого історичного періоду для України ця тема була надзвичайно чутливою. Коли українці 100 років тому (1913 р.) виборювали своє право на рідномовний університет у Львові, Російська імперія погрожувала Австро-Угорській війною, якщо справді там відкриється Український університет. Що ж буде тепер, коли впроваджується окупаційна освітня модель на загарбаних територіях?

Наша мова, культура мають бути конвертовані хоча б у дома, їх необхідно почути, осмислити очільникам країни, інтелігенції, педагогам, політикам. І, можливо, найбільша біда для сучасного українського відродження полягає у дуже значній критичній масі в українському суспільстві усталеного політикуму, який не сприймає українську ідею, хворіючи на колаборацію, вульгарну псевдокультурність. Майже 20 років тому, виступаючи з трибуни ВР України, нагадав про світового вченого, видатного українця І. Пуллюя, який знов 13 мов, зокрема старогрецьку і староєврейську. Для радянського режиму він так і залишався «махровим націоналістом». Нині нашого депутата, чиновника, який не знає і не воліє знати своєї рідної, державної мови, вважають гуманістом, інтернаціоналістом, демократом! І поки ми не вийдемо із таких фальшивих «ціннісних» координат, будемо упосліджені люмпенізацією і деградацією.

Бо мова — основа гідності, патріотизму й культури народу. Проте впродовж тривалого часу в Україні так і не відбувається ґрунтовного державно-громадського діалогу. А шкода, адже мовна політика є визначальною для конструкції етнополітичних процесів. Утверждження авторитету державної мови на всіх рівнях веде до консолідації політичної нації. Бодай два покоління українських громадян (в умовах незалежності), виховані на повазі до державної мови, стали б запорукою громадянської єдності, суспільної безпеки, патріотизму. Бо силу духу і гідності не можна компенсувати великим військом. Події в Криму стали для нас дуже жорстоким і повчальним уроком, коли «українська» армія з більш як 20-тисячним контин-

гентом одразу стає безпомічною. І справа тут не лише в політичній «стратегії», а насамперед у тому, що понад два десятиліття український Крим не перебував у сфері реальної гуманітарної, соціальної, економічної, інформаційної української політики. Слід запитати: чи змінилася б ментальність, психологія людей у Криму, якби щороку в Криму, від Джанкоя до Севастополя, від Керчі до Євпаторії відкривалась українська школа-гімназія подібно до єдиної з 1997 р. у Сімферополі, яку нині перетворять на неукраїнську, чи друкувалася б не лише одна малотиражна українська «Кримська світлиця»? На жаль, цією стратегією ніхто не переймався. У державників були інші «клопоти»: кому нарізати приморської землі, де утримувати яхти можновладців, як вкрасти у народу нафто-газовий чорноморський шельф, прогнозована вартість запасів якого ще 2007 року становила більше 500 млрд дол. (справа «Венко»!).

Бо не може утвержуватися істина, коли на 576 тис. (перепис 2001 р.) українців у Криму функціонувало лише 7 українських шкіл із 600, коли із 60 шкіл з російською мовою викладання в Сімферополі — одна українська, коли 10 квітня 2012 р. у Севастополі, де мешкає 25% етнічних українців, закривають єдину українську школу № 7, переводячи її в школу-інтернат № 4 для розумово відсталих дітей нібито за браком коштів. І одночас міськрада ухвалює регіональну програму розвитку «русского языка и русской литературы» на 2012—2016 роки з кошторисом 1 млн грн, а «севастополеведение» з його ідеологією неповаги до української мови, України, української ідентичності стає основою освітньої політики. І цей страшний мікроб антиукраїнськості не покидає, на жаль, і сьогодні державний організм, облюбувавши кволу гуманітарну сферу.

Немає жодного документа часів незалежності, який би ущемлював права росіян, інших народів, що населяють Україну. А культурно-освітня, гуманітарна модель стосовно національних меншин в Україні, без перебільшення, одна з найдемократичніших у Європі. А тому мусимо говорити правду і діяти справедливо. Адже зобов'язані знати, де поділися 200 тис. кримських українців, які

проживали з часів Тмутараканської Русі, депортованих із Криму 1944 року. Чи маємо забувати той факт, що, славлячи ідеологію СРСР, для утвердження нової імперської політики щороку на його теренах знищували навічно один народ (1926 р. — 208 народів, 1989 р. — 128). Згадую слова поетеси В. Китайгородської: «Вгамуйте страсти, Україна є, і Бог її на відкуп не дає». ¹

Маємо не тільки знати, а й пишатися рідною культурою, інтелектом, етичними вчинками своїх кращих співвітчизників і народом, який століттями виступав донором для багатьох націй і держав, не воюючи за чужі землі, а захищаючи рідні. Варто було б знати багатьом вітчизняним перевертням, а насамперед верховникам Росії, висловлювання в наукових дослідженнях князя М. Трубецького у 20-х роках минулого століття, якого не можна запідозрювати в симпатіях до України. Шлях післяпетровської Росії до європеїзації, писав він, лежить через українізацію..., наголошуєчи на винятковій ролі українців у розбудові всіх сфер життедіяльності Росії. Щоправда, уся шовіністична людність заражена бацилами імперської зажерливості й анти українства, не піддається, на жаль, лікуванню.

Час підтверджує складність у формуванні громадянського суспільства, творенні єдиної політичної нації, національної і державної самоповаги. І саме на освіту покладається винятково стратегічне завдання — творити виховний ідеал за активної участі більшості педагогів, які пройняті повагою і любов'ю до своєї Батьківщини. Бо лише такі, які нас навчають любити Україну, заслуговують на велике ім'я вчителя. «Саме українські вчителі, — писала С. Русова, — повинні виступити попереду свого народу і разом з ним добиватися для нього щастя, волі й свободи... Досить українській інтелігенції «тинягатися» по чужому полю. Треба йти однією дорогою зі своїм народом...». ²

¹ Китайгородська В. Сім віків сонетів. Поезія. — Чернівці: Книги — ХХІ, 2011. — С. 55.
² Русова С. Курсы народных учителей въ Киевѣ. Украинскій вѣстникъ. — 1906. № 8 — С. 964-965.

VIRIBUS UNITIS

Допоки ідеї, погляди, здобутки багатьох заборонених, репресованих науковців, незаслужено забутих громадських і політичних діячів, просвітників на материзні і поза її межами будуть табуйовані, доти стан культурного самопізнання та самоусвідомлення українського народу характеризуватиметься неповною й необ'єктивною оцінкою. Бо осмислення власного національного буття можливе лише через осягання національної культури в її ціlostі й взаємодії. Вочевидь, що Україна в своїй історії мала небагато сприятливого часу для національно-культурного розвитку, а більше перебувала в стані національно-культурного виживання. І нині, в ХХІ столітті, торуємо шляхи до національної ідеї утвердження авторитету української державної мови, історичної правди, національної школи, високоетичної громадянської літератури, мистецтва, без належного інформаційного простору і соціокультурного середовища. Гуманітарна політика впродовж більше двох десятків років страждає на кульгавість і запопадливість до чужих, часто насильно привнесених, «цінностей». Чим швидше прийде це усвідомлення, тим унеможливлюватиметься небезпека розчинення національної історії, культури в «загальнолюдській», «спільній» моделі, яка давно інфікована ідеологічно-політичним вірусом.

Тож хто виконує роль гуманітарного спецназу впродовж тривалого часу в Україні? По-перше, останні місяці російської агресії остаточно засвідчили ілюзорність і хибність опертя на ідеологему «братніх» стосунків, які насправді не такі вже й братні.

По-друге, необхідно навчитися не лише військом боронити власну землю, державну незалежність і свободу народу, а й захищатися від безперервної гуманітарної експансії. Прикро, але поки що зайди добре почиваються в українському інформаційному, освітньому, культурному просторі й навіть на владному олімпі.

По-третє, як і колись, так і нині Україна не може позбавитися колаборантської хвороби. Бійтесь тих «національних» політиків, провідників, очільників, які ніколи не були ні жертвами, ні одержимими національною ідеєю, бо Україну сприймають як територію, де «заробляють» гроші. Бійтесь «найгіршої хвороби — хворіти духом»¹ (Г. Сковорода).

І чуємо, що незабаром матимемо таку державу, де скрізь і всюди зможемо говорити мовою, якою хочемо, ходити до церкви, в яку хочемо, прославляти героїв і відзначати свята, які пошановуємо. Одне слово, «вільному» — воля. Не вистачає тут лише одного — ствердити, що це і є нашою національною ідеєю. І добре було б пояснити, а що об'єднує народ і чи задоволенням гопників, терористів, українофобів, які за будь-яких загравань люто ненавидітимуть усе українське, вбиваючи людей, нищачи державу. Тому висловлюю найголовніше застереження. Як тільки Україна, нібіто заради удаваної єдності й державності, стане приторговувати Мовою, Історією, Традицією, Вірою, то українське серце позбавлятиметься своєї духовної їжі. Очевидно, кожен свідомий розуміє — подаровану Богом рідну мову, національну культуру, віру треба оберігати і зберігати. Це той «рубікон», який не дозволено переходити, щоб не запрягтись у нове ярмо і мовчки ниву орати. Бо мертвa та нація, писав француз А. Кюстін, у котрої немає нічого свого окрім покірності.

Пригадаймо часи торжества «інтернаціоналізму», коли в СРСР щороку зникав один народ, коли з'явилося нове злісне явище проти української нації — геноцид, коли комуністичними голodomорами знищили понад 12 млн українців. Нищили інтелект України. 1932 року українців-учених було 10063², а на початку 1940 р. їх залишилося 5 тисяч. Тільки в Києві під керівництвом Постишева КДБ знищив 30 тис. української інтелігенції. 22 червня 1944 року наказом № 0078/42 (Берія, Жуков) мали бути виселені всі українці,

¹ Сковорода Г. Афоризми. — <http://aphorism.org.ua/serach.Php?rafe>

² Семчишин М. Тисяча років української культури. — АТ «Друга рука» МП «Фенікс». — К.: 1993. — С. 473.

які проживали під окупацією. Відповідно лише із західних облас-
тей України вивезли 2 млн людей. Оскільки гіантський план ви-
возу українців зриався, то керівництво СРСР вдалося до випро-
буваного методу — голodomору тепер уже в Західній Україні, коли
1946 року до смерті заморили 369 тис. людей, а 1947-го — 628 тис.
І в той час (1946—1947 роки) у Францію відправили 500 тис. тонн
зерна, в Польщу — 900 тис. т, у Чехословаччину 600 тис. т. Руйну-
вали церкви, у кращому випадку їх перетворювали на свинарники
чи склади, а священиків розстрілювали чи засуджували. Нищили
всіх, хто хоча б якось доносив слово правди. Зібрали всіх (блізь-
ко 500) українських кобзарів і лірників на з'їзд у Харкові, їх вивез-
ли на околицю і розстріляли. Страшна та безкінечна історія етно-
циду українців. І навіть зараз в Україні (!) убивають людей за те,
що вони не зраджують Україну, шанують її національні й державні
святині, символи, за те, що вони прагнуть жити в єдиній, соборній
і демократичній країні. Жертви, принесені на вівтар Вітчизни, мо-
рально зобов'язують кожного проявити свій громадянський чин.

На жаль, нинішнє соціокультурне середовище уражене імуно-
дефіцитом на повчальні зразки гідні наслідування, розпочинаючи
від сім'ї і завершуючи найвищими інституційними структурами. Це негативне явище зумовлене зростанням кількості асоціальних
родин, браком етики в політиці, приниженим соціальним статусом
педагога, агресивною й аморальною інформаційною політикою,
домінуванням залишкового принципу щодо підтримки і розвитку
з боку держави і суспільства культури, освіти, науки, фізкультури
і спорту, інших гуманітарних сфер і здоров'я збереженого серед-
овища. Локальними косметичними заходами, які часто за звичкою
називаємо реформами, неможливо оздоровити моральний клімат
країни. Для цього потрібна державно-суспільна мотивація і синер-
гія зусиль, об'єктивна і неупереджена оцінка ситуації суспільного
виховання, громадянського і професійного становлення людини.

Позбавити себе власної культури означає втратити ідею, жит-
тєздатність народу, зробити ущербним зміст сучасної освіти. Сві-

домо, внаслідок збайдужлості, браку громадянської культури і позиції, часто спекулюючи на відмінностях, своєрідностях розвитку, в Україні триває нехтування винятково на найвищому політично-му рівні національним культурно-історичним потенціалом. Такий підхід притаманний або моделі культурно-освітнього імперіалізму, або моделі національного ніглізму, або ущербного постколоніалізму, коли народ потрапляє під закон природного розкладу. Але наш люд, писав В. Стефаник, має (на щастя) в собі багато сил, щоби родити Шевченків, Федъковичів, Франків: вони не дозволять **проярмаркувати** інтереси того люду...¹ Слова, сказані ще 1899 р., зберігають свою значущість і нині, торкаючись не лише збайдужлої інтелігенції, а й, першочергово, компрадорської політики влади. Шевченкове нагадування «й свого не цурайтесь» мусить повернути освіту до власних витоків, які злагатять її морально, національно, інтелектуально. Відповідаючи на докори «глобалістів», «усесвітників», «інтернаціоналістів», необхідно нагадати, що підтримка, утвердження своєї ідентичності робить народ цікавим для світу, але вона не є прагненням до такого рівня унікальності, що унеможливлює інтеграцію, кооперацію, співпрацю в системі міжнародного співтовариства. Бо зобов'язані також пошановувати й іншу частину Кобзаревого заклику «і чужому научайтесь».

Б. Грінченко, який на початку ХХ століття очолював київську «Просвіту», у своїй розвідці про національну школу писав: «Український народ є народом, який любить науку і книгу. Ми знаємо, що 200—250 років назад він без будь-якої державної допомоги спромігся на зібрані гроші покрити країну мережею шкіл, нижчих і середніх, а в Києві створити Академію, що у Московській державі до приєднання до неї України була лише одна друкарня у Москві, а в Україні — не менше 24-х друкарень у різних місцях, що засвідчувало про велике коло читачів».² Кращі представники української

¹ Стефаник В. Поети і інтелігенція (1899 р.). Юрій Федъкович в розвідках і матеріалах. — Худ. літ. — К.: 1958. — С. 146.

² Грінченко Б. На беспросвітном пути. Объ украинской школъ. — Киевъ: Тип. Н. Гиричъ, 1906. — С. 53.

їнської інтелігенції розуміли свою відповідальність давати людям, особливо молоді, такі знання й виховання, які б розбуджували пригнічені й приспані гідність, правду, справедливість. Бо лише єдність політичної, духовної, культурної незалежності приносить розкріпачення особистості й повноту волі. Українське суспільство й держава проходять нині надзвичайно складні випробовування. Утрата Криму, загроза територіальній цілісності країни, прояви громадянської війни і жорстока нетерпимість до українства, брак єдності народу й соціально-культурна несправедливість є ознакою нестабільності й глибоких кризових явищ. Кожен має своє бачення причин цих потрясінь і катаклізмів. Виходи з цієї ситуації шукатимуть і реалізовуватимуть довго й складно. Вони знаходяться в усіх сферах життедіяльності. Проте є в арсеналі громадянського суспільства істина, якою не можна нехтувати, особливо державі, оскільки вона — основа безпеки й прогресивного поступу власного народу. В. Липинський, аналізуючи політичну історію України, сутність національної ідеї, зазначав, що «не існує ні одної європейської нації без спільної ідеї національної незалежності і без боротьби за цю незалежність. І тільки коли існує ОБ'ЄДНУЮЧА СПІЛЬНА ІДЕЯ української національної незалежності, можемо говорити про існування української нації». А тому відбудування зруйнованої державності на нашій землі треба здійснювати не в невдалих чужих, а своїх власних національних формах.¹ Очевидно, що в Україні утверджився ідеологічний, світоглядний розкол. Умовно Схід і Захід орієнтовані через нерозвиненість політичної культури, громадянського суспільства на різний історичний і культурний досвід, а отже, і на різні політичні, цивілізаційні цінності. Нормального продуктивного державно-громадянського діалогу між різними частинами країни за роки незалежності не відбувалося. Олігархат, центральна і місцеві «еліти» не були в цьому зацікавлені, а інтелігенція як «передній ряд» суспільства через зубожіння,

¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. — Київ — Філадельфія. — Т. 6. — 1995. — С. 67.

а ще більше в результаті нав'язаної їй принизливої обслуговуючої функції не змогла виконувати цю місію. І в подальшому це впливатиме на політичний, соціально-економічний, гуманітарний розвиток України, гальмуватиме демократичні перетворення, викликатиме міжнаціональні, міжконфесійні непорозуміння. А тому мусимо утверджувати, як написано на гербі моого міста Чернівців, «*Viribus unitis*» (спільними зусиллями) велике правило політичної нації — «Кожен, хто живе в Україні, працює для України і любить Україну, є українцем».

ПРО НАЙГОЛОВНІШЕ У ГРОМАДЯНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Війна в Україні — найголовніша тема вітчизняних і зарубіжних ЗМІ. Матеріали різняться за характером ставлення до сьогоднішніх подій, хоча більшість оцінок, висловлювань солідаризуються з нашими болями, трагедіями, сподіваннями. Проте вистачає й відкрито антиукраїнської риторики, пропаганди, політики. Серед таких «Первый канал», «Россия-1», «Россия-24», НТВ, мілітарна «Звезда» — «Русская народная линия» (інформаційно-аналітична служба). Провідним лейтмотивом якої є «Православие — Самодержавие — Народность», що асоціюється з теорією і практикою «Третього Риму» — «Третього Рейху» — «Третього Інтернаціоналу». Упродовж останніх місяців російські телеканали активно пропагують «пророчі» думки О. Солженіцина, щоб якимось чином перекласти потворний виплодок — агресію, в зараженій імперською бацилою голові, на Україну. Передовсім усе це розраховано на пролонгацію бомбування ідеями «Русского міра» населення Росії, а також України.

Соціологічні дослідження зарубіжних і українських медіа-спеціалістів засвідчують, що понад 80 % новин з України в Росії трактують брехливо.

Держдеп США навіть видав (уперше!) спеціальний документ, у якому Путін звинувачують у брехні («Вимисел президента Путіна: 10 брехливих зауважень по Україні»). Варто визнати, що впроваджувані ідеологеми по лінії Солженіцин — Жириновський — Дугін чи Проханов — Кисельов — Соловйов приносять поживу для імперських шовіністичних забаганок Кремля. Вони знаходяться в контексті стратегічної політики офіційної Росії. І 83 — 87 % підтримки росіянами путінської політики війни в Україні є тому підтвердженням. Україна за останніми соціологічними даними стала другою за ворожістю до Росії (після США). Шкода, але Путін і ро-

сійський народ — єдині, а толерантність, гуманність, взаємоповага закінчуються там, де бере свій початок Україна. У лоні цієї зловісної парадигми чорносотенної великороджавності, імперіалістності ви-ховувалися ці покоління, яким царські, радянсько-російські чи ни-шні неоімперські режими закладали, вживлювали в генетичний код неприйнятність, нетерпимість, агресію, зверхність до інших на-родів, культур, традицій, зокрема й до українського. Виявилося, що для держави, яка так ревниво пропагує самодержавно-монархічне православ'я, християнські цінності у взаєминах з близкім не є вар-тісними. Але слід пам'ятати велику народну мудрість, що сирітська слоза не капає дарма. Бо, як сказано в Старому Заповіті, за чином згідно зі своєю дорогою людина знайде заплату (книга Йова 34.11).¹ Очевидно, час невблаганно вимагатиме плати за зло, принесене Україні, її народу, мові, культурі, вірі, традиції. Обікрадена історія має свою пам'ять і правду, які повернуть українцям повагу, гідність і силу, унеможливлять вікове усвідомлення того стану душі, про що доречно сказав поет: «Я тим уже боржник, що українець зроду». Як часто буває наша природна щирість і доброта, надмірна толерантність, відповідно до біблейських поведінкових норм, не завжди по-вертається взаємною дякою, а запопадне відчиняння дверей перед сусідом налаштовує його лізти чомусь ще й у вікна. Такому агресо-ру-сусіду в контексті сучасних трагічних подій хочеться сказати:

«Як в тебе недороди, заходь і вибирай.
У двері входь.
У вікна вже були» (Б. Олійник. Трубіж).²

Справді, заради об'єктивності важко пригадувати ті часи і ді-яння сусідньої Росії, коли б вона намагалася входити в двері. Адже історія її вчинків перетворюється на хронологію духовного і фі-зичного нищення українства. Згадаймо лише окремі факти:

¹ Біблія. Книга старого заповіту. 34.11. — Укр. бібл. тов-во. — 1993 — 50М-V073 (Н). — С. 532.

² Олійник Б. Трубіть Трубіж. Вірші та поеми. — К.: «Орієні», — 1998. — С. 73.

1709 р. — зруйнування Батурина. Вирізано майже 6 тис. жінок і дітей. Наказ Петра I страчувати кожного запорожця;

1720 р. — Указ Петра I про заборону Києво-Печерській та Чернігівським друкарням друкувати книги українською мовою;

1763 р. — Указ Катерини II про заборону викладати українською мовою в Києво-Могилянській академії;

1769 р. — Указ Московського православного Священного Синоду про вилучення в населення українських букварів і церковних книг;

1862 р. — закриття українських недільних шкіл, організованих інтелігенцією;

1876 р. — Емський указ про заборону використання української мови і хрещення українськими іменами;

1895 р. — заборона українських книг для дітей;

1906—1916 рр. — закриття російською владою «Просвіти» в Одесі, Миколаєві, Києві, Чернігові, Катеринославі, Кам'янці-Подільському та ін. містах.

1910 р. — Столипін забороняє існування всіх українських організацій;

1914 р. — Микола II забороняє українську пресу і святкування 100-річчя Т. Шевченка;

1922 р. — знищення української «Просвіти» на Кубані, в Зеленому Клину;

1927 р. — знищення радянською владою академічного видання (50 тис. прим.) творів Тараса Шевченка;

1927 р. — в Україні нарахувалося 10657 священиків і 34 єпископи, тоді як 1933 р. їх залишилося всього 200 і знищено 28 єпископів. УАПЦ повністю розгромлено.

1932—1933 рр. — етноцидний голодомор в Україні;

1930—1938 рр. — із 259 українських письменників діючими залишилися тільки 36; натомість розстріляно — 17, покінчили життя самогубством — 8, арештовано і заслано в концтабори — 175; зникли безвісти 16 і лише 7 померли своєю смертю.

Масштаби антиукраїнського терору виразно засвідчує той факт, що в другій половині 1930-х рр. молоде покоління українців було майже цілком позбавлене навчальної літератури з української мови. Були заборонені «Початкова граматика української мови» О. Курило, посібники для вишів — «Нариси історії української мови» П. Бузука, «Курс історії української мови» Є. Тимченка, «Підвищений курс української мови» за ред. Л. Булаховського, Норми української літературної мови О. Синявського. Таким чином студенти філологічних факультетів залишилися без будь-яких посібників з української мови...

Реформа освіти 1958 р. закріпила панівне становище російської мови в школах. У 1963 році україномовна книжкова продукція в СРСР становила близько 4,3 % при 17 % українського населення.¹

Але найжорстокішого терору з боку влади зазнавала українська інтелігенція, ув'язнившись і стративши багатьох відомих діячів національно-визвольного руху, зокрема «шістдесятників».

Ці страшні вирви українського духу характеризували стан національного життя впродовж багатьох століть. І нинішня ситуація засвідчує, що сучасна Росія і в ХХІ столітті як «гідна» наступниця царського і «есесерівського» імперії продовжує у найрізноманітніші способи чинити тиск на будь-який український поступ, спрямований на утвердження власної ідентичності й національної свободи, зберігаючи поведінку колоніаліста, імперіаліста, але аж ніяк не гуманіста. Мусимо позбавляти себе і наступні покоління багатьох ілюзій позірного братерства, єдності і дружби, яка можлива лише на ґрунті рівності. Зобов'язані нарешті бачити навколошній світ власними очима. Згадаймо речі, написані П. Кулішем у «Зазивному листі до української інтелігенції». «... Скільки ми втратили, — зазначав український просвітник, — неоплатимої сили, піддобрюючись москалеві. Не маємо церкви, ні такої школи, котра б виходила б наших дітей згідно з духом нації. Навіть Боже слово пе-

¹ Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і мат./Упор. Л. Масенко та ін. — К.: Вид-дм «Києво-Могилянська акад.», 2005. — С. 15, 19.

рекладається і зирянською і калмицькою мовами, тільки невільно перекладати його мовою українською. Несправедливо».¹

Адже за висловом російського князя М. Трубецького, який ніколи не сприймав українізації культури, але змушений визнавати, що «початок створення загальноросійської культури післяпетровського періоду заклали духовна українізація Великоросії... Таким чином українізація стає мостом до європеїзації. А дослідник російської минувшини П. Безсонов зазначав, що українські теоретики, співаки, композитори, взагалі переселенці просто «колонізували Росію»?

Адже важко уявити культурний розвиток сусідньої держави без України, бо навіть першим підручником історії Росії був «Синопсис» («Огляд»), написаний у Києво-Могилянській академії у XVII столітті і багато разів перевиданий, нічим не замінений аж до кінця XVIII ст.

Звідки ж узялася ця інфікована ВІЛ-чванливість у «нашого» недоброчесного сусіда? Українці були тим народом, культурі якого завжди притаманний діалогізм, гуманізм, інтелектуалізм. Як зазначав І. Огіенко, вона була неприйнятна для ксенофобії, замкнутості, надмірного egoцентризму. Проте у контексті сучасних українсько-російських відносин офіційна Росія вибрала не силу аргументу, опираючись на культуроцентризм, а аргумент сили, опираючись на мілітаризм. В інформаційний простір запущено для довготривалого використання висловлювання Солженицина про Україну й українців, які не відображають істину й реальну суть речей. Так активно пропагуються для виправдання агресії проти України окремі його оцінки, дані в інтерв'ю «Московским новостям» (28 кв. — 4 тр. 2006 р.), зокрема: «Фанатическое подавление (в Украине) и преследование русского языка является просто зверской мерой...».

Зовсім антигуманним з боку визнаного інтелектуала був підхід щодо трагедії голодомору 1932—1933 років: «Провокаторский вскрик о «геноциде», — говорить він, — стал зарождаться десятилетиями

¹ Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції. Ел. версія. — <http://ukrlife.org/main/evshan/kulish/htm/-c/ix>

² Трубецької Н. С. К українській проблемі. <http://www.anqelire.com/nt/obuquev/images/nstukz.htm>

спустя — сперва потаенно, в затхлих шовинистических умах, злобно настроенных против москалей, — а вот теперь вознесся и в государственные круги нынешней Украины» («Известия», 2.04.2008).

Ця далека від толерантності лінія у стосунках з Україною достатньо чітко прослідовується в оцінках і поведінці влади, політичних організацій, громадянських інститутів, інтелігенції. І не тільки. У самій Україні існує широко розгалужена мережа антиукраїнських структур, зокрема і в найвищому законодавчому органі — Верховній Раді, які сприяють ескалації, сепаратизму, тероризму політично, фінансово, організаційно, пропагандистсько-рекламно. Їм притаманий «свій» погляд на патріотизм, демократію, права людини, передусім обстоюючи великоімперські «цінності», які завжди ігнорували особисту й національну гідність, для яких шовінізм у його нових обгортках і нетерпимість до «інших» стають парадигмою побутового, громадського, державного. Біда, що людей з такими уподобаннями більшає. Підтверджують сказане і проведені 2014 року соціологічні дослідження Російською академією наук. Так росіяни посідають «перші» місця в Європі й світі щодо найбільшого прояву агресії, грубощів, ненависті до свого життєвого оточення.

Така політика і культура етнонесприйнятності позбавляє себе морально-етичної опори. Це той випадок, коли етика і політика несумісні. Особливо, коли радниками, ідеологами офіційного Кремля, голів Держдуми РФ, правлячих партій стають люди, подібні О. Дугіну, який у 80-х роках був активним членом націонал-фашистської організації «Чорний орден СС», потім перебував у національно-патріотичному фронті «Пам'ять», потім у націонал-більшовицькій партії Росії (Е. Лимонова), є лідером міжнародного євразійського руху, свого часу захоплювався садистом Чикатило. Спробую виокремити тільки деякі думки цього сучасного московського ідеолога, водночас сина генерал-лейтенанта ГРУ Генштабу ЗС Росії і лідера неофашистської організації.

Заздалегідь зазначу, що роздуми цього неофіційного рупора путінізму пересипані крайньою нетерпимістю і злобливістю до

України. «Суверенітет України, — пише він, — є величезною небезпекою для всієї Євразії». «Стратегічно Україна мусить бути строго проекцією Москви»; «Культурно-мовна чи економічна автономія має стати сектором російської централізованої держави»; «Новоросія — це простір російської мрії»; «Щоб зберегти Росію — Путін, введи війська якомога швидше»; «Любиш Росію — помри за Росію, убий за Росію... Час настав. На Захід!», «Треба пробиратися на Україну, хто як може. Поїдемо на Україну і досягнемо перемоги»; «Етнічні меншини русин і угорців на Закарпатті стануть обов'язково об'єктами геноциду». При цьому тих, хто любить Україну, ставши на захист її цілісності й недоторканності, Дугін називає «неонацистською мерзотою», «бандерівськими карателями», «бандерівськими тварями». Ось такі нинішні реалії колись «братьських» українсько-російських стосунків. Дуже вже вони нагадують нам сленг антиукраїнської колабораціоністської п'ятої колони, політика якої так і не отримала належної правової оцінки і громадського осуду, а її одіозні і цинічні представники були присутні на інавгурації новообраних Президентів України, ніби як знак того, що вони отримали індульгенцію й прощення за злочини, здійснені проти українського народу і право реанімовувати риторику Сєвєродонецька—2005. З такими не вдається зреалізовувати цивілізаційну парадигму глобального світу — «кожен народ і культура мають бути почутими», під якою поставили підписи 192 країни 2012 року в Ріо-де-Жанейро. Без коментарів. Проте на один випад тупою шаблею мушу зреагувати, як відповідь для доморощених манкуртів і зайд, і для слинявих «імперців». Бандерівці боролися на своїй землі, за свою Україну. І той, хто не віддав на поталу чужинцям і сатані власну і національну гідність, завжди вважатиме їх Героями. Історики, принаймні багато із них вже який десяток років мовчать. «Мовчить» і на загальноукраїнському рівні освіта, система виховання, продовжуючи перебувати у полоні усталених стереотипів. Тішимо себе ілюзіями, що здатні виховати націю в умовах витолоченої історичної пам'яті. Час від часу чуємо голоси очільників, яким нині вдалося правдами і не-

правдами «видертися» на владний Олімп, ніби виправдовуючись: «У нас здесь нет бандеровцев»(?). А жаль, що ними опанувала така кущість розуміння або навіть генетична неприйнятність ідеалів національно-визвольних змагань. Сучасні реалії, війна з Росією і домурощеними запроданцями остаточно переконали, що дух і сила захисників України опирається саме на ці ідеали, на героїчну історію боротьби народу за свободу. А ще нас зобов'язує народна пам'ять, яка примушує педагогіку і педагогів навертати до свого стрижневого принципу — народності. Без нього унеможливлюється об'єктивне сприйняття світу, відчуття духу народу, його прагнення до свободи. А тому мусимо знати, пам'ятати, співпереживати і творити український поступ. Чи міг, чи мав народ право перетворюватися у мовчазну, покірну рабську масу, коли лише на моїй Буковині, що значно поступалася розмахом національно-визвольної боротьби у порівнянні з Галичиною, з 1940 по 1953 роки було вивезено до Сибіру 110 тисяч чоловік. Це не враховуючи 8 тисяч дітей, які не витримали переїзду чи загинули в місцях заслання. А ще було розстріляно 10 тисяч людей, пограбовано й конфісковано 65 тисяч будинків... З часу звільнення західних областей України по червень 1945 року, фіксується в партійних архівах, було захоплено (чит.: знищено) 93 610 бандитів.¹ Правду говорив О. Довженко, що народ, який не знає своєї історії — народ сліпців.

А зараз нам треба адекватно оцінити ситуацію й відповідно діяти. Бо поставити навіть правильний діагноз, — писав В. Липинський, — ще не значить вилікувати. Навіть наближене до правди розуміння явищ громадського життя — не рівнозначне громадській творчості.²

Відомий педагог Г. Ващенко зазначав, що коли Україна переживає надскладні випробування, то, найперше, їй потрібен справедливий державний устрій, який би підтримував лад у суспільстві, забез-

¹ Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Кн. 1. — (Гринюк В. — Молодий буковинець. — 1992. — № 26). — Львів, Просвіта, 1993. — С. 418.

² Липинський В. Листи до братів-хліборобів. — Київ — Філадельфія. — Твори. — Т. 6. — 1995. — С. 347.

печував права й волю кожного громадянина, сприяв би розвитку громадського добра. Держава та її очільники мають визнати, що і в ці тривожні часи створення умов для розвитку прав і свобод, консолідації і єдності нації, історична правда є найважливішим пріоритетом політики. Бо олігархізація української влади зайдла так далеко, деградувавши політику і суспільну свідомість, що без цих нуворишів, які найбільше винні в трагедії народу, вже й не уявляємо, як досягнути миру і розвивати країну. Для нації недостатньо вибороти спільність історичної долі, усвідомити спільність походження, їй вкрай потрібно мати спільність виховання, що цементує й розвиває народ. А теза, що нехай кожен ушановує «своїх» героїв, є хибою, бо від лукавого. Так націю не виховують. Оскільки одні віддаватимуть шану Героям Крут, Небесної Сотні, а інші величатимуть Молоха й ката Муравйова. Тому провали національної гуманітарної політики не варто підмінювати вдаваними «свободами», бо це зрадливий шлях. Історія засвідчує, що навіть могутні народи й держави не змогли уникнути розпаду без спільногого громадянського патріотичного виховання. Саме в ньому наша найбільша сила й духовна зброя. Вірю, що вона з одного боку стане надійною перепоновою на шляху зла, російської чи іншої агресії, а з іншого — нашим утвердженням і могутнім поступом українства.

Очевидно, що оцінювання «правильної» освіти громадянським суспільством, державою і батьками і надалі здійснюватиметься відповідно до сучасних технологій і рівню інноваційності розвитку. Проте цього замало. В Україні — війна. На порядку денному — виживання нації і збереження державності. В інформаційному і соціокультурному просторі з'явилися нові факти, істини, явища, процеси, оцінки, які ніколи раніше не розглядалися в змісті освіти і системі суспільного виховання. Мусить бути адекватна реакція, оцінка, пропозиція і позиція. Нині сформувалася нова затребуваність на громадянськість, ідентичність, патріотичність.

Для цього потрібен Учитель, Викладач, Вихователь, Навчитель, а не просто педагогічний працівник як сума мінімального набору

дидактичних одиниць. Українській освіті потрібен Громадянин. Тому так важливо, щоб виріс інтерес молоді не лише до конкретного предмету, а передовсім до України, народу, рідної землі, своєї історії та культури. Учитель особистою позицією, знаннями, громадянським чином має народжувати «захоплення», «повагу», «гідність». Це високої якості мультиплікація не тільки в сфері педагогічної майстерності, а й в змістовому вимірі.

Тому з боку держави творитиметься злочин, якщо приниженність і соціальна незахищеність педагога стане звичним явищем освітньої політики. Відомству — академіям, університетам, навчальним закладам, методичним й адміністративним освітянським інституціям треба по-новому виховувати вчителя. Бо відомий принцип «роби, що можеш, з тим, що маєш, там де ти є» (Т. Рузвельт) буде явно недостатнім, щоб виховувати патріотичну, моральну й інтелектуальну українську молодь. А ще більше зло чинитимемо, коли свідомо призначаємо на посади директорів шкіл «фахівців», які публічно підтримували сепаратизм, коли не «люструємо» окремих ректорів вишів Харкова, які підтримали вандалізм місцевої влади по нищенню меморіальної дошки видатному Ю. Шевельову, коли залишаємо на посадах керівників які ще недавно цинічно управлялися в українофобстві. І таких «коли», жаль, чимало. Тому нині мусимо позбавитися таких підходів, педагогічних «компромісів» й експериментів, щоб не продукувати в Україні «цвінтарну педагогіку». Бо коли ми віддаємо своє «Я» в ясу, втрачаємо національну самоповагу, то «розум наш, — як писав В. Симоненко, — не рветься вже на волю — ми раді тим, що ситі і живі».¹

Тому школа мусить бути національною, як говорив Г. Ващенко, не тільки за мовою викладання, а й за її змістом.., традиціями, світоглядом.²

¹ Симоненко В. А. «Ще один протест». Твори: У 2 т. — Т. 1. — Черкаси: Брама — Україна, 2004. — С. 230.

² Ващенко, Г. Проблеми освіти та організації навчання. Твори. — Т. 4. — К.: Школяр, 2000. — С. 38.

ОСВІТА ЯК ПРАВДА ІСТОРІЇ

В Україні триває війна, а в цей час з'являється Закон про вищу освіту, який відкриває нам один із шляхів до європейськості. За оцінками Президента він знаменує собою прощання із радянською моделлю, вкотре підтверджуючи істину, що після хліба най- важливішою є школа.

Серед багатьох новаційних періодів, проблемних суджень варто виокремити той концепт, який має стати сутнісною складовою філософії нинішньої освітньої політики. По-перше, освіта всіх рівнів має сповідувати принципи і цінності національної школи, утвержувати авторитет національної культури, рідної (державної) мови, продукувати і пропагувати високі досягнення української нації. В іншому випадку вона стає контрпродуктивною, згубною, не європейською, не національною, не діалогічною, малоцікавою для інших. Бо народ без власної прогресивної думки, творчості є хворим членом у загальнолюдській сім'ї (Б. Грінченко).¹ Отже, національна ідентичність, збереження і розвиток національного «Я», своєї етнокультури (в умовах глобалізму й інтегративних процесів) мусить визначатися головною ознакою європейзму. Щоби бути гідним європейцем, громадянином світу, насамперед слід стати гідним українцем, шануючи достоїнство свого народу і Вітчизни.

Чи притаманні сучасній вищій школі України культуроідповідність і моральність, коли окремі випускники шкіл із майже де-націоналізованого (щодо українців) Придністров'я, доляючи численні перешкоди вступу до українських вишів, зберігши повагу до рідної мови, нарешті в тій же Одесі отримують імперативно «зauważу» — «у нас преподають на русском» (?!).

¹ Грінченко Б. На беспросвітном пути. Об украинской школѣ. — Кіевъ: Тип. Н. Гиричъ. — 1906. — С. 80.

Отже, в найближчі десятиліття освіта потребуватиме не лише знаннєвої, інформаційно-технократичної парадигми, а й насамперед ціннісно-світоглядної, усвідомлюючи, що реальна освіта згубна для Людини, якщо вона не розвинута гуманно. По-друге, вкрай важливо зберегти, формуючи концепції, державні програми, закони, зміст освіти, навчальні плани і програми, підручники та посібники, зберегти оптимальний баланс двох стратегічних освітніх функцій — професійної і світоглядної. Бо якщо не олюднюються людина, то деструктивною і контрпродуктивною стає її діяльність. Спочатку Людина, а потім Дія.

По-третє, добротною, якісною, інтелектуальною, гуманною освіта зможе ставати у випадку сприйнятності й впроваджуваності тривимірної моделі — «особисто-орієнтована — національна — європейська». Ігнорування будь-якої складової цієї моделі призводить до її ущербності, стаючи придатком до чужих знань і цінностей. Можна стверджувати, що значною мірою вітчизняна педагогіка, система освіти і виховання й надалі піддаються зовнішньому впливу, а також внутрішній інерції з консервації вторинності й «національної непритомності». І щоб відповісти «як треба жити», то пам'ятаймо апостольське правило Павла — «Духа не вгашайте» (Перше посл. Св. ап. Павла до колоніян 5,19).¹

Зміст освіти на всіх її рівнях має збагачуватися не просто культурою, а культурою українською, в її цілості і взаємодії. Саме джерельна вода національної культури творитиме інтелектуальний потенціал, генеруватиме якісно іншу ментальність, свідомість народу, наповнюватиме силою соціально-політичні інституції українського суспільства, формуватиме природовідповідну гуманітарну політику. Для цього слід вирішувати дві головні проблеми нинішнього часу. Найперше, політична воля й самоусвідомлення мають досягти нового рівня, щоб не лише забезпечувати національно-культурне виживання, а й безперестанно посилювати енергію творчого національного руху. Дуже легко можна бути роз-

¹ Біблія. Книги Нового Заповіту. Українське біблійне товариство. — 1993-50M-VO73(H) — С. 237.

митим у сферах державного життя, політики, філософії, освіти, літератури, мистецтва, релігії, історії, мови, традиції, якщо недооцінювати роль національної культури, що є в основі формування світоглядної, психологічної ідентичності кожної конкретно-історичної людини. Як показує суспільна практика, значна частина таких, які наділені правом і обов'язком торувати шлях до культурних національних цінностей, наділені або небажанням це робити, або перебувають під впливом надуманої ідеологеми про шкідливість «українізації», або, будучи громадянином України, вороже налаштовані до утвердження національної ідеї в усіх сферах життєдіяльності. У достатньо широкому сегменті буття нація, втративши імперативи правди, істинності, критичності, достовірності щодо власного «Я», зобов'язана повернути на шлях націокультурності. Неоголошена війна виявила чимало огріхів у політиці, державному керівництві, системі безпеки та виборі ціннісних орієнтацій, але найбільша вада суспільства — це не відсутність на початках боєздатного, патріотичного війська, а відсутність єдності народу, його духовної сили і віри в Україну. Бо з одного боку за роки незалежності на загальнонаціональному рівні суспільне, сімейне патріотичне виховання так і не стало доконаним пріоритетом держави, а з іншого — надмірна, нічим не виправдана олігархізация влади зумовила різке розшарування, зубожіння людей, несправедливість, моральний і правовий терор, інформаційну інтервенцію на терени людської душі, що породило апатію, індиферентність, традицію відчуженості від національної ідеї. Конче треба отримати шанс на таку політичну й етичну парадигму, коли народ нарешті перестане послуговуватися, творячи власну ідентичність і цивілізаційний вибір, чужими, насаджуваними зсередини і ззовні концепціями історичного і націокультурного розвитку. Методологічно й методично важливо, щоб замість розрізненості й непізнатності вибудувалося нове науково-освітнє, культурно-історичне, світоглядно-ціннісне явище українського гуманізму, інтелектуалізму, естетизму, громадянського патріотизму.

Другий стратегічно важливий напрям взаємодії держави України, народу з національною культурою через освіту — надзвичайно трудомісткий, системний, не позбавлений націєтворчості, процес відбору культурних вартостей. Очевидно, що при цьому важко уникнути залежності від минуших настроїв і уподобань сьогодення, проте час, історія, етичні й політичні ідеали народу вносять свої корекції, коректності й варіації оцінок. Оскільки лише він, як говорив Г. Сковорода, є найбільш здатним визначати силу висловлених думок і дій смаком не по шкаралупі, а по ядру.

Тому попри перебіги часу, зміни суспільних поведінкових норм, політичну кон'юнктуру в змісті вітчизняної освіти мають бути представлені надбання тих видатних українських науковців, митців, громадських і політичних діячів, які на материзні і поза її межами вірою і правою, інтелектом і талантом творили велич національної та світової культури. Бо важко усвідомлюється гуманітарна модель української освіти без праць, ідей, думок і позицій Д. Чижевського, М. Драгоманова, І. Пулюя, О. Огоновського, В. Липинського, Ю. Шевельова, С. Єфремова, Б. Грінченка, І. Дзюби та інших. Тим більше, що світ визнає досягнення українців як загальнолюдські надбання. Про це ж таки засвідчує факт відзначення на рівні ЮНЕСКО у 2014—2015 роках чотирьох ювілейних дат: Т. Шевченка (200), М. Вербицького (200), М. Коцюбинського (150), П. Грабовського (150). Значущість видатних просвітників, їхня громадсько-політична, наукова діяльність не втрачають своєї актуальності й не піддаються плину часу. 1934 року В. Дорошенко, відгукуючись на смерть М. Грушевського, якого називали «батьком батьківщини», у журналі «Дніпро», що видавався у Львові, писав: «...Довго-довго його твори будуть будити й угрунтовувати українську національно-державну свідомість нарівні з «Кобзарем» безсмертного Тараса... Віримо, що вже незабаром розпадеться потворна домовина нової московської тиранії і в столиці Української держави — золотоверхому Києві постане

величний пам'ятник творцеві її — безсмертної пам'яти мучеників Михайлів Грушевському».¹

Освіта, мета якої полягає у максимальному сприянні розвитку громадянського суспільства, має вмістити в собі всю палітру культуротворення. Освіта передовсім потребує правди і ріднокультурного ґрунту, пам'ятаючи сказане у 30-х роках минулого століття Б. Лепким — «який гіркий з чужої ниви хліб».² Особливо значуще завдання освіти — утвердження авторитету й провідної ролі державної мови, політичної і державної сили. Прагнення українства дійти до верховин істини, не зрадити своїм національним почуванням щодо рідної Мови, Віри, Історії, Школи, Держави, культурної традиції завжди натикалися на спротив, агресію, нетolerантність.

1875 року учителя М. Лободовського позбавили права вчителювати лише за те, що переклав одне (!) речення Євангелія Матвія українською мовою... Чи треба було дивуватися, що така школа вела до денационалізації українського народу... Таємний царський указ (1876 р.) забороняв не тільки українську книжку, а й театральні вистави, публічну декламацію, друкування українського тексту до музичних творів. М. Драгоманов писав, що заборона 1876 р. вийшла тоді, як руське товариство збиралося визволяти слов'ян! Значить заборона 1876 р. є «дурість первого номеру».³

Отже, мусимо визначити як доконаний факт, що така політика «культурного імперіалізму» була направлена в усі часи на вирішення важливого для Росії завдання — привести в стан небуття національно-історичне життя українства.

Проте і в найскладніші часи кращі представники української інтелігенції продовжували оберігати і розвивати українську мову, культуру, вели активну просвітницьку й освітню роботу. За порадою М. Драгоманова, — пише С. Сірополко, — багато творів друкувалося за кордоном, зокрема в Галичині. Б. Грінченко умудрив-

¹ Дорошенко В. Михайло Грушевський // Дніпро. — Львів, 1935. — С. 80.

² Лепкий Б. Питання // Дніпро. — Львів, 1935. — С. 3.

³ Сірополко С. Історія освіти на Україні. — Львів, 1937. — Взаємна поміч українського вчительства. — С. 112, 122.

ся за час перебування в Чернігові (1894—1900) видати 50 книжок для народу, зокрема науково-популярного характеру. У Києві діяв видавничий гурток «Вік», а з 1897 р. на чолі з Гнатом Хоткевичем склався аналогічний у Харкові. Харківське товариство Грамотності видало за 10 років 58 назв книг у кількості понад мільйон примірників. Факти засвідчують, що в небагатьох школах, що їх утримували власним коштом у своїх маєтках Марко Кропивницький та Микола Аркас, навчання нелегально проводилося українською мовою.¹

Це була епоха, коли все, що нагадувало про Україну, її культуру, історію заборонялося і знищувалося. Не дозволяли розмовляти, особливо в навчальних закладах, на «малорусскомъ нарѣчии», викинули зі шкільних програм усі українознавчі знання, видання «Кобзаря» (35 тис. прим.) 1906-1907 років повністю знищили в 1910 р., а видавців притягнули до судової відповідальності. До 1917 року в Україні не залишилося жодної «Просвіти», які влада ліквідувала нібито за «проповідування сепаратизму».² У своїй українофобській політиці російські чиновники від освіти доходили до крайніх маразматичних дій. Так, наприклад, багатьом педагогам запропонували розривати шлюб, якщо одна зі сторін була налаштована проукраїнськи. (Таким чином зловісний наказ Столипіна від 20 січня 1910 р. про заборону всіх «инородческих» товариств досяг бажаного результату).

Офіційна лінія імперії була радикально окреслена на масову боротьбу з «мазепинством». Ю Шевельов у книзі «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941)» описує цю ситуацію так: «У «Киевлянине» з 17 листопада 1911 р. в статті під назвою «Где главный враг?» А. Савелко писав: «Польське, фінляндське, вірменське та ін. питання — все це питання суто окраїнні, себто другорядні. Мазепинське питання б'є Росію в саму основу її великороджавності». «Національно-державне самозбереження великого російського народу імперативно підказує нам потребу рішучої боротьби з мазепинством». А в петербурзькому «Новом времені (1911 р.)» А.

¹ Сирополко С. Історія освіти на Україні. — Львів, 1937. — Взаїмна поміч українського вчительства. — С. 122-123, 138.

² Там само. — С. 146, 148.

Меньшиков підголошував: «За найстрашнішого передвісника імперського розпаду слід уважати т. зв. мазепинство, що ревно готує повстання в Малоросії... Не лише державна мова, але і суспільна мова в державі повинна бути одна. Панування державної мови ми, росіяни, повинні боронити з такою ж енергією, як своє життя».¹

А заборонами пам'ятних дат Т. Шевченка (1911, 1914) російська реакція намагалася завдати українській справі найболючіших ударів. Улюбленими прийомами в політиці тоді були численні спроби «підкупити» когось із українських думських депутатів, особливо із селян, щоб вони виступали проти української мови (як приклад, виступи депутата М. Андрійчука в 1910 р.).

Агресор завжди був наділений однією характерною рисою — нищити українське культуро-мовне середовище. В. Сімович писав: «Коли край Буковину в вересні 1914 р. заняли російські війська — окупаційна російська влада заборонила видавати українські часописи... доки росіяни були в Чернівцях, «Буковина» виходила у Відні. З приходом румунів на Буковину, часопис Буковина по більш ніж тридцятьох роках служби українському народові перестав виходити».² Нагадаю, що «Буковина», очолювана Ю. Федьковичем, О. Маковеєм та ін. великими просвітниками, була справжнім визвольним прародом українського слова і свободи, на сторінках якої друкувалися: О. Кониський, Б. Грінченко, М. Драгоманов, А. Кримський, М. Кононенко-Школиченко, М. Міхновський, В. Шемет, М. Коцюбинський, висвітлюючи також національне питання на Наддніпрянщині.)

Ідеолог офіційної політики Струве, аналізуючи ці процеси, так характеризував розвиток ситуації: «Якщо інтелігентська «українська» ідея вдарить у народний ґрунт і запалить його своїм «українством», це загрожуватиме величезним і нечуваним розколом в російській нації».³

¹ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус. — Сучасність. — 1987. — С. 60.

² Сімович В. «Буковина». Наук. вид. — Вибр. статті. — Тернопіль: Підручники й посібники, 2005. — С. 107.

³ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус. — Сучасність. — 1987. — С. 61.

Варто визнати, що подібна дискримінація українців у сфері мови, культури, освіти, книгодруку, діяльності національно-культурних товариств проводилася і з боку інших держав на історичних українських землях, оскільки така доля судилася бездержавним народам.

На Буковині після підписання Сен-Жерменського і Севрського договорів вистачило всього кілька років для ліквідації українського шкільництва. Повністю зрумунізували Чернівецький університет, у 1920—1925 роках закрилися три українські гімназії в Кіцмані, Вижници та Чернівцях, а з 1927 р. українську мову як предмет більше не викладали, зникли українські школи. І хоча в Конституції Румунії 28 березня 1923 року у §8 зазначалося, що піддані Румунії, незалежно від походження, мови чи віровизнання, рівні перед законом, проте українці не отримали жодних гарантій щодо рідної мови і школи. Цілковито опанована була румунами і Православна Церква, а всі українські політичні партії розпущені.¹

Перша половина 20-х років була дуже складною для виживання українського шкільництва і в Польщі. Якщо на 1914 рік у Галичині було 2510 державних початкових шкіл з українською викладовою мовою, то в 1926—1927 навчальному році — лише 864. Правда, на підросійській Україні (Волинь, Полісся, Холмщина) перед війною їх не залишилося жодної. Львівський університет повністю залишався польським і навіть курси з української мови читали польською.²

Фактів етноцидної політики, духовної дискримінації, освітньо-мовної руйнації українства не перелічити. Але знати їх варто. Правда історії виробляє націоімунітет, навертає народ на шлях природних світоглядних цінностей, навчає творити триєдину сув'язь особистісного, національного, загальнолюдського, роблячи освіту, а отже, і Людину, конкурентоспроможною, креативною і гуманною у цьому надто несправедливому й агресивному світі.

¹ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус. — Сучасність. — 1987. — С. 232-235.

² Там само. С. 216-218.

ДЕРЖАВНА МОВА — ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ ТА БЕЗПЕКИ

Заслуговує на увагу і повагу великий громадський приклад студентів Національного педагогічного університету ім. Михайла Драгоманова, які трохи більше року тому одні із перших виступили на Майдані за українськість і європейськість свого майбутнього. Вони зобов'язали кожного бути морально відповідальним перед Україною, її мовою, культурою, історичною правдою, майбутнім, а ще — перед молоддю, часто стаючи навшпиньки перед її найдостойнішими представниками. Вони показують у ці трагедійні й доленосні часи високий приклад для наслідування, виховання нації, виборюючи честь і свободу нашої країни. Що нині варто робити, просвітням, українській інтелігенції, щоб ми, як говорив апостол Павло, «не вгашали духа». Передусім треба знати уроки минулого, пам'ятати, що говорили наші ідейні «будителі». М. Драгоманов у «Чудацьких думках про українську національну справу» зазначав: «Українське письменство доти не стане на міцні свої ноги, доки українські письменники не будуть діставати всесвітні образовані думки й почуття просто з Західної Європи, а не через Петербург і Москву, через російське письменство, як робиться і досі...». Турбуючись про освіченість української молоді, зазнача «З того часу, як я став на публічну службу чи вчителя, чи писате то не пропускав пригоди говорити молодшим людям на Україні, що вони не можуть уважати себе навіть образованими, доки не вчать, по крайній мірі, двох-трьох західноєвропейських мов, і хоч читати на них найважніші речі».¹

Принцип європейму наскрізно просякає не лише згадані словлювання видатного просвітника, а й усю його багаторічну

¹ Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране. — К.: 1991. — С. 479.

творчість і життєдіяльність. Він публічно окреслював проблему значущості пізнання європейської культури, знань, мов, цінностей, усвідомлюючи разом із тим, наскільки важливо бути не лише реципієнтом, а й донором, ділитися своїми власними набутками та досягненнями.

Трохи пізніше інший великий просвітянин Б. Грінченко скаже, що в загальнолюдську сім'ю требайти з власним доробком, інакше ти без нього завжди будеш хворим членом цієї сім'ї, тягарем для людства.¹ Бо якщо нинішній і майбутній світ, сталість його розвитку та безпека не можуть розглядатися інакше як єдність і синтез трьох величин — особистісна, національна, загальнолюдська, то кожен член світового співтовариства має право тебе запитати, якщо ти у спільній дім зайшов у двері, а не через вікна, то де твоє власне, національне «Я». Що ти на це скажеш? Що йдучи в Європу, загубив, забув свою мову, віру, традицію, національну культуру, «обрізав» свою ідентичність, витолочив історичну пам'ять про велич свого народу і красу рідної землі, але зате запопадливо послуговуєшся чужими цінностями, думками, звитягами. Ні, з такими дружба не відбудеться. Справжня дружба є між рівними. Зігнорувавши своє «Я», ти стаєш малоцікавим, малокорисним у цьому мобільному, експресивному, агресивному світі. І тому найперше, що вимагається від держави, громадянського суспільства, інтелігенції, особливо молоді, громадських і державних інститутів, освіти, яка охоплює 10 млн людей, — не консервувати і не пролонговувати колоніальний спадок (у політиці, культурі, освіті, інформації, в сімейному і церковному середовищі, в молодіжній політиці, ЗМІ та книгодрукуванні...). Завжди у цій величній низці національних пріоритетів стояла осібно рідна (українська) мова. Як генетичний код народу, як символ національної гідності, як безсмертна культура нації. Переживши Валуєвські й Емські держимордні циркуляри, пацифікацію, повну заборону української мови 80 років том

¹ Грінченко Б. На беспросвітном пути. Об украинской школѣ. — Киевъ. — Тип. Н. Гирич 1906. — С. 80.

(1934 р.) на Буковині, «есесерівський» колоніаторський і русифікаторський маніфест у 80-х роках ХХ ст., українофобський закон «Ка — Ка» уже в теперішні часи, невмируща Українська мова продовжує звертатися до приспаних, збайдужлих, заблукалих співвітчизників словами Сидора Воробкевича:

Мово рідна, слово рідне!
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
А лиш камінь має!

Правда, у знаменитого буковинського просвітянина ще була його пісня-марш «Рідне слово» (він також автор музики), яку забороняли за радянських часів:

Хто горнеться до чужого,
Того Бог карає.
Свої його цураються,
В хату не пускають,
А чужій як заразу,
Чуму, обминають...¹

А В. Вернадський стверджував, що народ із втраченою мовою «розумово поневолений»!

Тому знаймо, що можна втратити все і все повернути, але лише за умови, коли не втрачена мова. Бо мова — не просто комунікація, спілкування. «Мова — творчий орган мислення» — учив В. Гумбольдт. О. Потебня, розвинувши цю думку, зазначав: «Мова — не засіб позначення думки, а засіб її створення». Отже, мова присутня скрізь: мова-нація, мова-держава, мова-світогляд, мова-ідентичність, мова-церква, мова-агресія, мова-культура, мова-освіта, мова-безпека.

¹ Воробкевич С. Рідна мова. — <http://www.ukrlit.vn.ua/vorobkevich/268pr.htm>.

М. Грушевський сприймав українську ідею як «політичну і мовну єдність». Отже, в політику, освіту, культуру й інформацію слід повернути класичні методологічні принципи: народність, природовідповідність, культуроідповідність, а також українознавчу складову, щоб не втратити орієнтири єдності, соборності, незалежності, моральності, духовності, інтелектуальності.

Принциповим має стати в Україні пріоритет — українська мова як мова міжнаціонального спілкування. Поляки і румуни, угорці і євреї, татари і болгари, росіяни і словаки, греки і серби, білоруси і грузини та багато інших народів і етносів мають не цуратися державної мови, яка є консолідаційним чинником формування української політичної нації, громадянським і соціально-культурним оберегом. Знання і повага до державної мови, обстоювання авторитету української мови — обов'язок кожного, хто живе в Україні, любить її, бореться за неї.

Мова давно вже стала інструментом великої політики. Треба дуже уважно аналізувати процеси, які відбуваються у сфері гуманітарної політики багатьох держав, зокрема й Росії, з якою нам ось уже яке століття доводиться боротися, воювати за своє культурно-мовне утвердження. Росія продовжує у всіх напрямах, включно і на міжнародній арені, посилювати вплив російської мови. Указом Президента РФ № 409 9 червня 2014 р. створено Раду при президентові з питань російської мови. Її мета — удосконалення державної політики розвитку російської мови, її захисту і підтримки, зокрема і за кордоном, в сфері міжнародного гуманітарного співробітництва, зміцнення позицій російської мови за кордоном, підтримка російськомовних товариств за кордоном. До складу цієї Ради входять відомі вчені, діячі культури і мистецтва, педагоги, журналісти, представники влади. Двома заступниками голови є президент Російської академії освіти і директор Інституту російської мови ім. В. Виноградова Російської академії наук.¹

За обставин нинішньої війни з Росією і не обнадійливою перспективою українсько-російських взаємин, державна політика

¹ Указ Президента России от 9 июня 2014 г. № 409. <http://rusacakadem.ru/dokuments/27>

України на найвищому рівні зобов'язана розглядати питання підвищення в суспільстві авторитету української мови як найвищий пріоритет, що об'єднує націю. Освіта, культура, наука, інформація — сфери, в яких необхідно якісно змінити підходи до мовної політики, яка нині радше налаштована на консервацію напівколоніального стану. Судячи з того, що відбувається в діяльності ЗМІ, шкіл і університетів, культурних закладів, творчих спілках, у просвітницькій роботі, складається враження, незважаючи на промовисті заяви вищого керівництва, про свідоме ігнорування цього значущого для безпеки держави чинника. І не вчимося ні у друзів, ні у ворогів. Але варто, як сказав Овідій, вчитися і у ворога.¹

Тому сьогодні як ніколи потрібна урядова мовна і гуманітарна програми українського книгодрукування, перекладу світової літератури. Але найбільше — політичної волі і націє творчості.

Для виживання, прогресу української нації, її сталого розвитку державна мова мусить стати основою інформаційної, а отже, національної безпеки. Недопустимо, коли частка українського мовлення на 8-ми найрейтинговіших телеканалах становить лише 28 %, а на 6-ти радіостанціях — 3—4 % українською, 60 % — російською (2012 р.), коли руйнується інформаційний простір, оскільки 60 % накладів газет, 83 % — журналів, 87 % — книг видають російською. Нехай кожному належить те, що даровано Богом (мова, віра, традиція, історія). Бо не ставши справжніми українцями, ми ніколи не будемо гідними європейцями. До цих далеко не всіх названих проблем має бути прикута державно-громадська увага, оскільки вони значною мірою визначають не лише соціально-політичну температуру суспільства, а й рівень безпеки нації. Послуговування чужими цінностями, ігнорування власного національного «Я» завжди згубно впливало на долю України. Сьогодні як ніколи народу і державі потрібна українська національна ідея, висока геройка духу, боротьби, потужної інтелектуальної і духовної праці.

¹ Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво. Філософ твори. — Т. 1. — К.: Наукова думка, 1979. — С. 447.

моральної, громадянської і політичної культури, патріотичності в усіх сферах життєдіяльності. А тому освіта і просвіта зобов'язані нині утверджувати українознавчі цінності, ті ідеї й ідеали, які зустріченню з українською мовою загальноукраїнськими завданнями, щоб зробити український поступ до свободи й незалежності незворотним. Бо пропонувати ідею українськості «під виглядом зазубрених цитат», без громадянського чину і свідомої дії є зло, особливо коли воно виходить із предводительських канцелярій.

Це про таких у «Приручених патріотах» писав Василь Симоненко:

За плату ви закохані в ідею
І зморшки морщите на ситому чолі...
Кому ви служите, приручені Антей,
Відірвані від матері - землі? ¹

¹ Симоненко В. Прирученім патріотам. Твори: У 2-х томах. — Т. 1. — Черкаси: Брама — Україна, 2004. — С. 223.

ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

У науково-популярному виданні І. Дзюби «Є поети для епох», аналізуючи першу поетичну збірку Ліни Костенко «Проміння землі», автор стверджує, що «найголовніше ж на землі, найяскравіший її промінь – це Людина».¹

Справді, попри всі метаморфози суспільних перетворень, пошуки якісно нових етичних, естетичних вимірів, цінність Людини посідає своє найбільш значуще місце в ієрархічній системі пріоритетів. Нею просякнута філософія й поезія, мистецтво й література, педагогіка й соціологія. Прагнення народжувати, ростили й виховувати красивих і здорових, розумних, духовних людей стає парадигмою глобального світу. Є усвідомлення того, що саме розвиток людського потенціалу лежить в основі «довголіття» нації, її конкурентності і процвітання.

В Україні впродовж ось уже більш як два десятиліття спостерігається намагання впроваджувати в сфері життедіяльності суспільства ідеї людино-центризму.

Вітчизняні теоретичні обґрунтування, концептуальні підходи суголосні з кращими зарубіжними зразками. Але, як завжди буває, практична політика і державна та суспільна діяльність, характер базису розвитку часто докорінно відрізняються від проголошених ідей і декларованих намірів.

Світ вибудований так, що політика і мораль значно частіше бувають несумісними. Мотивація влади і громадський, людський інтерес не наділені спільним знаменником морально-етичних цінностей. Ця різновекторність у підходах до визначення суспільних пріоритетів стає чимраз очевиднішою, якщо охарактеризувати сфери, які безпосередньо й опосередковано дотичні до Людини, до

¹ Дзюба Іван. Є поети для епох./ І. М. Дзюба. — К.: Либідь, 2011. — С. 10.

творення «людського капіталу» – культура, освіта, наука, охорона здоров'я, соціальний захист і забезпечення, екологія.

Ці галузі, як правило, дуже мало згадуються, аналіз із цих проблем – розпливчатий, поверховий і не зобов'язуючий навіть на рівні важливих державних документів. Один із прикладів – виступ прем'єр-міністра України з програмою Уряду 9 грудня 2014 року в українському парламенті.

Інфографіка показує, що із 35,9 тис. слів для людиоцентричних сфер, згаданих вище, знайшлося в доповіді лише 7 слів, які до того ж об'єднані в одне поняття – «соціальна сфера». Очевидно, що наука, освіта, освіченість, культура, духовність, здоров'я людини і нації, якщо і продовжують бути затребуваними, то передусім на громадянському рівні. Держава, яка асоціюється з владою, котра боротьбу за долю України часто вимінювала на «велике мисоборство», так і не спромоглася поставити людину на п'єдестал уваги. Здійснювані реформи – від аграрної, адміністративної чи вищої школи проходили повз людину, навіть не питуючи її про необхідність, доцільність школи, бібліотеки, медамбулаторії, стадіону, лазні, роботи, дороги, якості соціального середовища, від якого часто залежить найголовніше – мотивація народжувати і виховувати дітей. Гучна декларативність про турботу і добробут людини зацементувала клятви державних службовців і народних депутатів, які часто підмінювали реальність, забалакавши дійсність. Разом з тим слід визнати, писав у свій час академік І. Зязюн, що суспільство як і будь-яка інша система, стабільне до того часу, поки руйнівний потенціал економічних (сюди входять і військові) технологій врівноважений культурно-психологічними за собами стримування... Суспільство стає жертвою власної могутності або ж встигає перебудувати технологічні, інформаційні, організаційні, нормативні параметри і цим себе рятує... Звідси визнання культури реальністю, яка набагато важливіша для збереження людства і майбутнього світу, ніж політика й економіка.¹

¹ Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: Монографія. – Черкаси: Вид.ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – С.20-21.

Освіта, культура все ж залишаються поза межами державної уваги і супільних пріоритетів. Трьохвимірна модель, що синтезує духовну, соціальну, технологічну складові, не діє, а отже й не впроваджується цивілізаційно-культурологічна парадигма у вихованні нації.

Цінності в супільній ієархії формувалися не громадськістю, освіченістю, патріотичністю й етнічністю, а принадлежністю до міскомісця, коли рівень самоідентифікації і національної дереворієнтованості, громадянської чи соціальної притуленості не брався до уваги. На початку нашої незалежності, перебуваючи в певному полоні національно-державницького ренесансу, в атмосфері ілюзій очікування на краще, наші різночитання життя були пастельними, мілкішими здавалися й водорозділи між людьми і політиками. У повітрі ще відчувався запах (більш як 90 %) перемоги на загальноукраїнському референдумі, була надія, що потенціал України ось-ось принесе бажані плоди.

Але чомусь держава не набирала ходи, здебільшого притишувала її, а в економіці, якою владці всіх режимів так западливо переймаються, змагаючись у «професіоналізмі» і критиканстві «попередників», Україна залишалася єдиною серед пострадянських країн, що не досягла рівня розвитку 1990 року. Очевидно, така ситуація несприятлива для впровадження моделі сильної соціальної політики. А тому ніби й пришелепувато в головний порядок денний державного будівництва закладати пріоритети освітньо-наукового, культурного, здоров'язбережуваного, гуманітарного характеру. Бо пристобані усталеними правилами про базис і надбудову, продовжуємо третій десяток років безперервно притакувати про «первинність» економіки, а потім... А потім нічого не відбувається, держава вкотре закликає плекати надію, надихатися новим пришестям, затягуючи пояси.

Але чимраз розуміємо – щось не те діється у нашему домі. Адміністративно-бюрократична, технократична, вузькофункціональна, відомча політика здійснення реформ не принесла і не могла приносити успіху. Тим більше цього не змогли б зробити політичні вожді,

особливо в його українському варіанті. Так сталося, що Україна як держава вибрала найбільш згубний і невдачний для народу шлях – олігархізацію політичної, економічної і соціальної систем, утважуючи мало не феодальну форму ідеократії державного устрою. На початку відбувався перерозподіл власності і національних багатств, ваучеризація і паперово-підкилимна приватизація. Не лише кримінальні елементи, а ще більш пронирливі колишні представники комсомольсько-партійного апарату стали основними гравцями в економіці, банківсько-фінансовій сфері. Для захисту власних інтересів на всіх рівнях центральної і регіональної влади формувався політичний лобізм – від президентів до органів місцевого самоврядування. Тиск на законодавчу і виконавчу владу ставав чимраз потужніший. В Уряді, Верховній і місцевих радах, у судовій і правоохоронних системах з'явилися корпоративні групи, виконавці, цілі фракції і депутатські об'єднання, які обслуговували своїх «господарів» і новостворені фінансово-економічні імперії. Трохи пізніше і «самі» ощасливили своєю присутністю вищі ешелони влади, прийшовши туди «через вікна» разом зі своїми охоронцями, масажистами, водіями, представницями гендеру по-українськи. Не тільки наддорогі автомобілі, годинники, одяг, охорона, що дедалі різкіше контрастувало з переважно зубожілим населенням, яке не можна було називати нацією, але передусім їхня манера поводитися давали остаточну й доконану відповідь – хто є хто в українській політиці. Невдовзі (а це триває й нині) створені ними підпільні і явні силові структури трансформувалися в олігархічні армії. Все купувалося і продавалося, все прослуховувалося і контролювалося. Повністю в інтересах кланів і олігархічних груп був зачищений інформаційний простір. Інформаційна безпека дала суттєвий збій, на узбіччя відправили національні інтереси народу, держави, людини. Хто противився цьому, тому залишали «демократичний» вибір. Його нищили: морально-психологічно, інформаційно, адміністративно, політично чи фізично. Мати власну позицію і погляди, обстоювати свою честь і гідність у державі, яка гучно декларувала демократію і по-

літичні свободи, означало бути незручним і старомодним. Вибори, які значною мірою повинні виправляти й удосконалювати систему, чимдалі перетворювалися на фарс. Це були «вибори без вибору». У просторі цієї «нової» демократії почали залучати величезні фінансові ресурси, які відігравали вирішальну роль у виборчих процесах і їхніх результатах. А там, де цього було недостатньо, застосовували (і застосовують!) адміністративний ресурс, якому, здається, вдалося таки провести за всі роки незалежності єдину реформу – максимально удосконалити антидемократичність виборчої процедури і фальсифікацію виборів. Зміна персоналій і режимів, гідність Майданів і героїка українців так і не змогли вивести народ на шлях внутрішньої свободи. Чому? Аморальна політика вибудувала тіньову економіку, в якій, як у чорній дірі, перебуває від 40 до 60 % національного капіталу. Чи здатна така економіка творити моральну політику і справедливий лад. Очевидно, ні, незалежно від того, чи називатимемо країну демократичною, чи олігархічною. Нині вона така, яка є. На початку 1990-х років серед національно-свідомих політиків ширилася ідея, що в майбутній Конституції має бути визначено, що Україна є не лише демократичною, правовою, соціальною, а й національною державою. Відтоді минуло 20 років і де-юре вона такою і не стала, зате де-факто стала олігархічною. Дуже точно відображає реальність Ліна Костенко у «Берестечку»: «Тепер у нас господарями гості, // вони людей тут мають за рабів».¹

«...І що тепер? Що вдіять, що почати?». Арістотель у праці «Політика», аналізуючи тодішні режими олігархії і демократії, діяння деспотів і царів, тиранів і демагогів, закликає олігархів замінити чинну клятву: «І буду я вороже налаштований до простого народу і задумувати проти нього, що є найгірше» на протилежне: «Я не буду ображати простий народ».² Але для цього треба дві умови. Перша – щоб олігарх відмовився від головної для нього мотивації за будь-яку ціну примножувати свої засоби та багатства. Друга

¹ Костенко Ліна. Тристо поезій. Вибрані вірші. — К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. — С.270.

² Аристотель. Політика: (пер. с давнегреч)/ Аристотель. — М.:АСТ: АСТ Москва,2010. — С.196-197.

— для правителя держави головним є не примноження багатств (особистих), а примноження честі. І те, й те потребує насамперед внутрішньої культури, моральної охайності, етичної поведінки. Їх не вистачає. Ці чесноти забули, зігнорували, табуювали. Хто винен? Очевидно, що не лише тирани і царі, а й усі ми, ставши сумирними й змалілими. Бо треба сказати: «Моя вина. Мій гріх перед людьми.//Усе ж було за нас.//Чому ж пограли ми?!». ¹ Тут варто окреслити найважливішу думку, що націю, народ треба безперечно виховувати, «годуючи» її загальнолюдською і національною культурою, щоб вона (він) не тільки отримали освіту, а й були освіченими, а як відомо, ці поняття далеко не тотожні.

Варто визнати, що освіта, наука, зокрема гуманітарна, інформація стали займати дедалі значимішу роль в геополітичних стратегіях. Окремі держави, як Росія, активно використовують їх для просування імперських ідей «руssкого міра». Так, президент Росії Путін доручив уряду і Академії наук РФ до 1 грудня 2017 року підготувати фундаментальну наукову працю з історії окупованого Криму, а Російська академія наук разом з Російським історичним товариством почала роботу з написання історії «Новоросії». Путін очолив опікунську раду зазначеного товариства, яке розробляє «канонічну» концепцію викладання історії Росії в середній школі, а міносвіти разом з товариством зобов'язані в підручниках з історії Росії «гідно представити Крим». ² Алогічним і антипедагогічним рішенням є також повсюдний перехід освітніх закладів на окупованій території Донбасу на стандарти Російської імперії, всіляко нищачи українську історію, культуру, згадки про трагедії голодоморів. Тому національна освіта, наука мають дуже оперативно, обґрунтовано, переконливо реагувати на зростаючі загрози і виклики, щоб знову в майбутньому не пожинати нові біди і втрати. Філософія і зміст освіти, Педагог, програми і підручники, виховний процес мають бути якісно переорієнтовані на ідеологію творення української нації.

¹ Костенко Ліна. Триста поезій. Вибрані вірші. — К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. — С.266.

² Українська правда. <http://www.istpravda.com.ua/2014/12/16/>

В умовах України зробити це важко, оскільки її майже охопив фінансовий дефолт щодо невиконання зовнішніх і внутрішніх зобов'язань, а також морально-політичний, духовний дефіцит совісті у ставленні до Людини. Він значно руйнівніший, аніж грошовий. Одне без іншого не вирішується. Адже й у спокійніші часи, на відміну від нинішніх трагедійних, ставлення влади до освіти, науки, культури, фізичного і духовного здоров'я людини вміщувалося у величкій ніші залишкового принципу. Ніколи за 23 роки незалежності України високі можновладці не намагалися проявити політичну волю, направлену на справедливіший перерозподіл національного продукту. Неписані закони державного олігархічного капіталізму з нечуваною досі гуманістю «дружили» з сильними світу цього, або, як вони себе само величали, – «елітою». І якщо Україна за показником свободи ведення бізнесу завжди була в другій сотні країн світу, за результатами 2013 року посідала 144 місце з корупції серед 177 держав, і 162-е з репресивності економіки за 2014 рік, то для диморощених олігархів вітчизняне бізнес-середовище і сьогодні прирівнюється до найліберальніших офшорних зон. Кризи, труднощі, які час від часу переживала Україна, держава щоразу перекладала на людей, а не на олігархів. Здавалося б, після Майдану, в умовах реальної війни влада зобов'язана зробити рішучі кроки і дії щодо солідарної відповідальності за долю країни, здійснивши прогресивне оподаткування на найбагатших. Тим більше обравши європейський вектор розвитку, маючи можливість перейняти найсучасніший досвід розвинутих країн, обставини змушували нову владу це зробити. Адже у Франції президент, уряд і парламент нещодавно ухвалили достатньо сильне й справедливе рішення, зробивши «податок на олігархів» у пропорції 75 % (державі) – 25 % (капіталу). Натомість у представлений урядовій програмі 9 грудня 2014 року суспільство отримало дуже скромну, але гучно задекларовану заяву, що олігархам варто ділитися. Складається враження, що або діє олігархічно-владна домовленість, або урядові й парламентські очільники перебувають у віртуальній реальності. Великою помилкою є те, що

сильна, справедлива політика сприймається «передніми» рядами влади як чимдуж ретельніше затягування народних пасків, а гуманітарні й соціальні сфери кидаються в ринкову стихію. Хоча далеко не все визначається ринком. Суспільства, народи потребують також позаекономічної ідеї. Не ідеалізуючи Д. Сороса, варто нагадати, що в своїй роботі «Криза світового капіталізму» він зазначає: освіта, медицина, культура не повинні вимірюватися ринком. Сфери, які формують людський капітал, разом з тим не повинні розглядатися в контексті прямої прибутковості, а культура, освіта конкурувати на рівних з реальними секторами економіки чи переходити на режим самоокупності і госпрозрахунку, безперервно перебуваючи в стані пошуку «їжі» чи грантових подачок. Однак реальність нинішнього часу наближена саме до подібних підходів, якщо аналізувати ситуацію з бібліотеками, будинками культури, медамбулаторіями і спортзалами, школами і лікарнями. Саме ці сфери нині підлягають модерним реформам, суть яких полягає в оптимізації (скорочення, закриття, ліквідація) мережі, структур, кadrів; у різкому зменшенні соціальних виплат і доплат за працю; у повному ігноруванні проблем матеріального, навчально-експериментального, медикаментозного забезпечення бюджетних установ. У грудні 2014 року ЦК Профспілки працівників освіти і науки України заявили, що урядові ініціативи можуть привести впродовж 2015 – 2016 років до скорочення близько 100 тис. учителів. Безробітною стане найосвіченіша частина суспільства. Професійна громадськість негативно сприймає «реформаторські» наміри Уряду щодо зменшення заробітної плати, відміни надбавок за певні види педагогічної праці, харчування дітей, а також відміни стипендії студентам і пільгового проїзду на підвищення пенсійного віку до 65 років.

А те, що професія педагога опинилася серед найбільш низькооплачуваних, лише підтверджує хибність офіційної політики щодо виховання і виживання нації, її конкурентоспроможності в глобальному світі. Ситуація нагадує філософію життя радянського періоду, закцентовану в поетичних рядках: «Ти ще живий. І дякуй, дякуй

долі, бо все життя — це привід для подяк»¹ У стародавньому Римі, в часи його найвищого розквіту, вчитель був державним чиновником і призначав його на посаду імператор чи від його імені. Складається враження, що українська влада вперто продовжує обстоювати гірші теорії і традиції минулих століть, коли інвестиції в Людину (а це освіта, виховання, здоров'я) вважалися непродуктивними і витратними. Чому ми, декларуючи загальнолюдські цінності, європейський вибір, не волімо бачити, що з другої половини ХХ і в ХХІ столітті ставлення світу до розвитку Людини якісно змінилося. Але ж якщо і бачимо, то чому не робимо так, щоб якісна освіта була доступною для всіх, бо саме в освітній політиці закладається ґрунт для соціальної справедливості і порушення прав людини і дитини.

У ХХ ст. відомі науковці (С. Фішер, Т. Шульц, С. Кузнець) — лауреати Нобелівської премії кардинально змінили світосприйняття щодо значущості ролі Людини у розвитку всіх життєво важливих сфер суспільства. Адже здібності, талант, здоров'я, кваліфікація і досвід — це важливі індикатори творення людського капіталу, який у багатьох розвинутих країнах становить до 80 % національного багатства. США, європейські, особливо азійські (Японія, Сінгапур, Південна Корея) країни теорію і практику розвитку Людини поклали в основу суспільного прогресу як успішну парадигму економічного, соціально-культурного, політичного поступу, для демократії, свободи і прав людини. Тому виникає логічне запитання, а чому і для чого ми так галасливо, на жаль менш дієво, йдемо в «Європу»? По допомогу, по владу, по славу, по красиве життя, чи, може, й по досвід, політичну культуру, людиноцентричні цінності. Напевно, кожен по своє. Але державі й народу необхідно мати спільний інтерес. Пріоритет — реальне впровадження тих ідей, цінностей, досвіду, реформ, які працюють на Людину, а отже, на країну, особистість, сім'ю, економіку, безпеку. Адже та ж Фінляндія, що ще століття тому перебувала у складі Російської імперії, здійснила неймовірний прогрес: побудувала інноваційну економі-

¹ Мовчан Павло. Колесо. — Вибр. твори: поезія. — К.: «Просвіта», 2008. — С. 435.

ку, впровадила найсучасніші технології, якісно підвищила рівень життя, екологічну безпеку. Замість словоблуддя і риторики фіні переймалися вихованням нації та безпекою держави, культурою людини, якістю освіти. Здійснили по-справжньому, на відміну від України, реформу освіти, яка стала основою економічного і соціального прогресу Фінляндії. Ефективна державна освітня політика остаточно переконала суспільство, що інвестиції в людину, школу, освіту, науку завжди безпрограшні, комплексно впливають на філософської освіти («Pearson») серед 40 країн (серед яких немає України) Фінляндія вкотре знаходиться в п'ятірці лідерів (Південна Корея, Сінгапур, Китай, Гонконг). 2000-го її учні найкраще читали, 2003-го – кращі з математики, 2006-го – кращі з природничих наук, 2009-го – кращі з наукової діяльності (2), читання (3), математики (6). Але ніщо з нічого не буває. Тому нагадаю, особливо для безглуздих і аморальних очільників і політиків, які вигадали платне навчання після 9 класу, що в цій країні, яка також пережила колонізацію, денационалізацію, агресію, освіта дошкільна, молодша шкільна, середня та вища безкоштовна. Соціальне забезпечення, підручники, матеріально-навчальне обладнання, транспортне забезпечення, харчування – безоплатне. У перші дев'ять років навчання третина учнів отримують допомогу від держави.

Коли порівнювати з тим, що діється у вітчизняній освіті, де в школах, які знаходяться в 3-4 зонах радіоактивно забруднених територій, не виділяють коштів на харчування дітей, то сповна усвідомлюєш ціну гуманізму по-українськи: «все найкраще – дітям». Тим більше стає незручно за принцип доступності, різницю між найсильнішими і найслабшими не аналізують, зокрема на основі досліджень Організації економічного співробітництва та розвитку. Проблема рівності – стрижнева цінність у європейській освіті, зокрема фінській. Вирішення питання якості і доступу, нівелювання в можливостях на рівні села і міста забезпечили позитивний результат – 93% фінів закінчують вищі класи середньої чи професійної школ, а

66% здобувають вищу освіту, що відповідно перевищує показники США на 17,5% і ЄС. На цих та інших прикладах формується достатньо об'єктивне розуміння економіки знань, державно-громадянської відповідальності й культури у ставленні до освіти, а також значимість для якісної освіти інформаційно-пізнавальних технологій, особливо щодо розвитку бібліотечної справи й інтернет-ресурсів, що є універсальним та обов'язковим суспільним атрибутом. Різниця між ними і нами така: там постійно вчать людей (дітей, школярів, студентів, дорослих) навчатися, а не як складати тести, там політики, на відміну від наших, не лише декларують суспільну значимість освіченості, а й адекватно діють при ухваленні бюджету.

Безперечно, питання щодо необхідності реформ не є дискусійним. Реформи потрібні для розвитку людини, суспільства, держави. Але які? Сьогодні за умов надскладного політичного й фінансового становища для освітніх реформ в Україні не менш стратегічно важливо зберегти високий рівень у певних секторах і напрямах, ніж просто реформувати й модернізувати. Кілька показових прикладів. Упродовж тривалого часу в Україні безперервно під різними «благими» намірами починали реформувати мережу шкіл, освітніх закладів особливо в сільській місцевості, мотивуючи це то безперспективністю населених пунктів, то оптимізацією, то якісною модернізацією. Дежавю. Уже бачили. Важливо усвідомлювати наслідки. Коли царська Росія ставила за мету знищення традиційної української освіченості, народного шкільництва, то скрізь передусім закривали сільські школи. Якщо 1768 року 1 школа припадала на 746 українців, то 1876-го – на 6,750. При цьому Катерина II вкрай негативно ставилася до Київської Академії, яка відіграла, до речі, вирішальну роль у розвитку науки, вважаючи її центром української опозиції. Подібне відбувалося з сільською школою і на «есенерівських» теренах. Закриття шкіл та інших соціальних установ у 60 – 70-х рр. ХХ ст. в СРСР призвели до повної безперспективності близько 70 тисяч сіл, які зникли з адміністративної мапи. Не відбулося якісних змін у підходах до соціальної політики в селі і за часів

незалежності України. Проведення «реформ» в аграрному секторі практично здійснювалося поза межами інтересів людини. Розрив між якістю освітніх послуг в селі і в місті став ще разочішним. Ігнорується найпосутнішій соціальний і педагогічний принцип рівної доступності – те, чим сильна і гуманна європейська освіта. Соціогенність, психогенність, комунікаційність, професійність навчально-виховного процесу значно погіршилися, оскільки класична модель творення особистості «хто – де – чим» у всіх її структурно-функціональних ланках від учителя й вихователя, підручника, книги й навчального інструментарію і до соціокультурного й освітнього середовища деградувала. Парадоксально, але освіта, в умовах проголошеної парадигми інформаційного суспільства на рівні багатьох тисяч закладів і установ, не отримала належного доступу до потрібної важливої інформації, зокрема новаційної. У багатьох випадках, на відміну від тієї ж європейської освіти, педагоги, викладачі позбавилися доступу до фахових, науково-методичних видань, преси; учні та студенти – до книжок, журналів, інтернет-ресурсу. Бібліотечна справа так і не стала пріоритетом державної уваги. Триває їх масове закриття в школах, будинках культури, які перетворюються або на руїни, або на орендні установи й вульгарні дискотеки, кафе-бари. 0,25-відсоткова ставка бібліотекаря в холодному приміщенні – це «успіх» для кульпрацівника. «Економія» на культурі й освіті – характерна ознака сучасної влади й органів місцевого самоврядування. «Тягти за вуха» українську молодь до ознайомлення з джерелами західно-європейської і національної культури зі світовими мовами та політичним життям цивілізованих народів, як писав І. Франко про ідеали М. Драгоманова, стає дедалі важче. Владі важко дается розуміння того найголовнішого смислу, закладеного зокрема і в присязі народного депутата, що «збереження людської гідності неможливе при самій тільки зовнішній, політичній свободі, вона вимагає ще й економічної забезпеченості...».¹

¹ Феденко П. Пам'яти великого українського емігранта. – Календар-альманах «Дніпро». – Річник XIII. – Укр. допомоги емігрантам. – Львів, 1935. – С.112,116.

У зв'язку із зазначеним нагадаю суворі й правдиві судження одного великого інтелігента, що може раптом не стати університетів, інститутів, наукових установ, але якщо є бібліотеки, і вони не горять, їх не заливають водою, вони оснащені сучасною технікою, їх очолюють професіонали, то культура у такій країні не загине. Правда, добре, коли є і бібліотеки, і університети, і школи, бо всі разом вони визначають перспективу розвитку будь-якого народу. В. Гумбольдт колись сказав, що «університет – це консолідуючий обруч національної культури». А поки що ці головні основи творення Людини не наділені в Україні надлишком уваги. Скажімо, не принесли бажаного результату закони, державні програми, урядові постанови й нормативні акти, зокрема з питань інформатизації, якщо із 18 тис. бібліотек лише 2 тис. підключені до Інтернет-мережі+Wi-Fi (11%), хоча навіть у Росії з її складною географією цей показник 23%. За статистикою в Україні відвідують бібліотеки до 40% населення, а тому ця проблема є вагомим складником вітчизняної культурно-освітньої політики. Світом керують певні закономірності і їх неможливо зігнорувати. Очевидно, між економічним ростом і соціальним добробутом та освітою і культурою існує взаємозв'язок, взаємопливі, які дають об'єктивну відповідь на запитання «чи економічний ріст розвиває освіту, чи якісна освіта розвиває економіку?»

Понад сорок років тому відомий учений С. Струмилін, аналізуючи вплив освіти на економіку, доводив, що добротна початкова освіта підвищує суспільну продуктивність праці на 50%, середня – на 100%, вища – на 315%. Західні фахівці стверджують, що більше 40 % національного доходу в передових країнах отримують від інвестицій в освіту, причому в освіту впродовж життя. Це переконливо довели країни і народи, які проходили дуже важкі випробування в своїй історії: Німеччина, Фінляндія, Японія, Південна Корея. Тому сила багатих в освіті й освіченості. А українська практика засвідчує, що «економна», «ощадлива» політика держави щодо людинорозви-ваючих сфер (освіта, культура, наука, медицина) робить її ще біднішою, залежнішою, неконкурентоспроможною. У цьому контексті

показовими є дані ЦРУ США. 2013 року Україна посідала 140 місце на душу населення від ВВП (7,5 тис. дол.), Ірак – 141. В Азії, Америці, Європі навіть слаборозвинуті країни мають кращі показники: Туркменістан – 126 (8.900 дол.), Беліз (Брит. Гондурас) – 127 (8.900 дол.), Албанія – 132 (8.200 дол.). Адже без оперативного доступу до нових знань, інформації, пізнавальних технологій особистість, суспільство, держава відстають, занепадають, регресують. Наприклад, про масштаби, величезну насиченість, мобільність і наповнюваність інформацією соціопростору засвідчує той факт, що 90% усіх знань і пізнань у світі про Людину з'явилися після 1990 року.

Одна з причин, що породжує таке явище, стан, тенденцію, криється не лише в тому, що «Не пощастило нашому народу, // Дав бог сусідів, ласих до нашество»,¹ а передусім в олігархізації української системи влади, яка, розпочавшись на початку 1990-х, триває донині. За ці роки стала очевидною тенденція в українській політиці і суспільстві, що олігархи, або «еліта» нуворишів, які суттєво впливають на функціонування всіх гілок влади, не зацікавлені в освіченості народу. Вони б воліли й надалі утримувати людський потенціал у кількісному і якісному професійному вимірі настільки, наскільки це приносило надприбуткові доходи. Радше за все ця освіта має бути реальною, вузькофункціональною, технократичною, і аж ніяк не гуманною, загальнокультурною, громадянською, масовою. Бо такий підхід торуватиме шлях до формування громадянського суспільства, яке і є основною небезпекою для них і такого режиму влади. Напівосвіченість призводить до такого стану, що значна частина народу перетворюється на обслуговуючий персонал із притупленим почуттям особистої, національної і державної гідності. Такими легше керувати й таких вигідніше експлуатувати. Тому здорове суспільство, конкурентна економіка, сильна держава народжуються саме завдяки освіті й освіченості. Коли, не порадившись з громадою, професійним експертним середовищем, інтелігенцією, бюрократія

¹ Ліна Костенко.Берестечко.- Триста поезій. Вибрані вірші.- К.:А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА,2014.— С.269.

пропонує «реформи», сутність яких полягає в закритті, скороченні, ліквідації, «оптимізації», то це означає наступ на ерудованість, культурність, духовність Людини, а отже, наступ на патріотичність і громадянськість особистості. Освіта, яка невіддільна від суспільства, має не відбирати, а повернати народу, нації ідеали, цінності, істину. Нині українській функціональній освіті бракує універсальності, універсальності – спеціалізованості, гуманітарності – практичності, загальнолюдськості – національності, а всьому загалом – культурності, культу культури в освіті. Адже духовні і культурні цінності здатні стимулювати національну творчу енергію, породжувати цивілізаційні імпульси в ім'я досягнення симфонії національної культури і постмодерної орієнталізації світу.¹

Античний образ освіти і надалі має слугувати для нас певним еталоном і орієнтиром, оскільки в ньому нуртувало етичне й естетичне насичення Знання, об'єднуючи Істину, Логіку, Красу і Мораль. Що і чого потребує сучасна Україна, яка перебуває в стані війни. Найперше, надійного захисту, сильного війська, патріотизму народу. І освіта, як і армія, де виховується, навчається, працює більше 10 млн людей має ставати нині і на перспективу головним пріоритетом державної політики. Мусимо визнати, що «наш» позірний брат і агресор – Росія сконцентрувала великі зусилля з реалізації федераційної програми «Зміцнення єдності російської нації», формуючи антиукраїнську направленість, виділяючи для цього значні ресурси. Для 23 духовно-просвітницьких центрів у травні 2014 р. було виділено з цією метою 1,1 млрд руб., а незабаром ще 958 млн. Тому тривожними є факти, коли в Україні активно закриваються позашкільні виховні заклади, ліквідують гурткову роботу, не фінансують творчі спілки і культурно-просвітницькі організації. Виділивши на потреби освіти цього року лише 6,4% від ВВП, за результатами 11 місяців освітянський бюджет зменшився ще майже 6%. Щоб не наразитися на критику щодо нерозуміння реальної воєнної ситуації, варто зазначити, що такі підходи до освіти і науки формувалися і в мирні часи, під-

¹ Жулинський М. Заявити про себе культурою. — К.: Генеза, 2001. — С. 483.

силюючи усталену тенденцію антикультурності української влади. Адже і на 2014 рік у бюджеті закладено на 800 грн менше від мінімального розміру витрати на одного учня. Заробітна плата педагога 2013-го на 1200 грн нижча від середньої в промисловості, а наука на весь 2014-й мала отримати (?) аж 2,7 млрд грн, що аж на 0,5 млрд грн менше ніж фінансування генеральної Прокуратури. Можна стверджувати, що освіта і наука відтворюють біdnість, а отже, слабкість народу і держави. Мабуть, некоректним буде порівняння вітчизняної науки з розвинутими країнами, але для об'єктивності розуміння свого місця в системі освітніх координат слід зазначити, що лише одна лабораторія прикладної фізики університету Д. Хопкінса (США) має річний бюджет 1 млрд дол, що в рази перевищує видатки на науку всієї України. Тому ще більш некоректним є постановка урядового питання про те, чому вітчизняна наука не продукує Нобелівських лауреатів. Не можна себе тішити ілюзіями, що відбудеться науковий прорив, коли фінансування всіх 325 українських вищих навчальних закладів III — IV рівня акредитації є меншим ніж науковий бюджет одного провідного зарубіжного університету. Стane також зрозумілим успіх Американської академії мистецтв і наук, яка виховала більше 250 нобелівських лауреатів. Проте суть справи і конкурентоспроможності нації полягає не в зовнішніх атрибутах і показниках. Наука в сучасному світі є головною підвальною для економічного, культурного розвитку, безпеки держави. Стан української науково-технічної політики, яка передусім має концентруватися в академічному середовищі, провідних університетах, науково-дослідних інститутах, характеризується дуже низькою присутністю в економічному, промисловому секторах. Інноваційна продукція в експорті України тому й складає кілька відсотків, а результати наукової діяльності, яких досягнуто, малозатребувані вітчизняним ринком, зокрема і ті, які конче слід впроваджувати для зміцнення обороноспроможності країни. Очевидно, що окрім фінансування важливо створити кращу організацію функціонування науки, зберігаючи кращі вітчизняні наукові школи, формувати мотиваційне

середовище для талановитих учених. А ще, що вкрай необхідно, державна політика мусить опиратися на інтелект нації, який відповідно до усталеної негативної тенденції або використовуватиме влада в ролі «прирученого Гомера», або в ролі обслуговуючого персоналу, але без шансів на рівний державно-громадянський діалог.

Очевидно, що в такій ситуації держава повинна мати глибоко продуману гуманітарну політику, створювати механізми ефективного впливу, координувати зусилля своїх вчених і митців... А ще варто знати, що в епоху Відродження навіть данину з переможених брали книгами (!). І якщо наступ на освіту, культуру українців є одним із реформістських кроків, то куди вона збирається довести цей народ, яким чином повернатиме його національну гідність, історію, мову, культуру (видатки на яку 2015 року планують скоротити до 70%), інтелект... Бо неосвічений народ може мати тільки одну характерну рису буття – покору, «без пуття, без чести, без поваги» (П. Куліш). І коли на тлі війни і біди громадськість отримує інформацію, що одне «прем'єрське колесо» (а їх чотири) для службового авто купують за бюджетні кошти за 42 тис грн, а це місячна зарплата 20-ти українських педагогів, то стає зрозуміло, що паски затягують не там. Для влади (будь-якої) непрощенним буде те, що за таких критичних обставин, які загрожують демонтажем незалежності України, вона проявляє кволу, але свідому, толерантність, не вводячи «податок на олігархів», не припиняючи вивіз національного багатства в офшорні зони, не повертуючи незаконно привласнених «мажорами» стратегічних об'єктів, які несуть золоті яйця. Без цього кроку жодна із реформ не зможе впроваджуватися в життя. Освіченість і громадянськість народу, культура, зокрема і державницька, вождів можуть стати запорукою творення реформ і демократії. Варто було б не лише згадати, а й повчитися у Т. Масарика, як втілення ідеалу Платона – «філософ на троні», тричі обраного президентом тодішньої Чехословаччини. Він зазначав, що самостійність не може врятувати жодного народу. Народ сам мусить втримати її – завдяки Освіті і Моральності.

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА «МАЛОЇ» БАТЬКІВЩИНИ

ЦІННОСТІ ПРОСВІТИЦТВА

Природно, що народ завжди в будь-які часи, зокрема і коли в силу історичних обставин позбавлявся державності, володів певною системою виховання, яке, передусім, ґрунтувалося на емоціональних витоках і цінностях. Вони були основою змісту виховного процесу, його головними принципами і вихідними положеннями. Сучасні системи отримали у часовому вимірі багато нових начал стосовно форм, змісту, методів навчання і виховання. Вони випливали із закономірностей суспільного розвитку і потреб. Але попри все принцип народності залишався ключовим, без якого неможливо творити сутність виховної системи етносу, народу, нації, наближеної до Людини.

Одним з видатних представників української педагогічної думки К. Ушинський зазначав, що суспільне виховання, яке зміцнює і розвиває в людині народність справляє сильний і благодатний вплив на розвиток суспільства, його мови, його літератури, його законів, словом, на всю його історію... народність є до цих пір єдиним джерелом життя народу в історії.¹

Ця ідея живила творчість багатьох поколінь українських просвітителів і будителів народного духу, на долю яких часто випадало йти в перших рядах, обстоюючи власну ідентичність, рідну мову, культуру, шкільництво. Інколи здається, що їхня життєдіяльність, належачи історії, має бути пошанована і поцінована, але не більше. Адже нова епоха, нові глобальні й національні виклики, ризики, потреби вимагають сучасних, новаційних знань, компетентностей, модерних технологій, креативного мислення. І все ж, не заперечуючи такі підходи, варто визнати, що хоча історія не терпить повторень, саме культурна спадщина народу, знання осо-

¹ Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании: избр. пед. соч. / К.Д. Ушинский. - М.: Учпедгиз, 1945. - С. 66-67.

бливостей принципів і законів його життя в людському середовищі уможливлює для майбутніх поколінь здатність оберігати і розвивати «себе», відігравати «свою» певну історичну роль. І всякий раз, коли народ у силу обставин утрачає свою культурно-історичну пам'ять, забуває про своє призначення, він стає непотрібним ні собі, ні людству і попадає під закони розкладу.

Тому важко уявляти, що сучасна вітчизняна освіта, виховна система зможе позитивно впливати на особистість, суспільство коли зміні-мізовані увага до історичної правди, національних надбань, культурних досягнень власного народу, традицій, коли принцип народності залишений на задвірках педагогіки. Логічним у педагогічній теорії і практиці мають ставати ті напрями і стратегічні завдання культурно-освітньої політики, які впродовж більш як двох останніх десятиліть вироблялися, як програма дій, педагогічною громадськістю.

Насамперед це стосується положень, закладених в таких загальнонаціональних програмах як: Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»); Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті; Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. В останньому документі зазначено, що «система освіти повинна забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, Європейської цивілізації...».¹

А національне виховання спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій.²

Ніякі суспільно-політичні, соціальні, гуманітарні суперечності в Україні не можуть посягати на цю методологічну основу виховання нації, оскільки в ній закладені підвалини патріотичного, громадянського, морального й інтелектуального зросту. Бо минувшина для

¹ Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. Указ Президента України №344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>>

² Національна доктрина розвитку освіти. Указ Президента України №347/2002 від 17.04.2002 р. – II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – К., 2002. – С. 140.

нас водночас є славою і трагедією, безцінним досвідом і гіркими уроками, але беззаперечним є те, що наша історія, діяння відомих і менш знаних, хоча й значущих українців, залишаються і на далеку перспективу життєствердними мотивами буття народу. Особливу цінність представляють ті ідеї, які будили і зміцнювали людський дух, національну гідність, виховували повагу до рідної землі, мови, віри, традиції. У цьому ряду видатних українців, які стали оберегом національної культури, рідномовної освіти, достатньо помітною і показовою величиною, знаходиться Сидір Воробкевич. Пройшло вже 110 років як не стало талановитого поета, письменника, композитора і громадського діяча, а його творчість зберігає свою актуальність, бо продовжує напувати сучасні покоління любов'ю до своєї землі, мови, пісні. Його знаменна пісня – вірш «Мово рідна» (1869 р.) користувалася у всі часи величезною популярністю, друкуючись в букварях, читанках, співанках для школлярів.

«Мово рідна, слово рідне, хто Вас забуває,
 Той у грудях не серденько, але камінь має.
 Як же мову ту забути, що нею учила
 Нас всіх ненька говорити, ненька наша мила.
 Ой, шануйте, поважайте ріднесеньку мову,
 І навчайтесь розмовляти своїм рідним словом.¹

Відрадно, що після 1939 р. Незалежність України повернула на сторінки, передусім, дитячих книжок, цей вірш. Написаний у 33-річному віці, С. Воробкевич по-громадянському, з болем і надією застерігав дорослих і молодих українців від ігнорування рідного слова, вбачаючи в цьому велику людську гріховність, бо «Того Бог карає». ²

З таким же пієтизмом, захопленням він говорив про значущість української народної пісні, закликаючи громаду вивчати її скрізь і всюди, вважаючи пісню талісманом й історією свого на-

¹ Воробкевич С.І. Рідна мова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.ukrcenter.com>>

² Воробкевич С. Рідна мова. Вибр. поезії / Воробкевич С. – К.: Рад. письменник, 1964. – С. 222.

роду. Він був одним із тих небагатьох просвітників на Буковині й Західній Україні, які в другій половині 19 ст. з такою шаною і відповіальністю ставилися до рідного слова, пісенної спадщини. То були складні часи бездержавності, денаціональних процесів, неоправного сирітства. У цьому контексті дуже важливо окреслити надзвичайну значущість у такій ситуації чинника родинного виховання. Переїхавши після смерті батька (Івана Воробкевича, священика, викладача філософії в Чернівецькому ліцеї та духовній семінарії) в м. Кіцмань до дідуся й бабусі, Сидір Воробкевич разом із братом і сестрою, навчаючись у початковій школі, попали в родинне середовище, яке залишило глибокий слід у подальшій творчій і громадській діяльності. Його дід Михайло, перейнявши від свого батька багатства народного фольклору, думи, розповіді, оповідання про українське козацтво, видатних його чільників Гонту, Залізняка, зумів передати Сидору почуття любові до своєї землі, різноманітні знання про історію, культуру, віру рідного народу. Значний вплив на розвиток світогляду майбутнього поета і композитора мала бабуся Параскева, знаючи досконало пісенну, оповідальну народну творчість, вона обдаровувала молоді душі глибокою шаною до рідної мови, української пісні.

Це була велика школа родинного виховання, в якому авторитет і приклад для наслідування відігравали чималу роль в становленні особистості. Важливо, що така атмосфера унеможливила появу таких ситуацій, які б спричиняли формування в дітей емоційної, духовної, естетичної товстошкірості – основи для морально-етичних і громадських вад. Великий педагогічний принцип – «роби як Я», власний приклад, поведінка, світобачення дідуся і бабусі стали запорукою для творчого і морального зростання Сидора і Григорія Воробкевичів.

Аналізуючи подібні взаємини і підходи у виховному процесі, В. Сухомлинський так охарактеризував цю педагогічну методу: «Усі знають здатність дітей наслідувати те, що вони бачать у людях,

які для них є авторитетом». ¹ «Кіцманський» період виховання для С. Воробкевича був значущим саме тим, що він напував дитинство й отроцтво тими знаннями, красою, добром, правдою, повагою, які переросли у певний моральний ідеал і власне благородство, супроводжуючи його на шляху подальшої долі. Саме тоді в його характері, світосприйнятті, життєвій позиції закладалась велика культура народності, стаючи живильним матеріалом і світоглядним орієнтиром у часи навчальної, літературно-мистецької, громадської діяльності. Навчаючись у чернівецькій гімназії, духовній семінарії він почав писати вірші, створювати музику, а коли став священиком ретельно збирал фольклористичні й етнографічні матеріали у буковинських селах. Добра обізнаність народного життя, гімназійна й семінарська підготовка, основи родинного виховання, природні й набуті задатки до творчості сприяли його літературно-музичній і громадській діяльності.

На початку 60-х років 19 ст. у збірнику «Галичанин» Сидір Воробкевич друкує свої перші п'ять віршів, які навіяні почуттями до рідного краю і об'єднувалися назвою «Думки з Буковини». Його захоплення літературою, поезією, передовсім українською, просвітницькою роботою з часом спонукають до видання першого буковинського альманаху «Руська хата», який появився на громадських засадах в 1877 р. зважаючи на тодішній напівколоніальний стан українства Буковини, слабкий розвиток рідномовної освіти, доволі незначний і маловпливовий прошарок національної інтелігенції, принижений до побутового рівня статус української мови це видання, здійснене зусиллями Воробкевича, було неоціненим для культурно-просвітницького життя і національного розвою краю.

Найперше, «Руська хата» була справжнім українським альманахом, який насамперед популяризував твори буковинських українських письменників. Вони були надзвичайно значущими для

¹ Сухомлинський В.О. Учитель і діти. В 5-ти т. / Сухомлинський В.О. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.5. – С. 197.

утвердження авторитету української мови, презентації української ідеї, несли значний просвітницький капітал консолідували інтелігенцію. По-друге, аналіз надрукованих творів Ю. Федъковича (драма-трагедія «Довбуш», «Явір», «Волошин», «О чом Дунай», «Де доля?»); С. Воробкевича («Нечай», «У степу», «Для мене однаково», цикл віршів «З нещасної Болгарії»); К. Устияновича («Молитва», «Шпиль високий полонини»); І. Мартиновича («Храм на Буковинській Русі»); А. Шанковського («Споминки про недавню бувальщину»), а також наддніпрянських письменників П. Куліша, Г. Барвінок засвідчують про висвітлення дуже широкого спектру національно-культурних, національно-визвольних, історичних, героїко-патріотичних, фольклорно-етнографічних, народопісенних тем.

По-третє, поява таких видань виходила далеко за межі свого літературного призначення, оскільки стимулювалися, в силу заладених там ідей, процеси розвитку національного шкільництва, формування українського вчительства, його обізнаності й освіченості.

По-четверте, буковинська «Руська хата» закладала підґрунтя для нових літературних, педагогічних видань, а також появи громадських товариств, організацій, які стали відігравати помітну роль в суспільно-політичному і культурному житті краю.

У такому ж різноплановому вимірі можна оцінювати і діяльність С. Воробкевича, як педагога, письменника, композитора, священика, громадського діяча, просвітника, який ніс в народ знання, прогресивні ідеї, культуру.

Варто згадати, що С. Воробкевич разом з І. Мартиновичем був одним із засновників першого українського часопису, що виходив на Буковині 1870-1871 рр. і писаний в своїй основі на штучній церковнослов'янській мові. Показово, що ця подія стала знаковою не лише для української інтелігенції. Дуже тепло привітав першу українську газету М. Емінеску – видатний румунський поет і громадсько-культурний діяч, який знатав українську мову, прихильно ставився до української культури, творчості М. Драгоманова, І. Франка. Зазначений факт є свідченням вияву толерантності, дія

логічності культур, намаганням національної інтелігенції у ті не-
прості часи знати, розуміти, поважати один одного. Патріотизм
Емінеску, любов до свого народу, його мови, історії, культури не
були перепоною для визначення прав, свобод, гідності іншого
народу. Будучи, за висловом Тудора Аргезі, «пречистим святым
румунського вірша», богемним поетом особливо для патріотич-
но налаштованої молоді, Емінеску таким вчинком у ставленні до
українського слова заслуговує шану і може слугувати повчальним
прикладом для багатьох політиків, державних діячів і митців су-
часної України.

Навернення до подібних історичних прикладів, аналогій фор-
мують умовиводи, які є актуальними для нинішньої педагогіки,
освіти, етнополітики. Адже повчальні етичні норми в позиціях і
діях людей не народжуються спонтанно, стихійно. Вони зазвичай
під владні певній логіці, причинно-наслідковим характеристикам
виховання, самовиховання, впливам соціосередовища. Свого роду
це є «випадковою невипадковістю», коли умови, характер освіти,
суголосність із життям свого народу, рівень і зміст мотивацій, по-
треба самовизначення, прагнення пізнавати і знати інші культури,
опертя на дух і принцип народності в життєдіяльності, творчості,
громадській позиції визначають єство еволюції виховання особис-
тості, її поведінкові норми.

При нагідно зазначити, що М. Емінеску багато в чому перекли-
кається із життєвим шляхом С. Воробкевича, навчаючись у чер-
нівецькій гімназії, Відні, беручи активну участь в студентських
товариствах, займаючись громадською, літературною діяльністю,
безперервно себе удосконалюючи самоосвітньою роботою, вивча-
ючи румунський фольклор, іноземні мови, культуру, філософію,
релігію, історію. І якщо його перший вірш, написаний в Чернів-
цях, був присвячений пам'яті улюблена вчителя румунської сло-
весності Ариона Пумпула, участника революції 1848 року, то перші
твори С. Воробкевича присвячені Буковині, а також історичному
минулому України, написані потім впродовж більш як двох деся-

тиліть – «Турецькі бранці» (1865), «Нечай» (1868), «Петро Сагайдакний» (1884), «Кочубей і Мазепа» (1891), безліч високохудожніх поетичних і музичних творів. Високо поціновував його творчість, особливо ліричну, громадянську поезію І. Франко, яка була «осяяна близком щирого, глибокого, людського і народолюбного чуття». Тому беззаперечною характерною рисою творчої діяльності С. Воробкевича як літератора і композитора, педагога і громадського просвітника, була народність. Його народолюбство було надзвичайно природним і мелодійним, бо опидалося на ґрунті фольклорних джерел мудрості і краси. Він по-справжньому сповідував великі педагогічні принципи природо- і культуро-відповідності, які утверджували у свій час велики європейці Песталоцці і Дістервег.

Навчіться, писав Дістервег, - поважати природу і землю, яку творець призначив вам для проживання. Коли-небудь Вас переселять на іншу планету, тоді ви будете вивчати також її, а поки-що варто оглянутись належним чином на цю землю. Якщо не зробити цього, то залишатимуться нерозумними, як і раніше.¹

До честі С. Воробкевича, він одержимо широ любив свою рідну землю, народ, його самобутню культуру, материнське слово, які завжди для нього були особливо принадними, викликаючи замилування і повагу. Народність у сприйнятті і творчості Воробкевича сприймалася навіть неукраїнським етнотипом як універсальна, загальнолюдська цінність. Недарма чимало його творів перекладено німецькою, болгарською, російською, а літературні інтереси, зміст оповідань, новел, нарисів сягали історичних, культурних сфер багатьох держав і народів («Нерон», «Клеопатра», «Шабля Сканденберга», «Іван Грозний» тощо).

Іншим важливим принципом, який визнавався і діяльнісно впроваджувався просвітником, митцем і педагогом, була полікультурність в її осучасненому розумінні. Знаковим є те, що він писав і творив трьома мовами, які він добре знат - українською, німецькою, румунською, ґрунтовно вивчав зарубіжну культуру. Написані

¹ Дістервег А. Учитель: избр. пед. соч. / А. Дістервег. – М.: Учпедгиз, 1956. – С. 331.

ним відомі вокальні твори не лише на слова Т. Шевченка, але і на румунські вірші В.Александра (понад 30 віршів), М. Емінеску і його учнями були видатні музиканти-композитори Чіпран Друмбеску і Ойзебіус Мандичевський. Добре обізнаний був також і з російською культурою та літературою, яку вивчав упродовж усього життя. У 1879 р. написав нарис про композитора М. Глінки, якого вважав батьком народної опери.

Опанування культурної спадщини, надбань інших народів, помогою чого він удосконалював себе функціонально, професійно, морально. Володів надзвичайно розвинutoю мотивацією щодо власного самоудосконалення. Викладаючи спів у Чернівецькій духовній семінарії та гімназії, відчуваючи необхідності розвитку подальших професійних якостей педагога, він почав приватно здобувати музичну у Віденській консерваторії, зокрема, у школі одного з відомих австрійських композиторів Ф.Кренна, знаного органіста, автора багатьох підручників співів, теорії музики, гармонії, використовуваних у європейських країнах. Успішно склавши іспити, отримавши диплом хормейстера і вокального педагога, С.Воробкевич значно посилив свій творчий потенціал, пишучи пісні псалми, хорові твори, оперети, мелодії для власних віршів, а також компетентнісну спроможність як педагога і викладача, на теологічному факультеті Чернівецького університету, в якому 1875 р. почав працювати. Цей факт є свідченням, що безперервне самоудосконалення, навчання «впродовж життя» для нього стало життєвою нормою. Знання мов, культур, традицій європейських народів, різнобічність освіти й інтересів, природний талант і жага пізнання робили С.Воробкевича помітною творчою особистістю. З особливою увагою він ставився до народної культури, опрацьовував усе нове, що появлялося в українській літературі, музиці. Відомий його сучасник О.Маковей писав, що за кілька років він вивчив українську літературну мову краще, ніж жоден з буковинців. Ним створена музика, хори на-

тексти Т. Шевченка, М. Шашкевича, І. Франка, Ю. Федъковича.
Це був поклик його душі, моральний обов'язок служити своєму народові, вірячи в його кращу долю.

Те, що Шевченко на Буковині ставав символом українського національного духу була заслуга і С. Воробкевича. У 1864 році в Чернівцях відбулося перше вшанування Кобзаря (на зібрані молоддю гроші у церкві Св. Параскеви). О. Маковей пізніше надає лист С. Воробкевича до О. Барвінського від 13 лютого 1867 р.: «Т. Шевченко нам просвітив дорогу, він нам показав, що наша мова здібна до відображення найглибших чувств і найглибших гадок». ¹ Показово, що в 1868 р. О. Барвінський також започаткує святкування у Львові роковин Шевченка. Значущість Т. Шевченка, рідного слова, української книжки для Буковини, особливо для виховання молодого покоління дуже добре усвідомлює С. Воробкевич уже в 60-і роках 19 ст. і хоча бездержавність нації, духовне закріпачення народу, німецькомовне соціокультурне середовище унеможливило в повній мірі служіння українській культурі, національному шкільництву, все ж він усвідомлював гостру потребу долучатися до виховання шкільної молоді. Як і Т. Шевченко під завісу життя взявся писати для української молоді «Буквар», так і С. Воробкевич пише українські твори, вірші-пісні для молодих людей, зокрема «Рідну мову», «Веснянку», «Осінь», «Колискову», «То наші любі високі Карпати» тощо. Створений ним репертуар у співаниках для початкової і середньої школ позитивно сприймався шкільною і батьківською громадськістю, зміцнював і утверджував національну ідентичність. Поруч з Ю. Федъковичем він своєю творчістю, громадською діяльністю всіляко підтримував і розвивав авторитет рідного слова, української літератури, музики, пісні і беззаперечно належав до кращих носіїв духу і чеснот українства.

¹ Попович О.О. Осип Маковей – критик та історик літератури / Попович О.О. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 39.

«Буковинський соловей» (Ю. Федъкович), про якого Смаль-Стоцький сказав, що він був першим, який поклав могучу, сильну, віковічну підвалину – рідне слово, а буковинська Русь вперше получала з його уст своє рідне слово...,¹ дуже радів успіхам Воробкевича, написавши йому широго вірша.

Світи, батьку, світи світло, Бо я вже не вспію!
Світи правду, світи віру, Любов і надію.²

Із неменшою шаною і повагою зобов'язані оцінювати постать С. Воробкевича наші сучасники, українське вчительство, який рідну мову поставив на почесний п'єдестал свого народу. Адже без рідної мови школа й освіта стають протиприродними, згадуючи сказане у свій час Володимиром Леонтовичем, що «чужомовна школа утворює повне розладдя»...³

¹ Маковей О. Життєпись Осипа Юрія Гординського-Федъковича / Маковей О. – Л.: Наук. тов. ім. Шевченка, 1911. – С. 565.

² Сидір Воробкевич – поет, письменник, композитор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.ukrlib.com.ua/referats/printout/ php?id=177>>

³ Сирополко С. Історія освіти на Україні. – Л., 1937. – С. 174.

ПОСТУП РІДНОМОВНОЇ ШКОЛИ

У другій половині 80-х минулого століття в освітнію практику стали активно, здебільшого на стихійному рівні впроваджуватися етнопедагогічні знання і цінності. Народознавство, а потім і українознавство, як комплексна наука, що вивчає історію, культуру і т. ін. України, українського народу, позитивно впливали на зміст і характер навчально-виховного процесу.

І хоча для України це був період духовного, політичного ренесансу, суспільна атмосфера характеризувалася достатньо високою напруженістю. З одного боку люди ще не були позбавленні страху перед репресіями, з іншого – відбувалися якісні зміни у свідомості, пробуджувалася особиста й національна гідність. Зупинити процес національного відродження було неможливо. Пробуджувалася і Буковина. Створені в цей час громадські організації «Оберіг», Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, «Зелений рух Буковини», Чернівецьке товариство єврейської культури ім. Е. Штейнбарга, Товариство молдовсько-румунської культури ім. М. Емінеску розпочали активну діяльність на захист української мови і культури, за відродження національних культур. Учителі української мови та літератури області створюють професійну асоціацію, головною метою якої був розвиток українознавчих процесів, піднесення статусу й авторитету рідної мови. Значущою подією в суспільному житті стало створення 26 грудня 1989 року у Чернівецькому СПТУ №8 країової організації Руху, який активно підтримувала значна частина вчительства, викладачі вишів. Незважаючи на компартійний спротив, над головними будівлями редакції обласної газети «Молодий Буковинець», Чернівецького державного університету майоріли національні синьо-жовті прапори. Пригадую, як під час велелюдного свята на найвищу вежу Хотинської фортеці відчайдушно, ризикуючи життям, вибирається юнак,

щоб підняти синьо-жовтий стяг, який потім довго й безуспішно знімали відповідні органи. Цей громадянський учинок тоді вразив багатьох, він мав значний виховний вплив і суспільний резонанс, адже в ньому, концентруючи сміливість і патріотизм, віру й одержимість, національну гідність і жертовність, містився справжній приклад для наслідування. Така філософія вчинку ніби повертала нас до написаного у 30-х роках Оленою Телігою:

«Не треба слів. Хай буде тільки діло,
Його роби — спокійний і суворий.
Душі не плутай у горінні тіла,
Сховай свій біль...»¹

Не знаю, як це запам'яталося і вплинуло на двох моїх, ще тоді малих, синів, з якими я, співпереживаючи, спостерігав за цим благородним дійством, але для мене ось уже чверть століття воно залишається еталоном громадянськості. Тоді, будучи одним із керівників обласної освіти, для газети «Буковинське віче», чутливо сприймаючи реальний український світ, написав замальовку «Чужі діти в своїй хаті». Але найпосутнішим було гостре усвідомлення того, що подібні вчинки, як раптові пориви серця, в яких немає місця для позерства, є прикладом для наслідування і мають належати «фонду» Національної педагогіки дії.

Суспільно-політичне життя, процеси національного відродження дедалі суттєвіше впливали на характер і зміст освіти, свідомість учительства і молоді, доляючи духовну порожнечу. Освіта дедалі більше потребувала якісних змін, які б ґрунтувалися на стрижневому педагогічному принципі культуроідповідності. У цей час організовано і стихійно формуються чимало професійних творчих колективів для створення підручників, навчально-методичних посібників, програм, зміст яких значною мірою ґрунтував-

¹ Теліга Олена. Листи. Спогади/ Упор. Н. Миронець. – 2-е вид., випр.. – К.: Вид. ім. О. Теліги, 2004. – С. 152.

ся на цивілізаційному національно-культурному підході, гуманістичну правду. Як приклад, у кінці 80-х років обласне управління народної освіти, державний університет ім. Ю. Федъковича, вчені, педагоги, митці краю підготували низку посібників, хрестоматійних видань, підручників, які докорінно змінювали усташістичного, культурного буття власного народу. Варто згадати такі видання, як: «Письменники Буковини. Хрестоматія для 5-11 класів»; «Література українського зарубіжжя»; «Етнографія Чернівецької області»; «Історія релігії і вільнодумства»; «Основи культури і моралі»; «Мистецтво та художня культура Буковини»; «Географія Чернівецької області»; «Румунська література на Буковині і в Закарпатті» (на латині); «Орфографічний румунський словник для середньої школи» (на латині); «Українсько-румунський розмовник»; «Народна педагогіка» (на матеріалах Буковини); «Історія рідного краю»; «Основи екологічних знань»; «Основи філософських знань. Розвиток філософської думки в Україні»; «Сімейна педагогіка»; «Основа естетики і мистецтвознавства»; «Музична та поетична спадщина Буковини» (для дошкілля); «Народне мистецтво і родинно-звичаєві, календарні обряди Буковини і Гуцульщини» тощо. Був передбачений і щомісячний випуск науково-методичного вісника «Педагогічні джерела». Проте найбільш значущою подією, що викликала широкий суспільний резонанс, жаву дискусію, особливо серед професійної громадськості, жорстку реакцію з боку офіційних структур, стала підготовка і видання «Історії України» для середньої школи, яка змінювала радянську історичну концепцію й оцінку історичного розвитку українського народу. На основі Угоди, підписаної мною як заступником начальника управління народної освіти Чернівецького облвиконкому і головним редактором газети «Молодий Буковинець» (виконавець) Б. Загайським, було віддруковано і доставлено школам області 10 тисяч примірників. І хоча Міністерство народної освіти УРСР, зважаючи

на відсутність на той час чітко визначеної політики щодо змісту на-
вчально-методичного забезпечення історії України, поставилося
лояльно до нашої ініціативи, партійно-радянські органи розпоча-
ли кампанію різнопривневого осуду проти ініціаторів демонополіза-
ції такої «ідеологічної» дисципліни, як «Історія України». Численні
перевірки, пояснення, «килимні» наради і виклики на рівні Чер-
нівецького облвиконкому, обкому, прокуратурі, парткомісії лише
підтверджували факт відчайдушної спроби системи не допускати
утвердження українського національного відродження, ідей неза-
лежності й державності, забороняючи навертати освіту на шлях
історичної правди. Науковці отримували замовні завдання щодо
підготовки критичних рецензій на згадуване видання. Особливе
несприйняття формувалося до висвітлення історичних подій кня-
жої доби, козаччини, сутності Переяславської Ради, трактуван-
ня встановлення радянської влади в Україні, оцінки голодоморів
1932-1933 і 1946-1947 років на Західній Україні, національно-ви-
звольного руху ОУН-УПА. Для чіткішого усвідомлення характеру
їдеології таких «наукових» обґрунтувань доцільно ознайомитися
з рецензією, підготовленою консиліумом фахівців Чернівецького
обласного інституту вдосконалення вчителів. «Кидається у вічі,
— зазначають «рецензенти», — прагнення автора і видавців даної
публікації пропагувати не затверджену в законодавчому порядку
українську символіку: «Тризуб», «жовто-блакитний прапор».

А далі, не визнаючи фактів національно-визвольних рухів укra-
їнців у період і після закінчення громадянської війни, стверджуєть-
ся: «Не знайшлося місця і для того, щоб відзначити таких україн-
ських полководців, як Щорс, Примаков, Коцюбинський, Боженко
та інших, під керівництвом яких український народ вів боротьбу
за встановлення радянської влади в Україні». Важко повірити, але
більш як через 25 років, уже в умовах незалежності, очільники
МОНу України знову запропонували нам «героїв» іrudименти ко-
лонізованої історії. І хоча Україна перебувала за крок до незалеж-
ності, стереотипи світобачення в освіті долалися доволі важко. Тому

педагоги намагалися виходити за межі десятиліттями домінуючої усталеної ідеологічної ніші, використовуючи нові знання, книги, підручники, створені і в Україні, і поза її межами. Зміст освіти збагачується, здебільшого стихійно, працями, ідеями Грушевського, Винниченка, Огієнка, Кріп'якевича, Аркаса, Субтельного, Брайчевського, Пастернака, Оглобліна, Дорошенка, Семчишина, Яворницьких — будити людську й національну гідність, зокрема забута на понад півстоліття поема В. Сосюри «Мазепа». Безперечно, такі твори мали великий виховний вплив на молодь, студентство, інтелігенцію. Бо поет, уболіваючи за долю України, передаючи свій гнів, триვогу, муку і журбу, ніби продовжує застерігати нас в уже новіші часи від тієї духовної руїни збайдужіlostі, «Коли лакеї йдуть угору й мовчати раби!»¹. Очевидно, що українські державники і будівники нації, яким був І. Мазепа, були повністю вилучені (або вкрай негативно оцінювалися) із змісту навчально-виховного процесу. А прізвисько «мазепинець», зокрема ним був і Т. Шевченко, прикріплювалося до кожного хто був непримиреним до імперського зла. Особистість, якою захоплювалися в Європі, західноєвропейські письменники присвячували І. Мазепі поеми, вірші, панегірики, а він, вигнаний з України офіційним остракізмом майже на триста років, залишився забороненою постаттю для українства. Навіть українофоб-московит Белінський не зміг не визнати величність І. Мазепи, рецензуючи однайменну поему лорда Байрона: «...із його особи вийшла особа колosalно-поетична: там ми бачимо одну із тих титанічних осіб, яких у такому достатку народжував глибокий дух англійського поета»²

На Буковині значимою подією для освітянських кіл, громадськості стало видання «Історії Буковини» професора А. Жуковського в бібліотеці газети «Час» — першої частини фундаментальної праці «Буковина — її минуле та сучасне», виданої вперше 1956 року. Напередодні відкриття у Чернівцях уже згадуваної канад-

¹ Сосюра В. М. Мазепа. Поема. Лірика. – К.: Дніпро, 2001. – С. 5.

² Степовик Д. Благородство і благочестивість герба Івана Мазепи / Народне мистецтво. - 3-4. 2009, 1-2. 2010. – С. 63.

сько-української освітянської конференції (17.08.1991 р.) у «Бу-
ковинському вічі» вийшов дитячий літературно-мистецький аль-
манах «Криниченька». Ідея його створення виникла півтора року з
раніше під час моєї розмови на одному з Шевченківських свят з
писменником Михайлом Іvasюком – батьком видатного україн-
ського композитора Володимира Іvasюка. Було прагнення вчите-
лів, писменників, митців у добу відродження національної куль-
тури, освіти стати дотичними до виховання і розвитку такого
покоління дітей, молоді, які привернуться, говорив О. Довженко,
до рідної мови, літератури, мистецтва, культури, як «до прадідів-
ської скриньки, де збереглась любов, воля до життя». Варто ви-
знати, що цей дух свободи, любов до України, бажання бачити її
вільною золотим передзвоном відгукувався тоді в дитячих душах.
Пригадую, яке враження справила філософія дитячої лірики на
багатьох учасників міжнародної конференції. Як приклад — один
із віршів «Благослови» учня Топорівської СШ Новоселицького ра-
йону Чернівецької області Миколи Козуба, писаний у часи бездер-
жавності.

О, Україно, ненько рідна,
Співуча мово слов'я,
Сіркова шабля благовидна,
Шевченка віщі слова.
Павличка зорі, небо Лесі
Ти поєднала на землі.
Співучих вод роздольні плеса
І тихий клекіт журавлів.
Шум дуба в гаю, жар калини,
Китайка діда-козака...
І пише долю України
Міцна Грушевського рука.
Усе злилося в нашім дневі,
Усе в душі, бо немала —

Й життєві драми Кулішеві,
І Сагайдачного діла.
Лежало ж мертво все й причинно,
І ми сліпі й глухі, чогось
Дивилися у світ очима,
Які не бачили його.
Та тихі води берег ломлять,
А вірні справи скелі трутъ.
Тепер ми знаєм Хвильового,
Й Костенко Ліни голос чуть.
Живе Тарасова родина,
Не вмерти мові чарівній.
Не вмерти сонцю, співам волі,
Не вмерти доленьці моїй.
О, Україно! Ненько рідна!
Благослови в далеку путь.
Народ свій мужній, вільний, гідний,
На благотворчий чесний труд! ¹

Справді, такою високістю духу, ідейною наснаженістю характеризувалося педагогічне середовище. Учителі, викладачі вишів добре усвідомлювали, що передача молодим поколінням багатств духовної й інтелектуальної культури власного народу залишатиметься головним завданням національної освіти. Вона потребувала не лише інноваційної політики, нових технологій і знань, а й цінностей національних традицій, вітчизняних науково-педагогічних здобутків. Розглядаючи цю проблему в контексті професіоналізації підготовки вчителя, його професійної майстерності, вчений-педагог М. Стельмахович, тодішній декан педагогічного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту імені В. Стефаника, зазначав: «Всяке, навіть найменше ігнорування історичного досвіду минулого прирікає педагогічну теорію й шкіль-

¹ «Буковинське віче». — №94 (103). — 17 серпня 1991 року.

ну практику на зубожиня й кустарщину.., нагадуючи, що в основі становлення вчителя має знаходитися методологія історизму та правди, бо об'єктивною закономірністю навчально-виховного процесу є правило і підхід, коли розум виховується розумом, честь — честю, моральність — моральністю, духовність — духовністю, національна свідомість — національною свідомістю, а історична пам'ять — історичною пам'яттю».¹

Очевидно, насаджування протягом багатьох десятиліть зашкварублої офіційної педагогіки, яка ігнорувала ідею національної школи, розділення єдиного народу штучними кордонами унеможливлювало формування цілісної українознавчої освітньої концепції. Обабіч змісту освіти залишалися також ідеї, прогресивні традиції, фундаменталізовані українськими вченими в галузі історико-педагогічних досліджень, етнопедагогіки. Тому коли у середині 80-х років М. Стельмахович написав «Народну педагогіку», «Українську етнопедагогіку», «Народну дидактику» тощо, для багатьох це відіграло неабияку роль у переході шкіл на основи національного виховання, у розробці загальнореспубліканської і регіональних концепцій розвитку національної освіти. Пізніше, у першій Державній національній програмі «Освіта». Україна ХХІ століття», українознавчі цінності, ідеї національного шкільництва почали займати своє належне місце. «Відображення закономірностей історичного розвитку, широке вивчення україно(народо)знавства, етнічної історії та етногенезу українців, інших народів України; осмислення історичних фактів, подій, явищ, різноманітності шляхів людського розвитку; прилучення до літератури, мистецтва, музики, надбань народної творчості, здобутків української і світової культури»² визначали шляхи реформування змісту освіти. Цей етнокультурний гуманістичний напрям в освіті зберігав свою актуальність і розвивався в подальшому поступі вітчизняної школи. Так, у націо-

¹ Стельмахович М. Істина, яка виринає із забуття// Освіта. №58. 14 липня 1991 р.

² Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ століття. – К.: «Райдуга». – 1994. – С.12

нальній доктрині розвитку освіти, ухваленій II Всеукраїнським з'їздом працівників освіти, було задекларовано, що ця суспільно значуча сфера життєдіяльності «ґрунтується на культурно-історичних цінностях Українського народу, його традиціях, духовності. Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації...»¹

Педагогічний, історичний, соціальний, політичний аналізи засвідчують, що суспільний дискомфорт, нестабільність виникають тоді, коли в освіті нехтується націокультурна парадигма, особистість виховується поза межами головних принципів народності, культуровідповідності. Але саме так складалося на теренах України, де час від часу в різних її землях функціонувала культурно-освітня монополія інших держав (російської, австро-угорської, польської, угорської, румунської, чехословацької), яка суттєво обмежувала, у кращому випадку, національний розвиток. Бездержавність позбавляла українство, шляхом найрізноманітніших дискримінаційних заходів з боку панівних націй, політично-правового, гуманітарного захисту у сфері освіти, культури, Церкви, інформації. Тому, перегортаючи сторінки історії, аналізуючи контекст ухваленої політичної заяви польського сенату (липень 2013 р.) щодо Волинської трагедії, мусимо навчити нові покоління не лише толерантності взаємин, а й знати історичну правду, завжди обстоювати гідність власного народу, національні інтереси своєї держави. А істина, якщо її шукати на основі причинно-наслідкових зв'язків, полягає передовсім у тому, що національний гніт, соціальне гноблення, дискримінація, духовне закріпачення «іншого» завжди породжує протест, спротив, боротьбу, агресію. І тоді часто марними є спроби відшукати «цивілізаційність» форм і методів жертовної боротьби народу за власну свободу, бо не зліквідована причина — гніт і нищення національного «Я». Практика засвідчує, що шовінізм, «культур-

¹ Національна доктрина розвитку освіти. Другий Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – К. – 2002. – С.140.

но-освітній» імперіалізм завжди провокує радикальний націоналізм. У центральному державному архіві громадських об'єднань України є чимало документів, які свідчать про багатолітній національний польський гніт щодо українців. Християнські чесноти, гуманність, коли йшлося про полонізацію, знищення української культури, школи, мови, залишались обабіч польсько-українських взаємин. Не допускалося жодного протесту, хоча б такого, як організація на українських землях своєї рідної школи. У тих місцях, писалось в «Українському слові», де немає жодного поляка, де в школі і учитель є українцем – неможливо не лише викладати українською, але неможливо навіть вести просту бесіду з учнями українською мовою... Школи в Галиції на 80 відсотків знаходяться в руках поляків-шовіністів, які не розуміють жодного слова по-українськи. Є лише 6 українських гімназій, які намагаються всіляко полонізувати. А учительських семінарій – немає, попри те, що навіть австрійський уряд Франца-Йосифа дозволяв мати українські вчительські гімназії. Учнів примушують чити суперечливі польські пісні, в яких висміюються українці, виходячи їх моральними каліками.¹

Масові ув'язнення українців у польських тюрмах, руйнація українських установ і знищенння українських церков, «пацифікація» в Галичині, антиукраїнська військово-політична операція «Вісла» є далеко не повним переліком трагедійних сторінок українства. І коли 20 липня 2013 року в Польщі біля м. Радимно відтворюється сценарій волинських подій, під час яких загинули поляки, то варто пам'ятати також, що саме на цій території в 1944-1947 роках здійснювалися масові злочини проти українців (Кошетніки, Скопув, Бухув, Бжузка, Новий Люблінець, Пісковіце). Польські збройні формування фізично знищували українців. А тому заява 148 «народних» депутатів України сенату Польщі про визнання геноцидом проти поляків подій на Волині 1943 року, є політиканською, необ'єктивною і однобічною, цинічною щодо свого народу.

¹ Ставлення польської влади до української школи// «Українське слово». 1 грудня 1994 р.

і держави, яка жодним чином, ніколи не слугуватиме українсько-польському зближенню. На подібних підходах неможливо будувати європейський дім, формувати толерантність і цивілізаційність стосунків, оскільки зігнорований принцип історизму, історичної правди. Адже незагоєні рани, творені віковою долею співжиття двох слов'янських народів, ятряться у серцях кожного. І нікому цього не варто забувати.

Проте пам'ять і біль власного народу не повинна безперервно нуртувати помсту і кривду до «іншого», а мусить бути передовсім великим уроком совісті, добра, християнських чеснот, унеможливлюючи подібні трагедії і несправедливість у майбутньому. Безпека, не варто покладатися на ілюзії, що можна написати спільну і сприйнятну для обох сторін історію, у кожного вона – своя. Ale кожен, обстоюючи історичне буття і гідність Вітчизни, свого народу мусить нести етичну відповідальність, не допускаючи духовних і політичних руїн, новітніх «берлінських стін» у взаєминах українців і поляків. Усі важливі життедіяльні сфери мають цьому слугувати і, безумовно, пріоритетами залишатимуться і надалі освіта та культура, солідаризуючись з ідеєю «Педагогіки добра» академіка І. Зязюна. Педагогічна культура, система національного виховання мають виходити на той високий громадянський, етично-моральний рівень, який ввібрал би у собі найкращі сторінки українсько-польських злетів духу, творчості, дружби. Хіба не яскравим підтвердженням цього є життя славетних українців В. Антоновича, В. Липинського — етнічних поляків, і чи не гордістю для обох народів є життєвий подвиг польського національного героя і нашого земляка Андрія Потебні (с. Перекопівка Роменського району Сумської області), народженого понад 175 років тому (19 серпня 1838 р.). Брат усесвітньо відомого українського мовознавця Олександра Потебні, Андрій, у найскладніші для Польщі часи брав найактивнішу участь у національно-визвольній боротьбі поляків проти царську, спочатку очолював підпільну організацію, потім стає капітаном Війська Польського, очолює повстанський загін і гине 1863 року

Польський учений-педагог, талановитий дослідник людської духовності й інтелекту Тадеуш Новацький у праці «Світ мрій» згадував, що більше сімдесят років зберігав дві книжечки, які цікавили його з історичної точки зору, оскільки в них переплітаються мрії молоді й старших людей, пов'язані з Першою світовою війною і боротьбою польського народу за незалежність. Це були дві збірки ліричних віршів краківського професора Вільгельма Фельдмана і Антонія Балицького. І хоча минули роки, змінився соціокультурний і політичний простір, а мене, українця, уміщенні в цих творах цінності й почуття продовжують зворушувати. Чому? Здавалося б, інша країна, культура, психоментальність, мета і навіть Мрія, яку так обожнював Т. Новацький. Справді, ми – «різні», хоча завжди були близькими сусідами, яких тісно переплела історія життя. Але не меншою мірою доля наділила нас і подібністю, вираженою в любові і патріотизмі до своєї Вітчизни, рідної землі, її народу, історії, самобутньої і водночас великої культури, материнської мови...] коли читаю вірш З. Дембіцького «Сон»:

Ночами мені Польща сниться... Під ясними зорями
За плугом своїм іде... Вольний люд оре... зерно сіє
На день завтрашній сонячний на близьку надію..,

чи вірш «Через роки» Ю. Ейсмонда:

Польщо, і ти заквітнеш...
Зіркою народів будеш, сонцем Європи,
Велика, як душа у тебе,

чи поетичну цінність К. Пшерва-Тетмаєра, що писав до сина:

І пам'ятай: яким би шляхом
не повело тебе життя
ти народишся знову поляком
і Польщі присвятиш життя;¹

то відчуваю суголосність з Україною, її народом, рідною батьків-
ською хатою, як у В. Симоненка:

бо нива ця — моя! Тут я почну зажинок,
бо кращий урожай не жде мене ніде,
бо тисяча доріг, мільйон вузьких стежинок
мене на ниву батьківську веде...²

Дуже хочеться, щоби внутрішній світ Людини, а також народи і держави у сучасних достатньо суперечливих глобальних реаліях могли знаходити ту силу, без насильства й агресії, яка б забезпечувала людству доброзичливість і ширу співпрацю. Великий мрійник-педагог Т. Новацький відшукав її. Це є любов у її найрізноманітніших проявах – до матері, Вітчизни, рідної землі. Бо вселюдська любов, гідність громадянина світу народжуються від любові до своєї батьківщини, свого «Я», а тому пріоритетним завданням сучасної педагогіки – творити Людину природовідповідно. Народам, людству, яким треба виживати, долати, перемагати, прогресувати, необхідний діалог у загальносвітовому і національному вимірах. Щоби він характеризувався гуманністю й толерантністю важливо спиратися на культуру, зокрема і на культуру благородних вчинків, бо лише великі приклади й шляхетний чин здатні виховувати Особистість, Народ, Світ.

З'явилися нові принципові ідейні засади освіти, які опиралися на національні традиції шкільництва; народну педаго-

¹ Новацький Тадеуш В. Світ мрій. Пер. з польськ. І.А. Аскерової; наук. ред. Н.Г. Ничкало. – К.: Вид. Нац. пед. унів., ім. М. Драгоманова, 2011. – С. 99-100.

² Симоненко В.А. Твори: У 2 т. Т.1. – Упор. Г.П. Білоус, О.К. Лищенко. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – С.222.

гіку; усвідомлення української нації як невичерпного джерела власного духовного, інтелектуального збагачення, розквіту вселюдської культури; права кожного народу на свою національну самобутність. Попри розмаїття ідей, змістовних, структурно-організаційних, методичних, ідеологічних аспектів запропонованих концепцій важливо, щоб наскрізно прослідковувався принцип дитинолюдиноцентризму, коли головним вартісним орієнтиром була особистість, надавши її можливість для максимального розкриття власної індивідуальності, здібностей, нахилів, талантів, для саморозвитку, самовиховання, самореалізації. Варто зазначити, що нові ідеї, підходи до перспектив розвитку національної освіти на той час мали особливу значущість, адже, по-перше, народжувалися в умовах відсутності української державності, а отже, й власної навчально-виховної системи. Це був по-справжньому творчий підйом передовсім педагогічної інтелігенції, яка усвідомлювала свою роль у національно-державницькому, громадянському, духовному відродженні України. По-друге, багато концептуальних положень пізніше, вже в умовах творення підвалин української освітньої політики незалежної держави, були використані при підготовці державних національних програм і доктрин розвитку освіти, законів і нормативних актів. По-третє, методологічно ідеї тогочасних загальноукраїнських і регіональних концепцій зберігають свою актуальність і сьогодні. Аналіз нинішньої системи освіти також засвідчує, що чимало посутніх і прогресивних напрямів і завдань з удосконалення національно-культурної освітньої політики, закладених у документах чверть століття тому, так і залишаються нереалізованими на загальнодержавному рівні. А окремі важливі для України проблеми етнокультурного, громадянського, патріотичного виховання, мовної, історичної, гуманітарної освіти, соціокультурного, здоров'язбережного середовища залишаються невирішуваними, а почасти реалізуються не природовідповідно до людини, суспільства, держави, не вра-

ховуючи цінний соціально-педагогічний досвід багатьох областей України. Варто згадати хоча б освітній Буковини, з якими мені пощастило працювати понад двадцять років. Чимало їхніх творчих практичних надбань слугували розвитку національної освіти. Тут задовго до створення регіональної концепції розвитку народної освіти розпочали, ґрунтуючись на корінних педагогічних принципах народності й культуровідповідності, вирішувати проблеми розвитку освіти в умовах багатоетнічності та полікультурності. Різноаспектний аналіз освітньої політики середини 80-х років ХХ століття засвідчував, що школа (в широкому контексті) багатонаціонального краю, де проживають українці, румуни, молдовани, росіяни, євреї, поляки, німці, далеко не повною мірою оберігає і розвиває ту культуру, яка незвіддільна від національного ґрунту свого народу. Допущені деформації як наслідок денационалізаційних процесів привели до зменшення кількості шкіл з українською, румунською (молдавською) мовами навчання, повністю перестали функціонувати вони польською та єврейською. Зміст і навчальні плани не передбачали вивчення історії свого народу, культури, літератури, музики, мистецтва. Практично були втрачені цінності народної педагогіки, національного виховання. Мовна мережа навчальних закладів часто формувалася без опертя на культурно-освітні інтереси й запити населення, віддаючи перевагу ідеологічно-політичним постулатам державної системи.

«Інтернаціоналізація» навчально-виховного процесу породжувала, як правило, національну обмеженість і нігілізм, відчуженість і збайдужільність до рідної мови, історії, національної культури. Єдність національних і загальнолюдських цінностей не сповідувалася як головна гуманістична парадигма в змісті такої освіти. Ці підходи унеможливлювали формування належного рівня національної свідомості учнів, студентів, молоді, батьків, громадськості та особистої гідності. Соціологічні дослідження того періоду показували, що в багатьох населених

пунктах за перехід на навчання дітей рідною мовою висловлювались всього 10,2 % батьків. На Буковині 3/4 євреїв, 2/3 поляків, майже половина румунів та молдован, значна частина українців перестали вважати рідною мову своєї національності. Мовна мережа навчально-виховних закладів сприяла творенню цієї негативної суспільної мотивації. У м. Чернівцях, наприклад, тільки 13 % дітей виховувалося українською мовою, водночас за переписом 1989 р. українці складали 70,8%.¹

Ці та інші подібні факти, явища зумовлювали об'єктивну необхідність змін, які б забезпечили реальні права громадян навчатися рідною мовою, виховуватися відповідно до традицій і норм свого народу. Мова виходила далеко за межі лінгвістичного, педагогічного, громадянського звучання, адже вона містила величезний націоутворюючий, єднальний, консолідаційний характер. Така оцінка була суголосна поглядам, педагогічним ідеям про значущість для українства рідної мови кращих представників інтелігенції, які жили і творили на Буковині у бездержавницький період: Ю. Федьковича і О. Кобилянської, С. Смаль-Стоцького і О. Поповича, О. Маковея й І. Карбулицького. О. Маковей, відомий письменник, педагог, редактор газети «Буковина» (1895-1897 рр.), програма якої при цьому зводилася до того, щоб «поставити народ руський Буковини на рівний ступінь духовного і морального розвою з іншими народами», закликав національну інтелігенцію «підпирати» всіма силами школу, рідну літературу й науку, бо бачив єднальну силу і роль української мови у справі спілкування розділених частин України... «Малоруска літературна мова в Галичині і на Україні - одна і та сама... нема причин боятися роздвоєння між російськими і австрійськими українцями»...²

Безперечно, українська школа не могла сприяти національному відродженню українців, як і інших народів, без належної уваги до мовно-культурних проблем. Але очевидним було і те,

¹ Буковина за годы советской власти/стат. сбор./. – Черновцы. – Черновицкое областное управление статистики. – 1990. – С.20.

² Попович О.О. Осип Маковей – критик та історик літератури. – Чернівці: Рута, 2001. – С.15-17.

що становище національної освіти залежало не стільки від організаційно-педагогічних умов, скільки від політико-правових, державних чинників. Цей взаємозв'язок і взаємозалежність носили універсальний характер для суспільств з авторитарними режимами метрополій. Теоретичні обґрунтування, педагогічна практика доводили згубність ігнорування національних інтересів людей у системі освіти, особливо складно було в умовах багатонаціональних регіонів. Непростим завданням було застодологічні, організаційно-педагогічні, світоглядні підходи, направлені на становлення національної школи, в якій виховується глибока повага до рідного народу, його мови, культури, історії, національної спадщини, загальнолюдських вартостей, формулюючи почуття справедливості, рівноправності, взаємоповаги між людьми. Серед головних передумов розвитку національної освіти, рідної школи гуманна мовна політика посідала особливе місце. Слід було виходити саме з тієї оцінки, що всі народи, спільно проживаючи впродовж тривалого часу пліч-о-пліч, зазнавали деформаційних впливів; що впровадження в зміст освіти парадигми єдності загальнолюдського і національного варто здійснювати спільними зусиллями на основі взаєморозуміння, взаємопідтримки, не локалізуючи інтереси й процеси; що підвищення статусу і ролі української мови, культури, українознавчих дисциплін є важливим завданням не тільки з точки зору інтересів українства, а й інших народів краю як соціально значиме явище, водночас усіляко сприяючи вільному розвитку мов і культур національних меншин. Така філософія національно-культурного освітнього розвитку в краї закладалася задовго до ухвалення 1989 року Закону «Про мови в УРСР». Зумовлювалася вона необхідністю впливати, протидіяти тим процесам, які за суттю були протиприродовідповідними, оскільки стимулювали денаціоналізаційні тенденції в суспільстві (мовою офіційною називали «мовною асиміляцією»). Особливо

це відчувалося в полієтнічних регіонах, зокрема на Буковині, на території якої проживали 62 національності. Показовим є той факт, що за даними перепису 1979 року лише 24,8% румунів, 36,7% євреїв, 31% поляків, 37% білорусів вважали рідною мову свою національноті. Кількість населення неросійської національності, яке рідною мовою вважало російську, збільшувалася високими темпами. 1979 року (проти 1970 р.) цей показник зріс на 3,2%, а 1989 року вже на 7,5%.¹ Причому в тодішній офіційній статистиці процес денационалізації (русифікації) показувався завуальовано, часто об'єднуючи перехід від рідної до «рідної» в один показник української і російської мов. Хоча мовна асиміляція української національності, особливо в містах, була не менш руйнівною. Адже у цей час понад 11 тисяч дорослих українців перестали українську мову вважати рідною. Безумовно, що серед багатьох важливих життєсфер освіта у цих процесах залишалася найголовнішою, яка впливала на формування національної свідомості, національно-культурний розвиток народів і етнічних груп. Було очевидно, що школа не могла вважатися ні демократичною, ні гуманістичною, ні культурою відповідною інституцією, якщо не задовольнялося бажання батьків навчати своїх дітей рідною мовою, передовсім через недосконалу (штучно створену) мовну мережу середніх і вищих навчальних закладів. Аналіз освітньої політики, соціологічні дані підтверджували взаємозалежність, взаємозв'язок людської свідомості, позиції у ставленні до свого національного «Я» від наявності необхідних передумов організаційно-педагогічного, соціально-психологічного, етнокультурного, а особливо політико-правового характеру. Тому відбувалися пошуки ймовірних варіантів, враховуючи реальну ситуацію, щодо наближення змісту і форм навчання до власної національної культури. У цьому й полягала сутність тих змін, хай і не в повному обсязі, яких потребувала

¹ Распределение населения Черновицкой области по полу, возрасту, образованию, национальности, родному языку... (по переписи населения 1989 г.) – Госкомстат УССР. – Черновцы, 1990 г. – С.16-17.

школа, родина, суспільство. Адже існуючі в теорії і практиці підходи, історичний досвід розвитку педагогічних систем засвідчували, що освітньо-виховні системи не можуть не враховувати такі корінні ознаки етносів, як генетична спорідненість, мова, спільність походження, історична доля, віра, культура і традиції, самосвідомість, стереотипи і норми поведінки тощо. Проте не можна було не помічати, аналізуючи конкретну ситуацію, що насправді головні педагогічні принципи культуроідповідності, народності, історизму свідомо ігнорувалися. Для вирівнювання цих деформацій необхідні були хай і суперечливі, нестандартні, але оптимальні, відповідно до обставин, рішення. Одне із них – створення двомовних шкіл, а в окремих випадках навчально-виховний процес здійснювався навіть трьома мовами, зважаючи на етнічну строкатість села, селища, міста; економічні й фінансові можливості; бажання батьків і дітей. Безперечно, такі підходи викликали критику й неоднозначні оцінки. Адже в подібних закладах важко дотримуватися мовного паритету, культури рідної мови, якісного викладання і виховання, формувати високопрофесійний колектив. І все ж це було значно краще рішення в методичному, організаційно-педагогічному, культурному, етичному вимірах, адже в багатонаціональному регіоні, де функціонувала лише (в конкретній місцевості) єдина школа з однією мовою навчання, багатьом дітям і батькам поверталася рідна мова як визначальний чинник у системі виховання і навчання. Також цей напрям освітньої мовної політики слугував (поряд з іншими) удосконаленню мережі навчально-виховних закладів за мовами навчання. Варто зазначити, що рідномовна освіта у другій половині 80-х років ХХ століття стала найбільш значимою парадигмою освітянської політики на Буковині і найбільш позитивним, консолідуючим чинником громадянського й етнокультурного співжиття. Так, дані школі та контингентів учнів загальноосвітніх школ області за мовами навчання у 1988/1989 н. р.

Мови навчання засвідчували, що мовно-культурна освітня політика потребувала подальшого удосконалення відповідно до етнонаціональної структури населення.

Школи/ учні	Українська	Румунська/ молдавська	Російська	Українсько- російська	Українсько- румунська (молдавська)	Російсько- румунська (молдавська)
Всього 414/136289 область				6	2	3
				11/6976		
				16.7%	5.1%	
				3		
				17/11182	Укр. 1117/31.1%	
					Рос. 2472/68.9%	
Чернівці 39/32173	16/10667	3/735				
				53.4%		
				2.3%		
				33.1%		

Адже в області за даними перепису населення 1989 р. проживало 69 національностей і національних груп, серед них українці складали 70,8%, румуни – 10,7%, молдовани – 9,0%, росіяни – 6,7%, євреї – 1,7%, поляки – 0,5%, білоруси – 0,3%, зокрема в обласному центрі м. Чернівці українці складали 66,5%, євреї – 6,1%, румуни – 5%, молдовани – 2,5%. Проте російська мова викладання займала тут 53,4%, що втричі перевищувало показник кількості представників російської національності (17,8%), а українська мова викладання мала вдвічі менше годин викладання у співвідношенні до кількісного складу українців, рідна мова румунів і молдован – втричі. Зовсім відсутньою була освіта з єврейською мовою викладання (ідиш, іврит). Така освітня модель не могла задовільнити життєві потреби населення, гармонізувати систему міжнаціональних відносин, гуманізувати зміст навчально-виховного процесу. Вирішуючи це надскладне для освіти завдання, слід було опиратися не лише на вимоги часу, а й на практичний досвід, велику спадщину європейського просвітительства, українську педагогічну думку, національно-культурні досягнення народів, що проживали на Буковині. Очевидним було і те, що реформування базової, професійної, вищої школи уможливлюється тоді, коли чільне місце відводиться материнській школі, дошкільній освіті, усвідомлюючи, що характер, ментальність, повага до цінностей і традицій закладаються у найніжніший вік – від 2 до 7 років. Розбудити почуття, дати їм лад, розкрити здібності й таланти, виховати самостійність думки, позиції, дії, навчити поважати й любити свою родину, рідну природу, мову, пісню – відповідальність, яка покладається передовсім на маму, батьків. Але не тільки. Дитячий «ранок» проходить також у сприятливих чи несприятливих суспільних умовах виховання. Зважаючи на те, що недавно рівень охоплення суспільним дошкільним вихованням сягав у багатьох районах України 80 % відсотків, стає зрозумілим значущість цієї

¹ Распределение населения Черновицкой области по полу, возрасту, образованию, национальности, родному языку... (по переписи населения 1989 г.) – Госкомстат УССР. – Черновцы, 1990 г. – С.13.

виховної системи у становленні особистості, формуванні її громадянських, моральних, патріотичних рис характеру. Софія Русова в роботі «Дошкільне виховання» (1918 р.) писала: «Навколо мусить бути усе рідне; мусить лунати рідне слово, рідна музика й поезія... Міцнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка краще других вичерпала в своєму вихованню свої глибокі національні скарби й національній психології дала вільний розвиток – Германія, Англія, Японія. Національне виховання виробляє у людини не подвійну моральність, а міцну цільну особу... кохаючи свою національну культуру, дитина поважатиме і другі нації і цікавитиметься їх життям... Через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану і любов до других народів й приведе нас не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами і націями».¹

Справді, педагогічні ідеї С. Русової, як і творча спадщина багатьох просвітителів, учених і педагогів того часу на Буковині (Ю. Федъкович, О. Попович, С. Смаль-Стоцький, І. Карбулицький, О. Кобилянська), мають методологічне значення стосовно рідномовної освіти, національної культури, національного виховання. Тому будь-які держави, політичні режими у різні часи, проводячи культурно-освітню політику на основі відчуженості народу від його національних вартостей, рідної мови, творять велике загальнолюдське, цивілізаційне зло. «Духовний імперіалізм» завжди слугував знаряддям для поневолення, приниження народів, оскільки був спрямований проти його сутності буття – національної гідності, самосвідомості, культури, історії, традиції і, найперше, мови. Водночас такі державні діячі, а то й цілі країни, ганебно довічно затаврвали себе, забираючи, обкрадаючи, забороняючи рідне слово, на якому виховуються цілі покоління. Хоча ніколи не заслуговували поваги і збайдужілі «національні» діячі, «офіціант-інтелігенти», які обслуговували чужі інтереси. Принагідно згадати висловлювання і оцінку таким «будителям» з боку В. Сімовича, ав-

¹ Русова С. Дошкільне виховання. – Вибр. пед. твори. – К.: Освіта, 1996. – С.39-44.

тора «Граматики української мови», написаної 1918 р. у таборі для військовополонених у Раштаті. Він, трансформуючи українського класика В. Самійленка, у своїй «Граматиці» трактував цей саркастичний приклад так: «Хоч пролежав я цілий свій вік на печі, але завше я був патріотом, — за Україну мою, чи то вдень, чи то вночі, мое серце сповнялось клопотом».¹ В. Сімович був одним із тих яскравих українських педагогів і громадських діячів, які у складні періоди української історії активно обстоювали особливу роль рідної мови, народної школи, національного виховання. Свої погляди на проблеми національної функції мови, освіченості молоді, чужо-мовного навчання він виклав у статті «Рідна мова й інтелектуальний розвиток дитини». «Коли брати на увагу суцільність ознак, що творять націю, — писав він, — мова буде одна з найважливіших прикмет самостійності народу».² І призначення народної освіти школи, вишу, виходячи з концептуальних поглядів на виховання нації, полягає не лише в добрій професійній, технократичній освіті. Вона мусить, виходячи із кращих зразків функціонування і змісту навчально-виховних систем, опиратися на національно-культурну складову, передовсім дбаючи про рідномовність навчання. Адже «школа з чужою мовою навчання випускає неграмотних грамотіїв у світ, «грамотіїв», а не освічених. Чужа, незрозуміла, а то й малозрозуміла мова веде неминуче до повної механізації науки в школі».³ Цей свідомий відступ, з опертям на педагогічні ідеї, принципи, підходи українських педагогів-просвітителів, які жили і творили в різних державах й історичних періодах, окреслює те світоглядне бачення, плани і перспективи, настрої в освітянських колах, зокрема Буковини, які домінували у другій половині 1980-х років, ніби передвіщаючи українську незалежність. Досвід показував, наскільки важливим у контексті цілісної системи освіти

¹ Сімович В. Практична граматика української мови. – Вид. «Український рух.» - Раштат. – 1918. – С.285.

² Сімович В. Рідна мова й інтелектуальний розвиток дитини. – Вид.Статті. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – С.53.

³ Сімович В. Рідна мова й інтелектуальний розвиток дитини. – Вид.Статті. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – С.63-64.

ти, громадянського виховання є чинник різномовності довкілля особливо стосовно міського середовища, багатонаціональних населених пунктів, районів і регіонів. Дані засвічували про суттєві деформації, які відбувалися у цьому освітянському сегменті. Так, 1988 року по області в 1533 дошкільних групах виховувалося 39418 дітей, із них 834 (19639) або 49,8% в українськомовних, 600 (17121) або 43,4% в російськомовних, 99 (2658) або 6,7% в румунсько-молдавських, що абсолютно не відповідало національному складу населення. Проте ще разючішим відхиленням характеризувалася ситуація у Чернівцях. Тут, де проживало понад 2/3 українців, до десяти відсотків румунів і молдован із 517 дошкільних груп (15490 дітей) в українськомовних закладах (93 групи) виховувалося всього 2338 дітей (15%), натомість у російськомовних (422 групи) 13152 (84,9%), а для румунів і молдованів не функціонувало жодної дошкільної групи. Таким чином наявними були процеси, які відбувалися в контексті тодішньої ідеологеми, направленої на денационалізацію, асиміляцію, штучне створення такого протиприродного суспільного утворення, як «єдиний радянський народ». Подібні явища мали не локальний, епізодичний характер, а були системними, свідомо спланованими і загалом притаманними для країн тодішнього соціалістичного табору. Наприклад, аналіз національно-культурного, освітнього стану і розвитку українського населення в Румунії, що компактно проживало у чотирьох її регіонах — Південній Буковині, Мараморошині, Східному Банаті, Північній Добруджі, свідчить, наскільки жорсткою була тодішня офіційна національна політика, наскільки свідомо фальсифікувалася статистика офіційних переписів, наскільки швидко реалізовувалася в комуністичній Румунії асиміляційна програма, дані з якої наводимо:

- 1948 р. — 846 тис. українців
- 1956 р. — 60.5 тис. українців
- 1977 р. — 55.5 тис. українців
- 1992 р. — 67 тис. українців

Був період, коли згідно з неофіційними даними Союзу українців Румунії (СУР) український етнос нараховував 250 тис. осіб. Варто візнати, що така негуманна політика здійснювалася, як за-вжди, найбільш «надійним» її інструментом – освітою. Ретроспек-тива засвідчувала: якщо з 1948 до 1960 року в усіх українських на-селених пунктах мовою викладання в школах була українська і діяло 116 українськомовних шкіл, 5 ліцеїв: у м. Сігет (2), м. Тульча, м. Сучава, с. Сірет, український відділ на філологічному факультеті Бухарестського університету, то, на жаль, нова національна політи-ка, розпочата наприкінці 60-х років, уже в 70-х привела до повного знищення українських навчальних закладів. Особливо сприяв цьому закон № 278 від 1973 р., який передбачав обов'язковий кворум для відкриття першого класу в національній початковій школі – 25 учнів, а в середній – 36. Не вдаючись до подальшого аналізу, зокрема освітньо-культурної політики у ставленні до українців у Ру-мунії після грудневих подій 1989 року, все ж варто підтвердити факт системності такої тенденції й на теренах інших постсоціаліс-тичних держав і новоутворень (Росія, Польща, Словаччина, Мол-дова, Придністров'я). Безумовно, такому стагнаційному стану на-ціонально-культурного розвитку українства поза межами материзму сприяє недосконала діяльність багатьох урядів і держав-них інституцій в уже незалежній Україні, особливо у сферах освіти, науки, культури, інформації, тим більше, що надскладною для ви-рішення проблемою всередині країни залишається передовсім ста-тус державної української мови, її авторитет в освітньому середо-вищі, в усіх галузях життєдіяльності країни. І допоки загальнолюдські, універсальні й національні цінності, права люди-ни, педагогічні принципи дитинолюдиноцентризму і культуровід-повідності не знаходитимуть свого належного місця у вінку дер-жавних і глобальних інтересів націй, народів, доти важко й безуспішно долатиметься недовіра, відчуженість, нетolerантність, агресивність між людьми. А це означатиме, що декларація «Май-бутнє, якого ми хочемо», ухвалена на вищому рівні 192 країнами на

саміті 2012 року в Ріо-де-Жанейро і Генеральною Асамблеєю ООН, не забезпечуватиме руху до сталого розвитку. Варто очікувати, що на покращення ситуації, щодо національно-культурного, освітнього розвитку впливатимуть євроінтеграційні устремління України, реальне членство в ЄС низки країн — наших сусідів, в яких компактно проживають наші співвітчизники. Така обнадійливість, насамперед, диктується тим, що в основі діяльності цієї авторитетної міжнародної організації знаходяться принципи демократії, поваги до прав людини. Тим більше, що українці завжди в усі часи достатньо толерантно і гуманно ставилися до національно-культурних запитів етнічних груп, які проживали в Україні. Переконливими є факти і сьогодення. Так, на Закарпатті 2013 року із 7462 учнів 1269 (17%) тести ЗНО складали рідною мовою (1096 — угорською, 133 — російською, 40 — румунською). Бо лише синергія, зустрічні бажання, дії зацікавлених сторін, держав і народів уможливлять прогрес у надзвичайно чутливій навіть для глобального світу сфері людського буття, яка торкається вічної проблеми національного «Я». Тому ретроспективний педагогічний аналіз (зокрема 80-х років) задовго до проголошення незалежності України, коли мало-вживаними і не вживаними були такі поняття, як «глобалізм», «євроінтеграція», «європейський вибір», «національна освіта», є повчальним, бо використовуючи його, на практиці вдалося зреалізовувати ті цінності й ідеали, які на сучасному етапі є чільними ознаками демократичності й гуманістичності школи. Переконаний, що у часи минулі, нинішні й на перспективу таким вартісним індикатором розвитку гуманної, а отже, конкурентоспроможної освіти залишатиметься національно-культурний поступ особистості, етносу, нації і навіть у глобальному суспільстві. Рівень етнокультурності людини значною мірою впливатиме на її професійну компетентність і статус у багатьох напрямках життедіяльності. Акцентуючи увагу на цій складовій компетентнісної характеристики, слід обґрунтовано застерегти від тотожності сприйняття етнокультурності і «фольклорності» змісту освіти, як і від побоювань

того, що формування етноособистості ускладнює рух до демократичної громадянської суспільної свідомості, нової політичної культури, цивілізаційних надбань. Адже щоб відбулося становлення пізнати Україну, її народ у надзвичайно багатій різнобарвності. Об'єктами зацікавленості й мотивації з боку людини, громадянина мають бути: морально-етичні, духовні, інтелектуальні, естетичні цінності України, історія, культура, наука, мистецтво, традиція, природа, економіка, екологія, політика, релігія, фольклор і етнографія, мова і література, музика, народна творчість, педагогіка, психологія тощо. Поєднання знаннєвої сторони з національно-культурною освіченістю формує цілісну особистість, наділену рисами громадянськості, культурності, патріотичності, толерантності. Така школа, а отже, й суспільство, не тільки моралізуються, а й інтелектуалізуються, адже системні пізнання феномену «Україна» містять універсальну значущість, оскільки величезна кількість світових надбань у різних галузях людських досягнень мають українське походження. Але, на жаль, чимало їх украдено і привласнено іншими, частина спадщини загублена в історії, рештою часто-густо невміло розпоряджаємося. І якщо в народу втрачена історична пам'ять, відсутня дотичність до національних світочів і геніальних творінь, то знаймо, що він ступив на меншовартісний, приниженої гідності шлях, на якому зростатимуть і виховуватимуться покоління не просто рабів, а рабів мовчазних. Чи не тому видатних математика Остроградського, вченого-мандрівника Міклухо-Маклая, фізика І. Пулюя, конструкторів Корольова і Сікорського, співака Козловського, педагога Ушинського, композитора Березовського, філософа Сковороду, мовознавця Потебню та багатьох інших могли називати російськими, чеськими, американськими діячами, тільки не українськими. Зрозуміло, що ні тоді, ні зараз усі ті, хто ментально вихований в дусі «Емських» та «Валуєвських» указів, не зацікавлені в пропагуванні українськості щодо науки, культури, мистецтва... Як приклад, тривале, впродовж майже ХХ століття за-

мовчування досягнень видатного, світового рівня вченого Івана Пулюя, вихованця тернопільської гімназії (1865 р.), українського попередника Рентгена. Його ім'ям названі вулиці Відня та Праги, особисто Австро-Угорський кайзер нагороджував його орденом за діяльність у галузі електротехніки, а до 50-річчя від дня смерті дослідника професор Вільгельм Форман сказав: «Професор Пуллю був не тільки найвизначнішим фізиком Австро-Угорщини, а й належав до тих, хто у другій половині XIX століття та на початку ХХ століття формував світ». ¹ Для освіти, вищої школи, національного і громадянського виховання подібні факти мають бути оптимально вживаними. Це сприятиме кращій реалізації компетентнісного підходу, удосконаленню виховання змісту освіти, « побудови ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей» відповідно до основних завдань Національної стратегії розвитку освіти на 2012-2021 роки.² 1995 року в авторській статті про світобачення Івана Пулюя «Національна еліта — це важливіше, ніж національна валюта», надрукованій у «Голосі України», підкреслювалася важливість витворення нового кроку в українознавчій політиці, науці, освіті як системи знань про нашу землю і народ; потреба України в кваліфікованих фахівцях з високим гуманістичним потенціалом в усіх галузях знань, нових технологіях, культурі, які органічно поєднують у собі національні здобутки і традиції з досягненням світової цивілізації. При чому простежувати певну реформованість змісту української освіти, програм, частин вищівських і шкільних підручників, посібників, яким бракує ідей, знань, цінності інформації, створених видатними українцями багатьох поколінь, про яких наша молодь, на жаль, не знає, тому і в умовах бездержавності, і за часів незалежності український учень, студент, педагог часто читає в підручниках про все — від античних учених до Рентгена, але жодним чином про вітчизня-

¹ Рентген був другим! Чому замовчували Івана Пулюя// Русалка Дністрова. – 1995. - №2 (48).

² Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки.//www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05. – С.10.

них мислителів, яких визнав світ. Хіба не подібні підходи, ідеологічні й політичні стереотипи формують парадоксальну мен- тальність в оцінках суспільних явищ наших громадян, коли видат- ний учений І. Пулюй, знавець 13-ти іноземних мов, отримує забут- тя й ярлик «націоналіста», а депутат-чиновник першого рангу державного службовця у нинішній Верховній Раді, не знає або не хоче знати української державної мови, при цьому вважається «гу- маністом» й «інтернаціоналістом». ¹ У зв'язку із зазначеними вище проблемами варто згадати про зміст, деякі основні положення розробленого проекту концепції початку 90-х років «Гуманізація загальної середньої освіти» (автори Гончаренко С.У., Мальований Ю.І.), які були дуже актуальними й суголосними поглядам біль- шості професійної педагогічної громадськості. Зокрема, говорячи про випереджальний розвиток освіти для прогресу суспільства, зазначалося: «Незаперечною є істина: яка сьогодні освіта, які ідеї, світоглядні й морально-етичні системи вивчаються в школах і ву- зах — таким буде суспільство в найближчі п'ятдесят, а то й сто ро- ків». При цьому наголошувалося на соціокультурному спрямуван- ні не лише предметів гуманітарного змісту, а й математики, природознавства, щоб органічно відображати, з одного боку, еле- менти соціальної історії науки, а з іншого — наукові біографії. Адже олюднення природничо-математичного знання полягає в тому, щоб не зводити його до голих наукових фактів, а розглядати повчальні історії їх відкриття, знайомити з долями видатних творців науково- го знання, впливом їх і відкритих ними істин на розвиток цивіліза- ції. Попри деяку суперечливість і дискусійність до окреслених під- ходів і оцінок згадуваного проекту концепції, яка вибудувалася на замовних засадах, аксіоматичним і дуже сучасним є обґрунтування, що суспільство, яке не навчилося раціонально розпоряджатися сво- їм головним багатством — талантами і здібностями людей, яке не єміє ставити їх на службу собі й загальнолюдському благу, позбав- вміє

¹ Філіпчук Г. Національна еліта – це важливіше, ніж національна валюта// «Голос України», №122. – 5 липня 1995 р.

ляє себе гідного майбутнього.¹ І хоч як би ми декларували безпеку, рервність і відданість у симпатіях до загальнолюдських, полікультурних цінностей, мусимо визнати ту природну істину, що, по-перше, ніщо і ніхто не здатні стати повноцінними замінниками національного; по-друге, універсальні загальнолюдські вартості творяться, переживаючи епохи, із досягнень, історичних набутків, моральних норм різних культур і народів. А тому, щоб не бути хворим і кволим членом цивілізаційної сім'ї, ущербним громадянином світу, мусимо ретельно визбирати з мороку національного застою життедайні зерна власних здобутків, сючи їх передовсім на ниві нашого освітянства – дошкілля, базової і вищої школи. Лише тоді національна освіта ставатиме здатною окультурюватися, олюднюватися, інтелектуалізуватися, гуманізуватися. Нові покоління, виховані на знаннях і повазі до самих себе, не розчиняться в іншій народності, а успішно протистоятимуть денационалізаційним процесам, які, як правило, доводять народ до економічної та інтелектуальної залежності, духовного гніту й страждань. У цьому контексті слід пригадати видатного українського вченого О. Потебню, котрий у важкі для себе і України часи з оптимізмом писав: «І в нас є щось своє, нами і по-нашому зроблене для цивілізації світу; є своє в науці, і в мистецтві, і в суспільності. Настане час, коли до нас уважно будуть прислухатися і на Заході...».²

Великий гуманіст і патріот, сповідуючи ідеї значущості національних інтелектуальних і духовних надбань, рішуче не підтримував теорії ізоляціонізму як політики замкненості і консервації від «інших» впливів, що позбавляє народ обмінюватися, збагачуватися культурними цінностями, оновлювати зміст свого етнобуття. «Якщо здатність народу «не піддаватися», – писав О. Потебня, – полягає лише в утримуванні старовини, то вона нереальна, як і те, щоб вода не мерзла на холоді і лід не танув у теплі».³

¹ Гуманізація загальної середньої освіти: Проект концепції/ Авт. С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований. – К., 1994. – С. 3,7.

² Дмитренко М. К. Олександр Потебня як фольклорист: Монографія. – К.: Вид. «Сталь», 2012. – С. 18.

³ Потебня А.А. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. – М., 1878. – 3 части в 4-х томах. – Рецензия // Записки АН, 1880. – Т. 37. – Кн.2. – Приложение №4. – С.92.

Очевидно, сучасна освіта має в собі поєднувати, забезпечуючи гармонію і прогрес співіснування, важливі методологічні явища цивілізаційності й національної свідомості, відкритості й етнокультурності, поваги до національної гідності й толерантності, національних та релігійних цінностей власного народу. Передовсім головним полем для педагогічної, державно-громадянської уваги, реалізуючи нові принципи у навчально-виховному процесі, має стати український соціокультурний простір. Щоб вільно спілкуватися зі світом, ефективно обстоювати національні інтереси, надважливо виховати бодай два покоління українців, яким були б притаманні риси патріотичності, громадянськості, духовності, етнокультурності, етичності, терпимості, діалогічності; навчитися конструктивного гуманістичного діалогу культур різних національностей і етнічних груп усередині України. Керуватися такими чеснотами є не лише даниною традиції щодо необхідності цієї суспільної моделі співіснування, що утримує мир, розвиває творчість і співпрацю. Нинішні глобальні реалії, пов'язані з нарощуванням потенційних загроз (війни, тероризм, екологічні катаklізми, фінансові й економічні кризи, проблеми води, продовольства, хвороб, демографічних, кліматичних змін тощо), зумовлюють якісно нову систему співжиття, кооперації людства в межах громади, етносу, нації, держав, культур і цивілізацій. Діалогічність стає наріжним принципом навчально-виховних систем у багатьох країнах світу. Людство дедалі більше усвідомлює, що стабільний розвиток у соціальному, економічному, екологічному вимірах можна забезпечувати лише на основі спільних зусиль, нагадуючи про девіз на старовинному гербі (1784 р.) рідного мені міста Чернівці «*Viribus unitis*» («Спільними зусиллями»)¹, а також 13-й параграф Декларації «Майбутнє якого ми хочемо», проголошений Самітом світу влітку 201

¹ Кайндель Р.Ф. Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення/Перекл. з нім. В.Ю. Іванка. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – Вид. «Зелена Буковина». – С.163-164.

року в Ріо-де-Жанейро: «Сталий розвиток, — зазначалось в документі, — можна забезпечити тільки на основі широкої підтримки народів, урядів, громадянських суспільств».¹ Резолюція, незважаючи на її всезагальність і універсальність, достатньо чітко окреслювала пріоритети і завдання у сфері освіти, педагогіки стосовно значущості для сталого розвитку, розвитку людського капіталу повноцінної участі в житті суспільства молоді; розробки якісних інноваційних програм у системі професійної, безперервної освіти для вирішення національних завдань; покращення підготовки педагогів із проблем сталого розвитку в контексті цілей Десятиліття освіти ООН (2005-2014 роки); розвитку діалогу між поколіннями, народами, культурами; змінення потенціалу громадянського суспільства; визнання культурної різноманітності світу. Проте очевидним є і те, що задекларованість на глобальному, геополітичному, міждержавному рівнях принципів демократії, гуманізму, солідарності в реальному світі унеможливила гарантію рівних стосунків, а отже, справедливих рішень. Без рівноправних взаємин між людьми, народами, державами важко знаходити порозуміння, закладати основи для конструктивної співпраці. Свого часу український просвітитель Ф. Прокопович, аналізуючи сентенції мудреців, згадував римського історика Курція, який говорив, що «найміцніша дружба – між рівними».² У перекладі на мову освіти це означає, що гуманності, демократичності, рівності, справедливості для суб’єктів навчально-виховного процесу можна досягти у тому випадку, якщо він вибудовуватиметься відповідно до їхньої природи, культури. Інтегральним показником щодо присутності окреслених вище принципів у змісті освіти є рідномовність, ріднокультурність навчання і виховання. Бо коли прямо і опосередковано дитина, учень, студент по-

¹ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Майбутнє, якого ми хочемо». 66 сесія. Пункт 13. 27 липня 2013 р./daccess-dds-ny.org/doc/UNDOC/CEN/№11/476/12/PDF/№1147. – 300 с.

² Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво. – Філософ. твори. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 437.

збавляються можливості отримувати освіту рідною мовою, коли виховні системи творяться без національної культурної основи, коли історія народу не вивчається або подається тенденційно неправдиво, то наяву – інтелектуальна, духовна дискримінація. Більше ста років тому С. Сирополко у журналі «Світло» писав: «...У чому ж причина лихого становища українського народу на полі елементарної освіти? Ми схиляємося до того, щоб пошукати відповіді у тому факті, що на Україні немає національної школи».¹ Це явище характеризувало «моральний», «національно-культурний» образ освіти 80-х років. І, можливо, така стагнація супроводжувала б її упродовж наступних десятиліть, якби не відбулися активні суспільні процеси національного відродження. Професійна педагогічна громадськість у цих подіях брала найактивнішу участь, підтримуючи не зовсім легальні на той час організації (Товариство української мови, Всеукраїнське громадське об'єднання Руху), в програмах і діях яких містилися національно-культурні, державницькі цінності. Побільшало звичайної правди, культури, національної гідності, з'являються нові книги, підручники. Важливою складовою освітнянської політики того часу стає співпраця педагогів, учених, учнів, студентів материкової України із закордонним українством, що сприяло розвитку державницьких, національних ідей, утвердженню національної свідомості. Наслідком цих процесів стало відновлення 1989 року діяльності НТШ (Наукового товариства ім. Т. Шевченка), яке діяло в Україні до 1939 року. Товариство організоване на зразок європейських академій наук (зареєстроване 11 грудня 1873 р.). Його діяльність була доволі успішною на культурологічній і науковій ниві, обстоюючи наукові, культурні, освітні, мовні права українців і, найголовніше, розвиваючи ідею України, збереження і прогресу власного народу. Наукові видання свого часу редактували М. Грушевський, І. Франко, а провідними українськими науков-

¹ Сирополко С. Школа і книжка// «Світло». – Вид. Укр. Учитель. – 1910. – Кн. четверта. – С.4.

цями НТШ були: О. Колесса, А. Кримський, І. Огіенко, В. Сімович, І. Пулуй та багато інших. До початку ХХІ століття НТШ видало понад 250 наукових томів, а наскрізною темою впродовж усього періоду діяльності була українська ідея, утверджена науково вона зміцнювала поставу України в світі, формувала національну єдність українського народу, сприяла становленню державного статусу української мови, впровадженню національних культурних цінностей у суспільне життя, демократизувала громадськість. Осередки української науки, україністики в Європі, Америці, Австралії в період бездержавності України відігравали значну роль у розвитку вітчизняної українознавчої освіти. Разом із українськими громадами за кордоном, а часто і з офіційними державними органами, передовсім освітніми, культурними, було розроблено чимало гуманітарних проектів, до участі в розробці і реалізації яких активно залучалися українські педагоги, викладачі вишів, студенти, учні, батьки, інтелігенція. 1989 року, як зазначається в офіційних документах, Міністерство народної освіти Української РСР схвалює дружні контакти, які налагоджуються між нашими країнами (Україна, Канада) на рівні працівників народної освіти та безпосередньо учнів шкіл, студентів, вважаючи, що процес «виховання людини — справа міжнародна і досягнення педагогічної науки мають бути досягненням всього людства»... (23.11.1989 р. №9/3-8-433). Були започатковані перші міжнародні договори Міністерства освіти провінції Саскачеван про співробітництво з Україною на рівні Міністерства, школи №269 м. Києва, а на запрошення Товариства «Україна» Міносвіти відвідали працівники Міністерства освіти Саскачевана і Манітоби Юрій Жеребецький та Лев Курдилік, консультант українськомовного навчання Віра Лобач. Навесні 1990 року в м. Ріджайн (Канада) була підписана Угода про співробітництво між Міністерством народної освіти УРСР і Міністерством освіти провінції Саскачевану. В ній особлива увага буде звернуто на: вдосконалення вивчення україн-

ської і англійської мов; сприяння підвищенню кваліфікації вчителів української та англійської мов; розробку підручників, посібників, наочних та аудивізуальних засобів навчання; розвиток двостороннього співробітництва між школами, педагогічними, науково-дослідними інститутами, інститутами уdosконалення вчителів, видавництвами, редакціями освітянських газет та журналів, громадськими педагогічними організаціями, органами управління освітою; взаємне ознайомлення з історією, культурою, національним традиціям; підвищення рівня володіння учнями української і англійської мов; сприяння обмінами педагогів, викладачів, студентів, учнів; організацію курсів підвищення кваліфікації; на обмін навчальних програм, підручників, методичних посібників; розвиток багатокультурної освіти тощо. Міністр освіти Саскачевану (Канада) Рей Майлджен так оцінював характер цього співробітництва: «У Східній Європі відбуваються безприкладні політичні та соціальні зміни. Тепер, більш ніж будь-коли, відкриті широкі можливості для співпраці у галузі економіки та культури в масштабі, який неможливо було уявити ще п'ять років тому... Це може покласти початок стосункам в інших сферах як, наприклад, наука, техніка, торгівля і комерція. Взаєморозуміння, якого можна досягти через освіту, зміцнить такі зв'язки».¹ Достатньо позитивно цю Угоду сприйняла широка громадськість. 15 листопада 1990 р. в «Літературній Україні» згадувалося: «Це перша подібна угода, укладена між Міністерством народної освіти України та провінційним міністерством освіти Канади... Цей початковий контакт виявив високий рівень зацікавленості з боку українських освітян у безпосередній та широкій співпраці з Саскачеваном.² У серпні 1991 року Угода про співробітництво була також укладена між Міністерством вищої освіти Української РСР і Міністерством освіти провінції Саскачеван,

¹ News Release. Regina, Canada// 16 жовтня 1990 р.

² Повчальний урок//«Літературна Україна», 15 листопада 1990 р.

яка передбачала розвиток безпосереднього співробітництва між університетами, інститутами, науково-дослідницькими установами; підготовку та підвищення кваліфікації працівників вищих навчальних закладів; проведення наукової роботи в галузі фундаментальних, прикладних, суспільних та гуманітарних наук, у галузі професійних дисциплін.

Географія співробітництва була доволі широкою. Особливо активною і плідною виявилася українсько-канадська науково-освітня співпраця на рівні університетів, інститутів, шкіл, ліцеїв, гімназій, управлінь освіти з Києвом, Київською, Львівською, Чернівецькою, Івано-Франківською, Одеською, Миколаївською, Херсонською областями. Трохи пізніше, 1995 року, результати конструктивної співпраці освітян та науковців двох країн стали основою для поглиблення відносин і в інших сферах життєдіяльності. Цього ж року ухвалено Меморандум про співробітництво між Україною і Саскачеваном у міжурядових справах, регіональній політиці, системі державного управління, включаючи енергетику, сільське господарство, охорону здоров'я, навколишнє середовище, культуру, підприємництво, розвиток демократії на рівні Прем'єр-міністра з канадської сторони і Першого віце-прем'єра Уряду України. Подібні Меморандуми були підписані і на регіональному рівні, зокрема Прем'єр провінції Саскачеван Рой Роман Романів 4 жовтня 1995 року в Чернівцях засвідчив де-юре своє прагнення в подальшому розвивати і зміцнювати дружні зв'язки у гуманітарних, соціальних, економічних сферах.

Чимало ідей, проектів у цей час продукує Центр міжосвітніх світових зв'язків, що функціонував у Львові. Найбільш значущою подією, конкретним професійним доробком співробітництва стало проведення Міжнародної конференції вчителів України та Канади в Україні (Київ, Чернівці, Івано-Франківськ, Львів) 10-23 серпня 1991 року, організованої Міністерством народної освіти України, Центром міжнародних зв'язків з українськими вчителями спільно з Саскачеванською організацією вчителів української

мови та Міністерством освіти Саскавечану. Попри достатньо широкий спектр професійних педагогічних проблем, які представляли Канада й Україна (структура, зміст, спеціалізація і профільність освіти; управління; психологія навчання; критеріальність; кваліфікація вчителів тощо), провідне місце у програмі симпозіуму, як, до речі, і в процесі попередніх освітянських контактів, посідала українознавча тематика, тема національної школи. Тому основні напрями виступів, дискусій, обговорення торкалися, згідно з планом, таких проблем: статус української мови у школах України і Канади; національні школи; асоціація «Рідна школа»; програма «Рідна школа»; серцеві та двомовні школи; підготовка і національна свідомість педагога. Варто зазначити, що в цьому контексті була сформована і вся культурна програма заходів, починаючи з відкриття конференції в Києві і завершуючи заключним пленарним засіданням у Львові – від пам'ятника Т.Г. Шевченку до музею І. Франка в Нагуєвичах. Як учасник, один з організаторів цієї міжнародної конференції, стверджую, що її лейтмотивом, керівною засадою були провідні ідеї загальноукраїнської та регіональних концепцій національної школи, українського національного відродження, а ще більше – державницької незалежності України.

МОВНО-КУЛЬТУРНИЙ ПРІОРИТЕТ ОСВІТИ

Сутність діалогу, міжнаціональних взаємин у часи панування марксистської ідеології, «совєтизації» не характеризувалася культуроідповідністю. Цей великий педагогічний принцип упосліджувався окупаційними ідеологемами щодо національних культур, історії, мови, школи, ментальності. Особливо відчутним був наступ на рідну мову. Там, де стикалися долі колонізаторів і поневолюваних народів, де ставилися завдання денационалізації і асиміляції, фізично нищився народ, завжди відбувався насильницький процес нищення мови. Фактично мав місце лінгвоцид, що є свідомим і цілеспрямованим **нищенням мови як головної ознаки народності, нації**. Його стержневою ціллю є **етноцид — ліквідації народу як культурно-історичної спільноти**. Переслідуючи саме такі цілі, 1930 року було зліквідовано Інститут української наукової мови.

Лінгвоцид як знищенння національної мови є головною складовою етноциду, спрямованого на руйнування ідентичності й культури конкретного етносу. Упродовж кількох століть Україна й українці зазнають етноцидного впливу з боку держав-поневолювачів, що став нормою їхньої політичної й «етичної» поведінки, сутністю їхньої етнонаціональної політики. Прослідковується система об'єктивних взаємозв'язків між лінгвоцидом, етноцидом і геноцидом, передусім на прикладах історичного розвитку української нації. Геноцид — голодомор 1932-33 рр., ця ж трагедія в 1946-47 рр. на Західній Україні підтверджують доконаний факт, що відбулося не тільки трагедія фізичного знищення народу, а й етнічна асиміляція, трансформація етнічної свідомості, ідентичності, ментальності. Було загальмовано й знищено також культурно-освітні, інформаційні, соціально-виховні явища, процеси, які відтворювали й розвивали українство й українськість. Завдяки цим антигуманним процесам відбувалося «зближення» українського етносу з російським і значне ослаблен-

ня національного імунітету; асиміляція і перехід українців в «іншу» (передусім російську) етнічну групу; появі значної кількості громадян, які свідомо ігнорують українознавчі цінності, історичну пам'ять свого народу, замінивши рідну мову на чужинецьку.

Відомий педагог Г. Ващенко оцінював ці процеси як надзвичайно згубні для існування самого народу. Тому дуже високо поціновував у боротьбі за свою національну культуру, школу діяльність українського патріота і письменника Б. Грінченка, педагога-українця К. Ушинського, славетного філолога О. Потебню, які ґрунтовно довели, що нормальний розвиток культури народу може відбуватися лише на основі національної мови. Коли ж народ губить свою мову, він «розкладається».¹

Дещо видозмінена культурно-освітня політика СРСР у мовній сфері запровадила чимало підходів, які категорично суперечили інтересам людини, народу. Надання російській мові статусу мови міжнародного спілкування; національно-російська двомовність; «добровільна» відмова від рідної мови; запровадження норми, згідно з якою батьки, вибираючи мову навчання для своїх дітей, могли відмовитися від вивчення української мови (1958 р.); розподіл мов на перспективні і неперспективні; проголошення в 1971 р. про створення нової історичної спільноти – «радянський народ»; ухвалення 1978 р. постанови ЦК КПРС про посилене вивчення російської, а з 1983 року компартійним документом в українських школах класи на уроках російської ділилися на дві групи, а вчителям за «русифікацію» доплачували 15% зарплати – далеко не повний перелік нищення і звуження сфери функціонування української, як і інших мов, падіння їхнього престижу. Наприклад, на Буковині, як і в Одеській, Закарпатській областях, логічним було те, що українську мову ніколи не вивчали в дитячих садочках і школах, в яких виховувалися діти румунської, молдавської національностей. Тому ще до проголошення Україною незалежності творчі педагоги, інтелігенція, науковці, демократично налаштовані управлінці розпочали вирішення двох стратегічних завдань – впровадження в навчально-

¹ Ващенко Г. Проблеми освіти та організації навчання. Твори. – Т.4. – К.: Школяр, 2000. – С.36.

виховних закладах для дітей неукраїнських національностей предмета українська мова; повернення румуномовному населенню, насамперед через школи, латинського правопису, насильно знищеної Сталіним на початку 50-х років, і відкриття шкіл і класів з єврейською, польською мовою викладання. Мета, завдання, зміст вибудовувалися на демократичних засадах, забезпечуючи, із урахуванням історичних, національно-культурних, соціальних, педагогічних, політичних чинників, найгуманіше право – навчатися рідною мовою, а також законів Української РСР «Про мови в Українській РСР» та Молдавської РСР «Про переведення писемності молдавської мови на латинську графіку» (1989 р.). Проте причини таких демократичних процесів полягали передовсім у світоглядних вартостях, культурі педагогів, української інтелігенції, нагадуючи нам про сказане свого часу Г. Ващенком, «Українське вчительство, – писав він, – вимагаючи українізації школи, разом з тим виявило національну толерантність й поставило вимогу організувати для дітей національних меншин національні школи». ¹ У своїй праці «Свобода людини як філософічно-педагогічна і політична проблема», розвиваючи цю думку, зазначає, що людина, шануючи свою свободу і гідність, не має права насилувати волю і порушувати права другої людини. Так і народ, шануючи свою національну гідність, державну незалежність, не має права у будь-якій формі поневолювати інші народи. Поневоленим народам, – як радив ще Руссо, – необхідно об'єднуватися і боротися з гнобителями.² Розроблена трирічна програма латинізації освіти будувалася саме на таких принципових підходах, зумовлених історичною справедливістю й національно-культурними потребами народу. Проблема переходу освітніх закладів на латинську графіку, а в подальшому й інших життєвих сфер, виходила далеко за межі педагогіки. З її вирішенням пов'язувалися надії на стабільність у регіоні, покращення стосунків з Румунією і Молдовою, зокрема в гуманітарній сфері. Насамкінець, що важливо, мали відбутися позитивні зміни зі станом українського шкільництва в Сучаві, Тулчі, Банаті

¹ Ващенко Г. Проблеми освіти та організації навчання. – Твори. – Т.4. – К.: Школяр, 2000. – С.39.

² Ващенко Г. Свобода людини як філософічно-педагогічна і політична проблема. – Твори. – Т.4. – К.: Школяр, 2000. – С.361.

(Румунія), а також у Молдові. Таким чином оновлення змісту освіти на основі принципів національної школи зумовило появу низки світоглядних, методологічних, технологічних, інноваційних, структурних змін, пов'язаних із реалізацією принципів індивідуалізації, диференціації, інтеграції, демократизації, історизму, народності. Відмінною рисою освітньої політики стає українознавчий, історико-культурологічний, етнопедагогічний напрями, а також новаційність створення нових типів шкіл, освітніх закладів, класів, багатьох нестандартних форм роботи.

Національне відродження шкіл, всенародний поступ України до незалежності принесли перші позитивні зміни, які відповідали інтересам людей. На прикладі Буковини як багатонаціонального краю це було очевидним. У м. Чернівцях, найбільш зрусифікованому, 1991 року 76% першокласників стали навчатися, а 81% дітей у дошкільних закладах виховуватися українською мовою; функціонувало 95 (із них 11 двомовних) шкіл з румунською мовою викладання; відкрилася у переданому для цього будинку обласного інституту удосконалення вчителів єврейська середня школа; у семи школах області відкрито класи з польською мовою навчання. Україна перетворювалася в одну з небагатьох держав, яка стала вирішувати надзвичайно складну, але гуманну й благородну справу – забезпечити кожному народу, етносу природне право навчатися материнською рідною мовою, пізнавати свою національну культуру. Така освітня модель, яка розвивалася й надалі унеможливлювала недовіру між людьми різних національностей, дискомфорт у виборі між національним, громадянським і особистісним почуттями. Керівник консульського відділення Польщі в Україні Я. Лукашевський так охарактеризував тодішню ситуацію: «Діти, які навчаються польської мови в Чернівцях, з часом приїдуть до Польщі, щоб здобути вищу освіту. А діти польських українців, у свою чергу, навчатимуться в Україні. Це взаємозагатить наші здібності». Ці приклади, атмосфера стосунків мусить домінувати нині й на майбутнє у взаєминах наших народів.

Особливістю тогочасної освіти було впровадження українознавчих технологій для навчальних закладів з неукраїнською мовою викладання. Це стосувалося молоді румунської, молдавської, єврейської, польської національностей. Значимість цих підходів слід розглядати не лише в педагогічній площині, а й у соціальній, громадянській, політичній. Вони уможливлювали значно оптимальніший процес соціалізації молоді, формували більш толерантну етновзаємодію. Науково-методичне товариство, творчі групи розробили підручники, посібники, зокрема і для вчителів, методичні рекомендації щодо вивчення української мови і літератури для національних шкіл. Так, для шкіл з румунською мовою навчання були підготовлені: «Українська словесність», «Українська мова», «Методичні рекомендації щодо вивчення української мови» (посібник для вчителів) та ін. переважно на 66-68 годинний річний курс. За всю історію співжиття українців, румунів, молдованів українське слово, література вперше відкривалися для дітей романської групи населення. Твори українських письменників стали доступними, що значно сприяло не тільки кращому рівню знань, навичок, мовленнєвої практики, а й уводило школяра у світ української культури, формувало діалогічність культур. Варто згадати, наскільки насыченою і змістовою була програма, рекомендована дітям для самостійного читання влітку. Наприклад, для учнів 7-х класів шкіл з румунською мовою навчання пропонувалися: Леся Українка, Панас Мирний, В. Винниченко, А. Дімаров, О. Іваненко, В. Симоненко, Б. Харчук, Є. Гуцало, М. Вінграновський, В. Коротич, П. Панч, В. Дрозд, О. Донченко, Ю. Збанацький, М. Трубляні, Остап Вишня, М. Стельмах, Григорій Тютюнник та ін.

Повчально, що задовго до ухвалення мовного Закону і Конституції України дітей незалежно від національності педагоги виховували і навчали патріотизму і громадянськості передовсім через книгу, школу. Характерно, що навчальний підручник для національних шкіл відкривався словами Національного гімну «Ще не вмерла Україна» (слова П. Чубинського, мелодія М. Вербицького).¹

¹ Методичні рекомендації щодо вивчення української мови у 7 класі шкіл з румунською мовою навчання (Посібник для вчителів). – Чернівецький обласний інститут уdosконалення вчителів. – Чернівці, 1992. – С.3,102.

Зараз мало хто згадує, що на початку 90-х років на Буковині спеціальним нормативним документом у навчальних закладах започковувалася традиція – початок і завершення робочого тижня розпочинався з виконання Гімну України, підняттям синьо-жовтого Прапора у присутності учнівського і педагогічного колективів. Вона несла в собі великий виховний потенціал, формувавши зв'язку з цим не можу не згадати, з яким емоційним піднесенням і відповіальністю сприймали, якщо випадала така честь, два мої сини (учні СШ№ 23 м. Чернівців) доручення піднімати український Прапор. Справді, подібними виховними заходами і впливом творилася громадянська і державницька самосвідомість. Ні тоді, а тим більше зараз, неприпустимо вчиняти педагогічне зло і громадянську неохайність на рівні будь-яких навчальних закладів, коли применшується, ігнорується значущість та авторитет державної мови, Гімну і герба України, формується збайдужільність до власної історії. Бо таке «виховання» позбавить Україну не тільки суспільної єдності, а й зробить державу бідною і беззахисною у конкурентному глобальному світі.

Гостродискомфортне самопочуття, яке супроводжувало людей впродовж тривалого часу денаціоналізації, спонукало освіту до пошуків, взаємних контактів, інтеграції зусиль з тими інституціями, громадськими організаціями, які сповідували якісно нові загальнокультурні світоглядні компетентності й ціннісні орієнтації. На теренах України це були передовсім новостворені Товариства української мови, «Рух», а в області, зважаючи на її багатокультурність, ще й національні об'єднання румунської культури ім. М. Емінеску, єврейської ім. Е. Штейнбарга, польське товариство. Підтвердження цьому – поява 1990 року Фонду розвитку народної освіти, хоча пропонувалася назва «Фонд розвитку національної школи Буковини». Проте тоді систему лякало таке формулювання, тим більше, що крім обласного управління освіти, співзасновником Фонду був Рух. Громадськість найбільше цікавило, який зміст вклада-
був Рух.

ється у поняття «національна школа». В інтерв'ю одному із регіональних часописів я його обґрунтував таким чином: «Це означає, що пріоритет віддається рідній мові, культурі, історії, фольклору, народним промислам, робиться наголос на етнопедагогіці, тобто теорії народного виховання. Разом з тим орієнтація – на міжнародний стандарт. Створення Фонду – це і є перший крок на шляху від школи державної до державно-громадської... Фонд допоможе зблизити учнів з творчим прошарком нації, відкриваючи малі університети (при сільській школі!), запрошуючи до праці в школах викладачів Чернівецького державного університету... Ми виділили 45 стипендій для талановитих, багатодітних, малозабезпечених сімей, створюємо навчальні інтеграційні комплекси...»¹

Можна стверджувати, що чимало форм і напрямів з удосконалення змісту освіти в Україні того часу актуальні й нині. Адже в освітньому середовищі тоді формувалися якісно нові аксіологічні й соціокультурні виміри. Вони мали важливий вплив на творення гуманістичних, національно-культурних і етичних світоглядних установок, ціннісних орієнтацій. Аналіз засвідчує, що практична освіта і педагогіка стали орієнтуватися на такі важливі компетентності, як громадянська, соціальна, суспільнотворча, професійна, загальнокультурна, народознавча. При цьому особистісно-діяльна, інтерактивна функції ставали визначальними індикаторами життєвої компетенції. Тому дотичність до фактів, явищ, процесів, які мали місце на зламі епох української історії, попереднього досвіду, не є випадковою, адже вектор майбутнього розвитку освіти вибудовується і минулим. Такий підхід універсальний і притаманний усій педагогічній еволюції людства.

¹ Ще один Фонд// «Молодий буковинець», №41, 1990 р.

ЕВОЛЮЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕАЛІВ

«КУЛЬТУРОВІДПОВІДНІСТЬ» БЕЗДЕРЖАВНОСТІ

Пригадую період, коли ідеал — «національна школа», вирвавшись з обіймів тогочасної ідеологеми, наповнювався конкретним змістом національного відродження, доляючи прямий і опосередкований спротив політичної системи, владної бюрократії, частини освітянського середовища, яка продовжувала перебувати в полоні усталеного світогляду, що не передбачав місця для національної гідності, історичної пам'яті, істинної правди про долю свого народу, своє «небо на землі», як писав буковинський поет В. Кобилянський. Справді, тоді багатьом важко давалось громадянське, національне державницьке самоусвідомлення. Для цього потрібні були не лише знання, совість, моральна відповідальність, а й громадянська мужність у помислах, позиції, діях. Водночас дедалі зрозумілішою ставала кволість сутності великої «імперії», що повсюди давала тріщини, розломи, в які, так тоді видавалося, проникало свіже повітря духу свободи, демократії, незалежності. Безперечно, на гребені цього тектонічного розлому перебувала Україна, яку так називати не дозволялося, бо несла вона на собі тягар сталінської, упослідженої залежністю і приниженню, абревіатури — УРСР, а українці, як і інші, розглядалися не інакше як біосоціальна складова «єдиного радянського народу». У цей період в Україні було особливо неспокійно. У центрі Києва відбувалися стихійні страйки, студентські голодування, страйкарі захопили телецентр, вимагали відставки уряду, то влада, то опозиція здійснювали «прориви» у прямий ефір, виравав парламент... Гортуючи сторінки центральних і обласних видань того часу, знаходимо оцінки й коментарі представників влади. Тодішній депутат Верховної Ради УРСР, голова Чернівецької обласної Ради народних депутатів, перший секретар обкому КПУ так коментував ситуацію:

«Минулий тиждень був надто напруженим, щоб говорити про якісь відрадні позитивні моменти... Маю на увазі політичні акції в центрі Києва — голодування студентів, захоплення телецентру мітингуючими... Непокоїть зволікання з прийняттям основних законопроектів — основи правової держави. Гадаю, це повинно стати першочерговим завданням. Інша справа, що без стабілізації обстановки в сесійному залі та довкола нього нам нема чого сподіватися на позитивні зрушення».¹ Але було очевидно, що суспільство розколюється. Одні, а їх була меншість, намагалися змінити, модернізувати декорації системи, водночас як інші прагнули до незалежності, національного відродження, заміни духовної основи, роль якої «виконував» силоміць нав'язаний народу більшовизм. Політичний, духовний, педагогічно-виховний ренесанс проникав у найвіддаленіші місця, у всі суспільні нори. Почасти організовано, але здебільше стихійно цей процес синтезував і акумулював енергію національно-державницького відродження. 1989 року в Чернівцях відбувся перший пісенний фестиваль «Червона Рута», на якому українська національна ідея, прозвучавши в мистецько-культурному, духовному, естетичному, етичному, патріотично-державницькому, громадянському ракурсах, отримала нову силу, способи й форми свого невпинного поступу на загальносуспільному рівні. На тлі народного піднесення за Україну спроби прихильників старого режиму боротися з національною символікою, історичною правою, прагненням до незалежності, вочевидь, лише посилювало в суспільстві розуміння, що такі заганяють себе у глухий кут. Хоча марно було також сподіватися, що народ, уявившись вирішувати надскладну проблему розбудови майбутньої незалежної України, попередньо розібрався в тому, якою має бути Україна, для кого і для чого вона буде незалежною, суверенною, вільною і добротною. Це потім, трохи пізніше, народ «отримав» відповіді й результати з багатьох питань життєдіяльності української нації, які, на жаль, часто мають характер дурної нескінченості.

¹ Молодий буковинець. - №41. - 1990 р.

ності, особливо коли ідеали національної свободи, національного буття торуються і донині на узбіччі без чіткої концепції майбутнього України. Завжди дуже чутливою до таких атмосферних коливань залишалася освіта, оскільки її зв'язок із соціокультурним суспільним станом надзвичай тісний.

У другій половині 80-х—поч. 90-х років минулого століття вплив суспільних процесів на освітянську сферу дедалі більше посилився. Більш свідома частина вишівської, шкільної, творчої інтелігенції намагається досягнути позитивних, адекватних ситуації і часу, змін у змісті, світоглядних цінностях освіти, усвідомлюючи, що національну школу можна створити лише на засадах національної культури, духовної спадщини, власної, не писаної за чужими сценаріями, історії і системи виховання. Адже було очевидним, що тодішня ідеологічна доктрина формувала антиісторичний тип духовності, руйнуючи національне, продукуючи антидіалектичне мислення щодо історичного процесу шляхом розриву моделі «минулого-сучасного-майбутнього», витолочуючи правду про народ, його минувшину і будучину. У цьому процесі нищення об'єктивного мислення школа, освіта, система виховання займали «провідну» роль, щоб створити суспільство, людину, здатних лише до виконання і репродукції. Тому дуже важливим було розуміння тієї істини, що відродження, розвиток, піднесення нації, навіть в умовах її бездержавності, можливе за умов докорінних змін філософії, змісту освіти. Бо національна ідея, національна, громадянська, державницька свідомість, самосвідомість творяться через освіту, рідну школу, які виховують особистість на ідеалах буття народу, оберігаючи її від бездуховності, сліпоти і покірності. Бо мертвю є та нація, зазначав понад півтора століття тому французький просвітитель А. де Кюстін, у котрої немає нічого свого, окрім покірності. Оскільки лише національно означений народ у сучасному світі здатен долати політичні, соціальні, економічні, громадянські, міжнародні перепони, які утруднюють шлях до прогресу, консолідації суспільства. Тоді, у добу національного

відродження в середовищі освітян дедалі більше стали поширюватися ідеї багатьох відомих і маловідомих світових, європейських, вітчизняних педагогів. І, безперечно, вчительство значну увагу приділяло таким фундаментально важливим педагогічним принципам, як народність, культуроідповідність. Вони ставали визначальними чинниками удосконалення змісту освіти, розбудови національної школи, яка відіграє значущу роль у піднесенні нації, її самостверженні. У цьому контексті дуже актуальні погляди видатного німецького педагога А. Дістервега, який, окреслюючи місце освіти й виховання в суспільному розвитку, зазначав: «Думки про єдність і духовну силу народу є безплідною ілюзією, коли виховання молоді не опиратиметься на власну історію, право, мову, літературу...»¹ Переносячи сказане на ґрунт українського суспільства (у той час ще бездержавного), варто стверджувати, що рідна мова, національна культура, історія, література через домінування тодішніх ідеологем, «інтернаціоналізації» навчально-виховного процесу, не займали належного місця у вихованні людини, яка по-важає власне «Я», особисту й національну гідність. Відомий український громадський діяч, шістдесятник і дисидент Є. Сверстюк, оцінюючи цей період, згадував геніального кінорежисера О. Довженка, який писав: «Я зневажаю уряд УРСР за його скотиняче ставлення до культурних пам'яток старовини, за неохайне, повітове ставлення до культури... Едина країна в світі, де не викладається історія цієї країни».²

Ретроспективний аналіз освітньої політики на українських землях засвідчує, що впродовж майже всього ХХ століття вона здійснювалася на основі дискримінаційних підходів до культурно-освітніх і гуманітарних прав народу. Зміст освіти і в Російській, і в Австро-Угорській частинах, а пізніше на українських землях, які стали належати СРСР, Польщі, Румунії, Угорщині, Чехо-Словаччині, ніколи не передбачав сутнісного українознавчого компонента. Відсутність

¹ Дістервег А. Об учительськом образовании. – Изб. пед. соч. – М.: Учпедгиз, 1956. – С.334.

² Сверстюк Є. О. Не мир, а меч. Есеї. – Луцьк: ВМА «Терен», 2008. – С.165.

національної складової означало ствердження політично-правового і культурного гніту українства. С. Сірополко в «Історії освіти на Україні» писав, що про «зведення якого будь предмету з україноз. навства в середніх державних школах не могло бути й мови», наводячи характерний для того часу приклад директора Миргородської гімназії, який повісив таблицю з написом: «Въ стънахъ гимназии строго воспрещается воспитанникамъ говорить на малорусскомъ нарѣчии»... Становище народного вчителя було нестерпним. Пропонували навіть розривати шлюб, якщо одна зі сторін була пропагандистом українських налаштованих. До відповідальності за це притягали Софію Русову, редакцію журналу «Світло», багатьох знаних педагогів. І тільки нелегально в небагатьох школах, що їх утримували власним коштом Марко Кропивницький та Микола Аркас, навчання проводилося українською мовою.¹ Справді, якщо елементи українознавства якось і прокладали собі дорогу до навчально-виховного процесу, то цьому сприяли передусім українські громадські організації та товариства — «Просвіта», «Рідна школа», «Руська бесіда», «Наукове товариство ім. Т. Шевченка», передова інтелігенція та громадські діячі. За українську освіту, школу, гімназію, книгу, вчителя треба було постійно вести важку боротьбу, оскільки на українських землях майже безперервно панували 5-6 іноземних держав. Разом із тим народ переважно усвідомлював значущість освіти для свого самозбереження і розвитку. Тому якщо десь удавалося досягти більш ліберального культурно-освітнього режиму, то національне шкільництво одразу набувало свого розвою. Один із небагатьох прикладів, коли на Закарпатті, яке після Першої світової війни було приєднане до Чехо-Словаччини, дуже швидко сформувалася мережа українських фахових шкіл, гімназій. У 1938 р. налічувалося 492 народні школи, 132 дитячі садки. Навіть на Пряшівщині (Східна Словаччина) було 113 шкіл з українською мовою, учительська семінарія, богословська академія. 57% українських дітей і молоді навчались україн-

¹ Сірополко С. Історія освіти на Україні. – «Взаємна поміч українського вчительства». – Львів, 1937. – С.138-140.

ською мовою¹. Проте хоча й існувала певна різниця у ставленні до українства в різних державах, українознавчий зміст освіти на офіційному рівні ніде не підтримувався освітньою політикою. Так, на Буковині у 30-ті роки ХХ століття закрито було українські гімназії, а з 1934 року українська мова заборонялася у всіх навчальних закладах. Із 1934/35 н.р. бойкотувалася українська мова й у Галичині, яку Польща зобов'язувала декретом називати «Малопольщею», перевівши її в позаобов'язковий предмет. Такі підходи відображали реальну антигуманістичну сутність тодішніх політичних режимів, які для українства залишалися колоніальними, гальмуючи його культурний, педагогічний, науковий, громадянський розвиток упродовж XIX-XX століть. У 1848 р., коли Європу охопили революційні події, М. Устиянович написав вірш «Дума матері руської», який відзеркалював тогочасне становище української мови, культури.

... Бо руська думка — сумний хрест на гробі,
А руська мова — сором на подобі,
А руське серце — туга степовая,
А руська доля — сирота німая.

Вірш мав неабиякий успіх у середовищі української інтелігенції завдяки сміливій і об'єктивній оцінці стану національного поневолення, яка до того ж сама безупинно зазнавала впливів (далеко не демократичних) іншомовного середовища. У домі Людкевичів, наприклад, розмовляли по-польськи, від батьків Станіслав не чув рідної мови, хоча співали по-українськи. Сестра Олена, яка почала писати в чотирнадцять років щоденник польською мовою, в сімнадцять під враженням поезії М. Устияновича перейшла на українську, написавши: «О рідна моя мово! Чому ж я то що чую, що на папір із серця проливаю, не пишу на своїм язиці?»²

¹ Семчишин М. Тисяча років української культури. 2-е вид. - Київ. - АТ «Друга рука». МП «Фенікс». - 1993. - С. 495-496.

² Штундер З. Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Т.1. (1879-1939). - Львів: ПП «Бінар-2000» 2005. - С. 51.

Такий стан зумовлювався тогочасними реаліями, які за часів Австро-Угорщини не сприяли культурно-національному розвою українства. У класичній (польській) гімназії, куди в 1889 р. вступив С. Людкевич, латинська мова займала у навчальних планах 5-8 годин, грецька — 4-5, німецька як державна — 4-6, польська — 3. Українська ж мова й література вважалися предметами необов'язковими. А факт, коли намісник Галичини, пізніше прем'єр австрійського уряду Казимир Бадені не допустив Івана Франка до викладання у Львівському університеті, лише підтверджує дискримінаційність у проведенні освітньої політики щодо українців. Онімечувати, мадяризувати, полонізувати, латинізувати, румунізувати — процеси, які характеризували ситуацію на західноукраїнських землях упродовж XIX століття. Іван Франко писав: «...У 1816-1820 рр. уряд за наполяганням шляхти і архієпископа Анквіча забороняє вживати українську мову у всіх народних школах Східної Галичини».¹

Тенденція на денаціоналізацію була завжди присутня в усіх освітніх моделях і жодними пропагандистськими технологіями «культурний імперіалізм», причесаний революційною фразою чи ліберальною ідеологією, не сприяв політичному, духовному розвитку українства, збереженню його етнічної самобутності, культурного генофонду, національної школи, рідної мови. Слід визнати, що пізніше українці, як і інші народності, що проживали в умовах становлення нової спільноти — «радянський народ», зазнавали сильного негативного впливу на ріст національної самосвідомості з боку такого гіпертрофованого явища, як політична педагогіка. І хоча це поняття дуже маловживане, проте репресивна сутність політичної педагогіки очевидна. Уперше в таких масштабах на шостій частині земної кулі здійснювався «педагогічний» експеримент з ігноруванням ключових принципів, які розвивають освітній виховні системи людства: культуро- і природовідповідність, народність, історизм. Безперечно, зміст освіти, його мовно-літературні

¹ Там само. — С. 3.

культурні, історичні, духовні, етнографічні, політичні й світоглядні аспекти були добре впаковані в ідеологічну стратегію, головна мета якої — виховати цілі покоління з витолоченою історичною пам'яттю, приниженою особистою й національною гідністю, деградованою духовністю.

Усе національно значиме для українців безперервно обкрадання російського письменника і філософа-західника В. Бєлінського, життєдіяльність якого мала стати мало не взірцем для української молоді в часи СРСР. У роботі «Істория Киевской академии...» (1843) він стверджує, що «Киевская духовная академия есть древнейшее учебное заведение в России (?!). Из нее вышли многие знаменитые люди, духовные и светские, как-то: С. Яворский, Ф. Прокопович, Г. Конисский, Д. Ростовский, князь А. Безбородко, граф П. Завадовский, Д. Трощинский... Все наши великорусские духовные училища или основаны ее учениками, или утверждены на духе ее учености».¹ Справді, саме завдяки Київській академії Росія отримала своє народження, внутрішній устрій і розвиток. «З неї, як православних тих Атен, — писав в 1739 р. смоленський єпископ Гедеон Вишневський до київського митрополита Рафаїла Заборовського, — вся Росія джерело премудrosti почерпала та всі свої новозаведені кольонії напоїла і виростила...»² Проте приналежно було б зазначити, що «привласнення» Києво-Могилянської академії відбувалося в широкому контексті імперської русифікації, яка почалася після Переяславської угоди і особливо після Полтавської битви. Заборонялося друкувати українською мовою книжки, провадилася політика мішаних шлюбів, а російська мова ставала єдиною і обов'язковою в школах. Друга Малоросійська Колегія (під проводом П. Рум'янцева-Задунайського) здійснювала повальну русифікацію України. Зобов'язано було перейти на ро-

¹ Бєлінський В.Г. История Киевской академии... Полное собр. соч.: в 13 т. — Т. VIII. — М.: Изд. Академии наук СССР, 1953-1959. — С.152.

² Семчишин М. Тисяча років української культури. — 2 вид. — К.: АТ «Друга рука» МП «Фенікс». — 1993. — С.180.

сійську мову і Києво-Могилянську академію, а священикам наказувалося виголошувати проповіді лише церковнослов'янською з російською вимовою. Навіть клопотання Києво-Печерської Лаври (1769 р.) друкувати абетки українською мовою священний Синод відхилив. Національні протестні настрої придушувалися, будителів народного духу репресували і злісно критикували. Ось як оцінював згадуваний уже Белінський творчість Т. Г. Шевченка в «Гайдамаках». «Новый опыт спиваний Шевченка, — пише він, — убеждает нас еще более, что подобного рода произведения издаются только для услаждения и назидания самих авторов. Если же эти господа кобзари думают своими поэмами принести пользу низшему классу своих соотчичей, то в этом очень ошибаются: их поэмы непонятны простому народу и не имеют в себе ничего с ним симпатизирующего».¹ Очевидно, імперську ідеологему зверхності й нетерпимості до «іншого» неможливо було заховати навіть у старанно підігнаному прокrustовому ложі, вимайструваному «великоруською» інтелігенцією.

Адже деспотії незалежно від характеру і форм завжди потребували народу, наділеного смиренністю і покірністю. Ідеалом людини для них залишався раб, мовчазний раб. Творці нищення духовного, національного в людині усвідомлювали, що означало для народу втратити національну пам'ять, рідну мову, школу, віру. В історії є багато прикладів, коли народ втратив територію, могутність і навіть державу, а з часом усе зміг повернути. І лише тоді, коли занапашений дух народу, запродана його мова і віра, він не здатен відродитися, розвиватися, бути цікавим і корисним у загальнолюдській цивілізаційній сім'ї. Аналіз ретроспективи української освіти засвідчує, що вона була позбавлена впродовж тривалого історичного періоду синтезу єдності особистісного, етнічного, національного, загальнолюдського, унеможливлюючи виховання водночас гідної людини, патріота своєї землі і громадянина світу

¹ Белинский В.Г. Гайдамаки. – Пол. собр. соч.: в 13 т. – Т. VI. – М.: Изд. АН СССР, 1953-1959. С.172.

Саме ця виховна формула здатна розбудити духовно-творче життя Людини, народу, яке мислиме лише на національному ґрунті, національних почуттях або ж, за М. Максимовичем, на тлі «українського народного духу». Тим більше це є аксіомою для української культури, освіти, науки, Церкви, які протягом століть були «годівницями» для багатьох близьких і далеких країн і народів якраз зати, які несли в собі значущі універсальні цінності. У цьому контексті принаगідною є згадка про ідеї й думки, висловлені відомим російським ученим-лінгвістом і філософом М. С. Трубецьким, прибічником євразійства, який у 20-х роках минулого століття, перебуваючи в еміграції, ґрутовно аналізував українські проблеми, місце і роль української культури в європейському і загальноросійському вимірах. У статті «К Українській Проблемі» («Євразийский временник», кн. 5. Париж, 1927) він писав зокрема таке: «Цар Петро поставив собі за мету европеїзувати російську культуру. Ясно, що для виконання цього завдання могла бути придатною тільки українська редакція руської культури, яка вже ввібрала елементи європейської культури»; «Та культура, яка з часів Петра живе і розвивається в Росії, є органічним і безпосереднім продовженням не московської, а київської, української культури... У всіх галузях післяпетровська російська література є прямим продовженням української літературної традиції... На рубежі XVII і XVIII століть відбулася українізація великоросійської духовної культури...»; «Ця єдина російська культура післяпетровського періоду була українською за своїм походженням... Таким чином, українізація стає мостом до европеїзації...»; «Культурна українізація Великоросії привела до того, що великоросійська культурна традиція остаточно і безповоротно припинилась...»; «Початком створення загальноросійської культури післяпетровського періоду послужила духовна українізація Великоросії і не можна заперечувати того факту, що українці брали активну участь у її розвитку, оскільки не можна викинути з російської літератури

Гоголя, історіографії — Костомарова, філології — Потебню чи знаменитих ораторів-українців — Феофана Прокоповича і Степана Яворського, які остаточно закріпили традицію ораторського мистецтва».¹ Ці факти, як і багато інших, умовиводи представників російської інтелігенції достатньо переконливо доводять значну роль української освіти і культури в духовній і матеріальній розбудові європейської і російської культури, як і те, що спроби пригноблення, протидії культурно-освітнього процесу будь-якого народу, зокрема й українського, приносять значні втрати національному й загальнолюдському процесам. Таку позицію мені доводилося обстоювати восени 2006 року на Міжнародній конференції в Московському університеті ім. М. Ломоносова за участю академіків РАО та ректорів вищих навчальних закладів Росії, вчених Польщі, Німеччини, Білорусії (Міжнародна Слов'янська Академія Я.А. Коменського). Оскільки найсучасніша, найmodерніша освіта завжди вимагатиме безперервного живлення культурою, що з одного боку розвивається завдяки народним витокам, з іншого, — завдяки творінням високих цінностей і духовних потреб у сферах національного і загальнолюдського буття. І добре, коли пошук новітніх освітніх стратегій призводить до усвідомленої необхідності культурологізації змісту освіти, навернення Людини до культурних цінностей і традицій передовсім свого народу. Вибудуючи державно-громадську освітню модель, суспільству і державі важливо розуміти, а ще більше домагатися, щоб особистість жила культурою і перебувала в ній як її об'єкт і суб'єкт водночас. Значною мірою суспільний комфорт, стабільність, мотивація розвитку і саморозвитку формуються тоді, коли Культура і Людина нероздільні. Людина, включена в здорове, гуманістичне соціокультурне середовище, спочатку має вбирати в себе етнокультурні й цивілізаційні набутки, пізніше вміло використовувати і впливати на них, збагачувати їх, перетворюючись поступово зі споживача на

¹ Трубецкой Н.С. К украинской проблеме. Електронна версія. <http://www.angelfire.com/nt/oboguev/images/nsturk.htm>

культурного творця, із людини природної (біологічної), на людину духовну. При цьому надважливим для зросту особистості є включення у виховний і творчий процес національної культури, яка уособлює насамперед рідну мову, духовні, матеріальні, інтелектуальні, соціальні, побутові надбання народу. Варто визнати, що основи національного виховання, етнокультурні особливості зкладаються передовсім у сім'ї. І якщо дитина виховується поза межами родинних, національних традицій безграмотним безбатьченком, вона пройде обабіч цієї першої школи громадянськості. Сім'я, громада, держава, Церква мають забезпечувати суголосність прагнень і дій стосовно пріоритету національного виховання. На принципі народності особливо наголошував видатний український педагог К. Ушинський. «Народ без народності, — писав він, — тіло без душі, який приречений потрапити під закон розкладу...¹ Учений-педагог переконаний, що історичне життя держави, базується саме на народності. А тому такі життєвоважливі культурні нашарування, значущі для людини, суспільства, держави як освіченість, громадянськість, цивілізаційність здатні формуватися, розвиватися, коли сім'я, школа (у широкому сенсі) забезпечуватимуть культуровідповідність навчання і виховання. Система знань і цінностей про власний народ, народна творчість як етнографічне явище і національна вартість є саме тим суттєвим потенціалом емоційно-ціннісного ставлення особи до світу, вітчизни, людини. І чим більше усвідомлюватиметься власна національно-культурна гідність, повага до себе, тим більше поціновуватиметься гідність, самодостатність «інших». Адже українська дійсність, і не лише, потребуватиме в подальшому якісно вихованої, культурної етноособистості, яка прагне, вміє жити і продукувати прогрес в умовах національної і глобальної багатоманітності. Гідний громадянин світу тотожний гідному патріоту рідної землі, власного етнічного світу. Можливість такої подібності, схожості народжується не сти-

¹ Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании. Изб. пед. соч. – М., Учпедгиз. – 1945. – С. 66.

хійно чи біологічно, а складними суспільними трансформаціями, головне місце в яких посідає освіта. А отже, принцип діалектичної єдності національного і загальнолюдського в освітній системі, змісті освіти повинен не лише декларуватися, а наскрізно впроваджуватися. Інакше Україна не отримає педагогіки, яка ґрунтуються на ціннісно-смислових, культурологічних, гуманістичних, особистісно-орієнтованих підходах, а консолідація, стабілізація суспільства і надалі залишатимуться у кращому випадку благаючими на-мірами. Бо лише за умов позитивно сформованого ставлення людини до національних і загальнолюдських цінностей, активного впровадження в зміст освіти суб'єктивної складової духовного «Я» уможливиться творення більш цивілізаційного, гуманістичного характеру дії, вчинку, вибору істини й історичної правди, справедливості, етичної норми поведінки, естетичного сприйняття світу. Людська сутність була і є завжди багатовимірною в природному, соціальному, культурному, психологічному аспектах, а тому ущербність виховання особистості проявляється одразу ж, коли ігноруються, викриваються, гіпертрофуються зазначені чинники. Акцентуючи особливу увагу на культуротворчості виховного суспільного процесу як основи людинотворчої сутності, варто визнати дію, негативні впливи принаймні кількох факторів, які утруднюють морально-етичне, духовне, громадянське становлення молоді. По-перше, аналіз історично-педагогічного досвіду на теренах України свідчить, що впродовж тривалого періоду в різних її частинах здійснювалася деукраїнізація, в освіті національно-культурна парадигма діяла настільки, наскільки це відповідало тодішнім політичним режимам. Адже очевидним було те, що бездержавність українців позбавляла їх можливості мати національну школу, розвивати рідну мову, культуру, Церкву. Перебування України у складі СРСР призвело, як і в часи царату, до подальшої дискримінації українців в освітньо-культурній, духовній, політично-правовій сферах. Причому така політика здійснювалася повсюдно. Так, на Кубані, де українці ще у 30-х роках ХХ століття

становили 62%, на Дону — 44% було ліквідовано всі українські школи. Після постанови ЦК КП(б)У у квітні 1938 року щодо недочіональних меншин вийшло (серпень-жовтень) п'ять «ідеологічно-націоналізму», результат яких — арешти і репресії 10 тисяч інтелігентії. Голод 1933 року повністю зупинив «українізацію», особливо Сходу і Півдня України, куди замість померлих і знищених хлінула масова імміграція з Росії. Декларуючи ідеї рівності, дружби і братерства, влада більшовиків у культурно-освітній сфері гнітила не лише українців. Скажімо, 1938 року кримські татари замість латини змушені були переходити на кирилицю, при цьому до 40 тисяч інтелігенції, кращих представників цього народу, репресували. Наприкінці 40-х — поч. 50-х років ХХ століття так само вчинили з румунами на Буковині і в Закарпатті. Характерно, що політика денационалізації, нівелювання мовних, історичних, духовних характеристик людини не обмежувалася ні часом, ні географією, ні політичним устроєм. 1913 року Росія навіть погрожувала війною Австро-Угорщині, якщо буде відкрито український університет у Львові; в Угорщині шкільний закон графа Аппоні фактично спрямовувався на нищення національної свідомості в навчальних закладах для представників неугорських національностей, передовсім українців; 1924 року польський уряд заборонив розмовляти українською в державних установах, а з книг для вчителів музики, написаних відомим композитором М. Колессою, польська влада вилучила все, що стосувалося українського мистецтва, культури; на Буковині 1927 року Румунія зліквідувала для українців рідномовне навчання; через 20 років уже в СРСР (1947 р.) відбувся тотальний погром наукової школи М. Грушевського, заборонена навіть згадка про його історичну концепцію розвитку України. Зазначені окремі епізоди є лише підтвердженням тієї усталеної тенденції у сфері культурно-освітньої політики, направленої на руйнацію національної самосвідомості українства, його рідної мови,

школи. Вона характеризувалася всезагальністю, нетерпимістю, антигуманістю стосовно рідномовної освіти, національної системи виховання, української мови. Спостерігалася своєрідна ситуація, коли ідеологічні й політичні противники часто були єдиними щодо дискримінації і приниження значущості української мови. Наприклад, спочатку такий напрям «роботи» був одним із пріоритетних для царського режиму, потім для російської білої еміграції, передавши його у спадок більшовицькій імперії. Це свідчить, наскільки культурно-освітній, політичний шовінізм щодо українського питання глибоко деморалізував Росію. Дуже показовим є документ Центрального державного архіву Республіки Болгарія з фонду всесвітньо відомого українського скульптора М. Парашука. У протокольному рішенні «синів Великої Росії» від 19 лютого 1935 року зазначено, що необхідно вивести з ужитку українську мову і використовувати її тільки для розповіді анекdotів, а всіх хохлів, які не вміють розмовляти російською, навчати цієї великої мови; що надалі всім неруським (українцям, євреям, грузинам), усім без винятку членам наших організацій присвоїти називу «сини Великої Росії»; що необхідно вийти зі складу всіх сепаратистських організацій, особливо найшкідливіших для нашого народу і вітчизни українських об'єднань; просити духовенство оголосити анафему Троцькому, Сталіну, а також Парашуку...». Це «прокляття» передусім направлялося видатному українцю, європейському майстру, учню Родена, якого Сава Овчаров назвав геніальним архіскульптуром, що є автором багатьох прекрасних робіт в Україні, Польщі, Німеччині, Австрії, Франції. У Болгарії він створив найважливіші споруди: Софійський університет, судову палату, народний банк, військову академію, парламент, музичний театр, бібліотеку Академії наук, резиденцію Патріарха в Дрогалівському монастирі, будинки в Бургасі, Сливені. Його діяльність мала велике значення для загальноєвропейської культури. Він був митцем і патріотом української землі, проводячи багаторічну плідну громадську роботу в українських організаціях («Січ», Український червоний Хрест,

«Українське товариство в Болгарії»), боляче переживаючи бездержавність, денаціоналізацію, культурну й національну уніфікацію українства. Цей факт лише підтверджує наявність традиційного антиукраїнізму, що впроваджувався в царській Росії, розквітав у колишньому СРСР, за інерцією і при внутрішніх та зовнішніх потураннях проявляється і нині, в уже незалежній Україні. Безперечно, що такий світогляд, світобачення позбавлені гуманістичного ґрунту, загальнолюдськості, діалогічності культур, рівності й творчої співпраці. М. Парашук завжди протестував проти цього. Гідно справжнім громадянином світу, його творчість пройнята гуманізмом, а реакція на долю інших людей, народів проявлялася адекватно, по-громадянському, людиноцентрично. Так, 1938 року він створив скульптурний ансамбль — пам'ятник єреям, що загинули у лихолітті війн, з символічними Мойсеєм і Давидом, який був знищений у часи Другої світової. Але, на жаль, його творчість, філософія світобачення, громадська, культурологічна діяльність, як і життєдіяльність багатьох славетних українців, часто замовчується, забувається, ігнорується, недооцінюється, що вже стає нашою сумною національною нормою. Через це збіднююється, стає напівправдивим зміст освіти, особливо гуманітарної, потенціал національної системи виховання. Тому навернення учня, студента, педагога, вченого-дослідника, широкої громадськості до витоків минувшини, її уроків, історії освіти, педагогіки, культури, власного народу потрібне не для формування, особливо в свідомості молоді, нових фобій, протестів, потреб зведення рахунків, а насамперед щоб позбутися, на основі істини, правди й справедливості, нав'язаних чужою ідеологією, освітою, політичною практикою поглядів на світ, національне буття, людину, на Україну, яку інакше як духовно, ідейно сприймати не можна. На освіту покладено надзвичайної ваги завдання — унеможливити в свідомості народу сприйнятність «цінностей» колоніальної спадщини минулого, що продовжує гальмувати творення ідентичності нації.

Аналіз освітньо-культурної, педагогічної ретроспективи потрібен також для засвоєння уроків «малих і великих діл», щоб за сучасних умов вибудовувати конкурентоспроможну, гуманну, здоров'язберігаючу в широкому сенсі освіту, адаптивну до глобального світу і національного життя, а, найголовніше, щоб вона стала справжньою державно-громадською «школою» людиноцентричного, громадянського, патріотичного виховання нинішнього і наступних поколінь. Іншим чинником, що суттєво впливає на освітній процес, виховання громадянськості й моральності суспільства є масоване пропагування жорстоким віртуальним і реальним світом культу грошей, наживи, багатств будь-якою ціною; культу влади і владарювання, що, як правило, досягається поза межами доступу до загальнокультурних, національних, гуманних цінностей. Такі соціокультурні, інформаційні, етичні, мотиваційні зміни відбуваються не просто в умовах переходу від техногенного до посттехногенного суспільства, а передусім у час, коли змінюється виховна парадигма, і людина, як об'єкт, річ, стає суб'єктом і головною метою розвитку. Це означає, що її суб'єктність закономірно утверджуватиме права особистості на неповторність, унікальність, внутрішню свободу, духовність, власну активну позицію. Визнання людського життя як найвищої цінності, право особи бути особливим, самодостатнім, і, головне, як зазначав видатний педагог А. Макаренко, людина має бути не тільки прекрасним працівником, добрим громадянином, важливо, щоб вона була ще й щасливою.¹ Адже щастя, людська радість, добра перспектива і є головними складниками гуманістичної педагогіки. Очевидно, ці постулати народжуються не лише у сфері освіти й педагогіки, оскільки чимдалі на формування особистості все більше впливатиме соціосередовище. Від його духовної, інтелектуальної, моральної атмосфери, здоров'я значною мірою залежатиме виховний результат. Сучасна освіта не є локальною, закритою системою,

¹ Макаренко А.С. Виховання в сім'ї та школі. – Вибр. пед. твори. Статті, лекції, виступи. – За заг. ред. Е. Мединського та І. Свадковського. – «Рад. школа». – К-Х. – 1947. – С.198.

вона характеризується найрізноманітнішими багаторівневими взаємозв'язками з соціальними, громадянськими, інформаційними, науковими, релігійними, міжнародними інституціями.

Отже, і освіта, і соціосередовище повинні бути якомога більш культуроідповідними, природовідповідними. Основна мета такої освіти — виховання фізично і духовно здорової людини, що живе в соціально, екологічно здоровому суспільстві й довкіллі. Помітною усталеною тенденцією є те, що історично майже всі народи формують філософію національної освіти, виходячи з природовідповідного принципу, а пізніше багато освітніх систем потрапляють під вплив негативних соціальних, міжнародних, політичних чинників, коли порушуються ключові педагогічні принципи, гармонія зв'язків із рідною мовою, культурою, історією, традицією, як наслідок з'являються загрози, ризики, виклики людині, суспільству, народу, державі й навіть планеті. Коли освіта не відповідає природному і культурному стану свого народу, навколошньому середовищу, традиціям, соціально-економічно-екологічним вимогам, згідно з принципами сталості, тоді унеможливлюється реалізація сучасної парадигми освіти з її ключовими пріоритетами особистісно-орієнтованості, гуманності, здоров'я збереженості.

Щоби освіта могла називатися природовідповідною, вона мусить відповідати природному стану Людини, якостям, бажанням, задаткам і нахилам, особливостям усіх суб'єктів освіти, а отже, вона не може бути поза природою свого етносу. У цьому контексті для сучасної освіти методологічною основою і надалі залишатиметься ключовий педагогічний принцип природовідповідності, розроблений Я. А. Коменським. Актуальність його вчення, ідей, поглядів, як і А. Дістервега, Г. Сковороди, К. Ушинського та багатьох інших, полягає саме в тому, що вони дають ключ до розуміння важливості для сучасного глобального світу етнокультурної компетентності людини. Нині світ, як ніколи раніше, потребує діалогу як основи буття, мислиннєвої діяльності, безпеки і прогресу розвитку. Він є універсальною умовою життєдіяльності, а тому ви-

хованість, культура суб'єктів повинна виходити на такий рівень, щоби не лише володіти мистецтвом вести бесіду, а передовсім прагнути почути іншого. Замкнутість, ведення діалогу на тлі глухоти і німоти з небажанням вислухати «іншу» сторону, намагання будь-що здолати опонента призводить до конфліктів, війн, поразок і катастроф. Безперечно, ніхто й ніщо не здатні знайти замінники таким явищам, нормам, процесам, як «виживає сильніший», «конкуренція», «конкурентоспроможність» і т. ін., як і ніхто не може проігнорувати сучасну реальність з її суспільною необхідністю «навчитися жити разом, щоб виживати». А тому співіснувати разом і є діалогічністю, яка асоціюється з новим способом гуманітарного, цивілізаційного мислення і дії. Це означає, що людство в локальному, регіональному, національному і глобальному вимірах буде безперервно комунікаційним у найрізноманітніших сферах буття. Причому кожний суб'єкт, людина, громада, нація презентуватимуть себе прямо й опосередковано як частина «іншої» культури... Саме такі діалоги складають багатоманітність взаємодій «різного», «іншого» на основі спільного. А тому людство, народ, громаду, особистість варто сприймати не уніфіковано, узагальнено, а насамперед як неповторну індивідуальність, що народжується, формується, утверджується завжди в конкретних, своєрідних, історично зумовлених соціокультурних середовищах. Це означає, що безперервна комунікативність як основа людського буття здійснюється в умовах, коли суспільна, індивідуальна свідомість, ментальність уміщує безліч духовних, соціальних, матеріальних досягнень культур багатьох народів, кожна з яких наділена власною автентичною тоналістю в симфонії загальнолюдської культури. Зважаючи на унікальність, неповторність кожного великого і малого народу, важливо, щоб кожна людська індивідуальність, спільнота була «почута». Перед сучасною освітою в умовах реальних глобалізаційних процесів стоїть двоєдине завдання: по-перше, виховати, компетентнісно зростити етноособистість, яка знає, може, прагне пізнавати, удоскона-

лювати, стверджувати власне національне «Я», коли рідна мова, етнокультура, історія, традиція, духовна й матеріальна спадщина свого народу і роду стають найбільш ціннісними вимірами життя, яке воліє стати громадянським, щоби психологічно й ментально сформувалася сприйнятність не тільки до «мікрокультурного», а до «макрокультурного» середовищ, пізнаючи загальнолюдські цивілізаційні цінності й набутки. Бо лише вироблена передусім і освітніми системами модель «особистісне-національне-загальнолюдське» забезпечуватиме толерантність, продуктивність, гармонію взаємозв'язків у системі гуманізації координат «Я»—«Ти». Безперечно, що ґрунтуючись на такому підході, педагогічна теорія і практика спроможні виконувати завдання нової парадигми освіти як особистісно-орієнтованої і гуманістичної.

Сучасна світова педагогічна практика, досвід багатьох європейських країн засвідчують, що опертя на вищеокреслені ціннісні орієнтири уможливлюють більш успішне формування громадянських суспільств, атмосфери взаємодовіри, співробітництва, терпимості, діалогічності. Упродовж останніх десятиріч філософія людиноцентризму, яка визначала стратегію розвитку національних освітніх систем, була посутнім чинником для суспільної культури націй, народів, морального, духовного розвитку особистості.

Разом із тим варто зазначити про тісну взаємозалежність і взаємопов'язаність освітніх і суспільно-державних систем. Адже коли головні педагогічні принципи людиноцентризму і природокультуроідповідності, які є визначальними в освіті сталого розвитку, мінімізовані або зігноровані в навчально-виховному процесі, то такі спільноти і держави нездатні на близьку і далеку перспективу здолати соціальну нестабільність, забезпечити гармонію міжетнічних, міжконфесійних взаємин, соціально-економічний прогрес, здоров'я бережне середовище.

Для України, що впродовж тривалого історичного періоду перебувала в стані духовного, освітньо-культурного, національно-

державницького відчуження, ця проблема особливо актуальна. Тому на освіту покладається винятково важливe етичне завдання — гуманно реагувати на глобальні, суспільні виклики і ризики, оскільки ця сфера, незважаючи на понівечену денационалізацією інтелігенцію, втрачені покоління, залишатиметься і надалі «переднім рядом» поступального розвитку народу. Вона мусить за короткий проміжок часу повернути на загальнонаціональному рівні в зміст освіти традиційні й сучасні українські цінності (інтелектуальні, духовні, моральні, естетичні, господарські); пріоритети патріотизму, громадянськості, особистої й національної гідності; принципи історизму, народності, природо культуроздовідності.

Без цього марно протистояти згубному впливу «модерних» течій культури сили і грошей, маскультури, аморальності, агресивному космополітизму.

Варто усвідомити, що благополуччя нації, як говорив Дж. Локк, передусім залежить від доброго виховання.¹

А тому обов'язком кожного народу є «пізнання самого себе» у найширшому контексті національно-культурного, інтелектуального, духовного, матеріального, традиційно-етичного, естетичного вимірів. Самосвідомість людини і нації формується через пізнання власного «Я», стаючи «самим собою». Завдяки цьому народи здатні знаходити своє місце в світі, у культурному вінку людства, усвідомлювати, з точки зору гуманізму, рівноцінність, рівновеликість і рівноправність «інших». Очевидно, цього устремлення, прагнення й уміння варто навчати, виховуючи на рівні суспільного загалу, оскільки національно свідомих, громадсько активних індивідуумів творить усе соціокультурне середовище.

Проте освіта в цьому ряду займає особливe місце, її державою, суспільством, сім'єю відведена пріоритетна роль у вихованні людини, зважаючи на те, що вона концентрує в собі знання, цінності, норми світової й національної культур, а вчитель, викладач, вихователь, що володіє педагогічною майстерністю, про-

¹ Локк Дж. Мысли о воспитании. Соч. в трех томах: Т.3. – М.: Мысль, 1988. – с. 410.

дуктивним і репродуктивним шляхом трансформує їх у процес творення особистості. У цьому дійстві, виховуючи особистість, освітня сфера враховує, синтезує найголовніші чинники: генетику, спадковість, сім'ю; соціосередовище; виховну систему. На оськільки світ і Україна нині сповідують тезу «освіта впродовж життя», то це значно розширює межі суспільної відповідальності на більш широкі верстви населення.

Попри різні понятійні тлумачення сутності соціалізації, важливо виокремити таке: вона є процесом трансляції, поширення, передачі культури, культурної спадщини від покоління до покоління; процесом становлення людини, її культуроідповідним входженням у сім'ю, громаду, соціум. Отже, це шлях опанування особистістю усталених норм, цінностей, морально-етичних і естетичних установок, етнокультурних традицій. У більшості освітні системи країн є тотожними щодо загальних схем і напрямів соціалізації. Адже розвиток людини забезпечується: онтогенетично (особистість самостійно засвоює соціальний досвід); філогенетично (суспільство передає особистості соціальний досвід). Ці процеси як суспільно-особистісна взаємодія є дуже взаємопов'язаними, взаємозалежними, взаємодоповнюючими.

Посутнім, що відрізняє освітні національні системи в соціалізаційних процесах так це те, а що (зміст) і як (форма, механізм) засвоює індивідуум.

Принципово важливо, писав свого часу М. Монтень, чи ми беремо на збереження лише чужі думки і знання, тільки і всього, чи робимо їх своїми..., бо яка користь набити власне черево яловичиною, коли ми не перетравлюємо її..., що ми скажемо від свого імені? Які наші власні судження? Які наші вчинки?...¹ У сказаному закладена велика ідея, методологічна оцінка щодо трансформації у виховні системи загальнолюдського досвіду, необхідності розумного поєднання категорій «свого» і «чужого».

¹ Монтень М. Оп�ти. Изб. эссе /Мишель Монтень. – М.: Эксмо, 2008. – С. 90.

Показники соціальної свідомості, культури, освіченості суспільства покращуватимуться у тому випадку, коли народ, людина «годуватимуться» загальнолюдськими і національними цінностями і набутками. При цьому аксіоматичним правилом має стати усвідомлення, що у кожного народу є власна культура і що тільки в ніші своєї національної культури народ, людина здатні яскраво творити і проявити власну неповторну індивідуальність.

Вони не можуть замінювати одна одну, як і не повинні бути зігноровані в той чи той бік. І хоч би яку особливу національну культуру той чи той народ, етнос, нація створювали, вона завжди залишатиметься лише складовою частиною загальнолюдської. Остання у свою чергу ніколи не стане повноцінним замінником національної, та і загальнолюдську спадщину кожний конкретний народ, держава трансформує на свій лад, оскільки філософія буття людства, як і природи, характеризується барвами різноманіття.

Історична, ідеологічна практика засвідчує, що найбільш гуманним, життєдайним у сфері політики, педагогіки, мистецтва є підхід, коли все стосовно розвитку самобутньої культури малих і великих етносів, бідних і багатих, державних і бездержавних має підтримуватися, заохочуватися, прогресувати. Невдалий, для багатьох народів трагічний експеримент світового рівня зі створення на 1/6 території Землі єдиної історичної спільноті – радянський народ є тому підтвердженням.

Етномовні, етнокультурні, етнополітичні деформації не слугували творенню цієї новітньої суспільної моделі, оскільки посягали передовсім на соціальні цінності, роблячи народи безликими, безіменними, безкультурними. За таких умов освіта використовувалася як дискримінаційний інструмент щодо національно-культурного розвитку. Відбувалися посягання на рідну мову, літературу, історію, мистецтво, культуру, традиції національного виховання. У цьому випадку освіта, яка має бути олюдненою, гуманною, демократичною, прямо і опосередковано неправомірно підмінюється «цвінтарною педагогікою», нищачи особисту й національну гід-

ність, духовність людини й народу. ХХ століття минуло для українців під гаслами боротьби за рідну мову, національну школу. Хіба можна розпочинати, писав Б. Грінченко, знайомство з Вітчизною чужою мовою, яка нічим не пов'язана з цією Вітчизною, жодним словом, жодним образом. Ніколи таке знайомство не торкнеться серця дитини, не заставить її любити рідний край.¹ Очевидно, цією істиною послугувалися і ті, хто в умовах тодішньої «українізації» на радянський штиб проводив жорстку освітню політику денационалізації. Малоозвучуваний факт, коли у 20-ті роки згадуваного століття у Криму навіть для невеликої етнічної групи циганів (1500 осіб), італійців (650 осіб) робилися декоративно-декларативні спроби культурно-освітнього відродження, натомість для 77.123 українців (дані перепису) 1926 року у цій сфері було все заборонено, не створено жодних умов, окрім умов для масової асиміляції. На жаль, така руйнівна тенденція за інерцією, а також за допомогою різномастіх стимуляторів, за певної суспільної збайдужіlostі перекочувала і у нове ХХІ століття, помічене для України знаком державності. Бо лише цим пояснюється, що в цьому ж Криму, де проживає понад 560 тисяч українців, видавався донині один українськомовний і понад 200 російськомовних часописів, функціонувало лише 7 із 600 шкіл із українською мовою викладання.

Отже, наступ будь-якої системи (державної, політичної, правої, освітньо-виховної, інформаційної, ідеологічної) на цінності народу, а це його ідеї, погляди, норми, ментальність, духовна й матеріальна спадщина, є найбільшим цивілізаційним злом і засвідчує, що гуманізм і людиноцентризм замінюються авторитаризмом і духовним імперіалізмом. Завжди, реалізовуючи ці недемократичні цілі, особливе місце відводилося освіті, яка навіть за умов технологічної, інформаційної новаційності не могла називатися сучасною і прогресивною, оскільки основні духовні, культурні потреби особистості не задовольняються в такому середовищі з втраченим особистісним і національним «Я». Визначний український педагог

¹ Грінченко Б. На безпросвітном пути. – К.: Тип. Н.Гиричъ. – 1906. – С. 35.

С. Русова понад століття тому, характеризуючи цю сторону освіти, писала, що кращі педагоги, а головне Ушинський, давно вказували на шкоду, яку несе подібна школа. Вона була глибоко переконана, що саме на вчителях лежить головна робота національного пробудження народу, а тому разом з іншими відомими педагогами ініціювала звернення від народних учителів усієї України, в якому зазначалось: 1... Усе навчання повинно вестися на рідній мові; 2. В учительських семінаріях й інститутах усі предмети мають викладатися рідною українською мовою. 3. В усіх середніх і вищих навчальних закладах викладання має проводитися українською мовою, в усі програми ввести вивчення української мови, літератури, історії і географії. А далі, звертаючись до української інтелігенції, наголошувала, що треба йти однією дорогою зі своїм народом, бо достатньо вже всій українській інтелігенції «тinxатися» по чужому полю.¹

Справді, проводячи педагогічно-психологічний, історичний аналіз, видатні вчені-педагоги: К. Ушинський, Б. Грінченко, С. Русова, Г. Ващенко, І. Огієнко, С. Сірополко та інші — доводили хибність тих освітніх концепцій, які не задовольняють базові потреби людини (рідна мова, національна культура, національна система виховання), гублячи почуття самодостатності, гідності, творчості, підживлюючи «почуття застою». Адже не вирішується головна проблема освіти — реалізація власного потенціалу особистості саме тому, що ігнорується гуманістичний підхід як розуміння і сприйняття внутрішнього світу учня, студента, вчителя, їхніх думок, емоцій, почуттів й ідеалів, духовних підвалин буття. За таких умов формується дуже небезпечне для особистості соціокультурне середовище, яке підтримують, передовсім ті ж етносуб'єкти, на яких поширюються денаціоналізаційні процеси. Б. Грінченко у своїй праці про українську освіту писав: «У результаті діяльності чужої мови в учнів виробляється презирство до рідної мови і

¹ Русова С. Курсы народныхъ учителей въ Киевѣ. – Украинскій вѣстникъ. – 1906. - №8. - С.965-968.

вони віддають перевагу знівеченому жаргону. Неповага до своєї мови і народності понижує почуття власної гідності і моралі, енергію і сміливість...»¹ Нині ці ідеї особливо актуальні, коли на вічизняну освіту впливають відцентрові сили, глобалізаційні процеси, інерційні потенціали минувшини і попередніх ідеологічних парадигм, недосконала сучасна освітня політика. І в 60-х, і у 80-х роках минулого століття в Україні кращі представники інтелігенції, яких можна назвати будителями народного духу, неодноразово здійснювали намагання й спроби розпочати відродження українськості. Вони були свідомі того, що українське суспільство через національну, громадянську освіту, відродження власної культури й історії, а головне через відновлення державності повернатиме цінності української нації, насамперед як цінності і сили її національної культури, мови, культурно-інтелектуальної творчості, а отже, ідею, віру і життєдайність. Бо тільки такий шлях уможливлює виховання Людини з великим почуттям особистої, національної і державної гідності. В. Симоненко писав:

Ні перед ким не станеш спину гнути,
Не віддасися ворогу в ясу,
Якщо ти зміг, товаришу, збагнути
Свого народу велич і красу.²

Безперечно, що саме така моральна відповіальність і обов'язок пізнати, поважати свій народ кликала багатьох людей зі студентського, вчительського, професорсько-викладацького середовища до вияву власної позиції щодо змісту тогочасної освіти, виховання, інформації. Пригадується далекий 1970 рік, коли студенти історичного та філологічного (українське відділення) факультетів Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича виступили 22 квітня (приурочивши протестну акцію до

¹ Гринченко Б. На безпросвітном пути. Объ украинской школъ. – Киевъ. – Тип. Н. Гиричъ. – 1906. – С. 57.

² Симоненко В.А. Твори: У 2-х т. – Т.1. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – С. 209.

100-річного ювілею вождя російської революції) за українську мову, за український прапор і герб-тризуб, за правдиву українську історію. Організований публічний осуд, репресії, які відбувалися після цього, вочевидь, лише окреслили й підсилили усвідомлення подальшої перспективи жорсткої денаціоналізації української освіти, суспільства. Студенти, які готували і провели акцію, передовсім ставили за мету не тільки висловити своє ставлення до колоніальної культурно-освітньої політики держави, а й привернути увагу широких кіл громадськості до значущості для життедіяльності народу національних цінностей. Вони справді проявили себе як істинні, не збайдужілі до болей України громадяни і як справжні майбутні педагоги, свідомі того, що лише особиста позиція, дія, вчинок як приклад для наслідування, здатні виховувати навколишнє соціосередовище. Про таких дослідник історії української освіти С. Сирополко значно раніше у статті «Шевченко як педагог» сказав: «...педагогом є не тільки вчитель, а й той, хто має свої погляди на виховання, хто працює на користь освіти, хто ширить знання...»¹ Хоча він мав рацію насамперед у тому, коли писав: «Для української інтелігенції ставало цілком ясно, що без зміни політичного режиму нема чого сподіватися розвитку українського шкільництва та культури, національного відродження українського народу».² Перебуваючи всередині тих подій, знаючи близько згадуваних студентів (М. Держовський, Ф. Лапківняк, М. Герасимко, М. Куек та ін.), стверджую, що їм були притаманні українські ідеї, помисли, позиція і дія. Розправа над ними ускладнила їм шлях до життєвих верховин, але їхній учинок вартий значно більшої поваги, ніж кар'єрний злет, бо це був вияв громадянського, патріотичного сумління, який здатний і через багато десятиліть слугувати прикладом для наслідування.

Такі приклади формували розуміння, що виховати націю, народ можна лише на ґрунті історичної правди, позитивного став-

¹ Степан Сирополко – подвижник українського шкільництва. – Львів. – «Вільна Україна», 1998. – С.113.

² Сирополко С. Історія освіти в Україні. – Київ. – «Наукова думка», 2001. – С.127.

лення до своєї національної належності, стимулювали не просто творення нової ментальності, а й розширявали громадський сегмент у системі державної освіти, будили громадянську, патріотичну ініціативу, зростало устремління змінювати усталені світогляд-століття суспільства охопила нагальна потреба в якісній реформі сутності педагогіки, яка практично після відомої постанови ЦК ВКП(б) 1936 року впродовж більш як півстоліття культивувала, впроваджувала, насаджувала ідеї обезлюдненості, бездітності в системі освіти. Але коли 1986 року освітянське товариство на теного впровадження педагогіки співробітництва, поклавши в її основу: 1. Гуманізацію відносин між суб'єктами навчально-виховного процесу; 2. навчання і виховання без примусу; 3. віру в досягнення поставленої мети; 4. розвиток індивідуальних здібностей; 5. виховання почуття обов'язку праці; 6. ідею, яка відповідає формі творчого самовиявлення; 7. творче виховання; 8. інтелектуалізацію середовища; 9. особистісний підхід; творчу співпрацю вчителів, батьків, дітей і т. ін., то для української освіти потребувалося значно більше завдань. Насамперед нагальною потребою стає етнопедагогізація навчально-виховного процесу. Для національної школи ця проблема окреслюється як один із головних напрямів її реформування й удосконалення в контексті гуманістичних, демократичних принципів. Усе це відбувалося на тлі соціальної і політичної активізації української інтелігенції, яка у 80-х роках вкотре започатковує процеси з відновлення українознавчої культурно-освітньої політики, україністики. Ухвалюються рішення щодо утворення у зв'язку з цим міжнародної і національної організацій. Адже подібні утворення функціонували вже багато десятиліть як національні асоціації русистів, полоністів, болгаристів, чехістів, проводячи величезну наукову, просвітницьку роботу, отримуючи значну матеріальну, кадрову, інформаційну державну підтримку. Поза цим процесом, зазначав тоді професор П. Кононенко, зі

слов'ян залишилися лише українці та білоруси, адже за межами України їхня мова й література не вивчалися в жодному навчально-му закладі СРСР. Більше того: фактично поза межами ВНЗ, дедалі більшої кількості шкіл, середніх спеціальних закладів опинялися мови цих двох народів навіть на рідній землі.¹ Тому коли постало питання про утворення МАУ (Міжнародна асоціація україністів), РАУ (Республіканська асоціація українознавців), на цю ініціативу відгукнулися вчені-україністи з України, Канади, США, Італії, ФРН, Бельгії, Голландії, Польщі, фундаторами стали педагоги, члени Спілки письменників, працівники видавництв і бібліотек. Педагогічний напрям почав займати чільне місце у діяльності цих організацій, зокрема це стосувалося викладання українознавчих дисциплін (навчальні плани, програми, підручники, словники); функціонування літніх українознавчих шкіл за участю тодішніх Мінвузу, Міносвіти, Мінкультури; обміну і навчанням студентів, аспірантів, викладачів; викладання в зарубіжних університетах україністами; поширення української культури і освіти. На чолі РАУ став І. Дзюба. Республіканська асоціація українознавців передбачала функціонування секцій: педагогічної, видавничої, бібліографічної, краєзнавчої, музеєзнавчої, міжнародних зв'язків, молодіжної, української культури тощо. Важливо, що концепція діяльності охоплювала всі сфери буття українського етносу, його історії, духовної і матеріальної культури, свідомості, перспектив розвитку, а не обмежувалася лише українською мовою і літературою, розглядаючи завдання загальнонаціональної ваги в контексті загальнолюдського, світового масштабу. Створення таких українознавчих інституцій мало неабияке значення для розвитку у правильному напрямі української культури, освіти, історії, суспільної свідомості, охопивши українознавчим процесом не лише інтелігенцію, а й дітей, молодь, батьків, широкі кола громадськості. Серед навчальних пріоритетних завдань чільне місце відводилося проблемам генезису українського етносу, його матеріальній

¹ Кононенко П. Серед народів і культур// «Літературна Україна». – 14 червня 1990 р.

і духовній культурі, національній освіті, міжнародним зв'язкам, створенню освітньо-культурних українознавчих осередків, актуальним науковим дослідженням, створенню українських словників у різних галузях життєдіяльності, підручників, навчальних посібників, налагодженню більш тісних і продуктивних зв'язків з культурами багатьох народів світу, підготовки професійних кадрів з українознавства, організації шкіл з вивчення української мови та центрів українознавства.

Безперечно, це була нова якісна сторінка в освітньому процесі України. Вона уможливила актуалізацію української теми, національної ідеї в змісті навчально-виховного процесу, плідну синергію багатьох науковців, дослідників, учителів, працівників музеїв, архівів, бібліотек, творчих спілок, товариств української мови імені Тараса Шевченка, охорони пам'яток культури тощо. Уперше в такому ракурсі освітні, культурно-просвітницькі, наукові сфери намагалися дати об'єктивну оцінку і відповісти на питання: Хто ж ми, українці? Що ми знаємо про свій внутрішній світ і світ загалом? Чим ми цікаві для себе і світу? Які наші національні доробки, що мають універсальне, загальнолюдське значення? Створення МАУ і РАУ стимулююче вплинуло на удосконалення мовної мережі освітніх закладів, упровадження нового шкільного предмета українознавство, посилювало національно-культурну складову в змісті дошкільної, шкільної, професійної, вищої освіти. Серед багатьох значущих суспільно-державних сфер саме освіта займала особливе місце в реалізації українознавчих ідей. Проте вона потребувала швидких якісних змін у змісті, формах організації навчально-виховного процесу, науково-дослідницькій роботі. Зміни, які відбувалися у другій половині 80-х років минулого століття в Україні, стимулювали оновлення та демократизацію суспільного життя, що увінчалось ухваленням Декларації про державний суверенітет. Але і до, і після цієї знакової події відбувався пошук концептуальних ідей, підходів щодо подальшого розвитку освіти відповідно до вимог реального життя, потреб українського народу. Уведення в

навчальні плани, програми нових навчальних дисциплін, зокрема українознавства, народознавства, краєзнавства не могли суттєво вплинути на філософію, зміст тодішньої освіти. Необхідні були методологічні зміни освітньо-виховної системи. У різних областях України, навчальних закладах стихійно й організовано створювалися творчі науково-педагогічні колективи для підготовки не тільки підручників, навчальних програм, а й освітніх регіональних доктрин, концепцій. На початку 1990 року Республіканська рада педагогічного товариства УРСР, редакція газети «Радянська освіта», зважаючи на суспільну потребу, атмосферу, яка тоді домінувала в педагогічному середовищі, оголосили конкурс «Національна школа», запрошуючи до активної участі в ньому науковців, учителів, батьків, учнів і студентів, громадських діячів. Варто згадати про перший проект концепції Гнідинської середньої школи Бориспільського району на Київщині, надрукований 27 лютого 1990 року в «Радянській освіті» під назвою «Ключ до відродження». У творчій групі, куди входило вісім учителів-практиків, активна роль належала письменникам і вченим Д. Чередниченку, А. Погрібному, А. Алексюк, І. Ющуку та ін. Структура концепції середньої загально-освітньої української національної школи, яка створювалася впродовж 1987-1990 років, її зміст, незважаючи на тодішню політичну систему, факт бездержавності українського народу, засвідчували їхній етнокультурний, українознавчий, гуманістичний характер. А III розділ документа «Культура, національні традиції, демократизація» окреслював проблему таким чином, що засвоєння підростаючим поколінням національних, загальнолюдських цінностей як стрижневий момент освіти реально здійснюється передовсім через оволодіння багатством духовної та матеріальної культури власного народу, збереження, вивчення, дотримання і пошанування національних традицій та є особливо важливою умовою розвитку школи. Причому критично оцінювалися діючі підручники, особливо «Буквар», «Читанка», «Українська мова» для молодших класів, зміст виховної роботи з формування національної свідо-

мості й гідності дитини. Зазначалося, що школа повинна виховувати любов і повагу до свого народу, формувати глибокі знання культури та історії українського народу, закладаючи фундамент загальних наукових знань, уявлень і норм, необхідних для життя в суспільстві. Якісно помітним у змісті навчально-виховного процесу, духовному становленні особистості було введення для учнів 9-11 класів факультативу «Біблія – пам'ятка світової культури», а позакласна робота формувалася нарівні малої академії народних мистецтв (МАНМ), у структурі якої діяла широка мережа відділень: кобзарство, народний розпис і живопис, вишивка, народний танець, народний спів, кераміка та іграшка, сопілкарство, витинанки, фольклор та етнографія, література, народні інструменти, графіка, прикраси з бісеру, аплікація і плетення соломкою та ін.¹

Справді, запропонована модель містила в собі важливі ціннісні орієнтації, в основі яких були принципи національної освіти, виховання, школи. Дуже важливо, що філософія людиноцентризму і народності не була епізодом при розробці конкурсних освітняньських проектів. Така ідеологема набрала масового загальноукраїнського характеру. Помітним не лише педагогічним, а й суспільним явищем стає підготовлений для широкого обговорення на серпневих конференціях (1990 р.) проект Концепції загальноосвітньої національної школи України, а також підготовлена львівськими освітянами концепція національної школи («Радянська освіта» від 29 червня 1990 р.), концепція «Педагогіка народознавства» («Радянська освіта» від 27 липня 1990 р.). Уперше як найбільший пріоритет декларується значущість школи і освіти, які формують, оберігають національну культуру. Ці підходи в чомусь нагадували головне статутне завдання чеської Академії наук, яке полягало в захисті й розвитку національної культури. Акцентувалося, що школа є невіддільною від національного ґрунту і коріння свого народу, а тому організація, зміст, форми роботи мають відповідати національному духу.

¹ Ключ до відродження. Концепція загальноосвітньої української національної школи // «Радянська освіта». 27 лютого 1990 р.

дати національно-культурним потребам України, а національне самовизначення є необхідною умовою її розвитку.¹ У запропонованому документі відчутним було, по-перше, намагання дати об'єктивні характеристики національно-культурній складовій змісту тогодженої освіти. Зазначалося, що відбулося відчуження школи від суспільства і національної культури народу, втрата школою національних традицій, дискредитація вивчення рідної мови, літератури, історії свого народу, позбавлення молоді національної свідомості. По-друге, чітко окреслювалася головна парадигма – школа завжди є національною. А спроби формувати позаціональну, загальнорадянську школу без національних ознак призвели до глибоких кризових явищ. По-третє, школа є найважливішим чинником відродження української нації, виховання національної особистої гідності, протидії національному нігілізму, неповноцінності, меншовартості й відступництва від своєї нації. Тому вихідне положення концепції було науково-педагогічно й соціально обґрунтованим, коли навчально-виховний процес концентрувався на формуванні національної свідомості, органічно поєднуючи національне й загальнолюдське в змісті освіти. Такий базовий методологічний підхід робить будь-яку освітню систему гуманістичною і людиноцентричною, адже в ньому закладено природну сутність культуровідповідності. Він є суголосним ідеям К. Ушинського, який писав, що класицизм, загальноєвропейська спадщина, християнство склали основу суспільного виховання для всіх європейських народів, зазнаючи при цьому, що почуття народності наскільки в кожному сильне, що при загальній загибелі всього святого і благородного воно гине останнім...² Тому попри недосконалість, ідеологічні огріхи сильною стороною концепції було утвердження в її основі принципу народності. Її розробники усвідомлювали, що цінності матеріальної, духовної, інте-

¹ Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України// «Радянська освіта». 14 серпня 1990 р.

² Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании – Изб. пед. соч. – М., Учпедгиз. – 1945. – С. 56, 65.

лектуальної спадщини народу, традиції і норми наділені великим виховним потенціалом і мають таку силу, якої не знайти в найкращих універсальних системах. Створювані у цей період регіональні концепції (Тернопільська, Чернівецька, Івано-Франківська, Львівська, Київська та ін.) методологічно, світоглядно були подібні щодо реалізації принципу єдиної школи; завдань на рівні вимог науково-технічного і духовного прогресу; єдності національного і загальнолюдського; пріоритетності спрямування змісту й організації навчально-виховного процесу на формування національної самосвідомості; якості й конкурентоспроможності освіти; гуманізації і гуманітаризації; гармонійного поєднання в змісті освіти національного, світового, регіонального рівнів; суб'єкт-суб'єктної атмосфери відносин; особистісно-орієнтованого навчання і виховання тощо. Але разом з тим вони містили своєрідність і специфіку в багатьох напрямах розвитку освіти, зважаючи на історичні, культурно-мовні, соціальні, релігійні особливості краю. Так, Концепція української національної школи (ухвалена III сесією Тернопільської міської ради) на рівні системного аналізу визначала сутність кризи народної освіти в УРСР як складової загальної кризи унітарної системи радянського соціалізму, причому ставлячи залежність існування самостійної національної школи від наявності реального національно-державного суверенітету України, окреслюючи важливі проблеми монополізації ідейного спрямування навчально-виховного процесу; тотальної політизації освіти; необхідності гуманізації, гуманітаризації та демократизації; відродження національного духу, змісту і форм української освіти і шкільництва. Відрадно, що помітною ознакою згадуваної концепції є її культурологічність. Поняття «культура» у короткому вступі вихідних положень тут згадується сім разів. Причому зазначається, що «освіта є процесом і результатом оволодіння культурою як усією сукупністю надбань людини у Всесвіті. Головна мета освіти — оволодіння загальною культурою людства, багатобарвним поєднанням найвищих здобутків національних культур. Не існує

культури безнаціональної у своїх засадах. Повернення до національної освіти, національної, рідної школи як до знаряддя оволодіння рідною культурою і вже на цій основі — культурою світотворю..., на засадах загальнолюдських, християнських цінностей...¹ Стверджувалося, що українська національна школа повинна бути відкритою для релігії і Церкви, співпраця з якими має повернати у свідомість народу моральність, фундаментальні загальнолюдські вартості.

¹ Концепція української національної школи// Тернопільські вітряки – 23 грудня 1990 р.

НАЦІОКУЛЬТУРНА ЦІННІСТЬ ВЛАСНОГО «Я»

Очевидно, що часи нинішні, часи людських трагедій, агресії і боротьби народу за свободу й незалежність України зумовлюють потребу найперше якісно оновлювати сутність української освіти, вивершуючи її завдання, функції, цілі творенням духовності, націокультурної парадигми, впровадженням ціннісних традицій національної школи і науки, доланням національного нігілізму і бездуховності. Українська педагогічна наука і практика має виходити на своєрідний античний національний образ Освіти, коли Знання, Істина насичуються Етикою, Естетикою, Духовністю, формуючи, за К. Ушинським, «емоційно-естетичне ставлення до життя». При всі незгоди, які зараз переживає народ, суспільство, віриться, що в українській педагогіці таки відбудеться «шлюбний союз» духовності й моральності з Істиною, логікою, правдою. Тоді культура освіти, культура навчально-виховного процесу, культура педагога буде просякнута повагою до людини, народу, Батьківщини. Її жи-вотворність, живодайність проявлятиметься тоді, коли здійснюватиметься оперта на два великі педагогічні принципи — культуроцентризм і людиноцентризм, які в сув'язі з надійним принципом виховання — народністю, здатні гуманізувати освіту, а отже, суспільство, олюднювати людину. Це — шлях продуктивного оволовіння досягненнями національної та загальнолюдської спадщини, діння духовної самореалізації особистості. Тому важливо, щоби українські цінності й знання наукового, культурно-освітнього, познавчі, політичного, соціального, економічного, екологічного, етичного, естетичного, психо-педагогічного характеру, почуттєве сприйняття України й українського народу ставали не просто формальним рядовим чинником, а головною домінантною і пріоритетом змісту освіти. За таких обставин відбудеться по-справжньому мо-

дернізація сутності освіти, а не її декоративне чи психологічне «реформування», яке нині набрало своєї деградованої формули, основами якої є «не дати», «ліквідувати», «скоротити», «оптимізувати», «закрити», що мало не ототожнюється значною частиною політикуму, бюрократією з таким поняттям і процесом, як «європейзувати» (?). Разом з тим на всіх рівнях освіти, зокрема у вищій школі, проблема гуманітаризації через впровадження культурних цінностей у зміст освіти залишається необґрунтованою. А однією з дуже слабких ланок болонського процесу в українському вимірі, Закону України «Про вищу освіту» є саме національно-культурна складова, або, правильніше, її недостатня присутність у підготовці фахівців, а отже, української інтелігенції. Варто зазначити, що в Сорбоннській (1998), Болонській (1999), Берлінській (2003) деклараціях культурне багатство, національна спадщина, мова, національні системи виховання виокремлювались як пріоритети і для фахової, і для етичної, громадянської підготовки. Збереження, пізнання, розвиток національної культури якраз і є тим чинником, що разом з іншими формують європейське культурне багатство. Без належно представленого в змісті української освіти національного інтелектуального, духовного, морально-етичного, світоглядного потенціалу, болонський процес для нас як творення єдиного європейського освітнього простору, виглядатиме доволі здеградованим явищем. Але спочатку треба Україну відкрити для себе. Це означає, що настав той момент істини, коли доконче потрібно переглянути звичні схеми розвитку освітньої політики – головної галузі виховання нації. Війна, втрата територіальної цілісності України, людські трагедії лише рельєфніше й вимогливіше нагадали, що освіта не може перебувати осторонь інтересів нації, політики, ідеології, безпеки, що небезпечно успадковувати западливість і продовжувати дивитися на себе в чужі, криво розставлені дзеркала. Світ, як бачимо, жорстокий і тому якщо освіта, культура, історія, інформація, гуманітарна і соціальна політика повною мірою залучатимуться до суспільного виховання, то для нас уготовані

тільки два вибори – бути рабами, або вічно, до скону взаємопобо-
рювати один одного. Адже, за Монтеск'є, погані громадяни завжди
стають хорошими рабами.

Історичний досвід засвідчує, що гідному становленню свого
українського «Я» впродовж століть перешкоджали всі ті зайди,
які зазіхали, окуповували, денационалізовували. Українці – це на-
ція, писала Л. Костенко, що віками витіснялася з життя шляхом
фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій,
цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслі-
док чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати са-
мого національного генотипу. Але ніколи не припиняючи свого
поступу і зросту, настають часи національного і громадянського
опритомнення.

Скликаю вас. Над цим не владен ворог.

Почуйте слово з-під моого пера!

Простіть мені, що знову б'ю на сполох.

На Благовіст ще, люди, не пора.¹

Майдан 2013 і 2014 років є тому найяскравішим підтверджен-
ням, як і сучасна героїка кращих, що воюють з агресором на сході,
захищаючи свободу і незалежність України. Тому освіта мусить
бути на передньому плані передової вирішального фронту, де тво-
риться дух нації – найнадійнішої зброї у боротьбі за власну Іден-
тичність.

Чи так ми чинимо? Ось уже впродовж трьох десятиліть в укра-
їнській освіті відбувається перехід, то з відступами, то з наступами,
на шлях націотворчості. А на початку ХХІ століття на II Всеукра-
їнському з'їзді працівників освіти було навіть задекларовано чи не
найбільш сутнісну річ, що головним завданням педагогічної галузі
є утвердження національної ідеї. Проте впровадження цієї парадиг-
м

¹ Костенко Ліна. Берестечко. Триста поезій. Вибрані вірші. — К.: А — БА — БА — ГА — ЛА —
МА — ГА, 2014. — С. 272.

ми в життя так і не набрало свого повного ходу. Гальмівні процеси характеризуються широким розмаїттям: від спротиву, інерції, недалекоглядності, збайдужілості, запопадливості великої когорти «передніх рядів» до ворожості, ненависті, запроданства й українофобства з боку «п'ятої» і зовнішньої агресивних колон. Уесь цей час для українського поступу свідомо формувався, зокрема і вищою офіційною владою, дуже некомфортний, часто дискримінаційний щодо нього соціокультурний, інформаційний простір. Ідеологія полікультурності (чит. «русифікації як держимордної культурності»), прав людини і громадяніна, національних меншин, які, як правило, та- кож ігнорувалися, витіснили на маргінальну стежку українців, їхню мову, культуру, історію, книгодрук і ЗМІ, національний мистецький продукт. Дискримінація українця в Україні – явище, яке є своєрідним сурогатним виплодом на тлі демократичної, але й націокультураторвочої європейської реальності. Усталений підхід, що засвідчує про кволість державотворення, — законсервувати і пролонгувати напівколоніальний спадок минулого, коли бездержавність сформувала у великій масі народу ментальність меншовартості у взаєминах з рідною мовою, культурою, історією, традицією, запропонувавши до того ще й неодмінну десакралізацію, навіть імена великих українських будителів: Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Ю. Федьковича, Ольги Кобилянської, І. Огієнка та багатьох інших — намагалися понівечити й применшити. Цей сором ковтаємо і нині, коли вже після Революції гідності, наприклад, шеф-редактором всеукраїнської газети «Світло» призначають одного із інквізиторів-спаплюжувачів великих українців – Бузину. Такий шлях згубний. Необхідне передусім власне самоутвердження і починати треба з себе. Бо найбільшим гріхом людським стане безвідповідальність, бездіяльність, збайдужілість, «найкращим» результатом яких стають позірна громадянськість і удавана патріотичність. Бо покоління, яке не прагне змінити життя, – хворе покоління. Але людина, – писав відомий український просвітник і дисидент Є. Сверстюк, – може прагнути свободи тільки тоді, коли відчуватиме її цінність і знатиме мету. Го-

ловна проблема – повернути духовне життя.¹ І поводирем, дороговказом, світильником на цій дорозі до істини є народ, його культурна спадщина, знання, мудрість, творчість, моральність. Саме колективна художня, літературна, музична творча діяльність народу зберігає розуміння життя людини, природи, суспільства, є джерелом і носієм національних традицій, історії, його самоствердження. Народні знання або фольклор і є тією неперевершеною мудрістю, яка оберігає, розвиває, надихає і возвеличує націю. Тому коли розпочинається наступ на фольклор, його ігнорування чи заборона, то знаймо, що це намагання знищити народ, історичну пам'ять, національну культуру, душу нації, етносу, людини. Промовистим фактом серед численних багатовікових репресивних дійств у ставленні до українства й України є нищення кобзарства в «есесерівські» часи. Апогеєм ненависті сталінської влади до культурно-історичної спадщини українців став жахливий злочин проти людства – розстріл 337 кобзарів разом із їхніми малолітніми поводирями, які в грудні 1930 року прибули з усієї України на кобзарський з'їзд у Харкові. Р. Конквест (США), описуючи цю трагедію в книзі «Жнива скорботи», зазначив, що відбулося знищення українських «Гомерів». 1939 року білоемігрант Шостакович у своїх Лондонських спогадах писав, що зібраних сліпців (кобзарів) з усієї України під сталінським лозунгом «життя стало кращим, стало веселішим» було вбито. Це був живий музей, жива історія України, всі її пісні, музика, поезія, мудрість. Людиновбивчий злочин ретельно готовала вся тодішня політична система. Для цього були ухвалені постанови ЦК ВКП(б): «Про заборону же-брацтва», «Про обов'язкову реєстрацію музичних інструментів у НКВС і міліції...», «Про затвердження репертуару в НКО...», «Про індивідуальну і колективну музично-виконавську діяльність». Інформаційно-наглядний простір заповнювався лозунгами: «Кобза – музична соха», «Проти кобзи – радіо Дніпрельстану», «Кудесниця-гармошка – справжній засіб виховання мас» тощо. В АН УРСР було створено спеціальну етнографічну комісію, яка вивчала і здійснювала

¹ Сверстюк Е.О. Не мир, а меч. Есеї. – Луцьк: ВМА «Терен», 2008. – С.169.

ла реєстрацію кобзарів, яких планувалося зібрати разом і знищити ще в 1925 і 1927 роках. У цю антигуманну й антінародну діяльність режим задіяв також представників української інтелігенції, зокрема письменників Ю. Смолича, М. Хвильового, М. Бажана. Останній у своїй поемі «Сліпці» називав кобзарів «скиглями», «смердючими недоносками», проклинаючи їх словами: «Помреш, як собака, як вигнаний зайда». Правда, були й інші – Г. Хоткевич, Д. Яворницький, М. Рильський, П. Тичина, які всіляко захищали цей унікальний пласт української культури й історії. Проте ні в літературі, ні в освіті, ні в науці тема кобзарства не звучала. Українська фольклористика не мала права виходити на освітньо-виховний, публічний чи науковий рівень. Тоді, в 1931-1933 роках в українській Академії наук ліквідували всі гуманітарні інституції, зокрема й історично-філологічний відділ. 27 академіків було розстріляно або відправлено на Соловки, Воркуту, Колиму... Нищти українськість на українських землях – ціль і завдання, які завжди характеризували сутність політики чужинців. Вона була присутня в умовах нашої безодержавності скрізь – від Донбасу, Слобожанщини, Наддніпрянщини, Поділля, Полісся і до Буковини, Галичини, Закарпаття. Дискримінації зазнавали українські мова, Церква, книга, школа, культура, музика, наука, історія, народна творчість, національна традиція...

Очевидно, що зміст сучасної освіти не може обходитися без знань нашого культурного, історичного минулого. Бо передусім уньому закладені великі уроки, великі приклади для наслідування, великі світоглядні й ментальні орієнтири зі збереженням нації, її майбутнього шляху. Тому проблема (універсальна) надмірних психо-педагогічних, фізичних, інформаційних перевантажень учнів, студентів не повинна ставати причиною вилучення або невключення до навчальних програм базової та вищої освіти значущих пластів національної творчої та наукової спадщини. Досягнення видатних українців, їхніх наукових і творчих шкіл, їхні вчинки, як приклади для наслідування майбутніми поколіннями, ніколи не матимуть замінників для виховання нації. Бо

цінності народу і його достойність складають для навчально-виховного процесу духовну й інтелектуальну основу, творячи по-громадянському відповідальну, соціально-свідому, національно-свідому особистість. Зігнорувавши цю стрижневу складову, замінюючи її «іншими», чужими, часто примітивними цінностями, ми формуємо неприродокультурозділну модель освіти, яка здатна творити у кращому випадку лише «письменних варварів». Освіта, за Я. А. Коменським, не може функціонувати поза природою етносу, традиціями народу. А місія педагога полягає у визволенні батьківщини і розквіті народу. «Коли відродження нації відбувається без національного ідеалізму, – писав В. Липинський, – без любові до цілої нації в усіх її класах і групах, без його ідейного національного пафосу, того романтичного захоплення образом нової волі й незалежності нації, що йшло в парі з відродженням усіх європейських народів, то з самого поняття нації викидається весь його живий зміст. Остається тільки форма – мертвa шкарлупина без зерна».¹

Визначальним чинником відродження, змінення української держави є національна свідомість, виховання якої опирається на духовність, національну традицію, культуру, мову, рідну природу, батьківську родину, велику і малу батьківщину. Треба «прислухатися до генетичного коду козацького роду». Недарма Т. Шевченко, вболіваючи за виховання української молоді, пишучи 1860 року свій «Буквар», використовуючи народний епос, думи про Поповича і Марію Богуславку, закликав раніше сказаними словами:

Все розберіть... та й спітайте
Тойді себе: що ми?..
Чиї сини? яких батьків?
Ким? за що закуті?..²

¹ Липинський В. Ласті до братів-хліборобів. – Київ-Філадельфія. – Твори. – Т.6. – 1995. – С.15.

² Шевченко Т.Г. Кобзар/ Передм. П. Мовчана/ - К.: Вид.центр «Просвіта», 2011. – С.302.

Практично всі праці, дослідження, наукові розвідки відомих українських науковців, просвітників, митців і педагогів періоду бездержавницької України ґрунтувалися на принципах народності, історизму, правдивості, тим самим обстоюючи цінності ідентичності, історично-культурної окремішності, українськості. Вибудувавши, витворивши для інших народів цілі інтелектуальні, культурні, духовні, мистецькі пласти, українці позбавлялися права називатися українцями. Так, у виданій 1898 р. «Русской педагогике» М. Демкова говориться, що Г. Сковорода відображав (за Г. Данилевським) інтелектуальне пробудження українського суспільства кінця XVIII ст., яке створило школи, гімназії, університети. І водночас його інакше не сприймають, лише як первого російського філософа, який нагадував батька грецької філософії Сократа. Сучасники так і називали Сковороду – російським Сократом.¹

Такі «запозичення» і привласнення видатних українців і національної культури, історії торкнулися величезної кількості людей, фактів, явищ. Для цього, особливо в Росії, підроблялися, нищилися документи, однобоко і довільно тлумачилися факти. З часів Петра I, коли було вилучено національні пам'ятки стосовно історії України-Русі, Московія, оголосивши себе Російською імперією (22 жовтня 1721 р.), розпочала масштабну фальсифікацію України і власної історії, яка по нарastaючій триває понині, підміняючи істину імперським політиканством особливо зараз, коли з боку Росії відбувається військова агресія щодо України.

Громадянське суспільство через громадянську освіту має дійти до усвідомлення, що цінність української нації є насамперед цінністю і силою її культури, культурної творчості. Позбавити себе її спадщини – це втратити ідею і життя нації, а тому завданням і високою суспільною метою є повернення свідомо замовчуваних імен, ідей, національних надбань і досягнень для її культурного і

¹ Демков М.И. Русская педагогика в главнейших ее представителях. – М.: Изд. К. Тихомирова, 1898. – С.128.

політичного прогресу. Ціла плеяда імен залишилася і, на жаль, залишається уже в державницькі часи малопоміченою для суспільства науковців, громадських і релігійних діячів – і наша нинішня державна суверенність сприймається поверхово, космополітично, не опираючись на основу національної ідеї. Серед видатних людей України, які не згадувались в енциклопедичних виданнях, не вивчалися в навчальних закладах, не пошановувалися в офіційному політичному середовищі, є особистості, теоретичні набутки, громадянсько-державницька позиція яких не повинна обходити суспільна увага в новітні часи України. Методологічним правилом має стати той підхід у науці, політиці, педагогіці, історії, коли націально необхідне відродження всіх ідей, історичних постатей, які пов'язані з боротьбою за побудову Української держави. Проте освіта далеко не завжди адекватна потребам суспільного розвитку і сприяє національно-культурному самоутвердженню українства. Прикро, коли так відбувається вже за часів відновленої незалежності. У 2011-2012 роках МОН України почало активно «модернізувати» під політичну кон'юнктуру шкільну і вишівську історію. А тому замість видатних духовних й інтелектуальних постатей було запропоновано вивчати «діяльність» і «подвиги» Щорса, П'ятакова, Петровського, Брусилова, Ю. Коцюбинського, а на рівні колишнього міністра освіти і науки організовано шельмування І. Огієнка.

Освітній політиці слід давати доволі негативну, критичну оцінку, як і іншим напрямам гуманітарної сфери (культура, наука, інформація), що і досі відсутній належний громадянсько-державний діалог, не враховуються точка зору громадськості, результати соціологічних досліджень. Найобґрутованими і шкідливими є намагання нинішніх освітніх «керманичів» вилучити із навчальних шкільних програм розділи, які стосуються життєдіяльності славетних українців, без чого неможливо належно виховувати молодь. Суперечать логіці і принципам передових освітніх систем

спроби мінімізувати у змісті вишівської підготовки гуманітарну складову, зокрема скорочення чи вилучення українознавчих дисциплін – історії України, української мови, літератури, а також філософії, політології тощо. З великим запізненням і нерозумінням реальної ситуації відбувається впровадження технологій і цінностей у виховні системи, зміст освіти. Адже тривалий час педагогічна теорія і практика, культуротворча діяльність, ЗМІ, книгодрук так і не змогли запропонувати суспільну ефективну українознавчу модель. Упродовж більш як двадцяти років, декларуючи нашу різnobарвність і не творячи єдність і консолідованистю, не запропонувавши на рівні політичної волі об'єднуючої ідеї, сприяли соціальному, світоглядному різнобою. Значна частина населення, зокрема і молоді, не ідентифікувала себе з Україною і українськістю. Натомість усі нормативні документи, офіційні заяви були переписані модними деклараціями про деідеологізацію. «Нова» влада вкупі з старою пропагандою запропонувала виступити проти будь-якої ідеології. Але що це значить? – запитує і відповідає Є. Сверстюк. – Ні суспільства без ідеології, ні людини без ідеології немає. Вони просто закрили браму для української ідеології.¹ Недолуга гуманітарна політика і запопадлива поведінка вищої влади до позірного «братерства» слугувала, значною мірою трагедіям у Криму, на Донбасі й в Україні. Коли наявні такі суттєві відмінності у сприйнятті культури, мови, історичної спадщини, політичної зовнішньої орієнтації, то чи можна вважати, запитував Центр Разумкова (2007 р.), що українські громадяни належать до двох різних народів? Результати соціологічних досліджень показали, що 26,5% опитуваних на загальноукраїнському рівні вважають, що можна, а ще 11,6% важко відповісти. А на питання: «До якої культури традиційно Ви себе відносите?» На Сході України 22,7% відповіли, що до радянської, 18,1% – до російської, причому таке ставлення сформовано у 16,5% молоді віком 18-29 років.² Ці дані зобов'язували,

¹ Сверстюк Є.О. Не мир, а меч. Есеї. – Луцьк: ВМА «Терен», 2008. – С.166.

² Соціологічні опитування. Культура (Центр Разумкова) – http://www.raxumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=693,719.

передусім центральну і регіональну владу, вживати дійових заходів щодо виховання (громадянського, патріотичного, національного) нації. Натомість суспільство отримало іншу «відповідь». Стало закриватись українські школи на Донбасі, у Криму із 600 шкіл спромоглися функціонувати аж 7 з українською мовою викладання, а за відкриття в Бахчисараї лише одного першого українського класу у 2012 р. між батьками і владою розгорівся справжній силовий конфлікт. Так мовчазне потурання антиукраїнству з боку офіційної бюрократії, пропагування гасел полікультурності при повному домінуванні російськомовності, поступове витіснення національного якісного продукту із олігархізованих телерадіоканалів наближали країну до трагедії. Цьому процесу активно «допомагала» своя влада на рівні формування такої бюджетної політики, яка впроваджувала в життя залишковий принцип підтримки освіти, науки, культури. Замість інвестування в людину, її культуру, виховання нації відбувалося соціально несправедливе і економічно необґрунтоване посилення фінансово-промислової української олігархії. Держава, яка за визначенням Д. Локка, не тільки закріплює суспільство правовими відносинами, а й сприяє єдності народу в звичаях, освіті, світогляді, мисленні і дії, так і не зуміла виконати цю найважливішу для себе функцію, як і найперший обов'язок – правдивість у словах і ділах.¹ Українська правляча еліта у своїй більшості не змогла стати національною ні духовно, ні політично. Компрадорський дух і фетиш матеріальної, а пізніше і політичної користі окреслив параметри інтересів «передніх» рядів, які нічого спільногого не мали з національно-державницькими.

Отримавши жорстокий урок з однієї із причин, – війни і втрати територіальної цілісності України, варто якісно змінити модель українського державотворення. Запропоновані реформи повинні бути направлені, насамперед, на людину і в інтересах людини. Виховання нації з її ціннісними вимірами єдності, соборності, духовності, конкурентоспроможності має стати нагальним і ви-

¹ Локк Дж. О гражданском правлении. – Изб. филос. произв. – В 2-х Т. – Т.2. – М., 1960. – С.69,72.

значальним пріоритетом. А конкурувати успішно за своє місце у світовому співтоваристві, уможливити власну безпеку зможемо лише тоді, коли особистісну і загальнонаціональну освіченість зробимо культуротворчою. Освіта – складова культури і чим більше вона насычена національними і загальнолюдськими цінностями і надбаннями, тим більше вона є виховуючою, олюдненою, громадянською і патріотичною. І необхідно зробити реальні кроки, щоби проголошена заява Президента України про патріотизм не перетворилася на чергову декларацію. Бо годуючись упродовж останніх десятиліть лозунгами «полікультурності», «інтернаціональності», «глобалістськості», «братерськості», «позаблоковості», українці втрачали почуття власної національної культурності, стаючи у своїй значній частині національно імунодефіцитними.

Отже, для того, щоб народ не розчинився серед інших, щоб «бути самим собою», треба опиратися на власну самобутню національну культуру. Прагнення кожного народу, писав М. Трубецький, створити свою особливу культуру знаходить повне моральне віправдання. Усякий культурний космополітизм або інтернаціоналізм заслуговує рішучого осуду... Без національної культури неможливо визволитися ні з-під політичного гніту, ні від економічного засилля чужинців... Державна самостійність, як самоціль – безглузда без власної національної культури.¹ Тому патріотизм потребує якісно нового підходу до виховання української нації, яке опиратиметься на націотворчу культурну парадигму, зокрема в змісті освіти всіх рівнів, забезпечуючи системне наскрізне впровадження українознавчих цінностей. Національна спадщина в сув'язі із загальнолюдськими надбаннями творитимуть таку філософію педагогічної дії, що забезпечить її добротність, інтелектуальність, народність, європейськість і моральність. Самопізнання, самоствердження Людини, Народу завжди відбувається в реальному часі й просторі. Цей безперервний процес нагадує сонячний

¹ Трубецкой Н. Об истинном и ложном национализме. – Сб. «Исход к Востоку». – София, 1921. – С.81-83.

протуберанець, який час від часу змушує народ виходити зі стану суспільної непримітності, змагатися, боротися, зміщуючи дух, вставляючи власну ідентичність у свої природні пазі. Щоразу із народних надр з'являються особистості, які стають, хай і на нетривкий період, провідниками, моральним прикладом для мас. Саме ці справжні, а не вдавані, будителі – жертвовні й одержимі, наділені значним виховним потенціалом. Для освіти, для виховання нинішнього і майбутнього поколінь – це найкращий і найефективніший «матеріал». Безперечно, що люди, час, випробування постійно сортують його і пересівають, щоб відділити «пшеницю» від сорго. Божого слова і слова народу від «куколю» ворожого, чванливого і славолюбного. Тому місія педагогіки – науки про людину, компетентність, громадянськість і талант педагога як доброго господаря – керуватися вічною біблейською істиною: «Зберіть перше кукіль і його пов'яжіть у снопки, щоб їх попалити; пшеницю спровадьте до клуні моєї».¹

Майдан, що символізував Революцію гідності і свободи, агресія і війна з внутрішнім і зовнішнім недругом зростили, хоча й за трагедійних обставин, це дорідне зерно благородства і мужніх вчинків, які підняли Українця до верховин особистої, національної, державної честі й самоповаги. Висока геройка духу воїнів, волонтерів мусить бути перекладена на матрицю загальноукраїнської виховної системи. Той стихійний патріотичний підйом, який можна спостерігати сьогодні в багатьох дошкільних закладах, школах і школах-інтернатах, професійних училищах, вищих навчальних закладах, варто, об'єднавши з кращими зразками української минувшини, з відомими і ще не пізнаними славними сторінками національно-визвольних змагань, системно, науково-методично обґрунтовано впроваджувати в зміст національної освіти і виховання. Опираючись на принципи історизму, культуровідповідності, громадянськості і патріотизму, необхідно сутнісно удосконалити концепцію виховання української молоді, громадянського

¹ Біблія. Новий Заповіт. – Українське біблійне товариство. – 1993. – 50М-У073 (Н). – С.20.

суспільства. Можливо, усвідомлюючи доволі змагальну і жорстоку перспективу розвитку нації, саме ця «реформа духу» є найголовнішою серед інших, що має захистити, зберегти і зміцнити Україну. Бо всі ті очільники, що переймаються антигуманними цілями закриття шкіл, ВНЗ, введення платності навчання, скорочення виховної інфраструктури, ліквідації дитячого харчування і підвозу до школи, приниження і без того низького соціального статусу педагога (учителя, викладача, вихователя, тренера, майстра, митця), є «модернізованими» душителями української свободи й незалежності, славолюбними реформаторами. Це про подібних і подібне у «Пересторозі славолюбцеві» писав В. Симоненко:

Одійде в морок підле й лукаве,
Холуйство у минувшину спливе,
І той ніколи не доскочить слави,
Хто задля неї на землі живе.¹

І ті, хто всіляко воліють «доскочить» до високих тронів, мусять усвідомити: скалічена, напівосвічена, духовно витолочена молодь лише здатна: 1) забути своє минуле; 2) програти своє майбутнє.

Декларований європейзм не слугуватиме нашому поступу, зокрема в освітній галузі, якщо на чільне місце державотворення не поставимо цінності національно-культурного розвитку, гідність власного «Я».

¹ Симоненко В.А. Твори: У 2.т. – Т.1. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – С.126.

ГРОМАДЯНСЬКО-ОСВІТНІЙ КОНТЕКСТ НАЦІЄТВОРЕННЯ

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СКЛАДОВА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Система освіти як найголовніший компонент духовного життя людини, нації, суспільства, забезпечує не просто реальний процес розповсюдження знань, а безперервно готує молодь, населення до життєдіяльності. Адже, особливо нині, існує нагальна потреба оновлювати, підвищувати для більшості людей якість знань, щоб бути готовими вирішувати важливі соціальні, культурні, економічні суспільні завдання, задовольняти власні потреби. В іншому випадку держава, народ втрачають здатність до розвитку в конкурентному середовищі, а людина як особистість деградує й регресує. Дослідження доводять, що в багатьох сферах людина після закінчення ВНЗ втрачає до 50% компетентностей, якщо впродовж 3-5 років не працює над своєю освітою і самоосвітою. Тому сучасна епоха народила феномен як закономірність і необхідність освіти «впродовж життя» чи безперервної освіти. Зміни, реформи, інновації, яким піддається освіта, першочергово зумовлені появою нових соціальних потреб та замовлень, що вимагають для блага і безпеки людини вищої професійної і загальної культури, духовності, прогресу і поступу нової якості освітнього рівня. Забезпечувати освітню політику в такому багатоманітному середовищі, коли людство налічує понад тисячу народів, коли функціонують близько 200 держав, більше 6 тисяч мов, а населення незабаром налічуватиме 8 млрд осіб, є надзвичайно складним завданням. Розбіжності етнографічного, расового, психологічного, соціального, культурно-історичного, демографічного, духовного, професійного, політичного характеру не тільки достатньо помітні, вони насамперед формують унікальну матрицю основ взаємозалежностей, узаемозв'язків народів, держав, культур. І все це розмаїття складає на Землі біомасу людства, якій потрібно «жити», «вижи-

вати», «розвиватися», синтезуючись у єдиній загальнолюдській культурі, творячи її цілісність і глобальність.

Але далеко не лише ця тенденція властива світовій спільності, оскільки реальні взаємини, оцінки, дії і прояви (а)морального постійно нутрує, вибухає агресією, конфліктами, несприйняттям, нетolerантністю, нетерпимістю до інших світоглядних систем і цінностей. Разом із тим глобальні виклики, міжнародні зусиль, суспільної мотивації, щоб долати багатоаспектні відмінки негації у стосунках між «своїм» і «чужим», «однобарвним» і «різоколірним»... та зрозуміти одне одного. Саме такий шлях дає цивілізації шанс утримувати загальнолюдські вартості, права особистості як найвищі державні пріоритети, формувати в соціокультурному середовищі принципи гуманізму й людиноцензу, сприяти взаємозбагаченню національних культур, мов, традицій, етичних норм. Очевидно, що це не результат лише теоретичних припущенень, а передусім історичний досвід поколінь і народів, які на власній долі пережили «абсолютизацію» класових чи вузьконаціональних цінностей, що за певних обставин евреїв революціонувалися у більшовизм (комунізм), фашизм, «духовний» імперіалізм. Тому антикультурні норми, підходи й моделі такого розвитку не творять загальнолюдську, гуманістичну культуру.

Щодо України, українського народу, який останні століття політично, духовно, соціально, національно-культурно пригнічували багато імперій і держав, то це є прикладом класичної антицивілізаційної концепції фізичної, правової, моральної наруги тоталітарного світогляду над гуманістичним. При цьому варто зазначити, що метрополії, імперії, великі державні об'єднання, які охоплювали території, населені різноманітними народами й етнічними групами, своєю політикою не сповідували важливі для «кожного» принципи загальнолюдськості, етичності, народності — базових для становлення гармонійних взаємозв'язків

між національними і загальнолюдськими цінностями. Диктат однієї культури над іншою, нехай відносно і більш «сильної» та «розвиненої», завжди є антигуманним, антицивілізаційним дійством. Отож нинішній глобальний світ не меншою, а більшою мірою вимагатиме поваги, терпимості один до одного, до культур і традицій «інших», бо всі національні культури самодостатні, рівновеликі та незамінні. А втрати національних своєрідностей неодмінно гублять красу й гідність загальнолюдськості. Тому освіта з її багатьма формами й інституціями для виховання сучасного й майбутніх поколінь, мусить насамперед відображати парадигму значущості принципу єдності національної й загальнолюдської культур, поваги до особистої, національної гідності, зважаючи, що поступ загальнокультурності можливий лише на ґрунті підтримки і розвитку культурності. Домінуючу тенденцію у вдосконаленні змісту освіти, зокрема в розвинутих країнах, стало збереження власної ідентичності національної культури, яку інакше, як складовою світової, сприймати не можна.

У цьому підході криється величезний виховний потенціал патріотичності, громадянськості, гуманності й людинолюбства. Бо лише той, хто навчений і вихований у повазі до власного «Я», здатний обминати дорогу ненависті й нетерпимості до «іншого». І те, що такий культуро- і людиноцентричний підхід є на близьку і подальшу цивілізаційну перспективу найбільш гуманним і затребуваним, нагадують нам слова, сказані в першому соборному посланні Св. Апостола Івана: «Хто говорить, що він перебуває у світлі, та ненавидить брата свого, той у темряві досі, і не знає, куди він іде, бо темрява очі йому осліпила». ¹ Значимість національних форм розвитку, прогрес загальнолюдської культури відбувається не завдяки механічному включення національної складової, а насамперед завдяки синтезу, взаємозв'язкам, взаємодоповненню. Величезний науково-технічний, промисловий,

¹ Біблія або Книги святого письма Старого й Нового Заповіту. Українське біблійне товариство. – 1994. – 35.5 М – VO 73 (Н). – С. 272.

економічний прорив створив нові, раніше невідомі для людства проблеми, ризики і завдання. На передній план вийшла глобальна стратегія сталого розвитку, «екологізація» сучасного цивілізаційного поступу. Світ одночасно бореться за виживання і прогрес, усвідомлює єдність мети і демонструє жорстоку конкуренцію. Став очевидним, що зберігати життя в конкретній соціокультурній, екологічній ніші можливо, лише опираючись на певні культури, світогляди, принципи, традиції. Нівелювати їх, збіднювати чи знищувати будь-які культури – означатиме руйнацію основ життєдіяльності й безпеки людства.

Один із видатних гуманістичних мислителів А. Швейцер у ХХ ст. дуже ґрунтовно намагався доводити хибність технократизму як провідної домінанти для суспільного прогресу, акцентуючи на необхідності впровадження нової етики, нової «екологічної моралі», нового бачення світу людиною, що живе на Землі. Для нас, — писав А. Швейцер, — культура полягає в тому, що ми одночасно працюємо над власним удосконаленням і удосконаленням світу.¹ Закладався свого роду принцип екології духу, коли технократична модель змушена поступатися еколо-діноцентричній, культурологічній. Культурні цінності стають не лише мірилом, критерієм політики, а й перетворюються на її продуктивний потенціал, а часто і на головний пріоритет. Тому сучасний глобалізм у всіх своїх проявах не зможе залишити культуру на узбіччі цивілізаційного зросту. Ale важливо не лише усвідомлювати, а й упроваджувати в реалії нинішнього життя світової спільноти ідеї єдності національного і загальнолюдського культур і цінностей. Не перебільшуючи значущості цієї моделі, все ж можна стверджувати, що у ХХІ столітті вона залишатиметься формулою виживання людства. При цьому необхідно зберігати, розвивати життя не лише у фізичному, біологічному, матеріальному вимірах, а й культурно. Надважливою метою є культивування культурного й духовного плюралізму, оскільки конфлікти завжди неминучі, коли одна група людей не тільки має

¹ Швейцер А. Благовенение перед жизнью/ А. Швейцер. – Прогресс. – М., 1992. – С. 96

несумісні мотивації, бажання, погляди, але й не воліє визнавати це право за «іншими». Тоді на авансцену відносин між народами, державами, навіть цивілізаціями виходить політика «культурного імперіалізму» і відбувається посягання на культуру, самобутність, ідентичність, національну гідність народів, етнічних груп. Це призводить до катастроф, гуманітарних катаклізмів, бо зігноровані всі головні принципи суспільного розвитку і людського виховання — культуроідповідність, природовідповідність, народність, розвиваючи зло, агресію, руйнацію великої етики «благоговіння перед життям». Тоді народи, нації, самобутні і своєрідні етноспільноти стають жертвами насильства, приниження людської гідності. Вони втрачають свою традицію, усталені способи життя, віру, мову, світогляд, території, державність, власну культуру й історію. Навіть інерція думок і поглядів щодо свого минулого, сучасного і майбутнього набувалася з чужих витоків і джерел. Незалежно від часів та епох цей стан називався деспотією, оскільки такі суспільні взаємини не передбачали пошанівку ні особистісних, ні етнонаціональних, ні загальнолюдських вартостей. Виховання людського в людині, як модель державного і суспільного побуту, виводиться за межі ціннісних пріоритетів й абсолютна більшість населення, зокрема його найбільш продуктивна частина, деградує. Деспотизм римських цезарів, — стверджував Гегель, — виганяє із землі дух людини.¹ При цьому деспотія як сваволя й ігнорування волі та бажань «інших» містить у собі антигуманістичний потенціал, що руйнує культурність, духовність, гідність незалежно від того, які особи, сановники, правителі, устрої сповідують таку форму співжиття. Свого часу видатний філософ і педагог Д. Дьюї, відвідавши Росію і Китай, дійшов висновку, що навряд чи радянський режим був би кращим, якби замість Сталіна, наступника Леніна, був Троцький, адже насильницька революція, яка привела до диктатури, неспроможна привести до доброго суспільства.²

¹ Гегель Г. Позитивность христианской религии. – Раб. разн. лет. – В двух томах. – Т.1. – «Мысль». – 1972. – С. 194.

² Рассел Б. История западной философии/ Бертран Рассел. – М.: АСТ, 2010. – С. 813.

Свобода, плюралізм несумісні з авторитаризмом, зверхністю і насильством. Поліфонія, різнорідність, право на вибір так само не сприймаються авторитарною педагогікою, яка не зважає, що людський світ складається передусім з багатьох автономних речей і елементів, багато з яких потребують синтезу, об'єднання, визнання. Поліетнічна, полікультурна симфонія народів світу мусить бути наділена розмаїттям, як Природа. Лише за таких обставин можна створити «оркестр народів», кожний інструмент в якому (кожна культура) матиме свою неповторну тональність. Тому навіть при часто дивовижно значну заполітизованість національної освіти, варто насамперед визнавати завжди головний пріоритет, що виховання, творення особистості, народу, нації слід здійснювати згідно з природовідповідністю. Тільки тоді Людина, народ будуть спроможні зреалізовувати свої праґнення, покликання, власну історичну долю. Природна модель освіти — це торування шляху до гармонії, єдності особистого, національного, загальнолюдського інтересів. Така педагогіка уваги і поваги до людини формує більш гуманізований і цілісний народний організм, який поціновує і цінність власного «Я», і гідність «іншого». І хоч би якими досягненнями, етичними й естетичними ідеалами позанаціональних спільнот послуговувався конкретний народ, його освітньо-виховна система, він усе ж нездатний сповна пізнавати істину, заглиблюватися в сутність свого життя. Бо загубивши, забувши, проігнорувавши власне «Я» на рівні індивідууму, етноспільноти, у кращому випадку можна отримати, як суспільний продукт, лише доброго споживача, реципієнта, а не творця й будівника власного і загальнолюдського дому. Недарма М. Семчишин у такій корисній і для сучасної освіти книзі «Тисяча років української культури» згадує слова Є. Маланюка: «Найважливіше з наших завдань, як національної спільноті, було, є і буде: «пізнавати себе».¹ Людина, що пізнала(є) себе, свою культуру, історію, традицію, мову, філософію буття,

¹ Семчишин М. Тисяча років української культури. – 2-ге вид. – АТ «Друга рука» МП «Фенікс». – Київ, 1993. – С. V.

творчість, стає більш досконалою особистістю. Її культурність, вибудована на знаннях, цінностях, почуттях, які сформовані національними витоками, не дозволяє проявлятися свавіллю, насильству, агресії у ставленні до «іншого», зокрема щодо національної, конфесійної, расової, соціально-культурної, мовної, політичної належності. Бо лише вихований у повазі, прагненні до пізнання себе індивідуум значно толерантніший і доброзичливіший у взаєминах із чужорідним, стороннім соціокультурним середовищем. Але позбавивши людину, народ норм, прав, можливостей, наприклад, розмовляти рідною мовою, знати правдиву власну історію чи виховуватися згідно зі своєю традицією, вірою і особливо свободи, такий світ, держави, політичні об'єднання, освітні й інформаційні системи лише культивують і підсилюють нетерпимість, агресію, конфліктологічні явища і процеси між людьми, спільнотами, країнами. Тоді можна спостерігати, як народжуються не просто конфліктні явища чи негативні інциденти, а стихійні й цілеспрямовані руйнівні суспільні процеси, що нищать основи й принципи сталого розвитку в глобальному і національному вимірах. Це відбувається передовсім тому, що зігнорована природна сутність і потреба людини, об'єктивні принципи її виховання, а також тому, що суспільна система виховання, зміст освіти, програми і підручники, учитель, інформаційна й соціальна політика не сприяють утвердженню корінного права кожної Людини, як говорив ще А. Дістервег, права бути людиною, жити по-людському, оскільки у вихованні й навчанні вищим постає не об'єктивне, а суб'єктивне начало. Усе відбувається заради освіченості суб'єкта. Людина мусить бачити себе власними очима, бо інакше вона сприйматиметься світом зі зверхністю, недооцінкою саме тому, що нездатна або не намагається привносити свій доробок у загальний вінок цінностей і досягнень. Безумовно, помилково опиратися лише на культурну ідентичність, на етнічну складову вартісних надбань, але не менш шкідливо й згубно її ігнорувати, тому що втрачається вироблення самосвідомості особистості, можливість виховання індивідуаль-

ної й національної гідності. Цінність «національного» для кожного народу, кожної виховної системи не слід сприймати ні декларативно, ні зовнішньо показово. Мало бути належним до рідної культури, мови, традиції, навіть недостатньо їх знати і сприймати, оскільки найвагоміше — ними необхідно пишатися. А отже, національна освіта України, яка найбільшою мірою відповідала і відповідає за стан суспільного виховання, опираючись на прийняті державні програми, доктрини і концепції розвитку освіти, чинне законодавство значною мірою не змогла впоратися із найбільш значущими завданнями. Якщо проаналізувати реалізацію деяких головних принципів і пріоритетів згідно з Державною національною програмою «Освіта». Україна XXI століття» про національну спрямованість освіти, що полягає у невіддільноті освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу, визнанні освіти важливим інструментом національного розвитку і гармонізації національних відносин»;¹ згідно з Національною доктриною розвитку освіти, що «Освіта має гуманістичний характер і ґрунтуються на культурно-історичних цінностях Українського народу, його традиціях і духовності. Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури Українського народу...»², то стає очевидним наступне. По-перше, стратегічні напрями освітньої політики в контексті характеру освіти і суспільного виховання загалом було визначено згідно з логікою національних інтересів і міжнародного досвіду. По-друге, мовна культура громадян, повага до державної мови та мов національних меншин, виховання толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур, розвиток етнокультур та підтримка їх із боку держави ставали тими важливими завданнями, які мали б сприяти становленню в Україні громадянського суспільства, миру і взаємоповаги, формуванню в

¹ Державна національна програма «Освіта». Україна XXI століття. – К.: Райдуга. – 1994. – С. 9.

² II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – К., 2002. – С. 140.

суспільстві патріотичних настроїв і почуттів, особливо серед молоді. Можна стверджувати, що частково окремі завдання для частини населення вдалося більш-менш успішно зреалізувати. Суспільно-політичні події на зламі 2013-2014 років засвідчують, що для українців близькими є загальнолюдські, європейські цінності, національна гідність, свобода, взаємоповага до людей (різномовних, різнонаціональних, різноконфесійних), відданість своєму народу, Україні. Проте водночас спостерігався й інший «стан душі» народу: агресивність, нетерпимість, національна інфантильність, збайдужілість і продажність частини людей у ставленні до України, народу, суверенності. А тому це дає підстави робити висновок, що зазначені вище ідеї не спрацьовують у загальному контексті, що сформовано суспільство з діаметрально протилежними поглядами на історію і майбутнє України, що національно-культурна політика проводиться кон'юнктурно, залежачи від останнього крику політичної моди, що повага до державної мови, мов, культур і традицій сусідніх народів і етносів, які населяють країну, не є тими вартостями, які зміцнюють дух і силу політичної нації, держави. Зокрема результати Всеукраїнських соціологічних досліджень «Патріотизм у розумінні сучасної молоді» у 2012-2013 роках засвідчують, що майже половина української молоді не вважають себе патріотами, а 54.6% не пишаються тим, що є громадянами України. Інститут Горшеніна стверджує, що такі показники є найгіршими порівняно з низкою сусідніх держав. Очевидно, що на такий стан суспільної свідомості продовжує впливати історичне минуле, проте ігнорування впродовж усього періоду незалежності такої цінності, як «національна ідея», також, напевно, привело українську спільноту до втрати моральних та ідейних чеснот, продукуючи невпевненість у завтрашній перспективі.

Варто визнати правильність тих оцінок, точок зору, що для появи нових світоглядних, почуттєвих ставлень до власної країни, культури, рідної мови, історичної правди необхідні: а) суттєві якісні зміни політичного, соціального, економічного, гуманітарно-

го характеру; б) утвердження культу культури в суспільно-державній сфері; в) реформування системи виховання; г) значне підвищення соціального і морального статусу сім'ї; д) пошук і культивування високих громадянських і патріотичних учинків, прикладів для наслідування; е) оновлення сучасної (часто антигуманістичної) інформаційної політики, направленої на розповсюдження «маскультури», яка безперервно зрошує напівосвічені молоді (і не тільки) покоління, невиховані в жодній із культур, загубивши при цьому рідну; забезпечення по-справжньому процесу впровадження ідеї «культурного плюралізму» (поява цього терміна належить Х. Каллену, автору книги «Культура і демократія в США» у 20-х роках минулого століття), яка або замінювалася в Україні ідеологією «культурного імперіалізму», або в примусово-добровільному порядку насаджувалася «культура» сильнішого, нехтуючи унікальними цінностями, етичними знаннями, естетичними досягненнями багатьох народів... Проте значна кількість таких вагомих чинників не уможливлює мінімізацію впливу освіти на суспільно-культурний і громадянський розвиток, у сфері якої виховуються людство, народи, особистість. Безперечно, що глобальні реалії, величезної потуги тенденція до кооперації, інтеграції сприяють формуванню і психології відповідальності (спільної!) і ментальності громадянина світу. Проте ця тенденція не може зупинити існування, трансформації поліетнічного життя планети, де як соціокультурні, політичні одиниці функціонує понад 4 тис. націй і етнічних груп. Причому лише 800 із них досягли вищої стадії розвитку етнічних спільнот — нації. Політичні кордони не завжди збігаються з етнічними, що часто спричинює загострення міжнаціональних відносин. Відкритість світу дедалі більше сприятиме міграційним процесам, новим суспільним утворенням, що означатиме об'єктивну необхідність наявності багатонаціональних держав. А тому який характер стосунків буде творитися між людьми, народами — різними щодо національного, релігійного, расового походження, за політичними і соціальними ознаками, та-

ким чином формуватиметься і атмосфера безпеки, співпраці, взаємоповаги або агресії, нетерпимості, контрпродуктивності взаємин. Отже, проблеми національного розвитку, етнокультури, міжетнічних і міжнаціональних взаємозв'язків і суперечностей, мови, національної освіти залишаються такими ж актуальними і в ХХІ столітті, народжуючи при цьому нові виклики, завдання, форми і підходи до їхнього вирішення. На останньому (2012 р.) Саміті світу в Ріо-де-Жанейро 192 країни заявили: «Ми визнаємо природну і культурну різноманітність світу і визнаємо, що всі культури і цивілізації здатні внести свій внесок у сталій розвиток».¹ Цей підхід має стати концептуальною основою не просто для глобальної політики безпеки, виживання і розвитку, а й докорінно змінити філософію освіти всіх рівнів, її зміст і систему виховання. Практика, історичний досвід засвідчують, що замість моделі декларацій про рівність, гуманність загальнолюдських цінностей, пропагування принципів «інтернаціоналізму» й «полікультурності», реальна дійсність містить численні прояви диктату, зверхності, агресії, несприйняття рівноцінності «іншого», які унеможливлюють існування демократії «культурного плюралізму». На жаль, супільна хвороба «небажання знати іншого» впродовж ХХ-ХХІ століть охопила великі й малі держави, нації, народи. Л. Менанд із цього приводу писав: «Вина багатьох великих європейських націй полягає в тому, що вони в примусовому порядку нав'язують малим народам свою культуру».² Очевидно, насильство в будь-яких формах завжди породжує конфлікти економічного, соціального, національно-культурного, політичного характеру, які стають головними у залежності від конкретної ситуації. Проте об'єднуючу рисою для цих життєсфер є творення негації несправедливості, дискримінаційності, нерівності, приниження людської гідності, а то й втрати вмотивованості й сенсу життя. Тому появі рухів за на-

¹ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Майбутнє, якого ми хочемо». 66 сесія. П.41. – 27 липня 2012 р.// daccess-dds-ny.org/doc/UNDOC/CEN/№11/476/12/PDF/№1147.

² Луїс Менанд. Плюралізм. Варіанти толкований// «Звезда», – Санкт-Петербург. – 2005. - №4. – С. 167.

ціональне відродження, власну державність, підйом «великого» й «малого» націоналізмів є результатом прагнень людських спільнот до повноцінного функціонування власного і національного «Я», самоідентичності, відновлення втрачених емоційних і духовних етногрупових зв'язків. Адже без національно-культурних цінностей народ не спроможний зберігати нормальний стан морально-психологічного, громадянського, фізичного здоров'я. Отже, цінності культури, мови, традиції, історії, релігії, а також суверенності політики, економіки та інших чинників є необхідною умовою життєдіяльності будь-якої нації, народу. Історичний досвід, еволюція людства засвідчують, що той етнос, народ, який прагне вижити і розвиватися, мусить боротися — культурно, фізично, економічно, політично, а не займатися взаємопоборюванням. Регенерація — це єдино оптимальний процес в умовах конкурентного середовища. Відомий історик-етнолог, засновник пасіонарної теорії етногенезу Л. Гумільов писав з цього приводу: «У критичний момент мають з'явитися люди, які знову покладуть в основу не свій особистий інтерес, не власну шкуру, а свою країну, свій етнос, свою традицію».¹ Саме традиція, історична пам'ять, психоментальність, етнокультура формують імунітет і мотивацію до життя. Але пасіонарність, підвищена активність народу неможлива, коли він втрачає свою «душу», своє національне «Я». Це призводить до надлому, депресії, байдужості, розкладу, поглинання іншим народом, державою. Тому тенденція асиміляції, інтеграції, глобалізації, уніфікації і т. ін. не може вичерпувати повноту розуміння сучасних суспільно-політичних, міждержавних, етнополікультурних процесів і суперечностей. Оскільки достатньо відчути у глобальному і національному вимірах є тенденція націоетноідентичності етнопсихологічного самоствердження, що синтезує найрізноманітніші напрями буття народу — національний, мовний, релігійний, територіальний, історичний, культур-

¹ Гумилев Л.Н. «Конец и вновь начало». – Гл.11 «Скрытые силы». – Ел.версія. – <http://gumilevica.kulichki.net/EAB/index.html>

ний, расовий, психологічний, етичний... Ці складові елементи тією чи іншою мірою за суттю і формою є утворюючими для етноспільнот. Водночас їх слід розглядати як цінності, що містять якісний потенціал для духовної, культурної, політичної, державницької єдності і солідаризації. Але не можна стверджувати, що такий підхід був домінуючим у XIX-XX століттях. Навіть у найбільш розвинутих країнах, які вважалися твердинею демократії, зокрема в США, було напрацьовано чимало теоретичних і практичних моделей, які заперечували право на рівність у розвитку культур, вважаючи багато народів недорозвинутими в культурному контексті, всіляко пропагуючи їх як найшвидшу асиміляцію. Так, на початку ХХ століття Т. Рузвельт (американський президент 1901-1909 рр.), заперечуючи необхідність етнічного розмаїття, наполягав на суцільній і повній американізації, що об'єднає націю і зробить країну сильною. При цьому наголошувалося, що кожний, прибувши в Америку, мусить позбутися минулого і цінностей старого світу. Натомість пропонувалася англійська мова, традиція, громадянські цінності і норми, ідеали як пануючі стандарти. Інші національності, навіть великих європейських країн, намагалися дискримінувати, а англоконформізм ставав головною ідеологемою державної політики. Ідеологи американізму, від Д. Вашінгтона і до великого просвітника Б. Франкліна, обстоювали саме англосаксонську модель розвитку – основу американської ідентичності. Під критику підпадала навіть імміграція німців як достатньо прогресивної в культурному плані нації. Безперечно, ніхто не може обґрунтовано заперечувати проти прагнення такого вектора політичної дії, що передбачає утвердження в суспільстві єдності, справедливості, прогресу, порядку. Навпаки, можна стверджувати, що цей підхід є універсальною цінністю і характеризує громадянсько-політичний погляд більшості народів світу. Але важко сприймати за істину, тим більше вважати її справедливою, коли не на побутовому, а на офіційному рівні одні народи, етнічні групи, нації є «неповноцінними», а інші відіграють роль сюзеренів, по-

кровителів, вершителів людських доль, відбираючи право багатьох народів на творення власної неповторної національної культури, внесення свого доробку в розвиток загальнолюдської цивілізації. 1914 р. була опублікована достатньо агресивна книга «Старий світ в новому» американського соціолога Е. Росса, в якій проголошувалася ідея другосортності народів мало не на генетичному рівні. Ідеологія вищості впроваджувалася в усіх важливих життєвих сферах — політиці, освіті, культурі, військовій справі, економіці. Наприклад, Т. Рузельт заявляв, що єдина людина, яка може стати хорошим американцем, — це людина, яка є американцем і ніким більше. Статут американського легіону в роки першої світової війни передбачав усіляко сприяти зміцненню стовідсоткового американізму, а президент В. Вільсон стверджував, що належність людини до певної етнічної спільноти не зможе зробити її повноцінним американцем. У період війни антинаціональна, особливо антинімецька, кампанія набрала значного розмаху. Американським німцям стало особливо дискомфортно. Закривалися школи з німецькою школою викладання, не друкувалися газети, журнали, книги, дискримінація відбувалася у сфері трудових відносин. Така ситуація призводила до поширення радикальних настроїв у суспільстві. З'явилися расистські організації, зокрема Ку-клукс-клан, ворогами яких виявилися афроамериканці, євреї, католики та ін. Членами цієї структури було понад 5 млн осіб, тож разом з іншими організаціями вони представляли доволі реальну силу в суспільстві. Вибудовувати гуманістичні, демократичні цінності на подібних підходах і моделях розвитку країни було неможливо, згодом це підтвердили суспільно-політичні процеси, які відбулися в США.

Історична практика засвідчує і переконує: коли ідеологія шовінізму, расизму, націоналізму в його гіршому варіанті оволодіває всіма від політики до побутового рівня, коли національні культури і народи позбавляються прав на власний розвиток, коли пропагується монотонність і монокультурність, коли модель одноманітності і гомогенності культури стає пріоритетом державної

політики, такий суспільний устрій породжує «духовний імперіалізм», несправедливість, сваволю, агресію. І все це непід владне часу, історичним, політичним, національним чи географічним особливостям. Ігнорування «іншого» — зло і негація універсального характеру, що у вимірі передовсім ХХІ століття несеуть у собі аморальність, антигуманність і руйнацію принципів сталого розвитку. Право людини на свою народність, культурність, державність має стати цивілізаційною нормою, оскільки із втратою цього для такого народу розпочинається хронологія фізичного та духовного нищення. Становище українства впродовж останніх понад трьох століть є тому підтвердженням. Від заборони (указом Петра I) друкувати Києво-Печерські та Чернігівські друкарні книг українською мовою в 1720 р.; використання української абетки в Австро-Угорщині в 1869 р.; Емського указу (1876 р.) про заборону української мови в офіційних установах і хрещення українськими іменами; заборони українських організацій (1910 р.); заборони Миколою II української преси (1914 р.); заборони російською владою святкування в 1914 р. 100-річчя від дня народження Т. Шевченка; від початку масової полонізації і румунізації українського шкільництва в 1924 р. до нищення української Церкви, масових репресій і депортаций українців у 40-х роках ХХ століття і творення замість українського народу сурогатної спільноті «радянський народ» є лише мізерною часткою нагадування про антилюдськість і хибність тих суспільних, політичних, світоглядних моделей, які зігнорували принцип природокультуровідповідності.¹ Водночас сучасна цивілізація має сприймати таку модель як Українську згубну для перспективи розвитку, адже жодний народ не врятує глобалізація, процеси асиміляції й інтеграції, якщо він не збереже власну національну культуру, мову, релігію, традицію, історію. Адже глобалізм не слід сприймати як явище зникнення розмаїття людей, культур, рослин, емоцій, барв. Спроба створювати глобальну співдружність на основі лише економічних, політичних, фінансових,

¹ Філіпчук Г. Українська культура та громадянськість// Українознавство. – К., 2010. – С. 149.

територіальних, адміністративних компонентів не може принести бажаних результатів, оскільки світова спільнота, велике громадянське суспільство потребує передовсім взаємозв'язку, взаємодобіорозмаїття. Адже попри все діалогічність між людьми, етносами, народами, націями, країнами відбувається насамперед завдяки культурам. Невдачна й негуманна справа замість збереження, розвитку і розквіту культур пропонувати збанкрутілу теорію «пливального котла», який всіх «урівнює», роблячи їх однаковими. Видатний учений-педагог, філософ Д. Дьюї, аналізуючи суспільну ситуацію, проблеми єдності й прогресу держави, пропонував таку освітню модель виховання, щоби школи навчали кожного передовсім поважати «іншого», знати і пізнавати цінності, надбання етнічних груп і народів, які внесли, вносять і вноситимуть свої добрки в загальну культуру. Тоді демократія ставатиме не декоративною, а продуктивною. «Культура етнокультур» — модель, парадигма, концептуальний шлях розвитку світової федерації в умовах глобальних реалій. Таке світоглядне бачення, яке мусить формуватися насамперед у культурно-освітньому просторі, означатиме, що спільні виклики, ризики, загрози, глобальні завдання мають і можуть вирішуватися першочергово в культурно-освітньому просторі індивідуумами, етносами, народами, наділеними національно-культурними, історичними, етичними особливостями. Тому перед освітою, а отже, перед педагогікою, психологією, методикою, змістом виховних систем стоїть нагальне завдання не лише навчити і знати цінність такої культурності, її потрібно відчувати на рівніожної особистості. Дуже важливо, щоби в змісті й системі національних освіт домінував пріоритет розвитку етнокультури, інтенсивного й продуктивного взаємозв'язку між різними культурами. За обставин, коли утверджується культурний плуралізм, конкретний народ, політична нація здатна і «отримувати», і «віддавати», що загалом уможливлює збагачення загальнолюдської культури. Очевидно, що такий підхід суперечить ідеологемам на

кшталт п'єси І. Зангюїла (британський драматург і журналіст) «Плавильний котел», яка була поставлена у Вашингтоні ще у 1908 р. Головну ідею висловив герой п'єси Горас Елджер: Америка створена богом як найвеличніший плавильний котел, в якому перевавляються всі народи Європи. За цією теорією гомогенності, коли зникають етноцінності, національні досягнення й ідеали, історія, спосіб життя, традиція, знаходився передусім символ американської ідентичності, коли представники всіх націй і народностей, змішуючись культурно й біологічно, формували нову расу людей. Але і в цій, здавалося б, на перший погляд демократичній уніфікаційній моделі містилися елементи дискримінаційності, оскільки англомовнокультурний елемент був наділений переважаю над іншими. Тому її не можна вважати орієнтиром, тим більше зразком, для творення етнополітики, нової парадигми освіти для глобального світу і держав у ХХІ столітті. Слід зважити і на якісно відмінний від ситуації XIX століття демографічний чинник, коли на Землі проживало 1 млрд людей, і нині, коли кількість населення незабаром становитиме 8 млрд. Світ стає дедалі більш вразливим, крихким і незбалансованим в економічному, екологічному, політичному, світоглядному, міжетнічному, військовому спектрах. А отже, будь-які невдалі авторитарні некоректні рішення щодо освітньо-культурних, мовних, релігійних питань миттєво розширяють зону детонації мікро- і макроконфліктів. Власне такий спосіб формувати систему суспільних міждержавних, міжнаціональних відносин усередині чи ззовні є нічим іншим, як посяганням на свободу, яка притаманна і особистості – «Я», і етносу, народу – «Ми». Завдання зберігати певний баланс, гармонію, морально-етичну й політичну коректність у складній моделі взаємозв'язків «світу-держави-нації-народу-особистості», враховуючи глобальні, загальнонаціональні, етнічні, індивідуальні інтереси є найскладнішою теоретичною і практичною проблемою нинішнього часу. Людська особистість, як і кожна етноспільнота, наділена багатоманітністю і багатогранністю різних автономних елементів і струк-

тур. Причому кожна з цих індивідуальних і колективних «автономій» наділена від природи рівними правами і сувереністю. Насильницьке втручання у внутрішній світ, метапсихіку й матеріальну та духовну сфери «Я» і «Ми» завжди породжуватиме спротив. Тому, розглядаючи свободу не в сенсі абсолютної сваволі, а в сенсі її позитивної цінності, варто визнати її особливу суспільну й цивілізаційну значущість. Втрата свободи, її відтворювання і захист спричиняють безліч стихійних і організованих, прямих і опосередкованих суспільних та індивідуальних учинків. Формується інколи ціла серія причиново-наслідкових дій, викликаних необґрунтованим, некоректним, нетolerантним рішенням суб'єктивного чи об'єктивного характеру. Як правило, несвобода є повивачем несправедливості, втраченої гідності. Причому поняття несвободи проникає у всі нори життєдіяльності, матеріальної, духовної, культурної сфер. Свобода, як говорив Франк, є сутнісною міццю буття, а отже, в контексті цього не може бути дрібниць і другорядностей. Адже навіть якщо народ отримав відносну соціальну захищеність, здійснюється економічний поступ, зростає добробут, це не може вважатися гарантією свободи. Ідеал матеріалізації буття, економічної свободи не є уособленням її повноти. Варто згадати думку Г. Сковороди, який, аналізуючи злободенні теми і проблеми цивілізації, писав: «Ми виміряли море, землю, повітря і небо... що не день, то нові досліди. Чого тільки ми не вміємо, чого лише не можемо! Але горе, що при всьому цьому чогось великого не вистачає».¹ Справді, є речі матеріальні й духовні, раціональні й ірраціональні, культурно-мистецькі й правові, технічні й екологічні, етичні й політичні, психологічні й педагогічні, але звідусіль проривається, здолавши перешкоди, всепроникаюча ідея людиноцентризму, з її верховинами духу, свободи особистої, державної й національної гідності. Бо, як засвідчує й навчає історія, народ може втратити територію свого проживання, військо, державу і державність, власність і природні багатства, але здатний по-

¹ Левицкий С. А. Трагедия свободы: Изд. произв. – М.: Астрель, 2008. – С. 555.

вернути все назад. Але якщо людина, народ позбавилися сили духу, гідності й честі свого роду, то вони залишаться на узбіччі цивілізаційного процесу. Щоби це унеможливити, слід виховувати покоління в одержимості, жертвовності і в свободі світогляду, які формуються лише на тлі світогляду Свободи. Свободу, демократію можна лише проголосувати, декларувати, але вона не зможе стати реальністю, якщо утверджувати в глобальному світі модель однобарвної, гомогенної культури, а не модель «нація націй». Адже великі й малі народи володіють своєрідними давніми культурами, які внесли і вноситимуть надалі особливий доробок у загальнолюдські цінності. Сто років тому (1915 р.) ще тоді маловідомий американський філософ Х. Каллен надрукував статтю «Демократія проти плавильного котла», головною ідеєю якої була ідея культурного плюралізму. Згадуваний педагог Д. Дьюї трохи пізніше став розвивати такий підхід, орієнтуючи навчання і виховання на повагу «різних», на людяність один до одного, акцентуючи увагу на значущості культурного внеску кожного етносу в загальні надбання. Досвід показував, що ні суспільство, ні культурно-освітні системи не прогресують, коли пріоритетом визнають намагання впроваджувати ідеали уніфікації, нівелювання етнокультурного розмаїття. Силу світу, силу націй багато учених, політиків, громадських діячів дедалі більше вбачали в ідеї багатоманіття, мозаїчності етнокультур, які здатні і поглинати цінності, і виробляти їх. Ця ідеологія культурного плюралізму значно послаблює конфліктний, протестний потенціал у суспільстві, роблячи його демократичнішим і гуманнішим, а також, що важливо, рівноправнішим. Очевидно, Х. Каллен мав рацію, коли зазначав, що можна змінювати одяг, політику, жінок, релігію, філософію більшою чи меншою частиною, але не можна змінювати своїх дідів: євреїв, поляків, англо-саксонців. Хоча варто визнати, що і донині світ перебуває в пошуках оптимальної моделі «Мультикультурного оркестру людства». Адже різні культури не можуть самі по собі співпрацювати, необхідна свідома спрямованість, мотиваційність цих процесів. Тим

більше, що явище «етнічності» не лише не поглинув глобалізм, а й посилив цю осучаснену форму суспільного життя. Актуалізація проблем рівності, справедливості значно посилили до нього увагу людства. Інтеграція, кооперація, стандартизація, глобалізація ніяким чином не змогли знівелювати чинники етнос відомості й етнокультури, які відіграють дуже помітну роль у політичних процесах. Національне питання, закладене в освіті, інформації, етнополітиці, культурі, міжнародному житті, часто ставало підґрунтям для різних за формою протестів. Історичний стан підвищення значущості ролі національних меншин, мов, релігій потребував і якісно нових політичних культурно-освітніх підходів та концепцій. Зароджувався певний культ етнокультури, який охопив усі континенти, більшість країн світу. Етнопартикуляризм ставав часто провідною ланкою життєдіяльності, а класові, соціальні конфлікти не змогли відсторонити особливості (національно-культурні, історичні, мовні, релігійні) народу, етнічної групи, нації. Окрім зазначеного, причиною активізації етнічного чинника є психологічна різниця між різноманітними групами і народами, що породжує достатньо змінювану характеристику стосунків у моделі («Я»—«Ми»—«Вони»). Процеси взаємодії характеризуються певними своєрідностями і різними якостями: контактами, конфліктами, пристосуванням, асиміляцією. Безумовно, що централізований владі часто найбільш вигідною є модель **ліберально-еволюційного асиміляціонізму**. Але це далеко не та сприйняття для національностей ідеологія і практика, оскільки уніфікація зумовлює зникнення народів і етногруп, перетворивши їх на однomanітну космополітичну масу.

Аналіз процесів, які відбувалися упродовж ХХ століття, підтверджував той факт, що **етнорозмаїття культур залишається найбільш усталеною категорією суспільного буття**. Ні ідеологічні теоретичні концептуальні зміни, ні освітянська практика й інформаційна політика, ні законодавчі й адміністративно-командні заходи неспроможні подолати об'єктивну потребу в культурному

плюралізмі. Саме його парадигма зумовлювала враховувати такі індивідуально й суспільно значущі чинники, як мова, традиція, культура, релігія, національна освіта тощо. Доволі складно, але дедалі настійливіше усвідомлювалася необхідність визнання такої моделі співжиття, яка б утверджувала, що сила прогресу в різноманітності. А цей результат і якісна зміна суспільної свідомості потребувала передовсім з одного боку відмови сильних світу цього від використання ідеології культурного, духовного, політичного імперіалізму й диктату, а з іншого визнання на особистісному й загальному рівнях цінностей, ідей, традицій, культур, які відмінні від твого й національного «Я». Підґрунтам для зазначених змін мають стати демократія і громадянське суспільство. Адже світова практика показує, що справедливі, гуманні стосунки, взаємозв'язки неможливо утверджувати за умов авторитаризму, диктатури, оскільки лише реальна демократія здатна забезпечувати свободу індивідуума й народу. Стосовно України, то значною прогалиною в державній політиці, зокрема в період незалежності, була сутнісна недооцінка проблеми етнокультурної складової націодержавотворення. Уроки минулого на рівні політичної волі і культури вищої влади не бралися до уваги. На початку ХХ століття Б. Грінченко, аналізуючи причини занепаду творчості українського народу, писав, що саме денаціоналізація є головною передумовою деморалізації... Суб'єкт, що зазвичай переймає іншу лакейсько-писарську цивілізацію, розкладаючи діє на моральну природу людини. М. Драгоманов, беручи за приклад колонізаторську політику Росії, говорив, що зросійщені українці засвоюють переважно негативні якості чужої національності і втрачають якості своїх.¹ Адже хибним виявилося твердження, що міжетнічні конфлікти, суперечності всередині країни чи на міждержавному рівні відійшли в минуле або є даниною пережитків. «Відкрита» для міграції як великого переселення народів сучасна Європа нездатна

¹ Грінченко Б. На беспросветномъ пути. Объ украинской школѣ – К. – Тип. Н. Гиричъ. – 1906. – С.59-60.

запропонувати ефективну модель етнополітики. Практично вона стає аrenoю боротьби світових і цивілізаційних суперечностей. Okрім економічних, соціальних проблем на чільні місця виходять питання віри, традиції, національної ідентичності, світоглядів і норм поведінки. І чим більше проявлятимуться факти і суспіль-ні явища несприйнятності «іншого» на ментальному рівні, погли-блюватиметься прірва між «Золотим мільярдом» і рештою більшіс-тю світу, чим частіше порушуватимуться на міжнародному рівні права, свободи людини і справедливість, тим відчутно значнішою ставатиме радикалізація суспільства, тим сприятливіші умови ви-никатимуть для тероризму. За таких обставин освіта, зберігаючи свій виховний потенціал, змушена максимально інтегрувати свої зусилля з громадянським суспільством, державою, церквою, гума-нітарними міжнародними інституціями, щоби продуктивно діяти в дедалі складнішому соціокультурному, політичному середовищі.

Ні глобалізм, ні постіндустріальне суспільство, ні політика ма-сових комунікацій не зуміли позбавити світ проблеми етнічності. Більше того, її головні ознаки мовного, релігійного, культурного, психологічного, традиційно-побутового, етнонаціонального ха-рактеру дуже часто, залежно від конкретних обставин, здатні по-літизуватися. Новітні часи перенасичені етнічними конфліктами: баски, каталонці, галісійці, шотландці, ірландці, франко-канадці, валлони, flamандці, уйгури, тібетці, татари, «югослави»..., нар-оди колишнього СРСР і США. Слід визнати, що етнополітика ХХ столітті характеризувалася не лише утвердженням для багатьох народів етнічної самобутності, а й геноцидом, лінгвоцидом, етно-цидом, насильницьким переселенням народів. Використовуючи в той чи той спосіб етнополітику і етнокультуру держави, партії, владні інституції виходили далеко за межі усталеного сприйнят-тя національного питання і торкалися геополітичних, політичних, економічних, військових, ресурсних інтересів. Можна припуска-ти, що нарстаючі проблеми і виклики глобального і регіональ-них рівнів посилюватимуть конкуренцію, боротьбу за виживання,

розвиток людства, держав, націй. І для досягнення влади, тегемонії над кимось і над чимось, отримання багатств, престижу, монополії людство, яке збільшилося за два останні століття більш як у семі разів, дедалі активніше використовує не лише політичний, науково-технічний, соціально-економічний, військовий, а й етнічний, етнокультурний, релігійний, освітній, інформаційний чинники. Він є дуже впливовим емоційним, психологічним чинником впливу і усередині країни, і за її межами, здатний максимально солідаризувати спільноту не тільки на національно-культурній основі, а й політичній. Етнокультурність може відігравати і дуже продуктивну, і позитивну роль, і контрпродуктивну, це залежатиме від характеру мотивацій.

Тому дуже важливим є підхід до впровадження такої етно-культурної, етнополітичної, освітньої моделей у суспільстві, які б не набували гіпертрофованих масштабів етнічної самобутності, культурного сепаратизму, відособленості та формування оцінок зверхності до «інших». Усе це не може відбуватися поза межами виховання в найширшому сенсі, де не буває дрібниць і другорядностей. Сім'я, школа, соціокультурне середовище, інформаційні комунікації, ідеологія й політика можуть суттєво впливати на становлення не тільки індивідуальної, суспільної культури, а й на систему етнічних взаємовідносин, міждержавних контактів. За нинішніх умов і на перспективну дію парадигми культурного плюралізму в культурно-освітній системі варто впроваджувати як цінність рівнозначності, почутті поваги особистості, народу до власного «Я», так і взаємоповаги у стосунках, співпраці, співжитті з «іншими», «їхньою» культурою, традицією, вартостями. Цей напрям у змісті освіти й суспільного виховання є найбільш значущим психолого-педагогічним аспектом сучасної школи. Пропагування етнічного розмаїття, розвитку національних культур не означає для України ігнорування фундаменту громадянської та політичної єдності. Адже порівняльні дослідження доводять, що чимало цивілізованих народів і націй досягли прогресу й успіху

хів саме на ґрунті авторитету єдиної державної мови, культурної ідентичності. Важко уявити Францію, Італію, Німеччину, Польщу без уваги і пошани до державної мови і національної культури, які стають основою й наріжним принципом для діалогічності етносів, громадянської єдності суспільства. Для України надважливим є і виховання в носіїв національних мов та етнокультур високої толерантності й поваги до «себе», і виховання, незалежно від належності до різних національностей і етнічних груп, патріотичності, громадянськості, відповіальності за долю держави, її народу.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК КУЛЬТУРО-ПЕДАГОГІЧНА ПАРАДИГМА

Реалії сучасного світу, а ще більше конкретна геополітична ситуація, яка склалася в останній період навколо України, неоголошено-неприхована агресія до неї з боку Росії, відсутність єдності й протистояння всередині суспільства, нерозуміння владою впродовж тривалого часу своєї націєтворчої місії, переймаючись головним для себе завданням — «збагатіти з його (народу) бідності», як говорив Г. Сковорода, породили не тільки гріх соціальної несправедливості, а й загрозу незалежності. Це лише поверхова замальовка того, що сталося зі світом, країною, людиною в українському контексті. Але навіть відображення певних елементів суспільного життя спонукає до пошуків відповідей про шляхи, засоби, механізми виходу з кризового стану, який, очевидно, матиме більш тривалу, аніж того хочеться, перспективу. Безперечним є і те, що погляди на реалізацію багатьох політичних, соціально-економічних, ідеологічних, гуманітарних завдань характеризуватимуться розмаїттям ідей, суперечностями, полярністю. Світогляд, ментальність, історична традиція, етнокультурні своєрідності накладатимуть відбитки на сутність і спосіб мислення української спільноти. Попри зазначене на гальною потребою для суспільства і держави залишається знахідження провідного чинника, який би консолідував українство, зміцнивши його здатність захищати, оберігати, розвивати Україну. Незважаючи на розхристаність наукових, політичних, громадських думок і оцінок, мусимо визнати значущість у цьому сенсі утвердження парадигми національної ідеї, обґрунтовуючи й визнаючи її пріоритетність у правовому, історичному, політичному, світоглядному, психолого-педагогічному й культурологічному вимірах. При цьому варто визнати, що ось уже декілька

століть українська національна ідея формується і придушується, розвивається й ігнорується, підмінюється і заперечується, зокрема як це відбувалося в новітній період української незалежності. Водночас можна стверджувати, що без опертя на неї виборювати й будувати Українську державу, її самостійність, соборність, самодостатність — неможливо. Як писав В. Липинський: «Досі не було відомо, щоб якась нація відроджувалась не під державно-національними гаслами, а під гаслом прирізки землі. У нас за Україну давали десятини».¹

Нинішня драматична і трагедійна ситуація за умов агресії й військового протистояння лише переконує на рівні кожного і громадянського загалу, що саме завдання **zmіцнення державності** є головною квінтесенцією сучасної національної ідеї. Поза нею унеможливлюється гарантування прав, свобод українського народу, кожного громадянина. Правда, для цього першочергово, як говорив Г. Ващенко, слід утвержувати справедливий державний устрій, щоб кожна особа перебувала під покровом сили суспільства і захистом держави,² бо лише такий устрій здатний забезпечувати разом із громадянським суспільством право людини на справедливість, ідентичність, культуроідповідність буття. Адже українець упродовж багатьох століть, залишившись бездержавним, утрачив природне право на свою мову, віру, культуру, традицію, національну школу, зазнаючи насильницьких денаціоналізаційних і асиміляційних утисків. Натомість усіма політичними, соціальними, економічними, культурними, мовними правами володіли представники, які уособлювали окупаційні режими. Такий політико-правовий, національно-культурний, соціально-економічний суспільний стан унеможливлював дію і реалізацію національної ідеї, яку образно відображав Т. Шевченко («В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля»). Справді, коли хата (країна) твоя і не твоя, коли земля своя, але чужа, коли мова

¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Київ-Філадельфія. – Твори. – Т.6. – 1995. – С.15.

² Ващенко Г. Свобода людини як філософічно-педагогічна і політична проблема. Твори. Т. 4. – К.: «Школяр». – «Фада» ЛТД, 2000. – С. 357-358.

рідна, але заборонна, коли гідність національна — українська, але упосліджена, то перспектива є безперспективною для буття народу. І. Франко, обстоюючи власні самостійницькі позиції націотворення, зазначав, що «національний розвій може лежати в тім, щоб ми з-посеред своєї позиції витворювали всі ті стани і верстви, що відповідають певним функціям народного життя, і не потребували дізнавати кривди ще й від того, що ті функції серед нашого народного тіла будуть сповнені людьми чужих народностей нам на шкоду».¹ Нашому народу передусім потрібна свобода — політична, економічна, соціальна, духовна, культурна; самоусвідомлення і самоствердження; визнання і поціновування свого власного «Я». І коли навіть у жорстокий час військових дій суспільство від влади вимагає реформ, то однозначно можна стверджувати: вони стосуються не лише сфер у царині економіки, правосуддя, безпеки, корупції, міжнародних відносин. Варто відзначити, що як ніколи в Україні відчутина затребуваність формування і **виховання духу**, світоглядних і морально-етичних цінностей, творення нової гуманітарної, культурно-освітньої, мовної й інформаційної політики, які б сприяли становленню громадянського суспільства, людини — громадянина і патріота. Сучасні дослідники так охарактеризовують нинішню ситуацію: «Сьогодні ми гостро, як ніколи, відчуваємо, наскільки українська перспектива залежить від того, чи адекватною викликам часу виявиться система історичних, ідеологічних, загальнолюдських цінностей та переконань пересічного українця. З початком російської агресії швидко з'ясувалося, що, як і раніше, в основі стратегії лежить неприхована війна за думки людей — спершу оволодіти свідомістю, а потім уже в хід піде звичайна зброя... А тому у вирішальний історичний момент постали голими королями ті українські гуманітарії, хто ще вчора з погордою проповідував ідею «дистильованої науки».² Дуже важливою і значущою сферою, в якій ге-

¹ Франко І. До М.П. Павлика, кін. січня 1900 р. Збірник творів: У 50 т. — Т.50. — К., 1986. — С.148.

² Брехуненко В. Спершу свідомість, потім зброя// Український тиждень. — №52. — 2014 р., грудень.

неруються і продукуються процеси таких проблем, якісних змін і трансформацій життя нації та особистості, є педагогіка і освіта всіх рівнів, освіта впродовж життя. Будь-які історичні передумови, суспільні катаклізми неспроможні відібрати в освіти зазначені вище пріоритети діяльності. І лише освіта, що є ненаціональною, підневільною, і її філософія та зміст нав'язані чужинськими інтересами, та, що формується збайдужіло до національної ідеї колабораціоністською владою, намагається радше консервувати сучасну національно-культурну будучину. Практика націєтворчості періоду української незалежності підтверджує неперехідну істину: освітню політику не повинні ні визначати, ні зреалізовувати на всіх рівнях ті керівники, які не сповідують українську ідею, запопадно і по-зрадницькому до свого народу пропагують і запроваджують «ідеали», «знання», «цінності», які нищать власне духовне, громадянське, патріотичне єство особистості. Не ідеалізую, але й не применшую значимість Школи, відносячи її до найбільш стратегічного «силового» блоку життєдіяльності нації, оскільки це материк (якщо він уособлює національну школу) творення Людського Духу, Істини, Добра і Патріотизму.

Національна освіта є справді національною, коли вона добротна, інтелектуальна, етично-моральна. У глобальному світі, який безперервно піддається соціокультурним, політичним, економічним, екологічним змінам, необхідно постійно модернізуватися, розвиватися, пристосовуватися, щоби виживати і прогресувати. Тому логічною є визначена мета в нещодавно ухваленому Законі України «Про вищу освіту», наголошуючи на підготовці конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнічного та інноваційного розвитку, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці, держави у кваліфікованих фахівцях.¹ Але відомо, що освітня політика, її ідеологія і філософія – це насамперед діяльність і прерогатива

¹ Закон України «Про вищу освіту». С.3. – Державна політика у сфері вищої освіти. – Відомості Верховної Ради, 2014, №37-38.

влади і держави. А тому зазначені потреби особистості, суспільства, держави вона може трансформувати у тому, чи тому на-прямі. Завданням громадянського суспільства — забезпечення вироблення і утвердження тих знань, цінностей, світоглядних підвалин, які розвивають, ідентифікують національне обличчя народу серед інших націй, консолідують його на подолання внутрішніх і зовнішніх ризиків і небезпек. Бо від того, наскільки освіта як важлива складова національної культури сформує об'єктивність сприйняття й оцінок людиною і суспільством цілісної картини світу, зокрема навколоїшній соціокультурний світ, залежатиме функціонування системи життєзабезпечення і безпеки самої нації. При цьому народ здатен гармонізувати стосунки, взаємозв'язки, співпрацю з «іншим» світом лише в тому разі, коли власну історичну систему координат (минуле, сучасне і майбутнє) вибудовуватиме на триединій основі — особистісній, етнонаціональній, загальнолюдській складовій. Ця модель дозволяє кожній нації, народу, етносу вирішувати два визначальні для глобального світу і національно-культурних спільнот завдання — самоідентифікуватися та інтегруватися. І хоча в межах кожного національного утворення, держави часто поряд з титульною спільнотою співіснують багато інших своєрідних етносубкультур, проте сутність окресленої вище суспільної моделі зберігає свою універсальність. Видозмінити конкретну історичну реальність, намагаючись мінімізувати, зігнорувати, обмежити значимість будь-якої із трьох згаданих парадигм, можна, але для громадського блага, міцності держави, єдності нації такі підходи є контрпродуктивними, антигуманними і навіть згубними для соціального прогресу.

Ціннісний баланс цієї моделі мусить сприйматися насамперед **державою**, оскільки її усвідомлений або неусвідомлений вплив, володіючи значними ресурсами і механізмами, є найбільш вагомим серед усіх інших інституцій. Навіть в умовах достатньо розвинутого інформаційного простору, його суттєвого

роздержавлення велику роль відіграють такі традиційні культурні соціальні інституції, як бібліотеки, архіви, музеї, театри, кінотеатри, виставки, концерти, преса, радіо, телебачення. Але якість дії цих структур залежить передусім від їхнього змістового наповнення, яке впливає на моральне і соціальне здоров'я нації. Особливе місце в культурній політиці займає освіта, яка також виконує охоронну функцію культурної спадщини народу, його історії, інтелектуальних, матеріальних, духовних надбань; формує через зміст навчання і виховання своєрідність сприйняття загальнонаціональної картини світу; взаємодіє з іншими культурними утвореннями; сприяє становленню й утвердженню в суспільній та індивідуальній свідомості морально-етичних, громадянських, світоглядних, політичних, естетичних, патріотичних цінностей. Це саме той пласт завдань, який по-зволяє освіту однорукості, технократизму, надмірного практицизму, вибудовуючи гармонію школи, яка мусить бути не лише реальною, а й гуманною, моральною, громадянською. Коли обабіч освітньої стратегії залишається знехтуваний один із найважливіших педагогічних принципів — культуроідповідність, то серцевина національної культури — мова, історія, мистецтво, література, музика, живопис, наука, народна спадщина і традиція — часто підмінюються «іншими», запозиченими, агресивно насаджуваними вартостями більш «сильних» культур. А сильними їхні впливи є тому, що народ утрачає власний **національний імунітет**. Витолочений національний дух, культурно-історичне безпам'ятство, западницька психологія слугують доброю поживою для сприйнятності деформаційних впливів, сприймаючи світ з опертям на чужі очі й голоси. Пізнання, відчуття реального світу, соціокультурного середовища народ отримує не завдяки прямому контакту, діалогу, взаємозв'язку із зовнішнім світом, а трансполює своє раціональне й емоційно-вольове світобачення крізь призму філософії «іншої» культури, втягуючись у руйнівну атмосферу **денаціоналізації**. Це саме ті

процеси, які, на жаль, тривалий історичний період супроводжували українство, формуючи духовну руїну, інфіковуючи вірус «психології бездержавництва». Природно, що такі підходи характеризували поведінкові норми «наших» інтервентів, яких завжди було вдосталь на українських рубежах. Їхніми поводирями в наступі на українське слово, національну школу, візвольні ідеали були патерналізм і тоталітаризм, уніфікація й асиміляція, заборона й придушення. Але прикро, що сформувалась і діє донині всередині України значна критична маса тих, які ревно слугують не Богу, а Молоху, не власній, а чужій державі, не національній, а чужеродній культурі, не українській ідеї, а ідеям «руssкого миra». Існування цього негативного внутрішнього чинника є однією з вагомих причин розколу і слабкості української нації. Безперечно, що такий стан є наслідком, результатом бездержавності, проте водночас він є і наслідком бездіяльності й кволої діяльності насамперед влади в часи незалежності з формування сильної гуманітарної політики на основі української національної ідеї, реалізації консолідаючих принципів зі становлення громадянського патріотичного суспільства. Правда, час від часу влада на рівні окремих найбільш свідомих очільників, окремих громадських організацій, політичних партій відхрещувалася від різноголосих заяв про «насильницьку українізацію», взад-уперед визначалася щодо мовної політики. Нарешті, проковтнувши політично неохайний закон «Ka-Ka», байдуже спостерігала за масовими процесами встановлення новітніх пам'ятників імператорам і диктаторам, за «суверенними» маршами вигнання з багатьох українських міст і областей української (державної!) мови. Влада, витримуючи і підтримуючи знавісніліх російських політиків, митців і купців з їхніми українофобськими заявами та вчинками, помпезно й реклами молилася нібито за Україну в супроводі десятків журналістів і телекамер в українських церквах, на українській землі. Можновладці відкрито й потаємно стали торувати шлях не до Бога й

Істини, а до «повелителя» рабських душ, ідола й ідеолога «російського міра» – «руssкого Рима» – «Русского рейха», будучи впевненими, що українці й далі проживуть «хохлами». У цей час переписувалася українська історія, утвержувалося правило незнання державної мови й ліквідовувалися відповідні іспити, звужувався і без цього скромний український книгодрук і переклад, наклад газет і журналів, чимраз стаючи неукраїнськими. Мільйони українців відповідно до перепису населення 2001 року не мали змоги в Криму, на Сході та Півдні України навчати і виховувати своїх дітей рідною мовою, оскільки мова на мережі освітніх закладів вибудовувалася з порушенням прав людини і дитини, Конституції України. Інформаційний простір, особливо FM-радіо і телебачення, не просто приватизувався і роздержавився, а, насаджуючи мас-і ерзацкультуру, віддавши на поталу (здебільше свідомо) національну культуру і високу світову класику забродам і манкуртам, оболванюючи садизмом і рекламию, зухвало видавався владою як «національний» продукт. Суспільство стало заручником не людиноцентризму, а «олігархоцентризму».

Парадоксально, але Україна після національного ренесансу 90-х років зуміла, на превеликий жаль, виплодити найбільш зложісну політичну систему олігархату, коли всі значущі діленосні для країни рішення ухвалювалися передовсім з урахуванням їхніх інтересів. Це були не просто багаті люди, а ті, які ненаситно використовуючи свої впливи на Президентів, Уряд, Верховну Раду, маючи достатньо сильне (проплачене) політичне лобі, продовжували за безцінь привласнювати національний ресурс від газонафтотородовищ чорноморського шельфу до найбільш привабливих стратегічних підприємств, землі. Відсутність донині прогресивного податку, або «податку на олігархів», які продовжують безперешкодно вивозити національне багатство в офшори; належної освітньо-культурної, мової, інформаційної політики, яка б відповідала концепції формування національної ідеї.

ціональної (загальноукраїнської) картини світу, утверджуючи, з одного боку, рівноправність існуючих в Україні субкультур, а з іншого, утверджуючи й розвиваючи культуру титульної нації, деморалізує суспільство і державу. Існування морально й політично деформованої моделі творення правлячої еліти без опertia на кращих представників національної інтелігенції — усе це жодним чином не сприяє зміцненню держави, становленню соціальної справедливості, національної свідомості й гідності, розвитку громадянського суспільства. А «прирученість» інтелігенції, Церкви «сильними» світу цього для обслуговування їхніх інтересів лише підживлює авторитарність влади і аморальність, не громадянськість громади. Це той випадок, коли повністю порушуються загальнолюдські норми, біблейські правила, коли «віддають членів своїх гріхові за знаряддя неправедності». ¹ Така влада приречена, бо якщо ігноруються моральні закони, то діє усталений принцип відсутності для неї й моральних законів. Ця анти-етична метода передається у спадок, охоплює нижчі щаблі ієрархічної драбини, всю «інтелігентну» касту, яка через своє залежне становище, перетворюється на западливих «офіціантів». І коли в часи суспільних потрясень і випробувань нації особливо затребуваними стають особисті вчинки, громадянська позиція як приклад для наслідування, то водночас дуже помітним видається тонкий шар інтелігентності, громадянськості, патріотичності багатьох «провідників» на центральному і регіональному рівнях. Варто згадати, як приклад, глум і вандалізм щодо видатного українського науковця і громадського діяча Ю. Шевельова в Харкові, пам'ятну дошку якого на очах мільйонів українців зухвало на замовлення влади нищили на догоду антиукраїнським силам, і аморально-цинічну заяву низки ректорів харківських вишів на підтримку місцевої влади за нечуване середньовічне варварство. Виникає запитан-

¹ Біблія. Посл. Св. апостола Павла до римлян. 6. 13. Українське біблійне товариство. – 1993 – 50M – V073 (Н). – С.185.

як ачи адекватно реагує на таке дійство вже новітня українська влада і громадянське суспільство? Очевидно, ні. Заважає цьому насамперед значний імунний дефіцит національної гідності, яким продовжує хворіти українська нація, особливо її «передні» ряди. І якщо новий Закон «Про вищу освіту» читатимуть і реалізовуватимуть очільники вишів, подібні до окремих харківських ректорів, то перспектива творення нової української інтелігенції буде дуже суперечливою. Адже вища освіта – це не просто «сукупність системних знань умінь і практичних навичок», а й «способи мислення, світоглядні і громадянські якості, морально-етичні цінності» як одні з найбільш затребуваних компетентностей для сучасної демократичної, національно і європейсько зорієнтованої України. І від того, як загальносуспільна система освіти і виховання на всіх рівнях трансформуватиме світоглядні цінності і якості, залежатиме духовне, моральне, інтелектуальне здоров'я нинішнього і наступних поколінь.

Нинішня війна, українські втрати і трагедії засвідчують, що опиратися лише на культурно-освітню модель своєрідностей, особливостей (історичних, мовних, ментальних, політичних, етнокультурних) є контрпродуктивним шляхом. Бо опертя на етнокультурну ідентичність без ідеї національної єдності, консолідації й інтеграції призводить до посилення відцентрованих процесів, продукування деформованих ідей федералізації й сепаратизму. Хоча об'єктивно слід визнати як доконаний факт, що і розвиток етнокультурної складової у багатьох напрямах не став реальністю, за винятком хіба що російського, румунського, угорського, частково польського і єврейського етносів.

Більш обмеженими у своїх правах, законсервувавши імперсько-колоніальну спадщину й ідеологему, перебували і перебувають корінні народи: українці, кримські татари. На жаль, уже і пострадянська українська влада, особливо місцева, збайдужило, а то й вороже, ставилася до татарської проблеми. Більшість приміщенъ для культурно-освітніх потреб не було повернуто, у жодно-

му з університетів не зреалізовувалася підготовка педагогічних кадрів, лише початкові класи забезпечувалися підручниками, а статус кримськотатарської мови вирішувався дискримінаційно, і перспективи випускників шкіл — носіїв цієї мови — ставали безперспективними. Національну модель освіти зреалізувати не вдалося, коли б відбувся повний перехід на викладання кримськотатарською мовою. А значна частина батьків через занижений рідномовний статус надавала перевагу соціальним цінностям перед культурними. Очевидно, найбільш оптимальною моделлю для кримських татар була б освіта кримськотатарською мовою, водночас з посиленням вивченням української мови, історії, культури, що стимулювало б інтеграцію татар у соціокультурне українське середовище. Але час втрачено. Зусилля держави щодо підвищення суспільної ролі цих двох мов були надто слабкими, що значно ослабило український чинник у Криму напередодні окупації. Адже гуманно, соціально, культурно й політично доцільним є розвиток ідентичності будь-якої національної меншини, добре опановуючи з раннього віку рідну мову, культурні цінності рідного народу. Проте для України стає очевидною, особливо в контексті подій 2014 року, нагальна необхідність формувати таку освітню модель, яка поряд із розвитком етнокультурної ідентичності передбачала б активну підготовку молоді до життя в українському суспільстві. Добре опанування всіма державної мови, підвищення її авторитету і соціального статусу, найширше її використання як засобу суспільної комунікації — завдання, без вирішення яких неможливо вирішувати проблеми єдності і соціальної стабільності. Дуже важливою ділянкою для їхньої реалізації залишається вища освіта. Але щоб уникнути певних протестних настроїв, недостатньо навіть значущих обґрунтувань і декларацій. Потрібно здійснювати системну і багатогранну діяльність на посилення українознавчого чинника в цій галузі: інформаційного, науково-методичного, кадрового забезпечення до корекції навчальних планів, програм, політики підготовки під-

ручників, технічних словникових видань і значного розширення перекладів українською мовою світової літератури. Бо часті надування на офіційному рівні про будівництво «нової» країни і суспільства, де розмовляти мууть різними мовами, ходитимуть до різних церков, поклонятимуться і вшановуватимуть різних героїв, далеко не гарантують, що знайдено політичний компроміс, а тим більше ідею загальнонаціональної єдності. Україна нині потребує не ідеології федералізації на основі багатоманітних своєрідностей, історично успадкованих уламків «своєї» політичності, ідентичності, етнокультурності, ментальності, а синтезу, синергії (на основі демократії і державності) «різних» цінностей і етнокультур для збагачення і посилення єдності українського загальнонаціонального чинника. Роль вищої освіти в реалізації цієї парадигми мусить бути більш значущою, а компетенції, здобуті молоддю, мають оцінюватися в контексті світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей у ставленні до України, українського народу, його культурних цінностей, історії і традицій. Без цього якість вищої освіти не покращити, бо навіть найдосконаліша реальна освіта, стандарти вищої школи будуть ущербними без гуманізму, громадянськості, народності. Очевидно, враховуючи історичну еволюцію українства, об'єктивні реалії новітніх часів, національна ідея передовсім відображатиме цінності державо- і націотворення, адже поступ народу можливо здійснювати, успішно вирішуючи саме це завдання. Ідеологія, мораль, світогляд перетворюються в головні інструменти досягнення цієї мети. Але спільна воля, спільна ідея, спільна активна громадянська і політична діяльність витворюються **спільністю виховання**. Такий концептуальний підхід мусить закладатися передусім в освіті, яка не лише продукує національну ідею, а й формує значною мірою український національний соціокультурний простір. Як найбільш інтелектуальна, інформаційно-навчальна сфера, освіта всіх рівнів здатна зреалізувати щодо особистості, суспільства, держави три стратегічні завдання: ака-

демічно-знаннєве, культурно-просвітницьке, громадянсько-політичне. Пізнавально-виховний вектор освітньої дії з раннього віку і впродовж життя зорієнтований на творення світоглядного й емоційно-вольового сприйняття, усвідомлення національного простору. Особистість, вихована поза ним, піддається руйнуванню духу, денационалізації, деморалізації і космополітизації. Поза національним культурним полем навіть не вдається успішно виховувати «всесвітників», громадян світу, бо перш ніж стати ними, потрібно бути гідним представником свого народу. Цей шлях обирають не лише провідні, а й донедавна слаборозвинуті країни. Наприклад, в Узбекистані, попри наявні проблеми демократії, політика реформ сформована навколо людини, а прогресивні якісні зміни опираються передусім на культурні й ментальні трансформації народу. Після розпаду СССР їхня економіка виросла в 4,1 раза, доходи населення — в 8,2 раза, а щорічні темпи росту — 8%. Лише за 2013 рік було збудовано 55 шкіл музики і мистецтва, 28 коледжів, 112 об'єктів дитячого спорту, 4 плавальних басейни. Інвестиція в Людину стає найвищим державним пріоритетом і завжди є виграшною.

Упевнений, що війна завершиться. Україна подолає негатив, коли зарплата вчителя менша втрічі ніж у польських колег, а сфера освіти, за даними Держслужби статистики, перебуває у п'ятірці найбільш низькооплачуваних галузей.

Етичне призначення людини, суспільства, влади — шанувати свій народ, культуру, мову, рідну школу. Кожен має сповідувати це універсальне правило, кожен народ однаковою мірою заслуговує на нього, бо не існує «великих» і «малих», а всі рівновеликі, рівновіддалені й самодостатні. За Сковородою, це «ідеал нерівної рівності». І менший посуд, писав він, менше має, але в тому є рівний більшому, що однаково є повний.¹ Етичне почуття до власного «Я» є природною свідомою симпатією і піклуванням «пізнати

¹ Чижевський Л. Нариси з історії філософії на Україні. – Григорій Сковорода. - <http://www.litopys.org.ua/chyph/cheph05.htm>. – с. 9.

себе» у його багатовимірному значенні. Адже слід торкнутися і відчути все: природу; територію; історію; свідомість і ментальність; культуру; соціальні, економічні, політичні умови; етноНавшпинські розумінням, ставленням, громадянським чином до національного буття.

Опираючись на класичні виховні концепції, зокрема Я. А. Коменського про триєдину мету виховання: 1) віра і благочестя; 2) етика і мораль; 3) наука і мова, — слід зазначити, що великий педагог саме в такій черговості пропонував сім'ї і суспільству здійснювати зрошення особистості. Вплив ідеалів, віри, духовності, естетики, моралі, ірраціонального начала займав у його теорії виховання провідне місце. Людина, вважав просвітник, є найвищим творінням, а тому повинна прагнути до найвищих цілей та ідеалів. Саме сім'я як першооснова суспільства мусить бути першопочатком цієї мотивації. «Батьки, — говорив Я. Коменський, — не повинні відкладати виховання до навчання своїх дітей учителями і служителями Церкви, оскільки неможливо криве дерево, яке вже виросло, зробити прямим і ліс, повсюдно засіяний терном, перетворити на город».¹ Очевидно, що навколишній світ, природу образів, речей і явищ людина, особливо в молодому віці, сприймає чуттєво, емоційно, а тому виховання почуття, виховання серця, яке для Г. Сковороди скоріше «надсвідоме» аніж «підсвідоме» є для школи, сім'ї, суспільства найважчою науковою. Боліше «серце наше є дійсною людиною», воно є «зерно», «іскра», «корінь». Але це джерело чистих, світлих і божествених думок та почувань безперервно потрібно очищувати, бо таке серце тоді «не боїться ані блискавки, ані грому».² Подібну філософію серця висловлювали й інші видатні українці: П. Юркевич, П. Куліш, М. Гоголь, надаючи великого значення духовному, емоційно-вольо-

¹ Ян Амос Коменський: 17 правил воспитания. – <http://www.pravmir.ru/yan-amos-konmenskij-17-pravil-uspeshnogo-vospitaniya>.

² Чижевський Л. Нариси з історії філософії на Україні. – Григорій Сковорода. - <http://www.litopys.org.ua/chyph/cheph05.htm>. – С.8.

вому началу людської особистості. Водночас цей дуже посутній виховний складник зумовлює посилення в змісті освіти різних рівнів, її стандартах орієнтацію на такі засоби, форми, науково-навчально-дидактичні інструменти, які б сприяли більш успішному формуванню світоглядних цінностей, самосвідомості, етноціональніх ідей та почуттів. Одним із головних чинників, який розвиватиме цей напрям виховної стратегії освіти, є мистецтво. З точки зору дидактичного ефекту, сила мистецтва полягає в тому, що сприйняття і засвоєння соціоприродного світу на рівні повсякденної освітньої практики, формування самосвідомості відбувається значно легше, природніше, коли це виражено в художніх образах і формах. І хоча держава не повинна прагнути контролювати культурно-мистецьке життя суспільства, але ще більшою мірою вона не має ні морального, ні політичного права нехтувати основами національної культури, без якої неможливо об'єктивувати світ. Для освіти вкрай необхідно добирати, зберігати і транслювати культурні духовні й матеріальні блага свого народу; виробляти смаки, інтереси, вподобання для споживання і впровадження цих благ; а також, що дуже важливо, виховувати, навчати, переконувати молодь, громадян упродовж усього освітнього життя створювати й виробляти культурні цінності. І якщо вони не відірвані від рідної землі, духу народності, то вони стають глибоко художні, естетичні, етичні й часто можуть претендувати на універсальну значущість. Адже загальнолюдські вартості народжуються, опираючись на ядро національних культур, які збагачували процеси розвитку світової цивілізації, формували діалог культур, їхнє зближення, взаємозв'язок, що своєю чергою сприяло зростанню кожної із субкультур. Суспільна практика засвідчує, що найкраща, найгуманніша і найбільш продуктивна співпраця між народами, державами вибудовується саме завдяки культурі. Тому слід не переставати утверджувати за будь-яких обставин і суспільних реалій аксіоматичний пріоритет – впровадження культури в освіті. Бо саме культуроцентризм є

головним інструментом і шляхом олюднення Людини, гуманізації й інтелектуалізації Суспільства. Варто визнати, що і сама безпека життєдіяльності особистості, нації і держави нині і на перспективу залежить від Культури. Але вітчизняна освіта впродовж тривалого часу страждала на певну ваду. Зміст, фактичні матеріали і навіть стверджуючі висновки подавалися таким чином, що Українство, Україна здебільшого асоціювалися в очах світу як репрезентативні цінності, інколи і не здогадуючись, що вони «свої». Такий стан, оцінки сприйняття навіть в умовах бездержавності не був визнаний, зокрема кращими представниками українського народу, як справедливий, об'єктивний і правильний. Тим більше він не має права на існування у сучасних реаліях. Не вдаючись до історичного екскурсу, нагадаю лише окремі факти видатного внеску українців й української культури у розвиток світової цивілізації. Адже саме М. Кибальчич, Ю. Кондратюк, О. Засядько, К. Ціолковський, С. Корольов, М. Янгель, В. Глушко, В. Челомей, М. Яримович виводили людство в космос, у таємниці пізнання планет; саме авіаконструктори І. Сікорський, А. Люлька, О. Івченко, Д. Григорович здійснювали «авіазлет» людства. Музика, театр, живопис, спів, педагогіка, література, філософія, наука — сфери, в які українцями внесено вагомий доробок у світову цивілізацію. У 1958 р. на Всесвітній виставці в Брюсселі фільм О. Довженка «Земля» визнаний кращим (серед 12-и) фільмом світу всіх часів і народів. У змінах ціннісних координат стає найбільш зацікавленою й Українська держава, з політичного арсеналу якої мають бути викинутими на узбіччя історії поняття денаціоналізація, деукраїнізація, замінивши їх світоглядно і практично політикою деколонізації й українського державотворення.

Очевидно, не варто заперечувати цей процес як даність історичного минулого і сучасності, оскільки екзекуційне становлення імперців, гнобителів, зайд, манкуртів, загарбників реальних і потенційних до української історії, національної культури,

науки, освіти, мистецтва, ідентичності й державності завжди характеризувало їхню необ'єктивність, упередженість, ксенофобію. Для того, щоб хоча частково оцінити «пропонований» нам історичний шлях розвитку, розповсюджувані концепції ретроспективи і geopolітичної перспективи України, які необхідно закладати у систему суспільного виховання і змісту освіти, достатньо проаналізувати розвідки, статті, публічні виступи, які друкаються в російському фонді історичної «перспективи» ученими, політиками, депутатами Держдуми, журналістами. Як приклад, дослідження доктора історичних наук, депутата Державної Думи Н. Нарочницької: «Украина: историческая ретроспектива и geopolитическая перспектива». При нагідно вичленити лише окремі уривки, щоб усвідомити зоологічний рівень несприйнятності України з її історією, незалежністю, соборністю, європейзмом і власною культурою. Автор зазначає: «Росіяни і українці мають єдину культуру, мову з діалектичними відмінностями, меншими, ніж у баварців із саксонцями, а також спільну історію»; «ким були «українські націоналісти» (бандерівці)? Чому вони вирізали власне українське населення? Де і з ким вони були під час революції і Громадянської війни(?!), чи були вони взагалі Україною?»; «Галіція і бандерівці не мають ніякого відношення до того, що можна називати українською історією»; «Галіція не брала жодної участі в житті Малоросії – частини Російської імперії»; «Саме поляки(?) стали родоначальниками концепцій, з яких випливає, що «русские» і малороси – це не єдиний народ...»; «Галіційську ідеологію здійснював поляк Францішек Духінський, який з паризьких кафедр проголосував, що «русские» — не слов'яни, а суміш угро-фінів з татарами, що ці варвари вкрали Київську історію...»; «Рада відмовилася 1996 року надати російській мові статус державної навіть у Новоросії і Криму – землях, які жодного стосунку до України не мали»; «Україна затиснута між «литовською» Галіцією і кримськими татарами»; «Ослаблення Росії на Чорному морі

призведе до драматичних наслідків не лише для Росії, а й всього східнохристиянського світу, Середземномор'я і Балкан»; «Федерація і адміністративною самостійністю Півдня і Сходу – варіант, який захистить українців».¹ Такі й подібні до них точки зору, обґрунтування, позиції характеризували офіційну й суспільну думку в Росії впродовж останнього десятиліття (стаття Н. Нарочницької написана 2004 року). І хоча навіть цю ідеологію не можна вважати на тлі нинішньої російської політичної думки радикальною, проте саме такі «ціннісні» оцінки формували атмосферу агресії, нетолерантності, війни. Результати соціологічних досліджень («Левада-центр») уже 2014 року показують, що в російському суспільстві утверджується вкрай негативне ставлення до України (62%). Антиамериканські, антиєвропейські, антиукраїнські настрої домінують у свідомості людей. Наука, публіцистика, політика, ЗМІ, освіта, культура, Церква, економіка активно експлуатують антиукраїнську ідею. Але ще більше зло полягає в тому, що значна частина подібних ідеолого-політичних інсинуацій знаходить сприятливий ґрунт і в соціокультурному середовищі України. Варто визнати, що всупереч задекларованим принципам Саміту світу 2012 р. в Ріо-де-Жанейро про збереження сталості в цивілізаційному розвитку, агресивність, нетерпимість, конфліктність лише посилюються у взаєминах між людьми, народами, державами. Це означає, що всі життєво важливі сфери, інституції держави і суспільства мають активно й успішно цьому протидіяти, виробляючи власні національно-оберігаючі системи, моделі для підсилення конкурентоспроможного світогляду, духу, інтелекту, економіки, мілітарної справи, громадянського чину. А тому нині необхідно виробляти більш якісну структуру, зміст, форму, прийоми і методи прийняття і реалізації нормативних, законодавчих, політичних

¹ Нарочницкая Н. Украина: историческая ретроспектива и geopolитическая перспектива. – <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=36204>

документів. Важливим стає не просто включення в політику гуманітарного складника, а наповнення його по-справжньому українською ідеєю, національною філософією буття.

З одного боку оперта на українську ідею формуватиме індивідуальну й колективну свідомість, що Україна як держава є нашим спільним надбанням, національним багатством, спільним майбутнім, які треба оберігати, захищати від внутрішніх і зовнішніх загроз. З іншого – лише утвердження на практиці національної ідеї дає шанс зреалізувати встановлення народовладдя, досягнути соціальної, національної, економічної справедливості в усіх життєво важливих сферах: мовній, правовій, майновій, інформаційній, культурно-освітній, духовній, політичній, екологічній. Ця провідна ідея не втрачає актуальності на всіх освітніх рівнях, зокрема і в сфері вищої освіти, реалізуючи принципи Болонського процесу як зближення і гармонізацію систем освіти країн Європи з метою створення єдиного європейського простору вищої освіти. Адже починаючи з 1999 року, ратифікувавши Європейську культурну конвенцію Ради Європи (1954), спільні положення зі стандартизації Європейського простору освіти жодним чином не уніфіковували чи зігнорували пріоритетність національних культур, оскільки «формування та зміцнення інтелектуального й культурного потенціалу Європи» виокремлюється як основна ціль Болонського процесу. На всіх його етапах проголошувалося, що він ґрунтуюється на цінностях європейської освіти і культури, не нівелює національні особистості освітніх систем різних країн Європи, а багаторівантний, гнучкий, відкритий, поступовий.¹ Європейська культурна конвенція, що складала його передісторію, наголошуючи на збереженні європейської культури, заохоченні її розвитку, ставила загальні завдання зі стимулювання вивчення мов, історії, культур інших країн і загальноєвропейської зокре-

¹ Згурівський М.З. Болонський процес – структурна реформа вищої освіти на європейському просторі. – <http://kpi.ua/bologna> - С.2.

... Вважалося і вважається, що культурний європейський не може бути поза національною культурою.

Песимістичні прогнози, що у ХХІ ст. зникне біля 5-и тис. мов, а отже, культур, зобов'язують людство в умовах технократично-інформаційного вектору розвитку зберегти найбільше багатство — культурне розмаїття. Без нього, як і без біорозмаїття, світ перестане існувати. Освітні стратегії, ігноруючи національно-культурну складову, не зможуть продуктивно впливати на забезпечення сталого розвитку народів і націй, держав і світу. Очевидно, все залежатиме від якості людського капіталу, точніше — від його «переднього ряду».

ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ ОСВІТИ

Народ, дивлячись з надією у перспективу свого майбутнього, завжди зобов'язаний звертатися до найголовнішого – виховання нинішнього і наступного поколінь. Навіть повнота сприйняття тези «після хліба найважливішим є школа» не дає відповідей на питання: «Якою має бути педагогіка, освіта, національна школа, особистість, щоб в умовах глобальних реалій, конкурентного середовища, зростаючих викликів і ризиків, нація, держава, людина зберігали своє гідне місце у світі? Чи вистачить національного інтелекту, духу, культури, патріотизму, щоб бути достойним громадянином своєї країни і світу? Чи достатньо культурною виховується етноособистість, яка, поважаючи себе, здатна олюднювати громадянське суспільство? Наскільки важливими для сталого розвитку і долі кожного народу є цінності рідної мови, культури, правдивої історії, мистецства і літератури, етнопедагогіки, національного виховання, традиції, віри, природи? Чи зуміємо відшукати цивілізаційну парадигму – «кожна культура має бути почутою», щоб торувати шлях до єдності, миру, духовного взаємозбагачення?... Усіх, хто не збайдужіли, ці болючі теми спонукають повернатися у далекі і близчі часи, відшукуючи правильні і не зовсім відповіді, оцінки, рішення для себе, своєї вітчизни, нації. Багато чого правдивого, тривожного і обнадійливого міститься в найбільш соціальному середовищі – освіті.

Завжди дотичними до освіти, до людської творчості були література, поезія, музика, пісня, взагалі культура, впливаючи на особистісне і суспільне зростання, формуючи ідеали, мрії, самопрагнення, самосвідомість, вибудовуючи найбільш досконалі морально-етичні й естетичні норми. Ці складники загальної культури не тільки презентують високі етичні й естетичні цін-

ності, вони утверджуються у світогляді людей і народів, трансформуючись у моделі поведінки, позиції, дії, в громадянські, соціальні, політичні потреби і вчинки. Мистецькі творіння, культурні доробки і шедеври надбань в усі часи й епохи були реакцією на буття і майбутнє людства й цивілізацій незалежно від того, де вони створювались – в Єгипті, Вавилоні, Китаї, стародавніх Греції і Римі чи в сучасному світі. Але не можна також не бачити й іншої характерної універсальної особливості, що людським здобуткам, як правило, притаманна національно-культурна й історична автентичність. Саме за таких умов культура здатна виступати вагомим стимулюючим імпульсом для суспільства, забезпечувати ціннісно орієнтовану громадянську активність. Ретроспективний аналіз становлення і розвитку національної культури підтверджує унікальну спільність естетичних позицій і підходів у спробах відобразити український світогляд засобам поезії, пісні, фольклору, музики, симфонічного мислення. Варто згадати неоцінений вплив на український тип самосвідомості національного професійного театру, національної опери, пісенно-музичної культури, фольклору, літератури. Адже національна мелодика була закладена у кращих творах С. Гулака-Артемовського, М. Лисенка, П. Ніщинського, Д. Січинського, С. Людкевича, К. Стеценка, М. Леонтовича, М. Колесси, В. Барвінського, Л. Ревуцького, Б. Лятошинського, А. Кос-Анатольського та багатьох інших. На ниві української фольклористики формувались видатні мистецькі діячі: Ф. Колесса, К. Квітка та ін., а величні твори ораторіального жанру М. Вериківського ґрунтувалися на першоджерелах українських дум «Про Марусю Богуславку», «Про Самійла Кішку», невільницецьких піснях, підкреслюючи героїко-драматичну спрямованість музичної образності. Професійне вивчення фольклору українського народу уможливило підготовку майже сто років тому назад збірок українських народних пісень К. Квіткою, М. Лисенком, П. Демуцьким, зокрема, «Народні мелодії з голосу

«Лесі Українки» та ін. Масштабні твори «Запорожець за Дунаєм», «Тарас Бульба», «Наталка Полтавка», «Кармелюк», «Гайдамаки», «Невільник», «Роксолана», «Катерина», «Чорноморці», «Кавказ», «Заповіт», «Українська симфонія», «Україно моя!» та багато ін., написані в різні періоди української історії, відігравали помітну роль у становленні національної свідомості, патріотичних і громадянських почуттів людей. Характерно, що народна творчість, мистецькі досягнення М. Аркаса, М. Леонтовича, К. Стеценка слугували в значній мірі і першоосновою для українського балету. Так, К. Данькевич (балет «Лілея») напередодні війни звертається до поезії Т. Шевченка. Беззаперечним є той факт, що кращі зразки в українській музиці були створені, завдячуячи великій духовній силі Шевченкового Слова. Справді, видатні представники української мистецької інтелігенції сприймали поезію Т. Шевченка, як і народ Східної і Західної України, на той час ще бездержавної, майже боготворно, по-біблійному, усвідомлюючи його значущість для національного пробудження і відродження. Люди вірили в те, що «споконвіку було слово, / а слово в Бога було, / і Бог було слово. / Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього»¹.

Показово, що навіть вірш П. Чубинського «Ще не вмерла Україна» (майбутній гімн!), який пересилається в Україну здалекого заслання в 1863 р., надрукований у журналі «Мета» на Галичині, був спочатку приписаний Т. Шевченкові, бо все знаменне і велике для України видавці сприймали як Шевченкове. Разом з тим цей твір як вірш, а потім як пісня-гімн, завдяки М. Вербицькому набув надзвичайно широкої популярності. А І. Франко, Леся Українка, українці з різних частин світу ще тоді вважали його національним гімном, гербом духовного відродження нації, його співали українці, серби, поляки, болгари, євреї, росіяни, оскільки в ньому були закладені дорогі для всіх цінності свободи, єдності, народної боротьби. Це був один із

¹ Біблія. Українське біблійне товариство. 50М – V073(Н). – 1993. – С. 112.

яскравих прикладів, коли слово, музика, висока героїка й естетика людських почуттів підносили в абсолют народний дух, його гідність. Особлива значущість твору полягала і в тому, що його авторами були сини Наддніпрянщини і Галичини, символізуючи тим самим соборність і єдність українських земель. Недарма гімн «Ще не вмерла України» (саме таке його первісне звучання) заборонявся у всіх державах, які правили на українських землях, оскільки розуміли – для них він ніс небезпеку, закликаючи до національного відродження народу України. Варто нагадати, що цей український символ з'явився саме в рік (1863) Валуєвського циркуляру, «розвинутого» пізніше урядовими указами в 1876, 1881, 1892, 1895, 1914 рр., за якими не існувало місця українській національній школі, книзі, пресі, церкві, культурі... Тому саме на такі твори, як «Кобзар», «Тарас Бульба», «Заповіт», «Не пора, не пора», «За Україну», «Ой, у лузі червона калина», «Вічний революціонер», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Молитва за Україну», «Чом, чом, чом, земле моя», «Повіяв вітер степовий», «Гей, там на горі Січ іде», «Чуєш, брате мій», гімн «Слава Вкраїні», «Любій Отчині» та на багатьох інших опиралась українська педагогіка, система народного виховання, бо в них йшлося про історичну долю народу, його силу і красу.

Наведені окремі факти і приклади є підтвердженням значущості для відродження, розвитку і прогресу українського народу творів мистецтва, літератури, етнотворчості. І нині в умовах глобального світу роль національної культури в системі суспільного виховання, в удосконаленні змісту освіти, зокрема мистецької, ставатиме все більш затребуваною. Потреба «насичення» освіти культурою є аксіоматичною і надактуальною.

Практично кожна країна в умовах сучасного цивілізаційного розвитку розглядає освіту як основу життєвого успіху особистості, благополуччя нації, її конкурентоспроможності. Якісна, безперервна, динамічна освіта є імперативом росту людського капіталу, інноваційного поступу суспільства. Вона є також од-

ним із головних чинників становлення і поширення демократії. Суспільство, а особливо постіндустріальне, у ХХІ ст. потребує більш досконалої форми політичної і громадської організації, щоб створювати умови для творчої самореалізації особистості, впровадження новітніх технологій, адекватно реагувати на нові виклики і ризики, забезпечувати сталій розвиток. Передумовою для цього є сповідування на національному і глобальному рівнях максими «вільна людина – розвинене громадянське суспільство – міцна держава». Тому фундаментальним завданням освіти є формування громадянських цінностей і переконань, громадянське зростання суспільства як основи соціальної стабільності. Очевидно, для цього необхідно не лише суттєво змінювати уклад діяльності кожного освітнього закладу, впроваджувати принципи антиавторитарної педагогіки, педагогіки співробітництва і співтворчості, але й будувати якісно новий зміст процесу виховання. Пріоритетами для нього маютьстати: патріотизм і громадянськість, почуття національної і державної гідності, честі, власної гідності і соціальної справедливості, міжнаціональна і міжетнічна солідарність, повага до національних традицій і культур, віротерпимість і толерантність, гуманізм, демократичність і духовність. Такі підходи мають для більшості країн універсальний характер і є вимогою часу, адже це освіта для демократії, для творення єдиного полікультурного і освітнього простору, здатного формуватися тільки на основі багатостороннього діалогу культур, їхнього взаємопливу і взаємозбагачення. На жаль, варто погоджуватися з відомим композитором М. Скориком, що сучасній школі, вихованню молоді найбільше бракує культури, естетичного сприйняття світу, пізнання власного духовного «Я».

Бо справжній конструктивний діалог культур, реалізація цінності полікультурності уможливлюються, насамперед, через розвиток національних культур і етнічної багатоманітності. Відродження, нарощування культурного потенціалу кожного

народу, трансформація його в соціально-педагогічні процеси, збагачення змісту освіти етнокультурними цінностями і здебутками є дуже актуальним завданням для сучасного світу. За такого підходу можна з більшим успіхом реалізовувати багато-аспектний напрям гуманізації освіти, оскільки гуманістична парадигма передбачає орієнтацію на суб'єктивний світ особистості, багатство його внутрішнього простору, індивідуальність бачення соціокультурного середовища. Ігнорування чи нивелювання особистісних етнонаціональних цінностей ніколи не сприятиме творенню більш толерантного, сприйнятного суспільства у світовому вимірі, яке спроможне адекватно реагувати на виклики й забезпечувати більш гармонійний цивілізаційний розвиток. Тому дуже важливим є поєднання загальнолюдських, планетарних цінностей з етнокультурними, регіональними, особистісно-індивідуальними. Відхід в ту чи іншу сторону, гіпертрофія чи нехтування ними веде, як правило, до деформації змісту виховного процесу, громадянського виховання. Наслідком уніфікації розмаїття, дискримінації етнонаціональної складової будь-якого народу є непоправні втрати в соціокультурному, політичному, господарсько-економічному житті суспільства. Людська спільнота має усвідомити, що світ може бути збережений лише за умов, коли в суспільствах існуватимуть багатоманітність індивідуальних, етнічних, цивілізаційних різновидів, а в природі – біорізноманіття.

Саме тому в перші роки незалежності, готовчи Державну національну програму «Освіта. Україна ХХІ століття», серед основних шляхів реформування освіти, її стратегічних завдань визначальними були: відтворення і трансляція культури і духовності в усій різноманітності вітчизняних та світових зразків; подолання девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей та національного нігілізму, відірваності освіти від національних джерел¹. Для України, навіть у порівнянні з ба-

¹ Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття». – К.: «Райдуга», 1994. – С. 6-7.

гатьма європейськими сусідніми державами, ця концептуальна ідея мала виключно вагоме значення в силу своєї історичної, політичної спадщини. Тому українська освіта, педагогіка, насправді, потребує не просто включення в її зміст національно-культурного компоненту, а послідовного впровадження етнічного ренесансу, етнопедагогічних цінностей українського народу. Адже минулі періоди російської, польської, румунської, угорської, «радянської» політичної та культурно-освітньої колонізації утверджували, за висловом М. Драгоманова, «національно-державний централізм, примус до державної мови і ніяким чином людяно-освітній універсалізм з вільністюожної народної мови¹. Така політика утисків і заборон стосувалася не тільки мови, а всього українського націотворчого сегменту. У зв'язку з цим повернення культурно-педагогічної спадщини українства дасть можливість отримати унікальний освітній потенціал історико-культурного, мовно-літературного, наукового, етичного, економічного, екологічного, мистецького характеру. Як свідчить педагогічна практика, етнокультурний компонент значно збагатив зміст освіти, розширив можливості для інтелектуального і морально-етичного зросту.

Важливість етнокультурного підходу полягає в тому, що, по-перше, етнокультура розглядається в органічному зв'язку історичного розвитку народу, його ментальності, національного характеру, самосвідомості і виступає як засіб формування етносебістості; по-друге, лише опанувавши свою національну культуру, особистість здатна успішно долучатися до пізнання світової культури, загальнолюдських цінностей. А отже, громадянин світу з його планетарним баченням і сприйняттям універсальних цінностей не може сторонитися ціннісних основ «національного», прикриваючись «загальнолюдським». Згадуваний нами М. Драгоманов як один з яскравих прибічників європеїзму в культурному

¹ Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу. Виbrane. / М.П. Драгоманов. – К.: Либідь, 1991. – С. 509.

розвитку українства не раз виступав проти фальшивих всесвітників, які казали, що національностей не треба, що національні мови тільки перешкоджають людям, то й ліпше, коли українська мова вимре. «Такі фальшиві всесвітники, – пише він, – були й є не тільки в Росії. Деякі німці говорили таке ж саме проти слов'ян і навіть італіянців, а чехи нехай забивають свою (мову), а вчаться німецької і т. ін.»¹.

Безумовно, з 90-х рр. XIX ст., коли відбулося кілька друків значеної вище праці, зокрема і з допомогою І. Франка, пройшло багато часу, світ зазнав разючих змін, переживши дві світові і безліч локальних війн. Нинішня ситуація вимагає адекватного суспільного і державного реагування на соціокультурні виклики і процеси. Сучасна етнопедагогіка як важлива складова соціально-педагогічної системи потребує: оптимальної політики впровадження сучасної етнокультури; стратегії відродження і розвитку національних культур, а особливо української; мової політики, позбавленоїrudimentів авторитаризму і дискримінації, що ґрунтуються на зміцненні статусу української мови як державної і як носія титульної нації; на вільному розвитку відповідно до Європейської Хартії мов національних меншин, на ефективному опануванні провідних мов світу; вироблення конструктивної моделі діалогу культур, насамперед у змісті освітніх систем. У цих підходах одночасно закладається консолідаюча, об'єднуюча ідея, ідея етнічної самоідентифікації як стрижнева якість етнокультури, ідея взаємовпливів і взаємозбагачення культур. Таким чином, освіта мусить опиратися на таке етнокультурне й етнопедагогічне середовище, яке б зміцнювало культурне ядро змісту освіти на основі національних і загальнолюдських цінностей. У ньому здатні успішно функціонувати національно-регіональні освітні підсистеми, які сприятимуть проведенню конструктивної національної політики, оздоровленню міжетнічних відносин.

¹ Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране. / М.П. Драгоманов. – К.: Либідь, 1991. – С. 476.

син, міжособистісних контактів у полікультурному суспільстві. Етнопедагогіка не тільки чітко виокремлює етнокультурні риси, характеристики, цінності кожного народу, її традиційно-консервативний потенціал здатний конструктивно впливати також на розвиток сучасної педагогіки і бути фактором зближення, взаємозв'язків із системами виховання й освіти інших народів. «Суспільне виховання, – писав К. Ушинський, – яке зміцнює і розвиває в людині народність, його розум і свідомість, могутньо сприяє розвитку народної самосвідомості взагалі, сильно й сприятливо впливає на розвиток суспільства, його мови, його літератури, його законів, словом, на всю його історію»¹.

Ретроспективний історико-педагогічний аналіз засвідчує, що принцип народності, впровадження в зміст освіти етнокультурних національних цінностей характеризували якісні зміни в освітній системі України ще в другій половині 80-х рр. ХХ ст. Саме тоді почався активний процес національного виховання, удосконалення мовної мережі навчальних закладів, з'явились концепції розвитку національної освіти (Гніденська, Львівська, Тернопільська, Буковинська, загальноукраїнська), які мали національну, демократичну, гуманістичну спрямованість і слугували пізніше створенню Національної програми «Освіта. Україна ХХІ століття», введенню у навчальні плани курсів «Народознавство» та «Українознавство». І головною метою таких нововведень було формування через духовні і матеріальні досягнення культури рідного народу національної самосвідомості, людської гідності. Хоча ні в кадровому, ні в навчально-методичному, ні в психологічно-ментальному плані українська освіта не була готовою до цього в повній мірі. А проблеми етнокультури у змісті освіти лише почали на той час актуалізовуватися в українській педагогічній науці.

Слід також зазначити, що етнокультурна освіта містила обмаль знань як про українців, їхню культуру і правдиву історію,

¹ Демков М.И. Русская педагогика в главнейших ее представителях / М.И. Демков. – М.: Изд. К. Тихомирова, 1838. – С. 261.

так і про народності, які віками жили поруч. Очевидно, що за таких умов обмеженості системного етнокультурного бачення, що об'єктивно зумовлювалося денаціоналізованим станом народу, неможливо зреалізувати завдання по вихованню національно свідомої і патріотично налаштованої людини. Тому потрібна передусім пізнати себе, своє власне національне «Я» була природовідповідною і логічною. А поява в освітньому, культурному, політичному просторі такого явища як «українознавство» стала наслідком не лише творчих ініціатив і діяльності педагогів та науковців, але й історичною, суспільною закономірністю, адже в освіті поверталися цінності, які в добу українського відродження формувалися М. Грушевським, С. Єфремовим, В. Вернадським. Це була реакція на геополітичні зміни, результати денаціоналізації української освіти, відновлення державності України і потреби творення нової парадигми освіти як синтезу загальнолюдського, національного й особистісного. Хочемо визнавати це чи ні, зрозумілим є те, що намагання інтегруватись у європейський освітній простір, зробивши зміст освіти більш олюдненим і гуманним, зумовлює посилення значущості в навчально-виховному процесі українознавчого компоненту, знань про Україну. Тому й зберігають свою актуальність, звичайно в іншому вимірі, драгоманівські ідеї: «Навіть два-три десятки поважно та правдиво й вільно написаних книг про Україну..., слов'янські країни, громадські рухи в Європі... зробили б велике діло. Вони спинили б утікачуку, – зазначав М. Драгоманов, – наших молодих людей од України й українства, давши їм змогу піznати свою країну й природу, показавши як можна служити всесвітнім інтересам на українській ниві»¹. Адже в умовах активізації глобальних процесів світ не лише не відмовляється від національної освітньо-виховної системи, а значною мірою посилює її, зокрема й в інформаційному, культурному просторі.

¹ Драгоманов М.П. Шевченко, україnofili, соціалізм. Вибране. / М.П. Драгоманов. – К.: Либідь, 1991. – С. 428.

Знання своєї культури, інтелектуальних й мистецьких надбань, повага до власної історії, мови, держави, рідної землі, національних традицій стали пріоритетами й цінністями орієнтирами, основою змісту освіти розвинутих країн Європи, Росії, Ізраїлю, Китаю, Японії.

Важливо усвідомити, що українознавство не може сприйматися як етнопедагогічне явище, яке стосується тільки українців і навчальних закладів з українською мовою викладання. Будучи системою знань і цінностей про український народ і Україну, філософія українознавства повністю суголосна з ідеями Конституції України і сприяє «консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України»¹. Сприяння і знання України – батьківщини майже для 130 національностей – має стати нагальною потребою не лише для етнічних українців, але й для всіх громадян, незалежно від національної, релігійної приналежності, оскільки всі вони є українським народом. У цьому сенсі українознавство має загальноукраїнську значущість, містить в собі інтелектуальний, громадянський, соціально-політичний потенціал консолідації суспільства, формування політичної нації.

Нову етику взаємопізнання, толерантності, поваги і миру слід всіляко пропагувати і впроваджувати в систему стосунків не тільки між державами, але й передусім у власній країні. І саме освіта є головним чинником творення гуманної етичної парадигми людського співжиття, яка ґрунтуються на культурологічній основі, традиціях. Тому не варто заперечувати такий підхід, що пізнання українських духовних, наукових, історичних, культурних цінностей представниками інших національностей є шляхом громадянського діалогу, подолання відчуженості до української культури,

¹ Конституція України/ Верховна Рада України: Офіц. вид. – К.: Парламенське видавництво, 2006. – С. 8.

мови, що культивувалася впродовж тривалого часу. Лише пізнання й повага один до одного забезпечуватимуть розвиток і перспективи людської цивілізації, громадянського суспільства.

Вивчення сукупності фактів, явищ, надбань української етнокультури, культури інших народів є закономірним процесом в освітній практиці. Кожна держава залежно від історичних умов, особливостей власного етногенезу формує зміст і стандарти освіти з урахуванням етнокультурних цінностей. Цей процес має свої структурні форми і засоби, проте ніде він не відбувається, коли ігнорується національна культура як безцінний духовний і інтелектуальний доробок багатьох поколінь, бо без ідей національних унеможливилося продуктування ідей вселюдськості. Українська етнокультура, українознавчі цінності мусять докорінно змінити якість змісту освіти, сутність ставлення до власної історії, культури, мови, незважаючи на дуже складне нинішнє соціокультурне середовище, формуючи не тільки раціональне об'єктивне мислення, але й ірраціональні чуттєві якості людини. Саме такий підхід, сформований на принципах природо- і культуроідповідності, народності, має системний, постійний і наскрізний характер, здатний забезпечувати новітнє, більш сучасне осмислення ролі нації, української держави в контексті світового розвитку.

Добре, коли пошук новітніх освітніх стратегій призводить до усвідомленої необхідності культурологізації змісту освіти, навернення людини передовсім до верховин духу свого народу. Вибудовуючи державно-громадську освітню модель, суспільству і державі важливо розуміти, а ще більше домагатися, щоб особистість жила культурою і знаходилася в ній, будучи її об'єктом і суб'єктом одночасно. У значній мірі суспільний комфорт, стабільність, мотивація розвитку і саморозвитку формуються тоді, коли культура і людина є нероздільними. Особистість, яка включена в здорове, гуманістичне соціокультурне середовище, спочатку має вбирати в себе етнокультурні й цивілізаційні набутки, пізніше вміло ви-

користовувати і впливати на них, збагачувати їх, перетворюючись поступово із споживача у культурного творця, із людини природної (біологічної), в людину духовну. При цьому надважливим для людського зросту є включення у виховний і творчий процес вартостей, які уособлюють, насамперед, рідну мову, духовні, матеріальні, наукові, мистецькі, соціальні, побутові надбання народу. Варто також визнати, що основи національного виховання, етнокультурні особливості закладаються, передовсім, у сім'ї. І якщо дитина виховується поза межами родинних національних традицій безграмотним безбатьченком, то вона пройде обабіч цієї першої школи громадянськості.

Сім'я, школа, громада, держава, церква мають забезпечувати суголосність прагнень і дій стосовно пріоритету національно виховання. На принципі народності особливо наголошував видатний український педагог К. Ушинський. «Народ без народності, - писав він, - тіло без душі, який приречений попасті під закон розкладу»...¹ Учений-педагог був переконаний, що історичне життя держави базується саме на народності.

А тому такі життєважливі культурні нашарування, знайдущі для людини, суспільства, держави як освіченість, громадянськість, цивілізаційність здатні формуватися, розвиватися, коли сім'я, школа (у широкому сенсі) забезпечуватимуть культуровідповідність виховання і навчання. Система знань і цінностей про власний народ, народна творчість, як етнопедагогічне явище і національна вартість, є найбільш суттєвим потенціалом емоційно-ціннісного ставлення особи до світу, вітчизни, людини. І чим більше усвідомлюватиметься власне національно-культурне достоїнство, повага до себе, тим більше поціновуватиметься гідність, самодостатність «інших». Слід зауважити, що українське суспільство, і не лише, потребуватиме в подальшому такого виховання етноособистості, яка прагне,

¹ Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании / К.Д. Ушинский // Изб. пед. соч. - М.: Учпедгиз, 1945. - С.66.

вміє жити і продукувати прогрес в умовах національної і глобальної багатоманітності.

Гідний громадянин світу – тотожний гідному громадянину і своєї рідної землі, власного етнічного світу. Ця якість появляється не стихійно чи біологічно, а завдяки складним суспільним трансформаціям, головне місце в яких займає освіта. А отже принцип діалектичної єдності національного і загальнолюдського в змісті освітньої політики має не лише декларуватися, а наскрізно впроваджуватися. У противному разі Україна не отримає педагогіки, яка ґрунтуються на ціннісно-смислових, культурологічних, гуманістичних, особистісно-орієнтованих підходах, а консолідація, стабілізація суспільства і надалі залишатимуться у кращому випадку благаючими намірами. Боліше за умов позитивного сформованого відношення Людини до національних і загальнолюдських цінностей, активного впровадження в зміст освіти суб'єктивної складової духовного «Я» уможливиться творення більш цивілізаційного, гуманістичного характеру дії, вчинку, вибору істини й історичної правди, справедливості, етичної норми поведінки, естетично-го сприйняття світу. Людська сутність була і є завжди багатовимірною в природному, соціальному, культурному, психолого-гічному аспектах, а тому ущербність виховання особистості проявляється одразу ж, коли ігноруються, викривляються, гіпертрофуються зазначені чинники.

У силу цього збіднюється, стає напівправдивим зміст освіти, особливо гуманітарної, нищиться потенціал національної системи виховання. Тому навернення учня, студента, педагога, вченого-дослідника, широкої громадськості до витоків минувшини, її уроків, історії освіти, педагогіки, культури потрібне не для формування, особливо в свідомості молоді, нових фобій, протестів, потреб зведення рахунків.

Насамперед, необхідно позбутися, на основі істини, взаємоповаги, правди й справедливості, хибних поглядів на світ, національ-

не буття, людину, Україну, нав'язаних чужою ідеологією, освітою, політичною практикою.

Аналіз освітньо-культурної, педагогічної ретроспективи потрібен також для засвоєння уроків «малих і великих діл», щоб за сучасних умов вибудовувати освіту, яка б була конкурентоспроможною, гуманною, здоров'язбереженою в широкому контексті, адаптивною до глобального світу і національного життя, а, найголовніше, щоб вона стала справжньою державно-громадською «школою» людиноцентричного, громадянського, патріотичного виховання нинішнього і наступних поколінь.

Сучасна освіта не є локальною, закритою системою. Вона характеризується найрізноманітнішими, багаторівневими взаємозв'язками з соціальними, громадськими, інформаційними, науковими, релігійними, міжнародними інститутами. Але продуктивними, успішними вони стануть лише за умов культурної ідентичності, єдності і міцності громадянського суспільства. Отже і освіта, і соціум повинні якомога бути більш культурою і природовідповідними, формуючи особистість. Так склалося історично, що майже всі народи прагнуть творити філософію національної освіти, виходячи із природовідповідного принципу, але пізніше, чимало освітніх систем попадають під вплив негативних соціальних, міжнародних, політичних факторів, коли порушуються ключові педагогічні принципи, гармонія зв'язків із рідною мовою, культурою, історією, традицією. Тоді появляються загрози, ризики, виклики людині, суспільству, народу, державі і, зрештою, і всій планеті.

Щоб освіта могла називатися природовідповідною, вона мусить відповідати природному стану Людини, її якостям, бажанням, задаткам і нахилам, особливостям. Вона не може бути поза природою свого етносу. У цьому контексті для сучасної освіти залишатиметься і надалі методологічною основою ключовий педагогічний принцип природовідповідності, розроблений Я.А. Коменським.

Актуальність його вчення ідей, поглядів, як і А. Дістервега, Г. Сковороди, К. Ушинського, В. Сухомлинського, М. Лисенка та бага-

тъох інших, полягають саме в тому, що вони дають ключ до розуміння важливості для сучасного глобального світу етнокультурної компетентності людини. Нині світ, як ніколи раніше, потребує діалогу як основи буття, мисленнєвої діяльності, безпеки і прогресу розвитку. Діалогічність стає універсальною умовою життєдіяльності, а тому вихованість, культура суб'єктів повинна виходити на такий рівень, щоби не лише володіти мистецтвом вести бесіду, а, передусім, прагнути почути іншого. Замкнутість, ведення діалогу на тлі глухоти і німоти з небажанням вислухати «іншу» сторону, намагання будь-що здолати опонента приводить до конфліктів, війн, поразок і катастроф.

Безперечно, що ніхто і ніщо нездатні знайти замінники таким явищам, нормам, процесам як: «виживає сильніший», «конкурентція», «конкурентноспроможність» і т. ін. Проте ніхто також не може проігнорувати нині діючу реальність з її суспільною необхідністю «навчитися жити разом, щоб виживати». А тому бажання співіснувати разом і є діалогічністю, яка асоціюється з новим способом гуманітарного, цивілізаційного мислення і дії. Це означає, що Людство в локальному, регіональному, національному і глобальному вимірах буде безперервно комунікаційним в найрізноманітніших сферах буття. Причому кожний суб'єкт, людина, громада, нація презентуватимуть себе прямо й опосередковано як частина «іншої» культури.

І саме такого діалогу, як багатогранність взаємодії «різного», «іншого» на основі спільного, потребує час. А тому людство, народ, громаду, особистість варто сприймати не уніфіковано, узагальнено, а насамперед, як неповторну індивідуальність, що народжується, формується, утвірджується завжди в конкретних, своєрідних, історично обумовлених соціокультурних середовищах. Здійснюється безперервна комунікативність, як основа людського буття, в умовах, коли суспільна, індивідуальна свідомість, ментальність уміщує безліч духовних, соціальних, матеріальних досягнень культур багатьох народів, кожна із яких наділена власною автентичною

тональністю в симфонії загальнолюдської культури. Зважаючи на унікальність, неповторність кожного, великого і малого народу, важливо, щоб кожна людська індивідуальність, спільнота, етнос поціновувалися.

Природно, що кожному народу, людині властива любов до «свого». На її основі формується організований, а ще більше стихійний елемент виховання. Завдання сучасної освіти – привнесті у педагогічний процес розумний, усвідомлений підхід до власного «Я» і до «іншого», враховуючи, крім національних цінностей та інтересів, світосприйняття і світобачення близьких і далеких народів, країн, культур. Як правило, високий рівень педагогічної культури передбачає метизацію інтересів особистісного (людини), національного (народу, держави), загальнолюдського (людства, планети, цивілізації). Нинішній глобальний світ потребує саме такої позиції і участі від кожного індивідууму і людських спільнот, виховуючи, перевиховуючи, самовиховуючи нові покоління на цих зasadничих принципах.

Але ні людство, ні кожна із держав зі своїми національними системами виховання не зроблять належного поступу, прогресу, не опираючись на спадщину минулого, не вивчаючи її, не переоцінюючи духовні вартості, не об'єктивуючи історичні факти, події, вчинки і світогляди попередніх поколінь. Розквіт освіти, науки, культури можливий лише на ґрунті надбань минулого, творчого осмислення сучасного, позитивної «Я-концепції» майбутнього.

Отже, культура сучасної освіти полягає в тому, щоб не лише виховувати, зберігаючи й оберігаючи пам'ять минулого, своєї історії, але й навчитись і навчити інших брати з минулого все те, яке затребуване сьогодні і необхідне для майбутнього.

Національні системи освіти, їхній зміст, ідеологія мають для забезпечення суспільної, міждержавної й міжетнічної толерантності безперервно продукувати Я-позитивну діалогічність культур, здійснюючи пошук кращих прикладів для наслідування, сприймаючи і впроваджуючи ті ціннісні орієнтації народів і

культур, які завжди складали етичну і моральну основу життєдіяльності людей.

Важливо, щоб етнокультурна парадигма освіти, яка нині характеризує більшість навчально-виховних систем, розвиваючи особистісний потенціал з опертям на традицію, історію, національну культуру, забезпечувала б також сучасне переосмислення реальності співіснування інших етнокультур, важливості гармонізації міжетнічних взаємин як важливої передумови становлення громадянського суспільства. Такі підходи уможливлюють активне включення суб'єктів навчально-виховного процесу, в майбутньому фахівців у найрізноманітніших сферах життєдіяльності, в загальнонаціональну практику відповідно до інтересів і принципів сталого розвитку.

Історія педагогічної думки, теорія і особливо практика засвідчують, що життєздатними були лише ті педагогічні ідеї, концепції, які опирались на людино- і культуроцентричні цінності, характеризувались сприйнятністю і підтримкою народу. За таких умов виховні системи отримують якісно нові виміри, коли особистість формується відповідно до свого індивідуального й національного «Я», пізнаючи й визначаючи смисли життя, істини добра і краси, навчаючись поведінкових норм і правил буття в полікультурному світі.

У тому випадку, коли педагогіка стає заручницею авторитарної освітньої політики, вона продукує у змісті, формах, способах навчально-виховного процесу ті знання, підходи й принципи, які є протиприродними для всіх або частини суб'єктів. Творення людини тоді набуває ущербності. Як правило, це відбувається, коли освітня система функціонує в умовах недемократичної держави і негромадянського суспільства, коли народи і етноси в силу історичних обставин позбавлені власної державності; коли більшільні нації й держави використовують освіту як знаряддя й інструмент геополітичного впливу чи для підкорення інших народів; коли та чи інша країна формує політику агресії й нетолерантнос-

ті всередині чи зовні на ґрунті національної, релігійної чи расової неприязні до «іншого»; коли освіта й виховання знаходяться поза межами суспільних пріоритетів; коли в педагогіці ігнорується або свідомо руйнується гармонія особистісного, національного, загальнолюдського.

Зазначене містить в собі значний потенціал впливу на становлення педагогічної культури народу в широкому розумінні. Від її рівня залежить загальна культура націй і держав, адже не можливо розвивати успішно окремі культурні сектори суспільства, коли немає опертя на високу культуру виховання минулих і нинішнього поколінь.

В освіті, особливо в умовах глобалізації, коли сталий розвиток стає для людства головним пріоритетом, народам слід навчитися вести діалог, зокрема етнопедагогічний діалог різних культур, усвідомлюючи значущість для «малих» і «великих» етносів рідної мови, історії, мистецства, традиції, національних цінностей, віри, духовних основ буття, які відіграють величезну роль у формуванні світогляду й ментальності особистості. «Світогляд, – писав Г. Ващенко, – має дуже велике значення не тільки в інтелектуальному житті окремої людини чи суспільства, а й у житті суспільному, політичному й навіть економічному»¹.

Етнопедагогічний діалог потребує системних багаторівневих знань. В його основі має бути не тільки суспільна, корпоративна чи індивідуальна мотивація, використання набутого досвіду історико-педагогічної практики, але й конкретна, оптимально обґрунтована наукова методологія педагогіки дисциплінарного й міждисциплінарного характеру.

Очевидно, глобальні зміни формують нові, більш складні завдання стратегії розвитку і виживання людства. Синергія культур, яка відбувалася стихійно й організовано в XIX – XX ст., на даний час набрала дещо інших характеристик. Світова спільно-

¹ Ващенко Г. Зміст, методи та чинники виховання // Твори. – Т. 4. Праці з педагогіки і психології / Г. Ващенко. – К.: Школяр, 2000. – С. 130.

та усвідомлює, зокрема в контексті резолюції «Майбутнє, якого ми хочемо» саміту 190 країн світу в Ріо-де-Жанейро (2012р.), що необхідний більш якісний, різноманітний і багатоструктурний взаємозв'язок, співробітництво націй, народів, держав, громадянських суспільств. При цьому робиться гуманна посилка, що кожна культура є рівновеликою...

Логічною видається в нових реаліях необхідність удосконалення усталеної методології педагогіки як вчення не лише про форми і методи пізнання педагогічної дійсності, але й головне – принципи, що складають її змістову основу. А тому саме національно-культурна, етнопедагогічна складова, культура етноособистості, професійної майстерності педагога, розвиток громадянського суспільства мають стати посутнім напрямом науково-педагогічних досліджень методології педагогіки, зокрема мистецької. Дарма, що ці актуальні проблеми або надмірно заполітизовануться, або ігноруються, або розглядаються згідно усталених ідеологем. Варто відзначити, що питання національного й інтернаціонального, етнокультурного й загальнолюдського завжди були в основі найгостріших філософських, історичних, педагогічних дискусій. Безперечно, цей континуум і в ХХІ ст. супроводжує гуманітарний, соціальний, політичний вектори суспільного розвитку. Принципово важливо, вирішуючи надскладні цивілізаційні завдання в новітніх часах, щоб педагогіка вміло, ефективно використала універсальний досвід продуктивного співжиття людства, який багатий надбаннями народів, держав, етнічних груп.

Приведу на основі власного досвіду локальний приклад педагогічної культури і багатовікового етнодіалогу. На Буковині, де, незважаючи на свою драматичну, почали трагічну історичну долю, поляки різних національностей (українці, румуни, молдавани, поляки, німці, євреї...) намагались олюднювати співжиття свого буття. Часто не завдяки офіційній політиці, а всупереч її діяли принципи народної педагогіки, які забезпечували толерантність, мир, взаємоувагу і взаємоповагу між етносами, хоча й перманентно дис-

кутуючи про автохтонність, національно-історичну тягливість. Народні традиції, які тут особливо пошановувалися, не дозволяли цуратися «іншого». Не без підстав вважали, що Буковина була краєм, де колись навіть люди без вищої освіти вільно розмовляли 5-6 мовами, співали пісні своїх сусідів, танцювали, ділились досвідом своєї культури, що вказувало на високий духовний і культурний розвиток людей.

У свій час поетеса Анна Данілевич (родом з Буковини, а пізніше проживала у Польщі) згадувала: люди, які жили на Буковині, вважали, що сусід розмовляє іншою мовою і визнає іншу віру – то, мабуть, так повинно бути і це цілком нормальним. Ніхто не ставив себе вище, бо вище існує тільки Бог. І якщо Бог створив таку різномірність, то немає потреби вчитися толерантності. Вона заснована в заповідях Божих. Справді, міжнаціональна толерантність, за оцінками сучасників ще у другій половині XIX ст., мала такий рівень, що Буковину називали Європою в мініатюрі. Адже з того часу, як, наприклад, перша хвиля поляків оселилася в передмісті Чернівців у 1803 р., вони зберегли свою материнську мову, пам'ять про історію народу, пісні, звичаї, традиції батьків, підкреслюючи: «Ми, поляки, хочемо в державі, в якій живемо, бути елементом порядку, спокою та суспільної єдності»¹.

Педагогічний, історичний порівняльний аналіз, метод тривалих педагогічних спостережень, результати соціологічних досліджень підтверджують ту закономірність, що розвиток громадянської культури, самосвідомості, ментальності людей змінюється залежно від створення необхідних передумов для національної школи, культури, виховання.

Стосовно освітянської галузі досвід показує, що, найперше, школа на всіх рівнях у широкому розумінні потребує національного відродження, оновлення змісту і характеру освіти як основи цілісної системи національного виховання. Кожний народ, етнос упродовж багатьох століть створював своєрідну культурно-мис-

¹ Кучабінська Я.В. Ми – діти Буковини / Я.В. Кучабінська // Український форум. – 30 липня 2004 р.

тєцьку спадщину, володіючи практичними і теоретичними на-
працюваннями, що уможливлювало у найскладніших історичних
умовах збереження власної ідентичності. Тому включення і опти-
мальне використання історичного досвіду є імперативом педаго-
гічної дії. Бо, як говорять мудрі, минулого немає тільки у дикунів.

Важливим завданням, передусім для вузівської практи-
ки, з огляду на якість підготовки майбутнього педагога, є
опанування фундаментальними знаннями у сфері історико-
педагогічних, культурно-мистецьких, філософських, психологіч-
них досліджень вітчизняних учених. Етнопедагог М. Стельмахович
вважав, що було б добре для грунтовного вивчення історії педагогі-
ки українського народу, національної освіти ознайомлюватись з
низкою наукових праць, як-от: М. Драгоманов, «Народні школи на
Україні» (1877), А. Павелецький «Початок і розвій шкільництва на
Русі» (1900), І. Карбулицький «Розвій народного шкільництва на
Буковині» (1907), Я. Білецький «Українські приватні школи на Га-
личчині» (1922), В. Мудрий «Боротьба за огнище української куль-
тури в Західних землях України» (1923), М. Омельченко «Шкіль-
ництво на Кубані» (1927), І. Филипчак «З історії шкільництва на
Західній Бойківщині» (1931), В. Сімович «Українське шкільництво
на Буковині» (1932), Ю. Гуснай «Шкільництво на Підкарпатті»
(1932), А. Артимович «Українське шкільництво» (1936), І. Филип-
чак «Шкільництво на Лемківщині» (1939) та ін. А ще важливо, на
думку М. Стельмаховича, знати про українську педагогічну пресу,
діяльність різних культурно-освітніх товариств на Україні («Про-
світа», «Союз українок», «Рідна хата», «Рідна школа») дитячих і
молодіжних організацій («Сокіл», «Січ», «Пласт»)¹. І хоча в різних
регіонах України освіта характеризувалась певною своєрідністю,
цей підхід є методологічно обґрунтованим.

Для української освіти етнопедагогічна складова означає
опертя на українознавчу основу, систему цінностей і знань про
Україну. Це має стосуватись усіх типів навчальних закладів не-

¹ Стельмахович М. Істина, яка виринає із забуття / М. Стельмахович // Освіта. – 14 липня 1991 р.

залежно від національного складу, мови викладання, профілю, а дже українознавство відображає суть народу, держави, культури, природи, психоментальності, філософії буття. І та політична природи людського «Я» сповідували і реалізовували агресію дії удаваний «інтернаціоналізм», завжди опонували, протистояли, нетерпимо ставлячись до українознавства як неприйнятної течії в змісті освіти, науки, культури. Варто згадати, – пише професор П. Кононенко, один із чільників відродження в кінці 80-х рр. минулого століття, – як вандальське викорінювали його основи, при тому – не лише в освітньо-наукових інституціях, а й у сім'ї. З кінця 20-х рр. нищиться українська церква і залишки державного суверенітету, ґрунт української державності – інтелігенція й селянство, а починається все із знищення понад 20 інститутів – історії України, права, сходознавства, аграрних наук, психології, мови... – та їх творців, зокрема М. Грушевського, С. Єфремова, А. Кримського, Д. Яворницького й тисяч інших соратників. Україна стала руїною, а українознавство – Голгофою. Тому логічно видавалась запропонована ним методологія, яка полягала у глибокому осмисленні України як: а) етносу; б) природи, екології в плані фізичних, економічних, соціально-етичних, духовно-філософських характеристик; в) мови, в якій сконцентровано весь досвід, природа, історія, психіка, геній, менталітет нації; г) нації і держави; культури (матеріальної і духовної); суб'єкта міжнародного співтовариства і впливової частки світового генезису¹. Етнопедагогічний характер виховання особистості ніяким чином не формує дилему: права людини чи нації, будівництво національної чи громадянської держави, національні чи загальнолюдські цінності і т. ін. Вочевидь, така сутність творення людини і громадянина передбачає найбільш гуманну, культуро- і природовідповідну освітню модель

¹ Кононенко П. Українознавство: стан, проблеми, перспективи розвитку / П. Кононенко // Київський університет. – 3 жовтня 1992 р.

— синтез єдності особистісного, національного і загальнолюдського. Дуже важливим суспільним (не лише освітнім!) завданням є налагодження тісного взаємозв'язку між індивідуальним і національним самопізнанням через постійний процес взаємодії. Адже якщо навіть на рівні «національне — загальнолюдське» у сфері практичної освіти і теорії створюватиметься гармонійна, безконфліктна ситуація, то це не може послаблювати уваги на рівні «національне — індивідуальне». Бо лише народ, як індивідуум, пізнавши самого себе, здатний проводити активну роботу з творення національної культури, національного самопізнання, і лише висока національна культура, у свою чергу, забезпечує цивілізований поступ особистості. Відомий російський учений М. Трубецької так писав ще на початку 1920-х рр., аналізуючи універсальні, європейські, національні й індивідуальні проблеми: «Лише за наявності взаємодії між індивідуальним і національним самопізнанням можлива правильна еволюція національної культури, інакше смисл самобутньої національної культури втрачається. Культура втрачає живий відгук у психіці своїх носіїв, перестає бути втіленням національної душі і перетвориться в традиційну брехню і лицемірство, здатних лише завадити індивідуальному самопізнанню, індивідуальній самобутності»¹. Етнопедагогічна спрямованість змісту освіти потребує впровадження якісно нових підходів і принципів виховання культури міжнаціонального спілкування в освітянському середовищі та поза його межами. Посилення національно-етнічної складової в навчально-виховному процесі слід розглядати в контексті розвитку громадянської культури співожиття, особливо в багатонаціональних регіонах. Діалог культур при цьому підвладний правилам рівності, справедливості, взаємо зацікавленості, толерантності, поваги, рівнозначущої особистісної й національної гідності.

¹ Трубецької Н.С. Об истинном и ложном национализме / Н.С. Трубецкой // Исход к Востоку: Сб. — София, 1921 <http://qumilevica.kulichki.net/TNS/tns.05.htm>. — Загл. с экрана. — С.3.

Відродження й розвиток основ національної школи зумовлює в педагогічній теорії і практиці пошук нових форм, напрямів, структурних змін у системі навчання і виховання, ажестановлення національної самосвідомості, етнонаціональної особистості потребує синергії практичної освіти з науковими, творчими діячами й інституціями, громадянським суспільством і міжнародним співтовариством, посилюючи можливості пізнання і засвоєння духовних, соціальних цінностей. Ці підходи сприяють творенню більш відкритої, інноваційної освіти. Підтвердженням його є результати дослідницько-експериментальної роботи з проблем освіти в багатонаціональних регіонах, досвід функціонування таких форм і напрямів навчально-виховного процесу на Буковині, починаючи з другої половини 80-их років, як: впровадження в навчальні плани уроків україно(народо)зnavства, гуманітарні літні школи, створення національних гімназій та ліцеїв, функціонування спеціалізованих класів ім. Т. Шевченка, ім. О. Пушкіна, ім. М. Емінеску, національних мистецьких колективів, діяльність єврейського недільного ліцею історії і культури, факультативів з ідишу та івриту, середньої загальноосвітньої школи з єврейською мовою викладання і системою національного виховання, відкриття польських класів, учнівські кооперативи народних художніх промислів і мистецтва, обласний фонд розвитку національної школи, впровадження урочного і позаурочного історичного, літературного, фольклорного краєзнавства, факультативні курси і гуртки з вивчення національних культур народів краю, сімейні фольклорні колективи, музеї народознавства, випуск дитячого літературно-мистецького альманаху, відкриття прогімназійних класів, шкіл-комплексів, національних ліцеїв і гімназій, профільних шкіл-інтернатів з румунською, єврейською, польською мовами викладання, стипендіальний фонд обдарованим дітям, заснування педагогічних премій для кращих учителів, вихователів, викладачів (ім. Ю. Федьковича, О. Поповича, Д. Загула,

Л. Карбулицького, Б. Хаждеу та інших видатних буковинських митців і просвітителів), робота Малого університету тощо.

Стратегічним пріоритетом у розвитку національної системи освіти стало формування етнічної свідомості через пізнання етнічної культури як національно-специфічної форми життєдіяльності українського етносу в конкретному історичному, соціокультурному просторі, створюючи не тільки почуття кровної, але й, насамперед, духовної спорідненості.

Національно свідоме, активне громадянське суспільство зростає на основі «етнічної компетенції», яка необхідна педагогам, учням, студентам, батькам, громаді, владі, даючи можливість краще орієнтуватися у часі і просторі, у стосунках з «іншими» культурами, і вибудовується за допомогою пізнання її матеріальної сфери, духовної діяльності, ментальних і етнопсихологічних характеристик етносу.

Визначальні чинники етнокультури (традиція, пам'ять, менталітет) впроваджуються в етнопедагогічний процес як з метою акумулювання досвіду, що передається наступним поколінням, забезпечення стабільності і життєдіяльності етносу, так із необхідності регулювати націооберігаючу функцію, захищаючи його від засилля чужорідних елементів, асиміляції, уніфікації, необґрунтованого зменшення етнокультурної складової в загальній системі національної культури.

Ретроспективний і сучасний соціально-педагогічний аналіз, суспільний досвід засвідчує, що в національно-духовному компоненті освіти найважливіше місце займає рідна мова. Зважаючи, що Україна перебувала в умовах колонізації з боку багатьох держав і понесла значні втрати щодо мови, національної культури, менталітету, національного духу, ідентичності, гідності, ця проблема є надактуальною. Тому реформування й удосконалення мовної мистецтва є найбільш чутливим питанням освітньої політики.

Фетишизація в освіті позанаціональних виховних систем, «інтернаціоналізації», ідей всезагальності, мінімізація уваги до національно-духовного фактору приводить до втрат ціннісних орієнтацій, суперечить стандартам, принципам європейської освіти, яка, незважаючи на високий рівень інтегрованості, поняття «національна культура», «батьківщина», «народ», «історія», «мова» викремлює як найвищі цінності та виховні пріоритети.

В історично нових умовах розвитку відновленої української державності, динамічних глобальних процесів етнокультурна парадигма у змісті освіти є виявом не тільки національної окремішності, але й водночас інтелектуальним, духовним, ментальним механізмом, контактом із зовнішнім світом, іншими культурами, складаючи більш чи менш значущу вартісну складову загальнолюдської культури. Тому навчання і виховання суспільства, підготовка кадрів, особливо педагогічних, мистецьких, мають бути зорієнтовані на культурні, наукові досягнення і творчі здобутки українського народу, на оцінки їхньої значущості й універсальності для людства, пов'язуючи феномен етнокультури із світовим контекстом.

ЄВРОПЕЇЗМ І ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА

Історичні та сучасні аспекти освітньої політики Європейського Союзу

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ І НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ СУЧASНОЇ ОСВІТИ

Упродовж багатьох століть існувала, розвивалася ідея, мрія про створення єдиного, братського, всесвітнього об'єднання людства, прагнучи свободи і любові. По своєму вона трансформувалася в політичних і філософських трактатах, літературі, мистецтві, музиці. Згадаймо хоча б оду «До радості», написану Ф. Шиллером в 1785 р., яку більш як через тридцять років Бетховен поклав на музику, а через півтора сторіччя після його смерті цю музику до Шиллерової оди схвалили як офіційний гімн Європейського Співтовариства. Слова:

«...Все, що строго ділить мода,
В'яжеш ти одним вузлом,
Розцвітає братня згода
Під благим твоїм крилом.
Обіймітесь, міліони,
Поцілуйтесь, мов брати!»¹

дуже суголосні цінностям загальнолюдськості, всесвітнього братства і громадянства. Їх перекладали і перекладають на свій лад полководці й імператори, масони й олігархи, світові «інтернаціоналісти» й войовничі пролетарські ідеологи, філософи й митці. У кожного була власна мотивація, шляхи і способи об'єднуватися у великі імперії, світові братства й інтернаціонали. Панування і влада, багатство і гроші, визволення і свобода, безпека і прогрес – усе це є спонукальною силою для об'єднувальних, інтегральних тенденцій. Ці чинники є різновартісними, в них закладені різної

¹ Дейвіс Норман. Європа: Історія / Пер. з англ. – К., Вид. С. Павличко «Основи», 2006. – С. 708.

якості інтереси, цінності, етичні принципи, але вони не зникають і навіть непід владні часу, а тільки видозмінюються відповідно до обставин і нових реалій. Адже людина, громада, народ, людство завжди живуть потребами спілкуватися. Відомий педагог Г. Ващенко зазначав, що Арістотель називав людину «*zoon politikon*», себто тварина суспільна. Людина живе в суспільстві й потребує суспільства. Тільки живучи в суспільстві, людина могла створити мову, культуру, цивілізацію. Разом з тим, суспільне життя стає для людини джерелом страждань, терпінь і несправедливостей.¹

Справді, історія підтверджує, що рабовласницькі, колоніальні, фашистські, комуністичні імперські утворення, які формувалися й утримувалися на силі й сваволі, ненависті й страхові, де свобода замінювалася деспотією і терором, ніколи не були прикладом для суспільного єднання. А тому, за Верглієм, «непевне розпадається».² Будь-які спроби в сучасних умовах дії глобальних процесів реанімувати імперські авторитарні «цинності», осучаснивши їх благозвучними ідеалами єдності, яка вигідна транснаціональному олігархату чи православ'ю під егідою «руського міра», будуть неприйнятними і завжди викликатимуть справедливий спротив, оскільки «не може ... дерево зле плодів добрих родити», «Усяке ж дерево, що доброго плоду не родить, - зрубується та в огонь укидається».³ Ця біблійна мудрість засвідчує, що інтегровані спільноти, союзи, міждержавні об'єднання, глобальна всесвітність чи національна єдність мають сенс існування лише за таких умов, коли не порушені й не зігноровано принципи гідності, свободи, справедливості, рівності, коли вселюдські взаємини опираються на взаємоповагу. Коли ж замість любові продукується нетерпимість і ненависть, то такі людські союзи – від сімейного і до планетарного – фальшиві, нестійкі і згубні. Саме тоді й виникають антитарні – фальшиві, нестійкі і згубні. Саме тоді й виникають анти-

¹ Ващенко Г. Свобода людини як філософічно-педагогічна і політична проблема. – Твори. – Т.4.

– Праці з педагогіки та психології. – К.: Школяр, 2000. – С.349.

² Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво. – Філос.твори. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1979. – С.439.

³ Біблія. Новий Заповіт. – Українське біблійне товариство. – 1993 – 50М – V073 (Н). – С.10.

гуманні тези й ідеологеми на кшталт озвучених ідеологом Кремля і радником голів Держдуми РФ О. Дугіним – «Любиш Росію – убий за Росію». Продукований упродовж тривалого часу на побутовому, громадському, державному рівнях шовінізм, нетolerантність до «іншого» приносять свої результати, коли в Росії більше 80% населення вороже налаштовані до України, займаючи друге місце в світі (після США) серед країн світу в цьому «рейтингу ненависті». Г. Ващенко писав: «Любов до батьківщини є любов'ю до рівності. Це, – каже Монтеск'є, – не є моральною лише добroчинністю, а політичною».¹ При цьому, вважав педагог, любов є найголовніший заповіт у взаєминах між людьми, а рабський страх затруює стосунки між людьми... Без цих якостей і поведінкових норм поняття єдності, дружби, полікультурності, інтернаціональності перетворюються на абстрактні явища і спотворений космополітизм, що є далекими від загальнолюдських цінностей і гуманізму всесвітності. Як змінити усталену парадигму права диктувати «іншим» обов'язок об'єднуватися і підкорятися «сильнішому», «культурнішому», «інтелектуальнішому»? На всіх етапах розвитку світового суспільства людство вже проходило цей шлях, але він щоразу приводив до непорозуміння, конфліктів, катастроф, воєн і geopolітичних катакліzmів. І якщо нинішня глобальна політика і надалі перебуватиме в полоні згадуваної інерції суспільного буття, то людство не отримає шансів ні для прогресу, ні для виживання. Час від часу співтовариство усвідомлює, знаходячи спільний знаменник, що кожна культура і цивілізація має бути почutoю, що кожен народний етнос, нація мають рівні права на своє місце в загальнолюдському ареалі, що не можна так ділити ролі, що одні прагнуть гегемонії, а інші – лише виживання. Але запитання, проблеми потребують відповідей і дій, часто дуже нагальних. Безперечно, що вони перебувають у площині політичних (глобальних, національно-державних, корпоративних) рішень, якість і гуманізм яких

¹ Ващенко Г. Свобода людини як філософічно-педагогічна і політична проблема. – Твори. – Т.4. – Праці з педагогіки та психології. – К.: Школяр, 2000. – С.355.

залежатимуть від культури Людини, Держави, Світу. А ось мисливнєву, світоглядну культуру, культуру поведінки, діяльності й відповідальності необхідно безперервно виховувати і самовиховання. Олюднення людини у цьому сенсі стає пріоритетом суспільно-ментального, культурно-освітнього, духовного. Тоді життя нації, держави, людини перетворюється, по суті, в шукання свого ідеалу, центру, себе самого, «справжньої» людини, свого «Я». Для цього замало лише правди розуму, консеквентності мислення – потрібна правда серця, що творить «людину почуття». Виклики, ризики, загрози, які повстали перед людством, вимагають не просто декларацій про глобалізм і вселюдську спільність, не об'єднуючих зверхнью транснаціональних інституцій, а всезагальноЛ етичної культури відповідальності, соціокультурологічної мислячої особистості. Вирішити таке завдання складно, але його реалізація уможливить безпеку людства. Для цього не слід допускати, щоби фетиш матеріальної культури, меркантильні інтереси влади, наживи, владарювання, гегемонії не упослідив етику, мораль, духовність суспільного життя. Адже саме завдяки моральному та інтелектуальному розвитку людина отримує здатність виконати свої обов'язки і щодо себе, і щодо інших. Практика суспільного буття показує, що перед особистістю, яка живе громадським життям, стоять завдання принаймні чотирьох рівнів обов'язків: а) перед собою; б) перед сім'єю; в) перед державою; г) перед іншими людьми. Характер і зміст таких зобов'язань визначається багатьма чинниками і, насамперед, освітою, освіченістю, вихованістю. Справді, отримавши освіту, знання і пізнання в різних сферах життєдіяльності, людина отримує більше свободи і можливостей діяти. Інтереси, мотиви, помисли і дії індивідуумів визначають сутність суспільної, державної діяльності. І чим кращою є вихованість і освіченість народу, тим більше шансів для продуктивного громадянсько-державного діалогу, позитивної направленості державної політики. Хоча такий взаємозв'язок і взаєм

мозалежність є ідеальною моделлю етики суспільно-політичної дії. Правда, історична практика просякнута і великою кількістю фактів, явищ, подій, вчинків, коли освічена нація чинить аморальну, антигуманну, зневажаючи усталені загальнолюдські цінності. Скажімо, як освічені народи і держави стали колонізувати і грабувати світ; як освічена і вихована на філософії, культурі, мистецьких традиціях німецька нація виростила фашизм і нетерпимість, агресію до інших народів; чому світові війни розпочинали ті держави, які вважали себе цивілізованишими; чому інтелектуал, а для багатьох моральний еталон особистості, О. Солженіцин став рупором «руського міра» і «взірцем» агресивності у ставленні до України й українства?! На жаль, ці «чому» світова практика презентує не як винятки, а як правило, що лише підсилює й актуалізовує значущість проблем виховання людини, народу, нації, людства для забезпечення сталого розвитку світу, окреслюючи гаму складнощів освітньої політики в глобальному і національному вимірах. Адже для сучасного мобільного, конкурентного, агресивного світу як ніколи затребуваними стають цінності свободи, справедливості, солідарності, гідності, демократії, моральності, рівності. Причому дуже важливо, вибираючи їх для себе, свого народу, з такою ж одержимістю і жертовністю виборювати їх для «інших». Варто визнати, що така благородна риса в українському народі завжди поціновувалася і сповідувалася. «Навіть в умовах бездержавності українці, борячись за національне визволення, проявляли культуру міжнаціональних взаємин». Борці за українську державу вважали, що «кожен поневолений народ у світі, незалежно від його історичного минулого, величини, раси, релігії, суспільного ладу, що бореться за своє визволення від чужоземного над ним панування, є нашим спільником».¹ Очевидно, такі якості, як толерантність, солідарність, взаємоповага формують усе соціокультурне середовище, проте освіта залишатиметься найважливішим чинником інтелектуального, морального, громадянського розвитку. На

¹ Мироненко М. Думки про визволення України. – К.: Слово. – 1994. – С.55.

відміну від сім'ї, конкретного соціального середовища, які бувають дуже різними, кожна національна освітня система наділена своїм змістом, виховними ідеалами, стандартами, універсальними цінностями. Від того, які цінності, норми (освітні й виховні) держава і суспільство закладатимуть у зміст навчально-виховного процесу залежатиме рівень і своєрідність культури особистості й суспільства. Адже саме цінності як загальні норми та принципи визначають направленість людської діяльності, мотивацію людей, що вчиняють відповідальні дії, моральні стяги, моральні норми, моральні вчинки. Варто виокремити з усіх національних педагогічних систем одну пріоритетну ціль, яка має універсальний характер – загальнолюдська ціннісна орієнтація як синтез особистісних національних і глобальних інтересів та мотивацій. Їхня гармонія здатна народжувати і творити гуманістичні відносини у всіх сферах життєдіяльності народів, людства, щоб мінімізувати трагедії, війни і суспільні потрясіння. Цю надважливу функцію «олюднення» Людини продовжуватиме зреалізовувати освіта – якісна, національна, громадянська. І хоча нині в Україні вона не займає високі рейтингові місця людської довіри (соціологічні дослідження за 2014 рік підтверджують найвищу довіру: 1) волонтерам; 2) добровольчим батальйонам; 3) Церкві; 4) армії; 5) громадським організаціям),¹ але саме освіта й освіченість визначатимуть перспективу розвитку держави й українського народу. Бо саме освічена, а не покалічена нужденістю, збайдужлістю і запопадливістю нація спроможна усвідомити і діяти, щоб велика антична мудрість «державам до того часу не вдається позбавитись від бід, доки не будуть у них правити філософи» (Добра) стала для України реальністю.

Хоча очевидним також є факт, що перед світом, націями й державами стоїть сьогодні й інше актуальне завдання – виховання громадянина, здатного глобально і планетарно осмислювати буття Людини, народу, світу, Природи. Це необхідно не тільки для розвитку прогресу, а й для безпеки та виживання. На Землі, де за остан-

¹ Влада і народ. Електронна версія 2014 р. – <http://optos2014.zn.ua/authority>

ні 200 років населення збільшилося увосьмєро, повсюдно відчутина агресивність, конкурентність, нетерпимість, боротьба за ресурси, гегемонію, поборення «іншого». Глобальні виклики, ризики, проблеми зумовлюють і появу глобальної стратегії існування Людини. Ця турбота стихійно й організовано спонукає до творення міжнародного освітнього простору, який обов'язково набуватиме рис полікультурності, зберігаючи свободу творчості, культурного самовизначення навіть за умов функціонування науково-освітніх мегаполісів від державного до континентального і міжконтинентального рівня. Очевидно, спільні завдання, мета визначатимуть спільну стратегію, а отже, єдиний освітній простір є справою не факту, а часу. Проте за жодних умов він не стане абсолютно уніфікованим, інтеграція торкатиметься найбільш універсальних принципів, підходів, знань і технологій, адже об'єднуватиме різновідні національні освітні системи. А вони, як відомо, мають свої історично-культурні, філософські, світоглядні традиції, власний етичний, інтелектуальний зміст.

Оперяя тільки на глобальні тенденції й цінності не зможе забезпечувати стабільний розвиток світу, оскільки людина, народ, позбавлені екокультурної ніші, будуть неспроможні адекватно реагувати на навколишнє соціополітичне, природне, техногенне середовище. Для цього необхідний відповідний соціальний, моральний, гospодарський, фізичний імунітет. А його людина, нація, держава отримує завдяки збереженню національної культури, традиції, історії, мови, віри, спадщини цінностей і знань, власної ідентичності. Етносвоєрідність – це та характеристика і той стан суспільного буття завдяки чому життя триває. Тим більше, як писав великий гуманіст А. Швейцер, згадуючи етичні висловлювання філософа Епікета, природа завжди повна любові до будь-якого свого творіння.¹ Можна стверджувати, що у ХХІ столітті в освітній системі діятийуть обидва чинники: а) глобальні інтеграційні тенденції, б) розвиток національно-культурних різноманітностей. Адже не-

¹ Швейцер А. Благоговение перед жизнью/ А. Швейцер. - М.: Прогресс, 1992. - С.123.

можливо заперечувати об'єктивні закономірності тягlostі освітніх систем до:

- а) демократизації і доступності освіти для всього людства;
- б) унеможливлення проявів культурно-освітньої монополії окремих націй і «культурного імперіалізму», шовінізму, расизму;
- в) забезпечення рівних шансів незалежно від національної чи расової належності;
- г) зростання затребуваності освітніх послуг для міжнародного ринку праці;
- д) посилення пріоритетів освіти і людського капіталу на рівні державної політики;
- ж) утвердження права всіх людей (відповідно резолюції саміту світу 2012 р. в Ріо-де-Жанейро) мати доступ до якісної освіти, отримання кваліфікації і доходу, соціальний і правовий захист, можливість отримати гідну роботу.¹

Інтеграційні процеси, які засвідчували про тенденцію зближення національних освітніх систем, створення поліструктурних освітніх об'єднань особливо проявилися у 90-х роках минулого століття в європейських країнах. Упровадження на практиці ідей «європейської ідентичності», «громадянськості» через єдиний освітній простір стало основою освітньої модернізації. Культурні, літературні, мовні проекти, посилення увага до розширення мережі й удосконалення бібліотечної справи, активізація діалогу культур прискорили взаємодію національних освітніх систем Європи. Значних успіхів у цьому напрямі було досягнуто і в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, багато країн (Республіка Корея, Тайвань, Сінгапур, Гонконг, Малайзія) якого поставили освіту серед найвищих суспільних пріоритетів. Саме пріоритетна увага до освіти, до творення людського капіталу стала підґрунтям для появи «азіатського економічного дива». Ці країни характеризуються найвищим показником – кількістю учених, докторів наук, а близько третини

¹ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Майбутнє, якого ми хочемо». – 66 сесія. – 27 липня 2012 р. – П.147. //daccess-dds-ny.org/doc/UNDOC/CEN/N11/476/12PDF/N1147.

тини випускників шкіл стають студентами університетів. Досвід показує, що більш освіченим і розвинутим країнам притаманні інтеграційні настрої й мотивації, вони сприйнятніші до культурно-освітніх взаємозв'язків і діалогів, активніше беруть участь у глобальних міжнародних програмах. Реалізація сучасних освітніх проектів (зокрема Темпус, Лінгва, Еразмус, Еспріт, Еврика та інші) показує, настільки взаємозв'язки, взаємообмін, інтернаціоналізація знань, умінь, технологій у сферах розвитку мобільності університетської освіти; підвищення ефективності вивчення іноземних мов; мобільності студентів, створення нових інформаційних технологій; здійснення координації досліджень у Східній Європі є необхідними і взаємовигідними.

Безперечно, що входження в глобальний освітній процес відбувається на різних рівнях і за дуже полярних можливостей. Кілька десятків країн мають настільки низький культурноосвітній потенціал, що їм нічого запропонувати світовому співтовариству з власного доробку і вони є дуже інертними для інтеграційної політики. У низці африканських країн, наприклад, тривалість освіти не досягає 4-х років, за даними ЮНЕСКО більше двох третин учнів не забезпечені підручниками. Якщо у США на 100 000 населення припадає близько 6 000 студентів, у Республіці Корея – 4 000, Аргентині – 3 300, то в багатьох країнах, що розвиваються, цей показник становить від 16 до 60 осіб. У таких регіонах функціонують практично нежиттєздатні національні системи від початкової до вищої освіти і їм дуже складно здійснювати політику взаємозв'язків у сферах освіти і науки зі світовою спільнотою. За таких умов успішно вибудовувати світовий освітній процес неможливо. Тому так званий «золотий мільярд» мусить надати посутню допомогу країнам «третього світу», щоби залучати їх до глобальних проблем, завдань, сталого розвитку. Щоправда, для цього слід відмовитися від політики напівколоніальних взаємин, утверджуючи принципи реальної демократії, справедливості і свободи. Адже без участі всіх культур, народів, держав, цивілізацій, коли кожна культура не

може бути «почutoю», світова освітня інтеграція буде неповною і малоєфективною. Слід суттєво зменшити розрив між полярними статусами країн-гегемонів і тих, що виживають. «Золотий мільярд» мусить чути іншу 6-ти мільярдну частину людства. Інакше світ не уникне соціальних, політичних, демографічних, техногенних, екологічних, продовольчих катаклізмів. А тому передусім етична відповідальність «за все живе» мусить проявлятися в глобальній освітній політиці. Бо цілі сталого розвитку можуть бути досягнуті лише за умов фізичного, психічного, соціального благополуччя людства.

До європейму як головного принципу освітньої політики України слід ставитися відповідально та об'єктивно. Найперше, необхідно правильно оцінити й визначити своє місце порівняно з європейськими країнами, адекватно окреслити коло головних невирішуваних проблем в освітній галузі. Це уможливить не лише розуміння необхідності реалізації невідкладних завдань освіти, а й формуватиме на рівні суспільства ту культуру, а на рівні влади ту політичну волю, які стимулюватимуть розвиток людського потенціалу (капіталу) країни, її найголовнішого багатства. Бо він є чинником не лише економічного розвитку, а й особистісного, сім'ї, суспільства. Адже, чим кращі знання, кваліфікація, досвід, мотивація, продуктивні здібності, професійна і загальна культура, тим більше шансів у Людини до високоефективної, продуктивної праці, самореалізації, а в держави можливостей бути конкурентноспроможною. Тому інвестування в розвиток людини – найзначуще цивілізаційне явище в економічному, соціальному, гуманістичному сенсі. Аналіз показує, що доля людського капіталу в національному багатстві розвинутих країн становить 70-80%. Проте така суспільно-політична парадигма, яка передбачає величезний внесок фінансово-матеріального ресурсу в нарощування людського потенціалу, може існувати, реально діяти лише за умов солідаризації і вмотивованості всіх суб'єктів на громадсько-державному рівні. Очевидно, що інвестування в Людину досягає своєї

оптимальної моделі, коли воно здійснюється, причому безперервно, на особистісному рівні, мікрорівні (фірми, організації, підприємства), мезорівні (область, район, місто, галузь), макрорівні (держава, союз держав, міжнародні об'єднання тощо). Проводячи політику саме на такій основі можна очікувати позитивних результатів значного інтегрального ефекту (соціального, економічного, етичного), що вигідно як для людини, так і для суспільства. Досвід цивілізаційного розвитку, особливо з другої половини ХХ століття, переконує, що економічні, інституційні реформи, технологічні модернізації, трансформаційні суспільні перетворення, ринкові і соціальні перетворення успішно здійснювалися тільки на основі творення людського капіталу. Цивілізований світ позбавився хибної тези вузької соціальності людського капіталу, коли витрати на освіту вважалися непродуктивними, а вкладення у виробництво, технології, землю завжди вигідними і продуктивними. Проте слід визнати, що такі підходи ще зберігаються у практиках і діяльності багатьох країн, переважно менш розвинутих. Ця тенденція прослідовується, зокрема в Україні, коли людський капітал ігнорується, а чимало запропонованих реформ не містять у собі цінності людиноцентризму, нехтують інтересами людини, орієнтуючись лише на фінансово-економічний, адміністративний чи політичний фетиш.

Найпоказовішим підтвердженням того, що в Україні діє політика без моралі, стала урядова пропозиція в кінці 2014 року первого варіанта бюджету, коли передбачалася плата за навчання в старшій школі, позбавлення студентів стипендій, кастрація доплат за наукові ступені тощо. Це той показник політичної культури, з яким важко сподіватися на успіх реформ. Оскільки не освіта, наука, культура є причиною соціально-економічних і фінансових дисбалансів, а ситуація, яку влада не намагається змінювати, за якої 15 олігархічних сімей володіють 75% національних багатств України. Такий стан ніколи не стимулюватиме об'єднання політики з етикою, а освіченість нації стає зайвою, адже це основа

громадянського суспільства, а воно, як відомо, – загроза кланово-корпоративним інтересам. У цьому сенсі згадується передбачення давньогрецького філософа і поета Гесіода: «Нахабі і злодію віддаватиметься шана. Де сила, там буде і право. Стид пропаде».¹

Значною мірою така ідеологія характеризує ставлення передусім держави до освіти, освіченості в Україні. Підтвердження цього – наявність кількох дуже чутливих проблем, невирішуваних у суспільстві впродовж тривалого часу. По-перше, низьким залишається соціальний статус педагога. За даними Держстату України (2013 р.) професія вчителя перебуває серед 5-ти найбільш низькооплачуваних. А це означає, що Україна не має вмотивованого, а отже, духовне, моральне відновлення за таких умов неможливе. Стаття 57 Закону України «Про освіту» (посадовий оклад не нижче середнього рівня зарплати в промисловості) ось уже двадцять років залишається найбільш демагогічною і нездійсненою. Втрачається престиж професії, погіршується кваліфікація, стає нижчою якість освіти. Це той випадок, коли покращення якості і кваліфікаційних характеристик неможливо вирішувати без підвищення рівня реальної зарплати. По-друге, хоч як парадоксально, а освіта в її теперішньому стані стимулює суспільні процеси бідності, нерівності, сегрегації й дискримінації. Вона стала виконувати не властиву для неї роль – відтворювати, а не долати бідність. Аналізи даних у сфері освіти за останні роки показують, що не лише на рівні вищої освіти, а й у системі базової освіти витрати дедалі більше переважають на батьків. Частка бюджетних витрат на освіту в Україні складає 6-7% ВВП, при тому, що валовий продукт у нас значно нижчий ніж у будь-якій середньоєвропейській країні. У той же час за 2011 рік, наприклад, на «безкоштовну» загальну середню освіту батьки виділили із своїх бюджетів 16,7 млрд грн (без урахування неофіційних внесків). Таким чином краща якість освіти повністю залежить від сімейних грошових потоків. Хто не володіє такими

¹ Меликян О. Политика и этика. Мысли вслух/ Новое время. – 1988. – №20. – С.39.

можливостями, той неспроможний отримувати якісні освітні послуги. Багато здібних дітей у сільській, а також у міській місцевості позбуваються шансу отримати якісну середню освіту, продовжувати навчання у ВНЗ. Освіта часто не є тим чинником, який успішно просуває особистість (навчання, робота, кар'єра), забезпечує її соціальну мобільність і свободу, а продукує нерівність і несправедливість.

Яким чином можна досягти позитивного результату в якості навчання, якщо з'єднання комп'ютерних шкільних систем до мережі складає тільки 45%, особливо незадовільний стан справ у силах, або навчально-дослідницьким, експериментальним обладнанням фізики, хімія, біологія та ін. забезпечені на 7-10% від потреб і європейських стандартів. «Культура» політики влади у ставленні до освіти і педагогічної науки проявилася остаточно в урядових пропозиціях до бюджету-2015, коли на ці галузі запропонували на 28% (6,4 млрд грн) менше видатків ніж 2014 року, а на НАПН України пропонували взагалі на 80% менше. Це означає, що людина, її освіта й виховання – найголовніше багатство будь-якої держави, не є пріоритетом державної політики. Можна уявити і спрогнозувати наслідки передачі функцій на місцеві органи влади щодо закриття і відкриття шкіл, дошкільних закладів, функціонування спортивних, музичних, художніх, технічних та інших установ, коли з усіх напрямів соціальної політики відчувається гострий дефіцит ресурсів. Тому в цій сфері не може домінувати ринкова модель і стихія виживання, потрібна зважена, обґрунтована освітня політика, а не згубна ліберальна парадигма – «поменше держави». По-третє, запропоновану нині реформу з оптимізації освітньої мережі, зокрема в сільській місцевості, багато державних і самоврядних структур сприйняли як закриття навчальних закладів, причому, як правило, зекономлені кошти ніяк не використовують для покращення навчально-виховної роботи, створення здоров'язбережного середовища для дітей та учнів. А часто відсутність доріг, справного і в необхідній кількості шкіль-

ного транспорту, безпека учнів не дають підстав говорити про успіхи цієї модерністської кампанії. Реальна практика, громадська думка, знання соціальної психології і культурної традиції українського села засвідчують, що школа, особливо початкова, має бути обов'язково наближена до місця проживання дитини, учня, батька. В іншому випадку Україна втрачатиме не лише школу, а й село, населення, створюючи демографічну кризу. Адже в населеному пункті, де зникає школа, дошкільний заклад, клуб, бібліотека, стадіон, медична амбулаторія, магазин, лазня, занедбані дороги і господарства практично немає вмотивованості для народження і виховання дітей. По-четверте, дуже складною, соціально неавторитетною залишається освітня політика вищої школи. Не тільки політика відкритості, а й передусім фінансові та економічні можливості українців сприяють тому, що українські абітурієнти дедалі частіше обирають для навчання європейські університети, які з точки зору якості і соціальної захищеності студента перебувають на вищому рівні. 2014 року Центр дослідження суспільства оприлюднив статистичні дані кількості громадян України, які навчаються в університетах за кордоном. Протягом останніх п'яти років кількість українських студентів у вищих Польщі потроїлася, в Іспанії, Італії та Канаді подвоїлася, а в університетах Чехії, Австрії та Великобританії збільшилася на 41%. Якщо 2008 року європейську вищу освіту обрали 18 тисяч, то 2013-го – 29 тисяч студентів. З одного боку існує позитив у такій тенденції, оскільки раніше «залізна завіса» унеможливлювала цей демократичний процес; з іншого – більша частина тих, хто отримав освіту за кордоном, не повертаються додому, а це означає, що ми безперервно втрачатимемо людський капітал, найпродуктивнішу частину нації. Тому здобуття університетської освіти, а ще більше затребуваність в Україні випускників вітчизняних вишів мають стати пріоритетами державної політики. Разом з тим наступ на безоплатність вищої освіти за останні двадцять років відбувається в Україні безперервно, роблячи її недоступною для багатьох родин та їхніх здібних дітей. Зна-

чна частина факультетів перейшла на платне навчання. Кредити, які батьки змогли отримати для підтримки навчання своїх дітей в університетах, мають дуже високі ставки (26-30%) і не є соціально справедливим інструментом. Таким чином, поступово має формуватися напівосвіченість нації, що дуже вигідно напівлігархічній владі, олігархату, але не суспільству. На тлі європейських підходів до вищої освіти відставання України дедалі помітніше. Так, з 1 січня 1999 р. Чехія ввела безкоштовне навчання в університетах для іноземців. Повністю безоплатною стала вища освіта у Франції, що, правда, там для надійності ввели податок на олігархів (75:25), що посилило соціальну політику.¹

На прикладі Німеччини як високорозвинutoї країни видно яку значущу суспільну роль відіграє освіта. Окрім важливого завдання – готувати висококваліфікованих фахівців, яких безперервно потребує високоорганізована економіка, в основі німецької освітньої політики є ще кілька значимих пріоритетів. Зокрема освіта впродовж життя людини надає шанс розвиватися, вдосконалювати себе професійно і політично. Створена освітня структура сприяє реалізації зазначених цілей (дошкільна освіта – обов'язкова шкільна освіта – професійна освіта – вища освіта – Німецька служба академічного обміну – навчання дорослих). Таким чином стратегічною метою держави є те, що жодна молода людина не може без освіти, без кваліфікації, тобто освіта для всіх. Держава надає суттєву допомогу через стипендіальний фонд німецьким та іноземним студентам, молодим ученим, викладачам, практикуючим спеціалістам для професійного вдосконалення та підвищення кваліфікації. Інша форма допомоги – це активне сприяння німецьким педагогам-науковцям усіх спеціальностей, організація підтримки навчання в докторантурах за кордоном, а також сприяння науково-дослідницькій роботі і за кордоном, і в Німеччині, розміщенню наукових публікацій у фахових виданнях.

¹ Освіта за кордоном. – Ел.версія: <http://vnz.org.ua/novyny/podiyi/5486-ukrayinski-abiturienty-dedali-chastishe-obytaju...18.02.2014>

Освіта характеризується надзвичайно високою мобільністю і гнучкістю, чутливо реагуючи на ринок праці. Щороку більше 10 млн. німців підвищують свою освіту, кваліфікацію відповідно до вимог, професійних змін. Але, що дуже важливо, зміст освіти на всіх рівнях зоріентований передусім на виховання молодих людей повноцінними громадянами своєї країни, які готові взяти на себе відповіальність у демократичній державі. Причому ця головна мета освіти вибудовується як базова цінність держави на всіх ступенях і рівнях: нормативно-правовому, адміністративному, процедурному, програмно-технологічному, кадровому.

Надзвичайно сильною стороною європейської освіти є її гуманітарна складова. Наприклад, іспанські університети сильні у викладанні не лише фізики, географії, а й історії, філософії, латинської мови, культури (Севільський і Валенсійський університети, а також Мадридський і Саламанки найпрестижніші). Вивчення мистецьких дисциплін залишається однією із найсильніших сторін навчання у вищій іспанській школі. Тому там у змісті освіти не закладена бездуховність і збайдужілість до національної культури, історичної спадщини, національної ідентичності, адже гідним европейцем можна стати лише поважаючи гідність свого народу, власне «Я».

Позитиви Болонського процесу, попри певні критичні оцінки його сутності, очевидні. Передусім він направлений на творення єдиного європейського освітньо-наукового простору, значне підвищення рівня конкурентоспроможності освітніх систем, а також підвищення ролі освіти, науки в суспільних, економічних перевореннях. Уся передісторія цього інтеграційного процесу, починаючи з Лісабонської конвенції (1997 р.), Сорbonнської декларації (1998 р.) і до підписання Болонської декларації (1999 р.), засвідчувала про якісно нові намагання європейських держав здійснити доволі претензійну системну програму, яка б істотно підвищила конкурентоспроможність європейського ринку праці, освітніх послуг і людського капіталу. Європейська співпраця була цілком

зорієнтована, щоби завдяки правовим, політичним, економічним, інституційним, організаційно-педагогічним, комунікаційним рішенням досягнути вищої освітньої якості.

Якщо оцінювати сутність реформаторських підходів Празького (2001), Берлінського (2003), Бергенського (2005), Лондонського (2007), Льовенського (2009), Будапештського і Віденського (2010) самітів, то варто відзначити, що вдалося запропонувати і здійснити суттєві структурні перетворення для 47-ми національних освітніх систем, змісту навчальних планів і програм, інституцій освіти та науки, запровадити європейські стандарти якості, підвищити мобільність і ефективність підготовки студентів, викладачів, науковців тощо.

Очевидно, що процес входженняожної країни Європи в єдиний простір на базі єдиних стандартів і уніфікованої структурної архітектури не може бути оцінюваний однозначно. Тим більше накладати «болонську матрицю» повністю на систему національної вищої освіти є недоцільно й нелогічно. Це зумовлюється, по-перше, полісуб'єктністю процесу, по-друге, ґрунтуючись на європейських культурно-освітніх цінностях, національні освітні системи продовжуватимуть зберігати й розвивати власні цінності й культурні своєрідності. Отже, національна складова обґрунтовано присутня в освітніх інтеграційних процесах. Такий підхід був задекларований ще в перших документах Сорбоннської, Болонської, Берлінської конференцій, в яких зазначено: «національні особливості і загальні інтереси можуть взаємодіяти і посилювати один одного»; «повага до багатоманітності культур, мов, національних систем і автономії ВНЗ»; «для Європи метою є збереження європейського культурного багатства, мовного розмаїття, ґрунтуючись на культурній спадщині різних традицій». Для країн-учасників, які приєдналися до Болонського процесу до 2010 року, була поставлена (серед таких стратегічних завдань: 1) мобільність і працевлаштування; 2) престижність європейської вищої школи і зміщення інтелектуального, культурного, соціального і науково-технічного

потенціалу Європи; 3) конкурентоспроможність європейських
центральної ролі університетів у розвитку європейських культурних
цінностей, в якій університети розглядаються як «носії європей-
ської свідомості». І важливо, щоби у вінок європейської фран-
цузької, німецької, англійської, італійської, іспанської, чеської,
якими національного і загальнолюдського характеру. Можна тільки
стверджувати, що європейський освітній простір не передбачає
повну уніфікацію, «асиміляцію» освітніх національних систем чи
загальноєвропейських, загальнолюдських цінностей цивілізації
розвиватимуться відповідно до власних національно-культурних,
мовних, державних, світоглядних, особливостей конкретного на-
роду, соціуму. Етнокультурні, психологічні, історичні риси націй
визначатимуть зміст освіти, сутність виховання. Кожна країна, іс-
нуючи в глобальному світі, піддаючись впливам й інтегрованим
явницям, ураховуючи своє місце в освітній, політичній, економіч-
ній ієархії, змущена буде ділитися освітньою свободою і націо-
нально-освітнім суверенітетом. Ця взаємозалежність національ-
них систем, особливо в технологічних, структурних, стандартних,
інтелектуально-пізнавальних, критеріальних підходах хоча і є су-
перечливою, але не менш актуальною і значущою для соціального
прогресу. Проте кожна освітня система буде, опановуючи цінності
світової культури, якомога ретельніше ставитися до збереження і
розвитку національно-регіонального компоненту, дотримувати-
ся певних нормативів, традиції, усталених підходів, оцінок, цін-
нісних вимірів в історичній, літературній, мовній, географічній,
мистецькій, музичній, психо-педагогічній сферах. Ця тенденція є
надзвичайно важливою, оскільки саме національний компонент
реалізує і творить людину як суб'єкт конкретного етносу, нації,
громадянства. Слід пам'ятати аксіоматичне правило - у світову
культуру можна входити, коли ти опанував власну, національну.

У цьому важливому націотворчому процесі особливу роль має відігравати держава. Адже, стверджують фахівці, держава є частиною культури народу, яка грає стрижневу роль, тому що багато сфер культури одержують можливість розвиватися саме завдяки державі. І на культуру постійно впливають етнічний і тимчасовий чинники.¹ Усілякі «модерністські» намагання мінімізувати присутність у змісті національної освіти всіх рівнів етнокультурного, етнопедагогічного, етнопсихологічного компонентів є глумливим порушенням педагогічних принципів культуро- й природовідповідності, і свідченням ігнорування багатьох класичних ідей, на які завжди опиралася європейська освіта. Принагідно у цьому контексті згадати окремі ідеї відомого французького філософа і психолога Г. Лебона. Напікінці XIX ст., аналізуючи психологічні основи історії, він писав: «Сучасна психологія разом із суворими уроками досвіду показала, що виховання й інституції, придатні для одних людей і народів, можуть бути дуже шкідливими для інших... Кожен народ володіє власним душевним ладом, як і анатомічними особливостями, і від нього походять його почуття, його думки, його віра, його мистецтво. Для того, щоб який-небудь народ перетворив свої вірування, інституції, мистецтво, потрібно, щоби він переробив свою душу». ² Історичний досвід свідчить, що таке можливе лише за умов застосування сили, агресії, колонізації, насильницької асиміляції чи якихось природних катастроф і катаклізмів. Народи, людські спільноти, як правило, ніколи добровільно не віддадуть власну душу, ідентичність, традицію, віру, історію. Це надзвичайно консервативні й живучі цінності. Ці ідеї витримують дуже тривалу еволюцію і зникають надповільно. А якщо і трапляється, що народ втрачає свою національну душу, то тоді він втрачає все, передусім сутність власного «Я» і суспільного буття, він перестає бути цікавим для світу, його суб'єктом. У сучасних ре-

¹ Цвірко-Годицький Д. Культура, етнокультурні типи і цивілізації// Пульсар. – 2000. - №11. - С.43.

² Лебон Г. Психология народов и масс. – Кн.1. – М.: «Макет», СПБ.1995. – Ел.версія. – <http://www.lib.ru/politolog/Lebon/psihologia.txt>

аліах ця згубна ідея нівелювання, філософія «плавильного котла» може пропонуватися тільки безрідними «всесвітниками», які під маскою вселюдності намагаються залишити на узбіччі історичного шляху цивілізації великий гуманістичний принцип, проголошений у 2012 р. на саміті в Ріо-де-Жанейро, що «кожна культура має бути почutoю».

У кожного суб'єкта міжнародної політики, кооперації, співіснування є особисті мотиваційні інтереси. Їхній спектр дуже широкий – від транснаціональних компаній і до держав-агресорів, подібних Росії, які цінності «інших» не вважають загальнолюдським пріоритетом. Наявність такого агресивного політичного, фінансово-економічного, військового, ідеологічного, інформаційного середовища зумовлює активізацію зі змінення національного імунітету, проводячи більш сильну, системну національно-оберігаючу політику, зокрема культурно-освітню. А інтеграційні процеси, зокрема і вхождення в Болонський процес та реалізація його принципів, жодним чином не можуть бути пересторогою для розвитку й удосконалення національної складової у вітчизняній освіті.

Адже що таке світовий європейський освітній простір сьогодні? Насамперед це сукупність національних освітніх систем, які дуже різні за рівнем розвитку, формами, змістом, відрізняються і своєю філософією, і культурою, і якістю. Але разом з тим можна спостерігати не одновекторний режим руху, а подвійний процес, який характеризується з одного боку глобальними тенденціями, а з іншого – збереженням і розвитком різноманіття. Хто може стверджувати, що в «есесерівській» імперії щорічна втрата в середньому однієї мови, а отже, культури, школи, народу, стимулювала демократію, розвиток, прогрес, забезпечила єдність і консолідацію етносів та народів, їх культур, національної школи, забезпечила якісні соціальні зміни? Очевидно, ніхто, окрім імперців та їхньої западної обслуги. Понад сто років тому міністр внутрішніх справ Росії П. Столипін – катрап і душитель українського народу змушений був визнати, що «народ,

який не має національної свідомості, є перегній, на якому зростають інші народи». Хоча це визнання не сприяло хоча б якісь лібералізації в національному питання на теренах Росії, зокрема у ставленні до українства. Як слушно зауважив С. Петлюра: «Ми спостерігаємо крен російського лібералізму в бік великоруського шовінізму, що не криється переслідує чисто зоологічну мету». Щодо української освіти, то промовистим фактором здавна була усталена практика не допускати в школах українську мову і на пропозицію члена Державної Ради Д. Піхна мала набрати форми закону. 4 квітня 1912 р. Піхно запропонував включити в шкільне законодавство додаток: «Малоросійське та білоруське населення не вважається чужомовним...». У творах мало не всіх російських письменників від Буніна до Горького, українська мова фактично фігурує нарівні з російськими говірками. Інший міністр внутрішніх справ М. Маклаков забороняє святкувати столітній ювілей Т. Шевченка, як це було зроблено в 1911 р. стосовно відзначення п'ятдесятиліття смерті поета.¹

Напередодні Першої світової цар Микола II надсилає Францу Йосифу ноту, погрожуючи війною, якщо у Львові відкриється український університет. Така культурно-освітня політика у ХХ ст. була лише продовженням тієї, яку формувала імперська влада і російські «просвітники» у XIX-му. В. Бєлінський у літературних рецензіях висловлює своє вкрай негативне ставлення до української мови: «Следовательно, мы имеем полное право сказать, что теперь уже нет малороссийского языка (40-ві роки XIX ст. – Авт.), а есть областное малороссийское наречие, как есть белорусское, сибирское и другие подобные им областные наречия». А справжню свою «інтелігентну толерантність» він показав, даючи оцінку українській літературі: «Хороша литература, которая только и дышит, что простоватиестию крестьянского языка и дубоватиестию крестьянского ума! У кого, например, станет терпения прочесть

¹ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). – Статус. – Сучасність. – 1987. – С.61, 65-67.

целую книжку, составлену из прозаических статей, писаных таким языком, с такою манерою и таким тоном...»¹

Який резон наводити факти, які нібіто прямо не стосуються питання освітньої інтеграції на нинішньому етапі? Але факти часто гресивні, і реакційні ідеї, які ввійшли в суспільну практику, живуть довго і не зникають, а безперервно нагадують про себе благородствою і ницістю, гуманізмом і нетерпимістю, інтелектуалізмом і грабіжництвом, дружбою і людиновбивством. Зло і добро, за кладене в душах націй і народів, потребує вічної внутрішньої і зовнішньої боротьби. Коли пишу ці рядки, на Сході України з цим злом борються наші кращі сини і доњки. Спочатку це зло в особі авторитарної влади, манкуртної бюрократії вичавлювало українськість усередині країни, потім шляхом відкритої інтервенції «руssкого мира» і військової агресії вкотре прийшли «у вікна» північні зайди. Об'єднавшись із «п'ятою коленою», захопили Крим, а далі все мало відбуватися за кримським сценарієм. Бо ж усе нібіто було на їхньому боці – пограбована олігархами країна, деморалізована влада, небоєздатна і розкрадена армія, окупований інформаційний простір, кволий стан нездійснюваної моделі «Схід і Захід разом», обікрадена історія і «добре» витолочена українська мова як чинник консолідації нації, соціальне зубожіння і принижена інтелігенція. Але не вийшло, і це подивувало агресора, світ і навіть «українську» владу. Тому що в глибинних нетрицах народної душі зберігся генетичний код України, її ідентичності, віри, традиції, гідності. Інколи не завдяки, а всупереч, від малого до великого, що передавалося з дідів-прадідів, вирощувалася, виховувалася наймогутніша зброя і сила народу – почуття особистої і національної гідності. Так, можна частково погоджуватися, що в народу, який віками боровся за свободу і державність, ці благородні якості передаються природним шляхом із покоління до покоління. Але на-

¹ Белинский В.Г. Ластовка. Сочин. на малороссийском языке. – Статьи и рецензии 1841 – 1844. Пол. собр. соч., Т. V. – Изд. АН СССР. – М., 1954. – С. 177–179.

род, нація завжди потребуватиме виховання, зорганізованої волі держави, сім'ї, суспільства, церкви, школи. Наука і мистецтво виховання, – говорив В. Сухомлинський, – полягає в тому, щоб людина не тільки знала, пам'ятала, що таке добро і зло, а й відчувала, переживала добро і зло, відчувала й переживала в самій собі прагнення до добра, правди, честі, духовної краси і непримиренності до зла, неправди, безчестя, потворності... щоб моральний ідеал жив у серці, утверджувався в активній діяльності.¹ А в праці «Педагогіка серця» він наголошує, що патріотом і громадянином може стати тільки людина з чуйним і мужнім серцем.²

Великі й благородні вчинки громадян, нації не народжуються на порожньому місці. Часто вони зріють поколіннями і вибухають етичними протуберанцями у свої судні часи, стаючи достойними прикладами для наслідування. Багатоманітні чинники є дотичними до творення цих верховин духу і характеру людської особистості. Батьки, педагоги, просвітники, ідея, церква, слово, книга, соціосередовище, самопізнання, творіння мертвих і сущих поколінь – усе це діє на сплав почуттів, думки, позиції, чину. Очевидно, той патріотичний дух і гідність українців, що проявилися у трагічні для України дні в 2013-2014 роках, також кимось і чимось виховувалися. Бо звідки ж тоді такий підйом національного «Я», честі, гідності, громадянськості, жертовності під час подій на Майдані, в сімферопольській українській гімназії, коли вже в окупованому Криму, не боячись репресій, випускники під звуки чужого, в знак протесту заспівали рідний Гімн України; коли мало не вся Україна стала не лише національною, а й волонтерською; коли, найголовніше, наші воїни добра, добровольчі батальйони, особливо молодь, ціною самопожертви і власного життя відстоюють свободу українського народу, реально утверджують українську національну ідею, яку агресори, «п'ятиколонники», перевертні й запопадні до

¹ Сухомлинський В. Щоб душа не була пустою. Вибр. твори. – У 5-ти т. – Т. 5. – К.: Рад. школа. – 1977. – С.257.

² Сухомлинський В. Педагогіка серця. Вибр. твори. – У 5-ти т. – Т. 5. – К.: Рад. школа. – 1977. – С.318.

чужого політики воліють знищити. У доленосні періоди боротьби і життя нації, яка враз опинилася на тектонічному розломі вічного «бути чи не бути», її нерви, душа, велич і гріховність стають оголеними. Трагедії стають найбільш об'єктивним випробуванням, іс- питом, перевіркою і на силу духу, і на бездуховний «педикульоз», є тим лакмусовим репером, що справедливо визначає істинність або неістинність, бо третього не дано. Кожний відповідно до чину отримує власну оцінку і власні уроки – від влади до громадянина. І вони вимагають адекватних дій, бо недобачення, ігнорування, зволікання, протистояння лише ускладнюють ситуацію, віддаляючи і політику, і педагогіку, і виховання нації від моралі. Особливо цієї громадянськості і етичної діяльності, щоб не називати ці процеси заяжленими поняттями «реформа», «модернізація», вимагає освіта, де сконцентрований найбільш продуктивний і перспективний потенціал українського народу. Влаштовувати дискусію навколо значущості для майбутнього нації і держави «людського капіталу», сучасніше і правильніше – «національного людського капіталу», немає ніякої потреби. У цьому суспільно-педагогічному сегменті, наукових розробках багато написано, сказано, доведено. Найбільш значні постаті, зокрема і наш співвітчизник, досліджуючи цю проблему, стали лауреатами Нобелівської премії. Треба діяти. Нагально. Народ потрібно виховувати, щоденно, щогодинно. Отримувати освіту і бути освіченим – це різні виміри якості. Неосвіченість народжує покірність і застій, освіченість – гідність і прогрес. **Конкурентоспроможність і сила держав у ХХІ столітті буде саме у цій площині.**

Европейська *вища освіта* стає для України певним прикладом і взірцем для наслідування. Зародившись ще в античні часи, маючи багатий досвід університетів в Оксфорді, Сорbonні, Болоньї, Krakovі, Празі, Лейпцигу, вона продовжує пропонувати світу унікальні можливості для освітньої і наукової діяльності. Ухвалення Болонської декларації (1999 р.), до якої приєдналися більше 40 країн, уможливили формування єдиного освітнього простору. Чому,

незважаючи на деяку критичність в оцінках, основні принципи зазначеної декларації стали дуже популярними серед студентів світу? По-перше, тому, що не лише якість навчання, а й отриману кваліфікацію визнають роботодавці усього світу. По-друге, європейська система освіти успішно здолала мовний бар'єр, сформувавши широку мережу різноманітних соціальних курсів, навчальних програм для опанування мовами та удосконалення мовних навичок. По-третє, поява кредитів як єдиних залікових одиниць студентської праці, накопичення академічних кредитів стимулювало навчальну мотивацію, бажання навчатися в різних зарубіжних ВНЗ, підвищення мобільності, забезпечення якості освіти. До того ж попри значну уніфікацію галузі, вищі європейських країн зберігають власні традиції, методики, специфіку в змісті навчального процесу, збагачуючи якість вищої освіти. Позитивно, що для абсолютної більшості європейських країн головним пріоритетом є інвестиції в освіту, в розвиток і нарощування людського капіталу. Саме тому навчальні лабораторії, аудиторії, бібліотеки, умови для експерименту, науково-дослідницької діяльності відповідають вимогам часу, сучасним стандартам. У низці країн, зокрема Франції, Чехії, Фінляндії, навчання у виших здійснюється за рахунок держави. Дуже солідарно відповідальним за надання якісних освітніх послуг є бізнес. Масового розповсюдження набуває практика в Німеччині і Франції, Швеції і Швейцарії безоплатного (або суто символічного) навчання іноземців, формуючи таким чином на майбутнє лобізм у різноманітних сферах життєдіяльності своїх країн, надаючи можливості, передусім для кращих, залишаючися для праці, творчості, наукової діяльності в країні навчання. Варто визнати, що порівняно з Україною тут проводиться значно системніша й ефективніша так звана «політика першого робочого місця», особливо для успішних випускників, безумовно сприяючи соціально-економічному, науково-технічному, культурному прогресу конкретної нації. Автономія, академічна свобода вишів, студентська самоврядність дають можливість формувати такі ро-

бочі режими, коли відбувається оптимальне поєднання навчання і підробітку студентів, створюючи вигідні умови для підготовки фахівців. Але попри всю свою практичність, технократичність, економічну привабливість європейська вища освіта містить у собі величезний культурний потенціал. Саме долучення людей різних світоглядів, ментальностей, традицій до багатої культурної спадщини Європи позитивно впливає на взаємозв'язки, взаємопливі, інтеграцію культур народів і націй, формуючи діалогічність і толерантність взаємин, олюднюючи цивілізацію міжнародної кооперації на ринку праці. Тому для України, яка обирає і в системі освіти європейський шлях розвитку, дуже важливо, опираючись на новий Закон про вищу освіту, впроваджувати в практику не лише технологічний, організаційно-правовий, методичний підхід і досвід, але, особливо, гуманітарну, культурологічну парадигму як головну складову в змісті вищої школи. Адже сучасні реалії за свідчують про значущість для сили і єдності народу, конкурентоспроможності могутності держави таких якісних характеристик, як громадянськість, патріотичність, гідність. І очевидно, що ці риси мають бути притаманні саме тим, хто здобуває університетську освіту, стаючи «передніми рядами» українського суспільства.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЧИННИК У ТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Варто визнати, що одним із дуже складних і значущих за-
вдань, які стоятимуть на близьку і далеку перспективу перед
Українською державою, а отже, перед освітою, є формуван-
ня національної ментальності, визначаючи пріоритетними не
лише ментальні особливості народу, а й сучасне сприйняття
ментальної картини світу.

Оскільки цей процес торкатиметься сукупності психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних, етичних особливостей народу, соціальних груп, індивідів, їхніх умонастроїв, світогляду, то, безумовно, головну роль відіграватиме національна культура, історія, мова, традиція, поведінкові норми. Поза цими ціннісними індикаторами неможливо природо-відповідно творити свідомість, психіку, енергетичне поле людини, які б відповідали душевному складу нації. Очевидно, на внутрішні ментальні процеси впливає багато чинників, а особливо соціокультурне середовище, характер якого формується передусім під впливом конкретних політичних, історичних пе-редумов суспільного розвитку. Відповідно до них виробляють-ся не тільки ідеологеми чи устрій соціального, духовного буття, а й вибудовується зміст і характер освіти й громадського ви-ховання.

Мабуть, однією із найслабших ланок української освіти є її етнопсихологічна галузь. Тому що таке поняття, явище, цінність, як етно було видалене із психологічної науки в радян-ський період, оскільки вивчати психологічні особливості на-родів, зокрема й українського, в умовах денаціоналізації й

етноциду не було сенсу. Адже формувалася «єдина» історична спільність – «радянський народ». На жаль, інерція добре успадкованого минулого, коли проблеми формування і функціонування національної свідомості, психічних своєрідностей, культурної ментальності українства не вважалися цінними пріоритетами, продовжує переслідувати теорію і практику освітньої політики. Проаналізувавши, чому так відбувається, чому цілі психологічні дисципліни в університетах так і не дочекалися синтезу й гармонії універсальних знань з національними особливостями емоційно-вольових, пізнавальних процесів, з етнічною свідомістю і самосвідомістю, з національними типами характерів і національними цінностями, можна стверджувати, що такі підходи слід розглядати в контексті етноцидних, лінгвоцидних, авторитарних, антидемократичних явищ. Український народ, його історія, культура, душа, знання, традиція виносилися за дужки тодішньої психологічної науки. Із власного досвіду скажу, що мій психологічний курс на історичному факультеті в Чернівцях читався обов'язково російською, а слова «українець», «народ», «Україна», «національний характер» і т. ін. взагалі були табуйовані. Націокультурні, соціально-психологічні чинники етногенезу не могли бути вміщені в прокrustове ложе заідеологізованої психологічної науки. Цим самим творилася ще одна перепона на шляху українців до пізнання себе, своєї національної ідеї, мрії, мети. Ігноруючи мову, національну культуру, історичну пам'ять, ідентичність, губилися не лише витоки, пізнання, істинна, обкрадалися людські почуття, та ірраціональна основа на якій твориться духовний і громадянський світ особистості. Чи слід вести мову про значення психології для педагога? – запитував К. Ушинський. Нагадуючи про незмінність психологічного закону щодо первинного впливу на свідомість і розвиток особистості всякого первого почуття, яке найглибше западає в душу, він з переживанням описував, що «якщо мо-

на якій починає розмовляти дитина, суперечить вродженному національному його характеру, то ця мова ніколи не зможе мати такого сильного впливу, яким володіє рідна мова; ніколи не проникне так глибоко в його дух і тіло, ніколи не пустить глибоке коріння, обіцяючи щедрий і багатий розвиток... Така людина на літературній ниві чи в державній діяльності буде носити іноземне тавро і не прив'ється до народу, або ляже на нього як важкий ланцюг... Ніколи не зрозуміє народу і ніколи не стане зрозумілим йому, залишаючись непотрібним і важким членом, жалюгідною людиною без вітчизни, яку б маску патріотизму не одягав потім».¹ На превеликий жаль замість де-юре (але не де-факто) зліквідованої антигуманної тоталітарно-більшовицької ідеологічної психології, яка уніфіковувала й нівелювала національну душу народу, нині в умовах народження національної освіти є намагання, опираючись уже на глобальні цінності, обходити «незручну» для багатьох високих бюрократів (і педагогічних!) тему української етнопсихології. Усе це було б не так тривожно, якби зазначена проблема знаходилася у відомчих освітянських межах. Шляхом наукових розвідок і досліджень, діалогів і дискусій, пізнання і самопізнання можна у цьому напряму досягти істини й прогресу розуміння. Проте етнопсихологічна, етнопедагогічна, психо-педагогічна теми є значущими для України в політичному, соціальному, безпековому контексті. Глобальний світ, незважаючи на безперервну і повсюдну декларованість про гуманізм, демократію і толерантність, не стає справедливішим і добрішим. Взаємини в людському, суспільному і міждержавному середовищах набирають гостроти і характеризуються жорстокою конкурентністю і агресивністю. Національний егоцентризм достатньо рельєфно проявляється під час нинішньої військової агресії Росії. Стaє очевидним, що нездоланність нації залежатиме не стільки від зовнішньої допомоги країн, які

¹ Ушинский К.Д. Родное слово. – Изд. пед. соч. – М.: Учпедгиз, 1945. – С. 210-211.

не перестають сповідувати передусім власні інтереси, скільки від сили духу народу, який об'єднаний національною метою. Проблема виживання «разом» і «окремо» по національних квартирах стає очевидною для великих і малих народів. Універсальний природний і соціальний закон — слабші зникають — дедалі активніше діятиме в усіх сферах життедіяльності. Заданими аналітичних досліджень, уже в ХХІ столітті із шести тисяч національних мов залишиться менше тисячі. Чи знайдеться місце у цьому щасливому «списку Шиндлера» для української мови, народу, України? Але відповіді, навіть дуже об'єктивної й правильної, буде замало. Необхідно діяти — системно, сміливо, сильно і справедливо (формула 4-х «С») щодо свого народу і свого «Я», адже слід психологічно й ментально налаштовувати себе і майбутні покоління (через досконалу систему виховання) на те, що «природні права» на рідну землю, державу, мову, культуру, історію, вільний розвиток і власну ідентичність вибираються, оберігаються, захищаються «боєм». А для цього передусім народу потрібно володіти значним енергетичним потенціалом, проявляти високу духовну активність, напружені емоційно — вольові зусилля. Інакше та-кий народ, а йдеться про українців, не лише втрачатиме свою творчу, креативну, фізичну активність, він може втратити власні духовні й натуральні багатства, які перейдуть до дужчих конкурентів, оскільки їм притаманна сильніша духовна активність, вищий рівень самовизначеності національної ідентичності, а отже, й політична єдність. Тож однією із найважливіших суспільних задач є виховання сильних психологічно-вольових якостей, які обрамлені національним образом народу. Історичний досвід, еволюція людства підтверджують: якщо таких якостей бракує, в народу реальними є лише два шляхи — або зникнення, або поневолення. Але за будь-яких обставин народ без національного «Я» залишатиметься духовно, матеріально, культурно бідним і приниженим. Григорій

Вашенко, оцінюючи значущість національної свободи для людини, писав, що поневолений народ не може користати для себе навіть природні багатства своєї країни і доказом цього може бути Україна з найбагатшою у світі чорноземлею, покладами залізної руди, мангану, вугілля, олivi та ін., але нарід її живе у великій бідності.¹ Причина всього цього та, що українці – не господарі на своїй землі. Свідченням того, що стан «чужого на своїй землі» залишається актуальною проблемою для народу не тільки в бездержавницький, а й у державницький період України, є економічне, інформаційне, соціальне, а отже, й політичне його приниження. Олігархічна політична система, яка міцно вкоренилася в Україні за часів незалежності, вистояла, на жаль, і після двох майданів, народних революцій Свободи і Гідності. Ця система максимально зацікавлена в соціальному зубожінні, регулюючи його критичні рівні, напівосвіченості народу, пропагуванні ерзац-культури, інформаційній інтервенції, національній напівпритомності, западництві перед чужими фальшивими цінностями. Витолочення інтелектуального, духовного, ментального національного «Я» як національної гідності є головною домінантною практичної політики олігархату «українського» штибу. А фейкове залучення «іноземців» для «спасіння» українців остаточно перевинує, що у нас (в Україні) поки що відсутні патріотичні «передні ряди». Українська еліта, купивши і приватизувавши для себе це прізвисько, не є адекватною викликам часу. Для них реформи з точки зору людиноцентризму, розвитку українського людського капіталу — неприйнятні. А тому вітчизняні нувориши, представлені у списку Форбса, продовжують визначати трагедійний для народу вектор політичного, економічного, гуманітарного, морального розвитку. Щоразу на благородний, відчайдушний у своїй жертовності порив двох Майданів

¹ Вашенко Г. Свобода людини як філософічно-педагогічна і політична проблема. – Твори. – Т 4.: – К. – «Школляр» - «Фада» ЛТД, 2000. – С. 358-359.

на останньому вирішальному етапі «політики» вміло закидали зашморг, замаскований деклараціями і демагогією про фальшивий патріотизм типу «куля в лоб» чи удавану соборність і далі? А далі залишилися недоторканною кастою людиновбивці і олігархи, які значною мірою вкупі з Путіним, внутрішніми «п'ятиколонниками» спричинилися до теперішньої війни і людської трагедії. Узурпувавши інформаційний простір, поділивши його між клановими групами, залучивши іноплемінних модераторів для оболванювання і стравлювання людей, відтіснивши всілякими способами від істини і без того порідлу інтелігенцію, насаджуючи безперервно на телеканалах, FM-радіо (уже за умов новоствореного Міністерства інформації) антиукраїнськість і проросійськість, політично-фінансовий олігархат стає тромбом громадянського суспільства і найбільш незацікавленим у націотворчості. А тому не дивно, що освіту, культуру, науку, інформацію подібна система не розглядає як пріоритетні сфери державного будівництва і формування політичної нації. Радше Україні запропоновано бути вічним прохачем, боржником і обслугою, сповідуючи філософію корпоративного економізму в його найбільш деградованому варіанті. При такому підході деградує сама ідея незалежності, оскільки вона не зміцнюється ідеєю національного визволення, що передбачає духовну, політичну, економічну, соціальну свободу людини і суспільства. Пригнічувати, експлуатувати, поневолювати і управляти зручніше народом із втраченими національним оптимізмом, почуттям, волею, ідеєю, який сформований лише як «етнографічна маса», народ України, а не Український народ.

Добре пам'ятаю дискусії, які тривають і понині, чи може Україна за Конституцією бути національною державою; чи варто вибудовувати школу національною; чи не краще, щоб ідея була соціальною, а не національною. Проповідуючи всесвітництво,

глобалізм і космополітизм, в Україні ні на мить не припинялася робота з творення «абсолютного зла», щоб закласти для народу, як говорив Фіхте, «лінощі волі». Волі національної. Бо коли народ стає творцем власної духовності, то його важко завести в рабство, оскільки виховується інстинкт і почуття самоповаги – критерій моральності й національної гідності. Причому цей творчий поступ нації має бути безперервним і проявлятися в усіх життєдіяльних сферах. Французький гуманіст Ренан зазначав, що народ стає тим, ким він сам себе щоденно робить. Без перебільшення, але роль освіти й культури в цьому повсякденному процесі (плебісциті) є визначальною. Нинішня влада, прийшовши до влади завдяки енергетиці Майдану, прийнявши бюджет на 2015 р. у найгірших антидемократичних традиціях, на жаль, так і не усвідомила цього аксіоматичного правила. Народ не зможе поважати такі державні закони, які об'єктивно не забезпечуватимуть йому духовну й соціальну активність у цих важливих сферах життя. Напівосвічена, культурно неохайна, національно принижена нація ніколи не буде конкурентною, здатною успішно реформувати країну.

Український народ часто не завдяки, а всупереч, переживаючи денаціоналізаційні мороки, не втратив своєї національної гідності й самобутності. Очевидно, що саме ця якість є найбільш обнадійливою в контексті цивілізаційного, європейського розвитку держави і суспільства. Важливо, щоб українство відкинуло модель історії чужого розвитку, зберегло живий корінь народу, не втратило своєї духовної крони. А тому мусимо нині розвивати і збагачувати той ментальний і вольовий потенціал нації, який маємо. Освітньо-культурна складова державної політики разом із позицією і дією громадянського суспільства зобов'язані забезпечувати дух нації живильністю. Софія Русова мала рацію, коли переконувала, що у зміст освіти слід вносити ті предмети, які дають найбільш громадської національної свідомості. Культурно, педагогічно поставлена національна школа

ніколи не приводить ані до обмеженого безпросвітного шовізму, ані до людожерства. Вона викликає свідоме відношення і мадян-борців за долю свого краю.¹ А трохи пізніше, вже в інших політичних реаліях відомий просвітник Г. Ващенко зазначає, що «система освіти має відповідати перш за все соціально-політичному устрою держави, а також психології народу та його національним традиціям».²

Українська освіта в гуманітарному контексті потребує нових об'єктивних знань для відновлення історичної пам'яті, справедливих оцінок минулого і теперішнього, для залучення і впровадження в її зміст унікальних українознавчих набутків і цінностей. Саме тому освітній лексикон і процес за останні два десятиліття був насичений важкими для сприйняття, але вкрай необхідними для зміцнення нашої ідентичності поняттями: етноцид, лінгвоцид, голодомор... Ці жорстокі уроки пізнання свого «Я» важливі для засвоєння учнем, студентом, педагогом, батьком, громадянином, бо дуже багато залежатиме від свідомості народу, від того, яким способом боротиметься зі злом, що його оточує, чи здатен виробити національнооберігаючий імунітет, чи створить навколо себе національний космос, чи зуміє зберегти і захистити те, що по праву належить Українцю від природи. Але освітня політика сучасної України, вектор якої зорієнтований на дедалі тіснішу інтеграцію з входження в єдиний європейський простір, потребує також структурних і змістових змін. І ті складники, які характеризують якісні виміри національних освітніх систем в європейських країнах щодо громадянського, національно-культурного виховання й освіченості, але донедавна не впроваджувалися в зміст вітчизняної освіти або надмірно ідеологізувалися й фальшувалися, мають значно послабити передусім її гуманітарну спрямованість. Етнокультурні

¹ Русова С. Націоналізація школи. Виб. пед. твори. – К.: Освіта, 1966. – С. 296–297.

² Ващенко Г. Проблеми освіти та організації навчання. Твори. – Т. 4. – К.: Школяр, 2000. – С. 32.

тура, етнополітика, етнопедагогіка, етнопсихологія, етносвідомість, етногенеза мусить отримати новезвучання, суголосне національній меті суспільного виховання. Бо лише тоді, коли пізнаємо себе, будемо здатні «ходити» в Європу не як зубожілі реципієнти, а гідно долучати до загальнолюдської спадщини свій власний доробок.

Але опанування, знання національних культурних цінностей робить народ не тільки великим, цікавим, благородним, вони, як показує весь історичний досвід, ідентифікують і єднають народи, з'єднують їхні почуття, ідеї, традиції, віру в єдине ціле, що називається національною душою, яка і народжує феномен поняття Вітчизна. Україна, що віками ділилася політично, географічно, економічно, ментально, конфесійно, чи не найбільше серед європейських країн відчуває нагальну необхідність єднання на такому ґрунті. Від нього залежатиме сила, безпека і прогрес українського народу і одними лозунгами духовної і політичної єдності не витворити. Відомий французький учений Г. Лебон, аналізуючи формування психології різних народів, у різні часи писав: «Афіни – в давнину, Флоренція і Венеція – в середні віки показують нам, якого рівня цивілізації можна досягнути завдяки єднанню навіть незначного скupчення людей, прагнучих до створення національної душі. Звичайно, – зазначає він далі, – потрібні Рішельє або Бісмарки, щоби завершити подібну справу, але навіть такі люди завершують її тільки тоді, коли вона тривалий час попередньо готувалася».¹

Варто визнати значущим для педагогіки як науки про виховання ще один показовий урок. Творення духовних сил народу не може бути дискретним, воно не може обмежуватися періодами революцій, політичних і суспільних криз і потрясінь. У такі часи середовище стає сприятливим і для доброго громадянського, патріотичного зросту народу, його активних представників, і

¹ Лебон Г. Психология народов и масс. – Ел. версія. <http://www.lib.ru/politolog/Lebon/psihologija.txt. - c.4.>

для його антиподу. Тектонічні суспільні розломи у сув'язі з осо-
бливістю психологічного стану і характеру виносять на поверх-
нню сильних і слабких, благородних і авантюристів, інтелекту-
альних і не дуже. За умов звичайних, штатних обставин багато
із них і надалі залишалися б непоміченими історією. Дослідни-
ки висловлюють припущення, що якби Робесп'єр чи Сен-Жюст
народилися пізніше, то не стали б вони «гігантами конвенту», а
вели б розмірене й тихе життя, обіймаючи чи то посаду судді,
чи шкільного вчителя. А тому, повертаючись до сказаного, ви-
ховувати народ, його «передні ряди» треба не перестаючи, не
очікуючи ні революцій, ні війн, ні соціальних потрясінь. На-
ціональний людський капітал формується щоденно. Для його
творення нації потрібна насамперед навіть не адекватна влада,
а критична маса прогресивної інтелігенції, для якої українська
ідея є визначальною цінністю. Тому від влади вимагається бе-
регти, підтримувати, розвивати інтелігентне соціокультурне се-
редовище, а не перетворювати справжню національну еліту в
прирученців, запопадливий обслуговуючий персонал або взага-
лі змінімізувати їхню роль у життедіяльності суспільства і дер-
жави. «Якщо б Франція, — писав Сен-Сімон, — раптом утрати-
ла п'ятдесят перших учених, своїх п'ятдесят перших артистів,
своїх п'ятдесят перших фабрикантів, своїх п'ятдесят перших
агрономів, то нація стала би тілом без душі...»¹ Тому влада,
яка не вважає за необхідне при формуванні й реалізації вну-
трішньої і зовнішньої політики опиратися на думку і позицію
інтелектуальної, творчої і моральної верстви суспільства, стає
безперспективною і малокорисною для народу. Але якщо народ
терпить, потребує і «обирає» таку саме владу, то він мінімізує
свої шанси на успіх, розвиток і виживання. Найоб'єктивніша
критика влади, найгостріші оцінки діяльності чи бездіяльності
нездатні (окрім протестної революції) змінити філософію і сут-
ність її вчинків і позицій. Кожний народ, український також,

¹ Там само. — С. 9.

має ту форму правління (владу), яку він заслуговує. Винятків, щоб він заслуговував на іншу, в історії не буває. Позитивна еволюція бюрократії уможливлюється тільки завдяки громадянськості, освіченості, патріотичності нації. Без цих якісних характеристик дуже важко розгледіти і дати правильну оцінку провідникам, визначити, як писав В. Липинський, чи вони «боряться за повне визволення й державну незалежність цілої нації, чи монополізовують виключно для себе своє політичне й матеріальне існування».¹

Отже, освіта наділена винятковим інтегральним впливом на всі життєдіяльні суспільні й державні сфери. Тому зниження її якості, звуження доступу до освітніх послуг, вкидання її в агресивну ринкову стихію і не віднесення до найбільш значущих суспільних пріоритетів — шлях до розкладу і деградації. Цивілізований вимір України з освітою інтелектуальною, моральною, національною.

¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Твори. – Т.6. – Київ-Філадельфія. – 1995. – С.6.

ВИХОВНІ ІДЕАЛИ
«... ЖИВИМ І НЕНАРОЖДЕННИМ»

«МИ СЛУХАЛИ ТВОЇ ГЛАГОЛИ» (Д. ЗАГУЛ): ВИХОВАННЯ ШЕВЧЕНКОМ

На сайті «Українська правда» 2 грудня 2014 року з'явилася інформація про нові програми і підручники для учнів 4 класу. Виявляється, робоча група при Міністерстві освіти запропонувала вилучити звідти матеріали про славетних українських державників, діячів мистецтва, культури, науки. Подібне «розшарвання» дітей за рахунок українознавчого змісту алогічне, оскільки моральність, громадянськість, патріотизм народу завжди твориться ідеями, ціннісними прикладами життєдіяльності його достойників. Правда, вже через тиждень з'явилися зміни і вимоги щодо використання текстів, які розповідають про великих українців, схвалених колегією Міносвіти. Усе це лише підтверджує, що починає відбуватися громадсько-державний діалог, і ми дедалі більше усвідомлюємо значущість своїх витоків для виховання нації. Історія, випробування й трагедії нинішніх часів переконують, наскільки для України надважливо мати ідею загальнонаціонального характеру і масштабу, щоб відбувався процес об'єднання, творення, зміцнення національного, громадянського і державного життя. Як досягти цього, як знайти велику Істину, що оберігатиме і розвиватиме народ, особливо у часи війни, людиновбивства, етнонесприйнятності?

Очевидно, нові загрози, виклики, глобальні процеси вимагають адекватних рішень і дій. Але українці мусять знати, що в епохи безвиході і розпаду імперій, державницькі та бездержавницькі періоди, народ завжди жив національною ідеєю — цією найголовнішою омріяною, вимоленою, вибореною цінністю. Її то намагаються відкинути на узбіччя, то облудливо привласнити, але вона завжди залишалася для українського народу святым образом і орієнтиром у глобальному світі. За нинішніх

«Ми слухали твої глаголи» (Д. Загул): виховання Шевченком
умов, коли ще не зовсім розірвані кайдани духовного закріпа-
чення розхристаного українства, яке народжує велику полі-
тичну націю, особливо гостро відчувається затребуваність цієї
об'єднуючої ідеї.

Але немає сенсу її народжувати, витворювати, бо вона здав-
на існує, живе в свідомості, ментальності, духовності й мораль-
ності народу. Тому зобов'язані відчинити лише ширше брами
до вже утвердженої істини слова *Правди*, до власних духовних
ристилаш. І найбільш певний поступ торуватиметься на цьому
шляху тоді, коли не оминатимемо Шевченкового слова, закла-
деного в душі, любові й гніві, правді й мрії народу. Бо в ньому
нуртується наша свобода, краса й жертовний вогонь для «...жи-
вих і ненароджених», воно є оберегом для кожної української
землі. Д. Загул, який зробив вагомий внесок у Буковинську
Шевченкіану, 1920 р. у вірші «Ми слухали твої глаголи» так ві-
добразив значущість Кобзаря: «А слово праведне твоє// Стойть
одвіку на сторожі».¹ Сьогодні, як і тоді, народ заговорив його
великим словом: «Не молимось чужим богам, // А Тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас// Вражої наруги, // Поборов Ти першу
силу, // Побори ж і другу, // Ще лютішу!...».²

У XIX і XX століттях усі прогресивні громадські діячі, пись-
менники, педагоги, митці в Західній Україні формували свої
етичні, естетичні, громадянські, політичні погляди під впли-
вом Кобзаря. Грунтовно впроваджували творчу спадщину Шев-
ченка в освіту Ю. Федькович, О. Попович, І. Карбулицький, В.
Сімович, Є. Ярошинська, О. Маковей, С. Смаль-Стоцький, а в
школах, коли за совєтських часів тривала русифікація, відкри-
валися шевченкові класи, пошановувалися його Ідеали і Слово.

Саме Шевченко став символом національної ідеї на Майда-
ні, за яку боролися, жертвували і вмирали й сьогодні вмирають
країні сини України.

¹ Загул Д. Ю. «Ми слухали твої глаголи». http://referatzentral.org.ua/pedagogy_load.php?id=109.

² Шевченко Т. Г. Давидові псалми. Кобзар (Передм. П. Мовчана) — К.: «Просвіта», 2011. — С. 309.

Прочитання Шевченкових творів завжди надзвичайно впливало на пробудження національної свідомості, давало поштовх літературній, музичній, педагогічній творчості. Такі визначні просвітники, як М. Шашкевич, були знайомі з творами Шевченка ще в 40-х роках XIX ст. Письменник і педагог О. Маковей у біографії Осипа Юрія Гординського-Фед'ковича так описував роль і вплив Кобзаря: «В березні 1862 р. Фед'кович читав уже Шевченка і так собі його вподобав, що почував себе як в раю, читаючи його. А у березні 1863 р. Фед'кович у Чернівцях повідомив військового капелана про свій намір змінити римо-католицьку віру на православну».¹

Ідеї Шевченка вже тоді мали величезне значення для виховання української молоді і дорослого населення. Син Шашкевича згадував зустріч галицьких студентів 1861 року: «...ми слухали, задержуючи в пам'яті кожне словечко про Тараса, київську Громаду — і мужніли». Справді, на західноукраїнських землях творився культ Шевченка, любові до української землі, розмежованої кордонами, на основі чого формувалося особливе почуття національної гідності. У найвіддаленіших селах, громадських установах, читальнях, школах з 1862 року почали відзначати роковини Шевченка. У січні 1863 року в листі до Данила Танячевича Ю. Фед'кович пише: «Нема в нас сонця, як Тарас, нема місяця, як Квітка, і нема зіроньки, як наша Марковичка...».²

Люди, передова громадськість 1860 року радо зустрічали дарунки з Києва — примірники «Кобзаря». 1863-го переклали твори німецькою, а трьома роками раніше (1859) видали в Лейпцигу «Кавказ», «Холодний Яр», «Заповіт», «Розриту могилу». І в цьому просвітницькому патріотичному дійстві була об'єктивна логіка і ширість покликань «за святую правду-волю». Очевидно, українство, поневолене і покривдане чужинцями, прагну-

¹ Маковей О. Життєпись Осипа Юрія Гординського-Фед'ковича. — Наук. тов.. ім. Шевченка. — Львів. — 1911. — С. 204, 227.

² Штундер З. Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Т. 1. (1819-1939). — Львів: «Бінар-2000», 2005. — С. 12.

ло живитися енергією шевченкових ідей і муз, що дихали боротьбою і свободою. Відроджувалося не лише рідне слово, а й національна ідея. Поезія Т. Шевченка, як заявляв Д. Харов'юк, була для буковинців «свободолюбним духом правди, що веде до добра і святої волі». Відомий педагог і громадський діяч Буковини, український письменник С. Яричевський (1871—1918), чия творчість була пов'язана з моєю рідною Кіцманщиною, у драмі «Княгиня Любов» (1912) словами Кобзаря гордо промовляє про свій народ, його соборність, єдність і свободолюбність: «Я з-над гордого Дніпра. На його берегах промовила моя дорога мати своє перше любе слово для мене. Там багато співців кращих від мене. А пісня наша дзвенить краще волі...».¹ Ці ідеї приносили не тільки небачене досі зростання української літератури, а й піднесення духовних сил народу, який прагнув до вільного життя, до єдності українських земель. Безмежно гидро-бридким є дисонанс російських квазіполітиків на кшталт Жиріновського, який вважає, що після анексії Криму західно-українські землі слід «повернути» Польщі, Угорщині, Румунії. Відтоді, як С. Яричевський ознайомив буковинську громадськість та інтелігенцію з невмирущим прометеївським духом Шевченка, минуло більше ста років, але для українства зберігається актуальність ідеалів свободи, незалежності, єдності, бо «не вмирає душа наша, не вмирає воля». Відомий письменник і педагог Буковини Д. Макогон 1911 року в Чернівцях, пишучи до книжки «Тарас Шевченко» вступну статтю, вже тоді вважав, що його творчість не лише глибоко народна й гуманістична, а й наділена великою силою визвольного й об'єднувального духу. Ідеали Кобзаря відображалися у його віршах «Вставай, народе!» (1904), «Єднаймося, браття» (1905), «Громадянщина» (1910). Вони закликали до єднання заради перемог, до спротиву, ненависті до поневолювачів, зрадників і «поганих рубльохапів». Для

¹ Яричевський С. Княгиня Любов. Староукраїнська драма-дума. — Коломия: Галицька накладна. — 1912. — С. 6.

педагогічної, просвітницької, літературної діяльності української інтелігенції він був головним орієнтиром і саме це робило їхню працю супільно важливою і затребуваною.

Педагогічно-літературна діяльність ставала національною і громадянською. Згадаймо, як критично оцінював Д. Макогон позицію і поведінку тодішньої інтелігенції, яка приватним чином, самостійно проголосивши себе провідником народу, здебільшого досягла успіху лише на ниві отримування привілеїв від влади, обслуговуючи ту ж таки владу. У таких оцінках щодо ролі «передніх рядів» він був суголосний із П. Кулішем («Зазивний лист до української інтелігенції»). Зокрема в ньому зазначалося: «...Страшений розплодився на Вкраїні тиск чужого нам ворожого панства, яке зрадливо сидить у нас на апостольських сідалищах і як починовничено в нас людей науки». ¹ Інше, чим найбільше переймався, тривожився Д. Макогон, — виховання наступних поколінь українців, на які покладалася надія довершити справу своїх батьків. Саме в цьому він бачив добру перспективу українського поступу, бо в умовах денаціоналізаційних процесів варто було насамперед «не угашати духа».

А тому народовідповідне, патріотичне, громадське виховання молоді ставало найнагальнішим завданням для тих, хто працював у рідній школі, формуючи в народній свідомості почуття національної гідності й честі. Видатний педагог і політик того часу О. Попович у надскладних умовах здійснив одну з найкращих реформ національної освіти, створивши на Буковині 216 шкіл і гімназій з українською викладовою мовою. Трохи пізніше методологією для змісту національного, патріотичного виховання слугував віршований заклик: «В тяжку, безсонячу годину, // в хвилі ворожих навал, // — Любіть, кохайте Україну, // Як свій найкращий ідеал» (Д. Макогон). ²

¹ Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції (Хуторна поезія). <http://ukrlife.org/main/evshan/kulish.htm> — С. IX.

² Письменники Буковини другої пол. XIX ст. — першої пол.. XX ст.: — Хрестоматія. Част. 1/Упоряд. Б. Мельничук, М. Юрійчук. — Чернівці: Прут, 2001. — С. 565.

Шевченкова творчість, усіляко трансформуючись, переносилася, як правило, на народний ґрунт, збагачувала шкільництво, мистецтво, політичне й громадське життя. У XIX—XX ст. виросла ціла когорта українських просвітників, які займалися Шевченкознавством, популяризуючи на материзній позиції межами Слово і Дух поета. У цьому контексті варто відзначити також і відомого українського вченого, педагога, громадсько-політичного діяча С. Смаль-Стоцького. Народившись на Львівщині, він більшу частину свого активного життя провів на Буковині, ставши одним із очільників національно-культурного руху за його ініціативної діяльності створено чимало шкіл, гімназій, училищ, читалень, часописів, громадських організацій і політичних партій, започаткувано боротьбу за впровадження фонетичного правопису в освітніх закладах усупереч московофільським ідеям.

Поборюючи денаціоналізаційний морок, він усвідомлював значущість для збереження і розвитку народу рідної школи, просвітництва, материнської мови, національної інтелігенції. Про ті часи Є. Семака 1904 р. у статті «Два буковинських народних поети» писав: «...Руська мова, як предмет викладання, була запроваджена лише в 1869 році в Чернівецькій гімназії. До 1869 року на Буковині не було жодної руської газети, жодного культурного товариства, взагалі жодної організації». Тому слід віддати належне Смаль-Стоцькому, який за таких умов особливо дбайливо ставився до талантів, що творили український поступ. На 25-літньому ювілєї Ю. Федъковича (1886) він говорив: «...величаемо великого нашого поета і писателя, велике свято відродження нашого народу, до котрого він перший поклав могучу, сильну, віковічну підвалину — рідне слово».²

¹ Маковей О. Життєпись Осипа Юрія Гординського-Федъковича. — Наук. тов.. ім. Шевченка. — Львів. — 1911. — С. 204, 227.

² Семака Є. Два буковинських народних поети. Юрій Федъкович в розвідках і матеріалах. — К: Худ. літ. — 1958. — С. 152.

Ще раніше, 1875 року, М. Драгоманов, відвідавши Федьковича у Путилові, став називати його «австро-руським Шевченком». Така оцінка була співзвучною зі ставленням до нього збоку Смаль-Стоцького, який восени 1887 року, коли Федькович переробляв свого «Мазепу» і «Богдана Хмельницького», перечитуючи перероблене, писав, що він «перший заговорив на буковинській Руси рідною мовою, перший показав, що нема чого відділюватися від рідних братів у Галичині, на Україні, бо ми один народ, одна наша мати, один наш язик...».¹ Ці ідеї мали величезне значення для пробудження національної свідомості і зокрема посутньо вплинули на розвиток українського шкільництва, наукової педагогічної думки. Адже в основу ставилися ключові проблеми і принципи, які визначали якість виховання українства: рідна мова, культура, історія, народна традиція, віра. Проте силою духу ці вічні цінності наділив саме Шевченко. Так відгукувався з цього приводу у своїй «Читанці для шкіл народних» (1908) видатний педагог-просвітник Буковини О. Попович: «Тарас Шевченко збудив своїми піснями і в других русичах охоту до письменництва. За його прикладом стали перші писати по-русски на Буковині Юрій Федькович, а в Галичині Маркіян Шашкевич, а за ними багато інших».²

Роль і значення для західноукраїнських земель Шевченка, його винятковий вплив на молодь засвідчують уже ті факти, що «перше вшанування Кобзаря у Чернівцях відбулося вже у 1864 р. у церкві Святої Параскеви на зібрані гроші українською молоддю».

Згадуване є підтвердженням, що хода Шевченкового Слова в народ єднала його, зміцнювала і творила несучу конструкцію національної ідеї, завдяки якій жила і живе Україна.

¹ Юрій Федькович. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи. — Київ: Наукова думка. — 1985. — С. 566.

² Омелян Попович. Тарас Шевченко. Читанка для шкіл народних. Часть III (для 5 і 6 року науки). — Відень: Вид. Кароля Горішека. — 1908. — С. 452.

Тож і нині архіважливим для українців є пізнання власної історії, культури, педагогічної думки, ідей національного просвітництва, які робить українців ідентично сильними і гідними, бо, як писав В. Симоненко, «Мало великим себе уявляти, // Треба великим бути».¹

¹ Симоненко В. А. Твори: У 2-х т. — Т. 1. — Черкаси: Брама-Україна, 2004. — С. 111.

ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНІСТЬ ІДЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА (Д. ЛОКК)

Різні народи в різні часи по-різному сприймали й оцінювали якість і зміст освіти. Але увага до цієї проблеми завжди була присутня в сімейному, суспільному, державному середовищах, нею переймалися педагоги, науковці, просвітники, політики. Попри важливість генетичних і природних чинників, роль сім'ї і Церкви у становленні людини, школа, освіта залишалися головною силою людинотворення. Відомий філософ і педагог Д. Локк писав: «Людина народжується на «чистій дощі». 9/10 людей робляться такими, які вони є, завдяки вихованню».¹ Уже в ті періоди історичного, культурного розвитку Європи виховання, як сутність і процес, суспільство усвідомлювало системно, об'ємно, цілісно, як синтез морального, фізичного, розумового розвитку. При цьому вважали, що одним із найголовніших виховних засобів є приклад, а також середовище. Недарма, в «Думках про виховання» (§67) Д. Локк так оцінюватиме тодішню навчально-виховну систему: «Найбільший вплив на поведінку дітей має суспільство і поведінка тих людей, які за ними доглядають».² Отже, виховання розглядалося як процес, зумовлений дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників, як сума впливів на психіку, поведінку, почуття, розум особистості. Безперечно, що воно виходило далеко за межі вузького розуміння впливу батьків і школи, оскільки європейський просвітник на перше місце серед впливів виставляє суспільство. Іншою важливою ознакою для нього у вихованні було те, що воно поширюється на тіло, душу, дух, задатки і здібності гармонійно й цілісно, формуючи душевно-духовні, етичні установки, здоровий фізичний стан. У

¹ Локк Дж. Мысли о воспитании. – Соч. в трех томах: Т.3. – М.: Мысль, 1988. – С. 412.

² Там само, С. 458.

своєму трактаті, у першому параграфі він напише: «Здоровий дух в здоровому тілі — короткий, але повний опис щасливого стану в світі, а в третьому скаже так: «Здоров'я необхідне нам для професійної діяльності і для щастя».¹ Ще одним дуже важливим моментом у педагогіці виховання Д. Локка був виховний приклад, приклад для наслідування, тобто «поведінка людей». Його відсутність (прикладу) вкрай негативно впливає на все освітнє соціокультурне середовище, виховання у таких випадках набуває фальшивих, гіпертрофованих підходів, коли слова, дії не підкріплени морально-етичними, справедливими і чесними вчинками, помислами.

Правило позитивного впливу чи то в суб'єкт-суб'єктній, чи то в суб'єкт-об'єктній виховній моделі перестає діяти. У другому виданні «Українського педагогічного енциклопедичного словника» ця позиція дуже чітко окреслена: «Виховання з боку батьків і школи припиняється з втратою ними авторитету у вихованця».² Ця порівняльна паралель підтверджує і посилює умовивід про виняткову значущість логічного зв'язку впливів у педагогічному і суспільному середовищах на якість виховання. Тому будь-які освітні реформи, які проводили у будь-які часи і будь-які держави мали успіх, коли сім'я і суспільство брали безпосередню участь у цих процесах, коли здоров'я (у широкому розумінні) сім'ї і соціосередовища ставали загальносуспільними пріоритетами. Адже, писав Д. Локк, добре виховання — це обов'язок й інтерес батьків, благополуччя нації залежить від нього.³ Справді, якщо із цілісного процесу громадянського виховання особистості випадає певна ланка або її вплив на людину несе в собі негатив і деструктив, то варто сподіватися на невтішні результати. Асоціальна сім'я, аморальне соціально-культурне середовище, неякісна освіта, збайдужила у ставленні до освіти і культури держава виносить за дужки важливий суспільний і педагогічний принцип людиоцентризму. Саме

¹ Там само, С. 413

² Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. друге. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – С. 71.

³ Локк Дж. Мысли о воспитании. – Соч. в трех томах: Т.3. – М.: Мысль, 1988. – С. 410.

цей гуманістично орієнтований підхід до формування людини і світоглядний орієнтир мають бути в основі державної політики, зокрема в освітній сфері. І хоча епохи цивілізаційного розвитку завжди вирізнялися актуалізацією своєрідностей проблем людини і суспільного прогресу, були наділені відповідно часу і політичній, світоглядній матриці суспільства своїми особливостями, ніколи не зупиняється процес пошуків концепції творення особистості як цінності, її значущості. Відбувався пошук ефективних засобів виховання, безперервно удосконалювався зміст навчання, адже ще на ранніх стадіях розвитку освітніх систем вважалося, що кожний предмет, навчальна дисципліна готує особистість до життя.

Дж. Локк ще у XVII столітті доводив, що основу людських знань становлять прості ідеї, джерелом яких є не лише рефлексія, а й відчуття і навіть фантазія, відчуття власної діяльності всередині себе, своїхвищих духовних почуттів. Тому сукупність людських знань він поділяв на три складові: інтуїтивну (реальні, очевидні істини), демонстративну або доказову (математика, етика, логіка), сенсетивну (набуту завдяки відчуттям знання з окремих предметів). Виходячи з цієї структури навчальний, а отже, виховний процес, зміст характеризувався багатоманітною напрямленістю. Освіченою людиною може стати та особистість, яка має обширні знання плюс ремесло. Для цього необхідно було опановувати: читання, письмо, малювання, географію, етику, історію, хронологію, бухгалтерію, рідну мову, а також французьку та латину, арифметику, астрономію, геометрію, фехтування, верхову їзду, танці, громадянське право, риторику, логіку, натурфілософію, фізику тощо. Як філософ і педагог він добре усвідомлював, що від правильно побудованої виховної системи залежить благополуччя всього народу. Але дуже важливим моментом у реалізації навчально-виховних принципів та ідей були не просто знання методів, способів, форм, навіть не добре розроблена концепція і виховна система, а щось значно вагоміше. І стосувалося це передусім знань про людину. Він писав: «Хто має справу з дітьми, повинен ґрунтовно вивчити

Написана в кінці XVII століття робота «Думки про вихован-
ня» впродовж дуже тривалого часу була одним із кращих філо-
софських творів, які присвячувалися освітнім проблемам. У XVIII
столітті її переклали практично всіма європейськими мовами. Об-
ґрунтовані Дж. Локком педагогічні ідеї стали визначальними не
лише для тогочасного періоду, а й для подальшого розвитку тео-
рії педагогіки. Його заслугою була розробка ідеї про походження
людського знання, ставлячи під сумнів традиційний підхід щодо
вродженості знань та уявлень, зате він високо оцінював роль ви-
ховання, що готує людину до життя. Одним із перших він вдало
поєднав педагогіку з емпіричною психологією, віддаючи перевагу
практичному досвіду і суттєвому пізнанню, закладаючи основи
для появи психопедагогіки. В українській сучасній педагогіці цей
напрям активно популяризував і розвивав академік І. Зязюн. Він
зазначав, що «згідно з принципом соціальної природи психічно-
го розвитку людини психологічна педагогіка має послуговуватися
тим, що пізнавальні можливості суб'єкта учіння не вроджені, а на-
бути, не апостеріорні, а априорні. Вони формуються, розвиваються
у процесі учіння. Принцип єдності психіки й зовнішньої діяльнос-
ті вказує єдиний шлях розвитку пізнавальної діяльності. Психоло-
гічна педагогіка повинна виявляти основні лінії процесу перетво-
рення зовнішньої, матеріальної форми пізнавальної діяльності у
форму внутрішню, психічну і навпаки».² Ці паралелі лише підтвер-
джують важливість почуттєвих знань як невід'ємного компонен-
та досвіду, оскільки всі знання здобуваються з досвіду. А змістом
досвіду є насамперед відчуття, що надходять від органів почуттів
та обґрунтують реальність існування речей зовнішнього світу.
Ці ідеї, а також ідеї творення здоров'я з бережного середовища, ін-

¹ Локк Дж. Мысли о воспитании. – Соч. в трех томах: Т.3. – М.: Мысль, 1988. – С. 453.

² Зязюн І. Педагогічна психологія в контексті наукових підходів до дослідження проблем осві-
ти. – Учитель мистецьких дисциплін у дискурсі педагогічної майстерності. – Бердянськ: Вид.
Ткачук О.В., 2013. – С. 28.

дивідуального підходу до навчання і виховання, практикоорієнтований характер навчання зберігають і понині свою актуальність.

Нині, коли Україна перебуває на шляху до інтеграції в європейську і світову цивілізацію, важливо визначити ряд пріоритетів духовного і інтелектуального, науково-технологічного, соціально-економічного, еко-етичного характеру. Проте вирішення масштабних глобальних і національних завдань повною мірою залежатиме від Людини, від якості людського потенціалу, від того, наскільки вдастся успішно впровадити ідею людино центризму в життя. Саме на його основі мусить формуватися громадянське суспільство, удосконалюватися освітня політика, творитися сучасна педагогіка. Цей великий педагогічний принцип українського людино центризму уможливить вирішення найголовнішого завдання національної ідеї — духовність, незалежність, соборність, єдність політичної нації. Тому такими актуальними і нині для сучасної національної педагогіки є універсальні гуманістичні цінності європейських просвітників, їхні погляди на Людину і Світ.

«ТЕХНОЛОГІЧНА» ПЕДАГОГІКА АНТОНА МАКАРЕНКА ЯК ОЛЮДНЕННЯ ЛЮДИНИ

Пройшовши складний шлях до істини, Антон Макаренко залишив дуже значущу, водночас до кінця незбагненну і непізнанну педагогічну спадщину. Його теоретичні ідеї, а особливо практичні педагогічні технології – це сув'язь пошуку раціональних і праціональних форм, які допомагають знайти дорогу до Людини. Варто зазначити, що тогочасний творчий підхід А. Макаренка до особистості, до внутрішнього світу Людини достатньо суголосний із нинішніми актуалітетами в сучасному педагогічному світі. Адже звучання педагогічних концепцій у ХХІ столітті по суті означає, що «ми вступаємо в епоху Людини» і від того, якою буде ця людина, яка її система моральних цінностей, залежить не лише її доля, а й майбутнє всього світу. Необхідно також визнати, що А. Макаренко в цю епоху вступив значно раніше. Це були інші часи, історичні, соціокультурні, світоглядні, педагогічні умови, але його філософія дитино-людицентризму жила, розвивалася, хоча не завжди перемагала і торжествувала. А. Макаренко вважав: людина має бути не лише прекрасним працівником, не тільки добрим громадянином важливо щоб вона була «ще й щасливою людиною».¹ Саме ідею «щасливої людини» дуже скромно висвітлює і обґрунтуета педагогічна наука, без якої система виховання, педагогічна практика, дещо ущербні. Виховати людину, говорив А. Макаренко, означає виховати в ній перспективні шляхи, по яких розміщуватиметься її завтрашня радість – «істинний стимул у житті людини».

«Теорія завтрашньої радості» унікальна педагогічна знахідка А. Макаренка. Щастя, людська радість, добра перспектива – головні постулати макаренківської гуманістичної педагогіки, яку особли-

¹ Макаренко А. С. Виховання в сім'ї та школі. Вибрані пед. твори. Статті, лекції, виступи. – За заг. ред. Е. Мединського та І. Свадковського. – К-Х.: «Рад. школа», 1947. – С. 198.

во виокремлювали його друзі, соратники, тодішня інтелігенція. Відомий письменник Ю. Лукін, який упродовж усього московського періоду життя А. Макаренка оберігав його від переслідувань і рецензій, сприяв його творчості, через 15 років після його смерті так охарактеризував цю рису: «Серце вчителя горіло одержимою вірою в Людину, бажанням щиро і натхненно віддати себе до кінця, щоб кожний із його вихованців став Людиною».¹

М. Горький, який не був прихильним до українськості, відвідавши Полтавську колонію і Харківську комуну в 1928 р., писав А. Макаренку: «Величезного значення й надзвичайно вдалий педагогічний експеримент Ваш має світове значення...».² І з цією оцінкою варто погоджуватися, адже справді універсальність його методологічних принципів, які опираються на загальнолюдські цінності, пройшовши суворі випробування в часі й просторі, зберігають свою актуальність у планетарному вимірі. Підтвердження цього рішення ЮНЕСКО (1988 р.) про відзначення 4-ох педагогів світу, які визначили спосіб педагогічного мислення у ХХ ст. (Джон Дьюї, Георг Кершенштейнер, Марія Монтессорі, Антон Макаренко). А в галактиці, як символ Педагогіки, є астероїд Макаренко (№3214) відкритий 2 жовтня 1978 р.

Хоча були і є також інші оцінки. На VIII Всесоюзному з'їзді комсомолу Н. Крупська виступила з нищівною критикою системи А. Макаренка, оцінюючи її як школу буржуазну, школу рабську, школу кріпосницьку, з чим закликала нещадно боротися.

Цього ж 1928 р. на засіданні секції соціалістичного виховання Українського НДІ педагогіки засудили виховні методи А. Макаренка.

Але навіть коли він із сарказмом реагував на своє всесоюзне шельмування Крупською («Комсомольська правда» 17 травня 1928 р.), коли категорично заявляв: «Геть педагогіку, є лише справжнє життя, в якому є місце людському захопленню, взагалі немає ніякої педагогічної системи», коли, зневірившись у тодішній інтелі-

¹ Лукін Ю. А. С. Макаренко. – Изд. «Советский писатель». – М., 1954. – С. 184.

² Уривки з листування А. С. Макаренка з О. М. Горьким. А. С. Макаренко про... виховання. – «Рад. школа». – 1978. – С. 340.

«Технологічна» педагогіка Антона Макаренка як орудіння Людини

генції, говорив, що з нею слід боротися на кожному кроці кожного дня, бо вона вносить дешевий егоїзм, вузькість, тупість, глупоту, лінощі і балаканину, одночас стверджуючи, що найжахливішим є те, що «на цю істеричну дурну бабу рівняється і наша молодь»,¹ коли, зазнаючи безкінечних перевірок й інспектувань, у розpacі заяvляв: «я водив їх по колонії цілий день і «наливав». Треба бути геніальним брехуном, щоб при сьогоднішній нашій розрусі ще й показувати колонію, коли я духовно розриваюся навпіл, коли мені погрожують прокурором, комісією і мене таки посадять, що я не хочу поклонятися різним божевільним, коли визнавав, що в суспільстві царює самовбивча глупота, звалища безвідповідальних «бузил», не волючи служити цьому нещасному суспільству дефективних людей, у яких у пам'яті залишиться казка про колонію Горького, яку вони, перевонаний, зіпсують за два місяці.²

А. Макаренко залишався інтелігентним педагогом. І насамкінець, коли він після жорстоких утисків і переслідувань покинув 1928 року. Куряжську колонію і очолив нову – ФЕД, він не зрадив своїм педагогічним ідеалам, а запросивши 50 вихованців із колонії ім. Горького, продовжив реалізовувати свою виховну систему. Він залишався вірним їм і тоді, коли обґрутував свою педагогіку в літературних і педагогічних творах (московський період), а його ідеї не визнавалися офіційною педагогікою. Адже 1936 року Постанова ВКП(б) «О педагогических извращениях в системе Наркомпросов» визнала педагогію лжененаукою. І педологія, як основа вивчення вікових особливостей дітей стає непотрібною, а педагогіка стає – «бездітною».

Важливо, що завжди свою літературну роботу визнавав не інакше, як формою педагогічної діяльності. Він писав: «Я почиваю себе педагогом не тільки насамперед, а скрізь і всюди».³ Хоча тодішньому

¹ Ты научила меня плакать... (переп. А. С. Макаренко с женой. 1927-1939). - В 2 Т. - Т.1. - Сост. и коммент. Г. Хиллига и С. Невской. - М.: «Витязь». - 1994. - С. 81.

² Ты научила меня плакать... (переп. А. С. Макаренко с женой. 1927-1939). - В 2 Т. - Т.1. - Сост. и коммент. Г. Хиллига и С. Невской. - М.: «Витязь». - 1994. - С. 63-65.

³ Макаренко А. С. Мої педагогічні погляди. Виб. пед. твори. - «Рад. школа». К-Х. - 1947. - С. 162

режimu, який рухався дорогою репресій, гуманістична педагогіка А. Макаренка, як і його «Педагогічна поема», були зayıвими. Саме тому українське видавництво відмовилося друкувати «Педагогічну поему», оскільки вважало макаренківське бачення освіти надто дискусійним, а московське видавництво не могло друкувати «без дозволу» Наркомосвіти України. Справді, склалося парадоксальна ситуація стосовно оцінки і впровадження педагогічних ідей Учителя-новатора.

Макаренко зазначав, що не пригадує жодного випадку розходження вчителів з його поглядами, висловлених у «Педагогічній поемі», як і не зміг побачити жодної школи, де його педагогічні погляди були б реалізовані. Разом з тим саме він зумів побудувати основи технологічної педагогіки. Це була педагогіка життя, яка перегукувалася через століття з великим принципом Песталоцці «життя навчає», сформульованого в його «Лебединій пісні». Обоє видатних педагогів поділяли точку зору, що головний шлях у вихованні не просто практична реалізація, а «турбота про долю кожної дитини». Тому основні технологічні постулати Макаренка – ніякий педагогічний засіб не може бути назавжди визнаний корисним або шкідливим; ніяка виховна система не може бути визнана назавжди; жодна дія не проходить обабіч поставлених цілей; будь-який засіб перевіряється практикою – засвідчить водночас і про вірність принципам класичної педагогіки, і про їх творчу трансформацію у реальному світі, коли виховує все (люди, речі, явища, сім'я, колектив, суспільство, енергія ідеалів, які формують дії, вчинки). Але насамперед і найбільше – люди, батьки і педагоги. Бо саме вони найбільше здатні сприяти розвитку дитини, стимулювати правильні напрями цього розвитку і діяльності.

І європейське просвітництво вважало, що найбільший вплив на поведінку дітей має суспільство і поведінка тих людей, які їх виховують. Оскільки розвиток відбувається лише завдяки діяльності (навчальній, трудовій, побутовій, ігровій...), гуманізм виховних завдань має полягати в тому, щоб не оберігати, ховати дітей від реального, хай і сувального життя, створювати для них тепличні

умови, а вести їх дорогою життя, мотивуючи пізнавальний інтерес до істини, добра і справедливості. Недарма педагогічна система А. Макаренка збагатилася багатьма новаційними поняттями і моделями: «педагогічна техніка», «майстерність», «виховання колективом», «програма особи», «педагогічний центр», «блізька, середня і далека перспективи», «тон і стиль життя колективу» тощо. Уміння, знання, майстерність, людяність педагога були для Антона Семеновича архіважливими професійними якостями. Звертаючись до педагогів, він підкреслював значущість знань. Якщо ви своєї справи не знаєте, говорив він, то заслуговуєте лише на зневагу. Особливу увагу звертав на зміст підготовки педагогічних кадрів, зазначаючи, що «у всій нашій радянській системі немає більш жалюгідного технічного стану, ніж в галузі виховання. Виховна справа кустарна, а з вершин «Олімпійських кабінетів видно тільки неосяжне безлике дитинство». Не можна ефективно навчати, успішно ростити людину, розвивати її творче «Я», не знаючи її натури, інтересів, психології бажань. Він проводив цікаву порівняльну аналогію між окремими явищами, процесами, які відбуваються у видах: «Чому в технічних вузах ми вивчаємо опір матеріалів, а в педагогічних не вивчаємо опір особистості, коли її починають виховувати?». Свого часу І. Зязюн у «Філософії педагогічної дії» в цьому контексті написав: «Всесвітньо визнаний педагог А. С. Макаренко у 30-х роках минулого століття узагальнив народний досвід, дані науки і свої спостереження таким чином: «Головні основи виховання закладаються до п'яти років, — це 90% усього виховного процесу, а відтак виховання людини триває». ¹ А сучасна книжка японського дослідника Ібука Масару, з якою варто ознайомитися кожній людині, має таку назву «Після трьох вже пізно».

Адже модель взаємозв'язку «людина — людина» — найскладніша. Прогалини в людинознавстві роблять педагога непрофесійним і безвідповідальним. «А відповідальність перед дітьми, — пи-

¹ Зязюн І. М. Філософія педагогічної дії: Монографія. — Черкаси: Вид. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. — С. 136.

сав Макаренко, — це відповіальність перед історією. Діти — це завтрашня історія і майбутнє людства». В іншому випадку, коли вихователь не має цього розуміння, не володіє цими здатностями, виховання втрачає сенс. Тоді виховувати краще без них, ніж з ними, опираючись на самоорганізацію. Макаренко навіть мріяв про ідеалізував ситуацію, намагаючись створити «нову велику колонію на 1000 людей без жодного вихователя...».¹ Хоча на практиці проблемам формування життєдіяльного авторитетного педагогічного колективу приділяли особливу увагу. В основі і педагогічного, і дитячого колективів була праця — головний системоутворюючий чинник здібностей, творчості, моральності. Його виховна система проторувала шлях від найпростіших форм продуктивної праці (збирання жолудів, догляд за тваринами, кустарна майстерня) до становлення сучасного Промкомбінату з трьома заводами (електроінструментальний, фотоапаратний, інструментальний), власною школою, технікумом, робфаком, 50 гуртками художньої і технічної творчості. Важливо, що йому вдалося створити не тільки передове технологічне виробництво, а й започаткувати і впровадити найсучасніші промислові форми праці.

Але не варто обмежуватися лише констатациєю доконаних фактів педагогічної практики Макаренка. Значно загальніше завдання для сьогодення — окреслити суспільне — економічну важливість педагогічної ідеї виховної продуктивної діяльності. І річ не тільки в тому, що вихованці давали великий прибуток державі, що для виробництва використовували найновіші німецькі, австрійські технології, а й у тому, що подібні ідеї іншого відомого німецького педагога Г. Кершенштейнера використовувалися як національне надбання і стали в основі німецького економічного чуда, відродження країни, а ідеї Макаренка в Україні залишилися на полицях, майже на узбіччі суспільних процесів.

Хоча об'єктивно, за результатами вітчизняних і зарубіжних дослідників, Макаренко з багатьох теоретично-практич-

¹ Лукин Ю. А. С. Макаренко. — М.: Изд. «Советский писатель», 1954. — С. 26.

них позицій переважав Кершенштейнера. Якщо, наприклад, у Кершенштейнера праця слугує як: трудові навики, елемент навчання, технологічні процеси, то у Макаренка відповідно: ріст вихованця до здобуття вищої освіти; реальна праця на основі госпрозрахунку; виховання організаторів колективної праці – майстрів, бригадирів, конструкторів тощо. Попри всі суперечливі оцінки інтерес вітчизняної і світової педагогічної громадськості до феномену Макаренка не послаблюється. Адже перед кожним суспільством на даний час стоять гострі проблеми щодо виховання молодого покоління, його успішної соціалізації. І хоча спадщину, теоретичні й практичні надбання багатьох наукових шкіл розглядають і сприймають під кутом найрізноманітніших світоглядних, ідейних, політичних, соціально-педагогічних, технологічних, економічних позицій, світ вважає основні принципи виховної концепції Макаренка універсальними. Варто згадати хоча б загальнонаціональну програму 1970-1980-их років у Бразилії із соціалізації «важких» дітей, що значною мірою опиралася на його педагогічний досвід. 1968 р. – створення лабораторії у ФРН із вивчення спадщини Макаренка, дослідницький Центр у Маргбурському університеті, який очолив Гетц Хілліг. А німецький пастор Д. Лаутер зазначив, що педагогіка Макаренка доцільна не лише для марксистів – ленінців, а й для християн, соціал-демократів, зелених. Незважаючи на різні теоретичні засади, практичне застосування, англомовний, азійський педагогічний світ, Китай, Канада, США, Європа достатньо творчо ставляться до багатьох концептуальних рішень виховної системи, яка зберігає свою новаційність та актуальність.

Зокрема це стосується питань колективного виховання, трудового виховання, методів виховання індивіда згідно з середовищем, умовами, обставинами; виховного впливу на людину естетики, краси, навколишнього середовища, атмосфери радості й оптимізму, організації високотехнологічної продуктивної праці.

Справді, педагогіка Макаренка окрім того, що вона гуманізує взаємовідносини суб'єктів навчально-виховного процесу, пропагує віру в повноцінність кожної дитини, піклується про внутрішній зовнішні потреби вихованців, також здатна формувати і в сучасних умовах більш якісні характеристики компетентності, громадянськості, моральності.

Можна стверджувати, що творче застосування технологій з виховання особистості, практичне осучаснення його ідей є добрим підґрунтям для творення «людського капіталу» в умовах необхідності забезпечення процесів сталого розвитку в національному і планетарному вимірах.

Сьогодні для цього важливо подолати не лише дидактичну обмеженість школи, а й впустити в освітнє середовище «нового», без штампів, Макаренка, що сприятиме росту соціально-культурного, інтелектуального, громадянського рівня молоді.

Слід визнати, що Макаренко проявив себе не лише як талановитий педагог, а й як соціальний реформатор, володар унікальних технологій із виховання дітей, склонних до девіантної поведінки. Його ідеї, методики є, на жаль, достатньо актуальними, адже «важких» дітей у наш час більшає. Вони – ізгої. (Укр. словник: «Той, від кого відцуралося середовище, суспільство...»).¹ Більшість із них перебувають у стані протесту, депресії чи агресії, а, отже, часто налаштовані на руйнуючі асоціальні дії. Сучасна війна й російська агресія значно посилила трагедійність ситуації. Представник Верховного комісара ООН Рупер Колвіл зазначив, що за час конфлікту на сході України вбито 5665 осіб і поранено 13961. Страшно, як зазначалося в «Слові Просвіти», що загинуло 65 дітей, 127 поранено. Чисельність сиріт в Україні 2014 року зросла до 10 тис. проти 8 тис. у попередні роки. У літаку, що був збитий у донбаському небі, перебувало 80 дітей, із них – троє немовлят. Дуже важко осмислити ідеї людино-дитиноцентризму,

¹ Словник української мови/ Кер. В. В. Німчук та. Ін./ Відп. ред. В. В. Жайворонок. – К.: ВЦ «Просвіта», 2012. – С. 397.

Навіть у найскладніших умовах, вважав Макаренко, необ-
хідно формувати гуманне ставлення, коли б дитина (людина)
відчувала себе захищеною. Суспільство, де ще панує «соціальна
дідівщина» (позастатутні стосунки), потребує цих теоретич-
них і практичних доробок Педагога. Варто усвідомлювати, що
школа, вчитель, соціосередовище (сім'я, колектив, суспільство),
енергія ідеалів безперервно творять дії, вчинки, філософію мо-
рального і матеріального буття людини. За нинішніх умов, коли
поняття «колектив» як «група людей, об'єднана спільною діяль-
ністю, спільними інтересами», значною мірою деградовано, а
виховання колективом не у «форматі», то слід визнати, що ін-
дивідуалізм, колективізм мають існувати не у протиставленні, а
в гармонії взаємозв'язку. Адже світу нині потрібне формування
толерантних людських взаємин, вирішування «спільними зу-
силями» різноманітних проблем, катаклізмів, загроз (соціаль-
них, екологічних, економічних, безпекових). Декларації Самітів
Землі (1992, 2002, 2012 – Rio, Йоганнесбург) переконують, на-
скільки значущою є необхідність для світу жити спільно у миру,
конструктивно співпрацювати, взаємодопомагати, солідаризу-
ватися для прогресу, що можливо лише у великому планетарно-
му колективі. Але щоб нації, народи, держави дружили, співп-
рацювали, необхідно виховувати відповідні поведінкові норми
на рівні суспільного, особистісного співжиття, у мікро- і ма-
кроколективі. Людству нині, як ніколи, необхідний ефективний
взаємозв'язок між глобальними, регіональними, субрегіональ-
ними, національними процесами сприяння сталому розвитку.¹
Очевидно, що ці стосунки мають бути справедливими, гуман-
ними, взаємоповажаючими. Торуючи шлях до такої гармонії

¹ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН. Майбутнє, якого ми хочемо. – (66/228). – 66 сесія. 27 липня 2012 р. – Пункт 100. – daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/476/12/PDF/№1147.

взаємин, варто не забувати головний принцип А. Макаренка – повага до людини та її гідності. Напевно, обмеженість сприйняття його ідей полягає в тому, що нібіто їхньою суттю є «причлення до праці». Так, але найголовнішим у його Педагогіці є олюднення, творення Людини, яке має стати домінантою сучасного постіндустріального світу. Тому необхідно сутнісно оправдовувати ідеологію макаренківської педагогіки, адже «праця», «колектив» самі по собі не уможливлюють якісне розуміння закладених у них цінностей. Бо слід оперувати ознаками, рисами морально-етичного характеру, а це – повага до людини, дружба, солідарність, готовність допомогти, особливо слабшому, сповідуючи біблейське «не штовхай падаючого». Прогнозую, що на гальнішою ставатиме проблема затребуваності безперервного функціонування багатоманітних інституцій колективістського духу, без чого не здолати зло, біди, конфлікти планетарного і локального характеру. І не лише освіті, а й суспільству потрібен новий, неупереджений погляд на виховання особистості за Макаренком, більш науковий, об'єктивний, щоб дійти до істини, усвідомивши, що педагог-новатор не просто запропонував систему виховання, а запропонував стратегію суспільного життя, в основі якої – повага до людської гідності, людської праці. Його педагогіка – особистісно орієнтована, але її ідеї можна втілювати лише за умов присутності в ній особистості вчителя. Бути педагогом означає, що в нього вірють, за ним ідуть, його поважають. Якщо такі задатки відсутні, то втрачається сенс виховання, бо «коли не сіється, то і не сходиться». «Педагог у своїй роботі, – писав Макаренко, – повинен цілити далеко вперед (як мисливець), багато вимагати від людини й дуже поважати її...».¹ Тому професійний талант, уміння, майстерність були для нього надзвичайно ціннісними характеристиками. «Педагогічна майстерність зовсім не пуста справа. У педагогічних виших

¹ Макаренко А. С. Мої педагогічні погляди. Виб. пед. твори. – «Рад. школа». К-Х. – 1947. – С. 177-178.

«Технологічна» педагогіка Антона Макаренка як орудіння Людини

цією майстерністю і не пахне. Там і не знають, що таке педагогічна майстерність... Вона не є якимось особливим мистецтвом, це спеціальність, якої треба навчати, як лікаря, як музиканта... Я зробився справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «іди сюди» з 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів в обличчі, у фігури, в голосі». ¹ Коли вихователь, учитель не прагнули ставати досконалішими, вправнішими, Антон Семенович був категорично критичним, оскільки розумів, яке зло несе в собі невмілість наставника. У «Педагогіці індивідуальної дії» він пише: «Краще зовсім не мати вихователя, ніж мати невихованого вихователя... Краще мати 4 вмілих вихователів, ніж 40 нездар і невихованих». ²

А молоді, вважав Макаренко, необхідно усвідомити і загальну значущість праці, і відповідальність за універсальну цінність – працю, якою і тільки якою створена вся матеріальна і духовна культура світу. Він був переконаний, що таке ставлення виховує і педагог, і соціосередовище. У цьому він був солідарний з ідеями європейських просвітителів. Свого часу Гельвецій наголошував, що Людина формується під впливом середовища і виховання.³ Тому сьогодні дуже важливо розширювати різноманітні, багаторівневі зв'язки з соціальними інститутами, оскільки не тільки «школа» в широкому розумінні, а й весь соціокультурний простір впливає на процес становлення особистості, розвитку її творчих нахилів, компетентностей, морального й фізичного здоров'я. Відповідальність перед дітьми, як відповідальність перед історією і майбутнім – внутрішня позиція Макаренка, яку він обстоював упродовж життя. Ця сутність наділяла педагогіку ціннісно-смисловими орієнтирами, гуманізмом, діалогічністю. Але втілювати ці ідеї здатний лише той педагог, який перебуває у стані безперерв-

¹ Макаренко А. С. Про мій досвід. Виб. пед. твори. – «Рад. школа», – К-Х. – 1947. – С.190-191.

² Макаренко А. С. Педагогіка індивідуальної дії. Виб. пед. твори. – «Рад. школа», – К-Х. – 1947. – С.111.

³ Гельвецій К. А. О човнеке. – Соч.: в двух томах. – М. – 1974.- С. 148.

ной, наполегливої, одержимої праці: інтелектуальної, духовної, моральної. Саме вона, самоосвіта, самовиховання, самоорганізація зробили педагога-новатора, педагога-гуманіста. Віталій, молодший брат, який після громадянської війни жив на еміграції у Франції, писав у своїх спогадах: «Скільки пам'ятаю Антона – бачив його постійно з якою-небудь книгою. Він мав колосальну пам'ять... Він прочитав буквально все, починаючи з Гомера і закінчуючи Гамсуном і Горьким, усіх римських істориків, історію французької революції, Ключевського, Платонова, Костомарова, Грушевського (Історію України)... Особливо захоплювався Ніцше, Шопенгауером, читав Г. Ібсена, А. Стріндберга, О. Уайльда, Д. Лондона, Г. Гауптмана, Б. Келлермана, Г. Д. Аннуціо, А. Франса, М. Метерлінка, Е. Ростана та ін... А в 1913 р. навіть купив у кредит 22 томи Енциклопедії... Він був естетом, любив театр, оперу, класичну музику. Коли йому було 15 (1903 р.), а мені 8 ми побували на концерті симфонічного оркестру, який Антон описував у величних фарбах. Ми слухали Глазунова, Моцарта, Гріга, Шумана, часто відвідували концерти, оскільки в Кременчук приїздили Шаляпін, Павлова, Кубелік, Батистіні, Київська і Харківська Опери, симфонічні і струнні оркестри Ахшарумова, Андрєєва.¹ Про його тонку, надзвичайно поетичну і ліричну душу можливо найбільше засвідчує листування з Галиною Салько. Коли йому бракувало ренесансу почуттів, він часто відшукував їх у мистецтві, музиці, книзі. Пригадується його розпач, що «Бальзака ніде немає, хоч плач. Що це за така республіка!?.». ² Однією з особливо цінних рис його характеру було те, що він не дозволяв душі лінуватися. Підтвердження цього – не лише його фантастична енергія самовдосконалення, а й навчання у Полтавському педінституті, який закінчив із золотою медаллю 1917 року, практична робота

¹ Макаренко А. С. Мой брат Антон Семенович (Воспоминания). <http://www.makarenko.edu.ru/vitally.htm>

² Ты научила меня плакать... (переп. А. С. Макаренко с женой. 1927-1939). – В 2 Т. – Т.1. – Сост. и комент. Г. Хиллага и С. Невской. – М.: «Витязь». – 1994. – С. 30.

«Технологічна» педагогіка Антона Макаренка як отлоднення Людини

на посаді інспектора Вищого початкового училища в Крюкові, завідування міським училищем у Полтаві, діяльність у колонії ім. Горького і ФЕД. У листах до Салько він зазначав, що лінива людина гидотна, а лінива талановита людина – жахлива.¹ Тому дуже негативно сприймав людей, особливо освітянську бюрократію, яка була інфікована лінощами душі. Відкрито, сміливо, по-громадянському він саркастично називав їх «богемами», «бузилами»... Він вважав, що саме такі люди роблять педагогіку неживою, несуб'єктною, а отже, надій на позитивний виховний ефект небагато. Потрібно мати надзвичайно міцні нерви, щоб усе це витримати, писав він Горькому. Наросівта провела справжню війну проти всіх рештків «макаренківщини», розігнала моїх помічників, а багато дітей самі пішли. У результаті всіх оцих заходів: утечі, крадіжки, пияцтво...² А. Макаренко, по-справжньому творячи технологічну й етичну педагогіку, відчував, наскільки глибока криза охопила тодішню освітньо-виховну систему, наскільки неприйнятними для Наркомосу, офійних структур є його ідеї, методи, форми виховання молоді. «У Харківському інституті народної освіти група наших супротивників, яка мене інакше не називає, – пише Антон Семенович, – як «отаманом зграї»... Треба створювати нову педагогіку, зовсім нову, але нам потрібна свобода від діловодів, від усякого мотлоху, а тоді ми вже легко позбудемось й педагогічних забобонів».³ Символічно, що його дипломна робота в Полтавському педінституті називалася «Криза сучасної педагогіки», і саме ця стратегічна проблема супроводжувала Учителя упродовж життя. Безперечно, А. Макаренку не вдалося довершити і впровадити в життя унікальні педагогічні тех-

¹ Ты научила меня плакать... (переп. А. С. Макаренко с женой. 1927-1939). – В 2 Т. – Т.1. – Сост. и комент. Г. Хиллига и С. Невской. – М.: «Витязь». – 1994. – С. 33.

² Уривки з листування А. С. Макаренка з О. М. Горьким. А. С. Макаренко про...виховання.- К. – «Рад. школа». – 1978. – С. 339.

³ Уривки з листування А. С. Макаренка з О. М. Горьким. А. С. Макаренко про...виховання.- К. – «Рад. школа». – 1978. – С. 338.

нології, новаційні ідеї, торуючи шлях колосального спротиву і збоку освітянських бюрократів, і збоку політичних органів. Достовірно, що лише завдяки особистим стосункам з керівником НКВС В. Балицьким його не репресували за «участь у троцькістському заговорі». Тогочасні передові діячі європейської і світової культури та освіти (Л. Арагон, А. Барбюс, Д. Бернал, У. Бронфенбреннер, А. Валлон, В. Галь, А. Зегерс, Я. Корчак, С. Френе) високо оцінювали досягнення А. Макаренка, всіляко підтримуючи його. Проте умови були наскільки складні, що він змушений залишити практичну педагогічну працю і, переїхавши до Москви, займатися літературною, громадсько-просвітницькою роботою.

Приязно ставлячись до А. Макаренка, намагаючись йому всіляко допомогти, М. Горький 1923 року писав: «...довідався, що Ви починаєте стомлюватися... 12 років працювали Ви і наслідкам праці немає ціни. Та ніхто не знає про них, і ніхто не знатиме, якщо Ви самі не розповісте... ідьте куди-небудь у теплі місця й пишіть книгу....¹ Таким «теплим» місцем стала Москва, де він займався літературною діяльністю, публіцистикою, педагогічним просвітництвом. Проте факт, що йому не дозволяли впроваджувати в життя ідеї, ідеали гуманістичної «макаренківської» педагогіки. Це було найбільшою особистісною втратою і суспільною трагедією. А намагання системи використати Макаренка як рупор ідеологічної сталінської репресивної машини лише засвідчувало про складний тернистий шлях видатного українського педагога.

Московський період виявився достатньо суперечливим у життєтворчості Макаренка, зважаючи на тодішню ситуацію. Не всі, особливо інтелігенція, зуміли благополучно виживати, творити, перебуваючи в ладах зі своїми чеснотами, громадянською совістю. Втративши опору і підтримку в Україні своїх со-

¹ Уривки з листування А. С. Макаренка з О. М. Горьким. А. С. Макаренко про...виховання. - К. - «Рад. школа». - 1978. - С. 340.

ратників, друзів, зокрема Балицького, Затонського, Григорович, Весич, Терського, він перебував у пошуках нових знайомств для творчого спілкування. Проте виконувати роль ідеолога режиму і навернути на шлях великої педагогіки Макаренку не вдалося. Не вистачило ні громадянської мужності, ні часу, ні сприятливих умов, адже тодішнє соціокультурне середовище далеко не завжди здатне було збагачувати внутрішній світ педагога. На його адресу часто лунала справедлива критика. 1939 року відомий культуролог, письменник-історик В. Вересаєв писав: «Що відбувається з Макаренком? Такий педагог, чому не завершує обіцяну методику виховання, а лізе в усі дірки, на будь-яку трибуну!.. Він не розмірковує, не сумнівається, а формулює директиви... Макаренківські «розбори» художніх творів – це рецензії партійця, якого цікавлять лише партійні вартості романів. У цьому він намагається бути більшим католиком ніж папа римський... Великих майстрів педагогіки людство знало лише кілька десятків, але тільки Макаренко зумів у всій цілісності описати педагогічний процес... Це фундаментальний факт загальнолюдської культури... Це ще одна трагедія нашого талановитого сучасника, ще одна втрата, мабуть, непоправна...».¹ Позитивно впливали на Макаренка дружні стосунки з відомими тогодженими діячами культури М. Петровим, Ю. Лукіним, які сприяли випуску «Прапорів на баштах», «Маршу тридцято-го року», оберігали його від арештів, допомагали зав'язувати стосунки з Шолоховим, Фадєєвим, Вишневським. Хоча, широко кажучи, він не завжди був справедливим в оцінках своїх колег і знайомих, пориваючи стосунки навіть з тими, хто безкорисно допомагав у скрутну годину, зокрема 1937 року він припиняє спілкування з Фере, Кабаліним, Терським, Поповичем, Татариновим. Намагався з ним зустрітися і В. Вернадський, проте пізніше відмовився, мотивуючи тим, що дуже боляче сприймає статті і журнальні публікації Макаренка, його ніглістичні за-

¹ Бейлісон В. Г. Макаренко: последние два года // Постметодика. — 2010. — №4 (95). — С. 45-46.

яви про минуле, власну педагогічну молодість, про шкідництво в педагогіці, хоча й дуже хочеться, – говорив учений, – порозмірковувати про співвідношення біологічного, природного і виховного разом із Майстром...¹

Минув час. Україна, світ відзначили 125-річчя з дня народження видатного Педагога. У суспільному і професійному середовищі дають різні, злі і добрі, суперечливі оцінки. Але понад цим домінує аксіоматичне положення – А. С. Макаренко і його Педагогіка залишатимуться і в ХХІ столітті надзвичайно актуальним явищем, як національний, універсальний загальнолюдський доробок, для морально-духовного, соціального й індивідуального, громадянського виховання. Підтвердження цього – сучасні напрями розробок «макаренківської» педагогіки як науки про виховання в Україні, Росії, Німеччині, Італії, США, Японії, Китаї, необхідної для нинішнього і майбутнього розвитку постіндустріального суспільства, яке прагне жити, розвиватися і виживати.

¹ Бейлисон В. Г. Макаренко: последние два года // Постметодика. — 2010. — №4 (95). — С. 47-48.

ПЕДАГОГІКА ЛЮДСЬКОСТІ (НЕЛЛІ НИЧКАЛО)

Час невблаганий. Вечір змінює ніч, а ніч — світанок і ніхто неспроможний відкоректувати Гераклітове правило — «все тече, все змінюється». Але час, попри властиву йому швидкоплинність, завжди вимагатиме від Людини до себе уваги і поваги. Оскільки Час — єдине рабство, що тримає в обіймах і на прив'язі всіх і все. Ніхто і ніщо не зможе його перемогти. А тому, очевидно, сприймаючи час по-філософському чи буденно, його варто брати собі в друзі, ним слід дорожити і жити в ньому так, щоб любити, каятися і творити, не втікаючи від нього. Тоді кожен, навіть незначний і скромний, видимий і невидимий порух людського буття стає помітно щедрим, надаючи йому ціннісного виміру. Лише тоді доторк часу уможливлює доторк любові, торує дорогу до поезії росту і ряstu, щоб народжувати, жити і час від часу спалахувати. Але він, незважаючи на свою космічну просторінь і вселюдськість, обдаровує кожну людину власною, неповторною життєвою орбітою, на якій перебувають твої рід, мала і велика батьківщина, цінності й традиції, рідна материнська мова й колискова пісня, національна й загальнолюдська культура, історична правда й свобода, особиста честь і гідність, зачарована природа й неповторна екологія душі твого народу. Саме ставлення до цих величин визначає рівень олюдненості Людини, якіні характеристики морально-етичних і естетичних норм, громадянської культури і відповідальності. І час дається не для того, щоб «зростати» збайдужілим чи топтатися і тинятися перед порогом вічності, а самопізнаватися, самоудосконалюватися, осмислювати історичну роль свого народу і своє місце, позицію, громадянський чин. Бо лише за чином, як сказано в Біблії, згідно зі своєю дорогою людина знайде заплату.¹ І добр

¹ Біблія. — Українське біблійне товариство. — 1993-50M-VO73(Н). — 196 с.

коли завдяки праці ріка часу інколи виносить бажану істину й правду. Але не завжди. І це не біда, адже достоїнство й благородство людини оцінюється насамперед прагненням і помислом чинити добро, шукати істину, оберігати цінності.

Така світоглядна і поведінкова норма є основою не лише для етичного зросту людини. Вона слугує прикладом для наслідування. Особливо важливо, коли твої вчинки, позицію поціновує молодь. Бо нам потрібно не тільки дбати про власну культуру як таку, а й пропонувати це цілюще джерело життя молодим поколінням. Оскільки внесок дітей, молоді, зазначається в резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Майбутнє, якого ми хочемо» (2012 р.), має суттєве значення для забезпечення сталого розвитку, а тому необхідно розвивати діалог між поколіннями і солідарність на основі визнання їх поглядів.¹ Проте діалог, ефективний взаємозв'язок, транспарентність уможливлюватимуться тоді, коли індивідуальна чи суспільна системи виховання із двох правил («роби як Я» і «роби як Я скажав») опиратиметься на перше. Сучасне суспільство потребує безперервного «годування» етичними прикладами, як і треба шукати не тільки в історичному минулому, а й насамперед серед нині сущих. На жаль, соціокультурне середовище уражене імунодефіцитом на повчальні зразки гідні наслідування, розпочинаючи від сім'ї і завершуючи найвищими інституційними структурами. Це негативне явище зумовлене зростанням кількості асоціальних родин, відсутністю етики в політиці, приниженим соціальним статусом педагога, агресивною, аморальною інформаційною політикою, домінуванням залишкового принципу щодо підтримки і розвитку з боку держави і суспільства культури, освіти, науки, фізкультури і спорту, інших гуманітарних сфер та здоров'язбережного середовища.

Локальними косметичними заходами, які часто за звичкою називаємо реформами, тим більше декларативними намірами неможливо оздоровити моральний клімат на рівні всієї країни. Для

¹ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Майбутнє, якого ми хочемо», 66 сесія, 27 липня 2012 р. // daces-dds-nu.org /doc /UNDOC / GEN /№ 11/476/12/PDF/ №1147.

цього потрібна державно-суспільна мотивація і синергія зусиль. І, найперше, слід нарешті наважитися об'єктивно та неупереджено оцінити ситуацію у сфері освіти, суспільного виховання, громадянського і професійного становлення людини. Свого часу відомий філософ і просвітник Європи Д. Локк говорив, що найважливішим для країни є усвідомлення того, в якому становищі перебуває людина. У цьому напрямі державі і громадянському суспільству варто здійснювати щоденний плебісцит, якщо враховувати доконаний факт, що ми безперестанку проголошуємо (не лише в педагогіці) принцип людиноцентризму. Ідеологія Людини має бути найвищим і постійним пріоритетом держави. Ні соціальні, природні катаклізми, ні військові, політичні конфлікти не можуть викидати на узбіччя суспільного розвитку інтерес особистості, якість людського життя. Широкий контекст розуміння цієї аксіоми змушує переосмислювати значущість культурно-освітнього, наукового чинників відповідно до реалій глобального і національного світу. Як ніколи раніше людству, націям, народам і державам потрібна якісна освіта на всіх рівнях, оскільки вона стає необхідною умовою для забезпечення сталого розвитку, розвитку людського капіталу. Її всезагальність зумовлюється тим, що такий поступ можна здійснювати лише на основі широкої підтримки всіх народів, держав, культур, громадянського суспільства, приватного сектору, жінок і чоловіків, особливо молоді. З іншого боку освіта і освіченість перетворюється на вагомий чинник цивілізаційних процесів, тому що ХХ-ХХІ століття породили безліч нових ризиків і викликів, природних, суспільно-політичних, екологічних, гуманітарних катастроф. Світ став надзвичайно мобільним, змінюваним і жорстоким. Конфлікти дедалі рельєфніше стали пролягати по лінії «людська цивілізація — біосфера», «держава — держава», «народ — народ», «людина — людина», «влада — людина» тощо. Різко змінилася демографічна ситуація. Якщо на планеті Земля ще 1830 року проживало 1 млрд людей, то нині більше 7 млрд. За період після Другої світової війни було розв'язано близько 70-ти воєн, а спо-

живання набрало катастрофічного характеру (за цей час спожито 2/3 світових запасів палива). Проте людство не досягло якісніших стандартів життя. Дані, озвучені на Саміті в Ріо-де-Жанейро 2012 року засвідчують, що кожен п'ятий на Землі (близько 1,4 млрд осіб) проживає в умовах крайньої бідності, а кожен сьомий страждає від постійного недoїдання. На найближчу 25-річну перспективу треба буде збільшити споживання енергії на 55%, надр — на 85%. Тому дедалі важче людство вирішуватиме головну цивілізаційну задачу в контексті «ноосферного шляху» відповідно до принципу «розумної достатності» В. Вернадського.

Окрім цього світ переживає глобальну інформаційну революцію. Інноваційні знання, величезний, безперервний потік новітніх даних, зумовлених прогресом і суспільною необхідністю вимагає від особистості, громади, корпорацій, країн адекватної реакції на світ, самоудосконалення і пізнання явищ, фактів, закономірностей природних, технологічних, соціально-економічних, гуманітарних процесів. Очевидно, що безперервне оновлення знань потрібне не лише для конкурентоспроможності і прогресу, а й для виживання людства, збереження світу для наступних поколінь. Слід врахувати, що за умов відсутності підвищення фахового рівня, кваліфікації, самоосвітньої роботи у таких сферах як біотехнологія, медицина, екологія, радіоелектроніка й програмування людина впродовж 3-5 років утрачає до 50% компетентностей і здатностей до продуктивної праці і творчості. Досвід багатьох країн доводить важливість освітньої складової в системі державної політики. Коли Фінляндія поставила перед собою достатньо амбітні цілі щодо науково-технічного, економічного, соціального прогресу, то, розпочавши з освітньої реформи 1969 року, на межі століття світове співтовариство, а найголовніше власний народ, отримали явище «фінського чуда». Китай через якість освіти зумів досягнути з 1985 року феноменальних успіхів у космічній галузі, в якій середній вік учених сягає лише 35 років, що на 15 років менше ніж у США. Отже, можна стверджу-

вати, що реальні зміни, які позитивно впливають на становище людей, можливі тільки за умов високоморального ставлення держави і суспільства до освіти. Неможливо покращувати ситуацію в країні, коли професія педагога в Україні перебуває серед 5-ти з найнижчою оплатою праці. Помітно, що на таке ставлення до інтелігенції, або за висловом В. Липинського до «передніх рядів», впливає не тільки фінансова та економічна політика, а й усталена інерція мислення й поведінкова норма «сильних світу цього», які хочуть радше бачити інтелігенцію у ролі «приручених гомерів», обслуговуючого персоналу, а не провідного чинника суспільного поступу. Тому нині в складних умовах боротьби України за свій цивілізаційний вибір мусимо не лише декларувати забалакані оцінки щодо освіченої нації, й дуже прискіпливо й критично аналізувати досвід, зокрема сусідніх народів у їхньому ставленні до національної науки та освіти. Згадаймо Чехію, в якій Академія наук ось уже більше ніж 220 років на особливому постаменті пошани, а в її статуті записано, що головне моральне завдання для неї — «задовольняти потреби чеського суспільства і національної культури». Як правило, через її горнило проходять видатні політики, державні мужі, просвітники чеського народу. Це — своєрідна традиція чехів, які багаторічною практикою доводять, що вони «не бояться міністра освіти, а бояться освіти міністра». Не дивно, що академістами були найвидатніші діячі національного відродження Ф. Палацький, Т. Масарик. Важливо, що чеська Академія наділена уповноваженнями не лише творити наукові досягнення, а оцінювати й формувати моральні стандарти. Президент Гавел недарма зазначав, що освіта без моралі — ніщо. Такий підхід суголосний принципам, які свого часу утверджували великі українські педагоги: К. Ушинський, В. Сухомлинський, Г. Ващенко, С. Русова. «Слід виховувати так, — писав П. Юркевич, — щоб вихованець, коли він прийде у зрілий вік, виявився тим, хто знає і бажає добра».¹

¹ Юркевич П. Чтения о воспитании. — М. Изд. Чепелевского Н. — 1865. — С. 13.

Сучасна вітчизняна освіта зобов'язана враховувати ці неперехідні загальнолюдські цінності, які є наріжним каменем клудиноцентризму, антропоцентризму, природолюдиноцентризму, культуроцентризму. Також важливо для змісту освіти, національної системи виховання, щоб загальнолюдськість, універсальність, полікультурність завжди опиралися на культурність (інтелектуальну, духовну), етичну спадщину власного народу, його традиції, історичну пам'ять. Українська освіта має близькі традиції. Києво-Могилянська, Острозька академії зробили значний вклад у розвиток не лише вітчизняної, а й світової освіти та науки, а зміст роботи братських шкіл упроваджувався іншими зарубіжними системами. Знаменита «Велика Дидактика» Я. А. Коменського написана саме на основі їхньої діяльності. Сучасні освітні системи багатьох країн з великою увагою ставляться до української педагогічної думки. Усе це необхідно поціновувати насаперед нам, коли Україна перебуває на шляху свого європейського вибору, який є не стільки соціально-економічним, політичним, скільки цивілізаційним, світоглядним. Але дуже важливо усвідомлювати, що Європа — велика сім'я народів, великий оркестр народів, у якому кожний інструмент має свою тональність. Наша тональність, мелодія — національні культурні цінності, досягнення людського таланту й інтелекту, які також містять у собі загальнолюдську універсальну значущість. Європейм для українців у глобальному світі — відповідальна дорога не лише «за чим», а й «з чим». Двері відчиняються перед цікавими і не завжди перед прохачами, або перед одягнутими у чужі свитини. Бо не може випрошувати вогню по чужих хатах, коли не спромігся викрешувати його вдома (за правилом Г. Сковороди), як і негідно зловживати нормою «з хати по нитці — сироті свитина». Тому для української політики, культури, освіти, мистецтва, економіки, науки надважливо оптимально визначити своє місце в системі цивілізаційних координат. Такої методології по-

шуку не варто і особливо вибудовувати, вона є, її треба лише осучаснити. Зокрема вона закладена і у вітчизняній педагогічній спадщині. Принараджено варто згадати підходи Б. Грінченка щодо важливості національних вартостей при формуванні діалогу культур. Він писав, що «...народ, не беручи продуктивної участі в духовній роботі людства, є тягарем для людства, як хворий член сім'ї».¹ Іншим ключовим принципом для вченого-педагога була народність, повага до власного «Я». Опираючись на приклади і досягнення західно-європейської суспільно-педагогічної думки, зокрема Дістервега, Гегнера, Бургвардта, Ріхтера, Бреала, він акцентував увагу на дуже ціннісних для нашої освіти вимірах, зазначаючи, що «пізнання і любов до вітчизни, її особливостей, історії, важливості рідної мови були пріоритетними в німецьких, французьких педагогічних теоріях».² Справді, народ без власної творчої думки, або із запозиченими ідеалами, цінностями, витолоченою історичною пам'яттю, загубленою мовою, національною культурою неспроможний належним чином робити свій внесок у скарбницю людства. Тому громадянське суспільство, яке нині намагаємося творити, через громадянську освіту, національну школу має дійти до того усвідомлення, що цінність української нації полягає у силі її культури, культурної творчості. Позбавити себе її спадщини означає втратити ідею, життєздатність народу.

Одним із головних завдань сучасної освіти, високою суспільною метою є впровадження в її зміст національних надбань, досягнень в усіх сферах діяльності, значущих явищ духовного і культурного прогресу народу. Саме такий характер освітньо-виховної роботи здатен формувати особистість з освібленою, національною і державною гідністю. І, на жаль, саме цілеспрямованої діяльності в цьому напрямі бракує Україні ось уже більше ніж два десятиліття. Свідомо, внаслідок збайдуження,

¹ Грінченко Б. На беспросвітном пути. Объ украинской школы. - Киевъ: Тип. Н. Гиричъ, 1906. — С. 80.

² Там само. — С. 78

лості, відсутності громадянської культури і позиції, часто спекулюючи на відмінностях, своєрідностях розвитку, в Україні триває нехтування, винятково на найвищому політичному рівні, національним культурно-історичним потенціалом передусім українців. Не торкаючись інших сфер, а лише освітньої, варто визнати, що такий підхід притаманний або моделі культурно-освітнього імперіалізму, або моделі національного ніглізму, або ущербному постколоніалізму. Змириться з цим — означає втратити національно-оберігаючий імунітет, потрапити під закон природного розкладу. Але наш люд, як писав В. Стефаник, має (на щастя) в собі багато сили, щоби родити Шевченків, Федъковичів, Франків: вони не дозволять проярмаркувати інтереси того люду...¹ Слова, сказані ще 1899 року, зберігають свою значущість і нині, торкаючись не лише збайдужіої інтелігенції, а й компрадорської політики влади. Шевченкове нагадування «свого не цурайтесь» мусить повернути освіту до власних витоків, які злагатять її морально, національно, інтелектуально. Відповідаючи на докори «глобалістів», «усесвітників», «інтернаціоналістів», необхідно нагадати, що підримка, утвердження своєї ідентичності робить народ цікавим для світу, але вона не є прагненням до такого рівня унікальності, що унеможливлює інтеграцію, кооперацію, співпрацю в системі міжнародного співтовариства. Бо зобов'язані також пошановувати й іншу частину Кобзаревого заклику «і чужому научайтесь». Але знаймо, якщо в педагогіці, освіті загублено наріжний принцип народності, то невдовзі народ утрачає душу, а бездуховна нація неспроможна ні творити, ні повернати втрачене. Гідність Людини варто ростити не тільки під час революцій, а й щоденною копіткою, часто невдячною і небезпечною для життєвого спокою працею, постійно навертаючи особистість до історичної пам'яті. Методологічним правилом мають ставати такі підходи в науці,

¹ Юрій Федъкович у розвідках і матеріалах. — В.Стефаник. Поети й інтелігенція. 1899р. — Вид. Худ. літ. — К., 1958. — С. 146.

політиці, педагогіці, коли відроджуються, повертаються із не-
буття правда, ідеї й ідеали, видатні постаті та їхні діяння,
пов'язані з українськими справами, боротьбою за свободу й не-
залежність України. Можна наводити безліч прикладів, коли в
найважчі періоди існування народу його просвітники намага-
лися відшукувати явища і факти, які б підкреслювали культуру,
потяг до знань і освіченість, турботу українців за майбутні по-
коління. Б. Грінченко, який на початку ХХ ст. очолював київ-
ську «Просвіту», у своїй розвідці про національну школу писав:
«Український народ є народом, який любить науку і книгу. Ми
знаємо, що 200-250 років назад він без будь-якої державної до-
помоги спромігся на зібрані гроші покрити країну мережею
шкіл нижчих і середніх, а в Києві створити Академію, що у Мос-
ковській державі до приєднання до неї України була лише одна
друкарня у Москві, а в Україні — не менше 24-х друкарень в різ-
них місцях, що засвідчувало про велике коло читачів».¹ Кращі
представники української інтелігенції розуміли свою відпові-
даність давати людям, особливо молоді, такі знання й вихо-
вання, які б розбуджували пригнічені й приспані гідність, прав-
ду, справедливість. Допоки цього не відбудеться, народ не
усвідомлюватиме необхідності в національній свободі і власній
незалежній державі, у природній для себе духовності й системі
виховання, в гуманному соціокультурному інформаційному
просторі й патріотичній високоінтелектуальній освіті. Бо лише
єдність політичної, духовної, культурної незалежності прино-
сить розкріпачення особистості й повноту волі. Українське су-
спільство й держава проходять нині надзвичайно складні випро-
бовування. Втрата Криму, загроза територіальній цілісності
країни, прояви громадянської війни і жорстока нетерпимість
до українства, відсутність єдності народу й соціально-культур-
на несправедливість є ознакою нестабільності й глибоких кри-

¹ Грінченко Б. На беспросвітном пути. Объ украинской школы. — Киевъ: Тип. Н. Гиричъ, 1906. — С. 53.

зових явищ. Кожен має своє бачення причин цих потрясень і катаклізмів. Олігархізація влади, слабкість українських збройних сил, соціальний гніт, негативний стан національної економіки, зруйнований власний інформаційний простір, бездуховна, непатріотична гуманітарна політика, конвульсивний політичний вибір пріоритетів розвитку та нехтування системою безпеки, виховання нації на основі запозичених цінностей та ідеологічних лекал без гідних прикладів для наслідування та наявності у владних інститутах компрадорської складової – все це та багато іншого можна зарахувати до від'ємного державно-громадського потенціалу. Виходи із цієї ситуації шукатимуть і реалізовуватимуть довго й складно. Вони знаходяться в усіх сферах життедіяльності. Проте в арсеналі громадянського суспільства є істина, якою не можна нехтувати, особливо державі, оскільки вона – основа безпеки й прогресивного поступу народу. Свого часу В. Липинський, аналізуючи політичну історію України, сутність національної ідеї, зазначав, що «не існує ні одної європейської нації без спільної ідеї національної незалежності і без боротьби за цю незалежність. І тільки коли існує об'єднуюча спільна ідея української національної незалежності, можемо говорити про існування української нації».¹ Очевидно, що в Україні утвердився ідеологічний, світоглядний розкол. Умовно Схід і Захід орієнтовані через нерозвиненість політичної культури, громадянського суспільства на різний історичний і культурний досвід, а отже, і на різні політичні, цивілізаційні цінності. Нормального продуктивного державно-громадянського діалогу між різними частинами країни за роки незалежності не відбувалося. Олігархат, центральна і місцеві «еліти» не були в цьому зацікавлені, а інтелігенція, як «передній ряд» суспільства, через своє зубожіння, а ще більше в результаті нав'язаної їй принизливої функції «прирученого гомера» з

¹ В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ-Філадельфія. – Т.1 – 1994. – С.92.

обслуговуванню часто аморальних, антисуспільних забаганок сильних світу цього, не змогла виконувати цю місію. І в подальшому це впливатиме на політичний, соціально-економічний, гуманітарний розвиток України, гальмуватиме демократичні перетворення, викликатиме міжнаціональні, міжконфесійні не-порозуміння. За таких умов у найближчі десятиліття освіта залишатиметься одним із головних чинників становлення громадянської злагоди. А отже, вона перебуватиме, по-перше, не тільки в ніші знаннєвої, інформаційно-технократичної парадигми, а й ціннісно-світоглядної, зважаючи на те, що реальна освіта згубна для Людини і суспільства, якщо вона не розвинута гуманно. По-друге, вкрай важливо зберегти, формуючи концепції, державні програми, закони, зміст освіти, навчальні пла-ни і програми, підручники і посібники, оптимальний баланс двох стратегічно важливих функцій — професійної і світоглядної. Бо «неолюднена» людина через дегуманізацію освіти стає деструктивною, контр-продуктивною, не толерантною. Адже смислові моделі виховання — спочатку Людина, а потім Дія. По-третє, добротною, якісною, інтелектуальною, гуманною освіта зможе ставатиме у разі сприйнятності і впроваджуваності тривимірної моделі — «особисто — орієнтована — національна — європейська». Досвід засвідчує, що ігнорування будь-якою із названих складових призводить до ущербності освітньої системи, стаючи реципієнтом чужих знань і цінностей. Можна стверджувати, що значною мірою вітчизняна педагогіка, філософія освіти і зміст виховання й надалі піддаватимуться впливам чужих для нас цінностей, інерції радянізації освітнього процесу. Факти спроб на офіційному рівні переписати на «свій» кшталт вітчизняну історію, героїзувати неприйнятні для нас історичні постаті й ідеали, ігнорувати українознавчі цінності в змісті освіти є тому підтвердження. Разом з тим стан історичних знань, якість досліджень та оцінок суттєво впливають на громадянську, політичну культуру особистості. Історія, яку в

античні часи називали «магістра віта» — вчителька життя, надзвичайно важливий чинник для об'єктивних уявлень людини про суспільство. «Бо мета історії, — писав Ф. Прокопович, — приносити користь, але користь таку, щоб ми знали, що слід робити, а чого уникати, як з чужих прикладів, так і власного досвіду». ¹ Цей аспект особливо значимий для реалізації якісного впровадження в освітній процес компетентного підходу на сучасному етапі суспільного розвитку. Міжнародна комісія Ради Безпеки визначила, що «компетентність» не означає лише ключові вміння і знання, а й ставлення до «когось», «чогось». Адже в цьому розумінні зазначене поняття містить громадянську позицію особистості, ціннісні оцінки, морально-етичні норми, культуру, відповідальність. Тому гуманітарна складова в змісті української освіти — надійний ґрунт для громадянського, патріотичного, гуманістичного виховання.

Варто згадати німецький досвід. У надзвичайно складний для Німеччини післявоєнний період (1947 р.) гуманітарний зміст освітньої реформи вибудовувався так, щоб особистість виховувалася в дусі відповідальності за долю своєї держави, народу, суспільства. Нинішні умови, коли «Україна в огні», коли агресія змушує перековувати «орала на мечі», спонукають з особливою турботою ставитися до ціннісних установок і громадянських принципів, якими «годується» вітчизняна освіта. Стaє очевидно, що наймогутнішою силою у вирішальні для нації часи є не стільки модерна боєздатна армія, скільки сила духу народу. Тому нагальне стратегічне завдання держави, громадянського суспільства — виховати бодай два покоління українців у дусі поваги і патріотизму до рідної землі, України, її історії та культури, національних символів, святынь і традицій. Тоді не з'являтимуться такі непоодинокі факти, як це відбулося в Харкові 1 травня 2014 р., коли 16-річна дівчина публічно спалила державний прапор

¹ Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво. — Філос. Твори. — Т.1. — К.: Наукова думка, 1979. — С. 337.

України. Особливу увагу в країні необхідно звернути на державну мову. Бодуен де Куртене вважав, що рідна мова — останній бастіон держави. Саме так розуміють цю проблему наші сусіди (Польща, Румунія, Казахстан, країни Балтії).

Росія розробила Стратегію національної політики до 2025 року, що містить низку заходів щодо захисту російської мови як державної. При цьому виділила 1,5млрд рублів на її популяризацію за кордоном. А це означатиме на найближчу перспективу значне розширення мережі нових центрів російської мови в Україні, що, як правило, супроводжується цинічною пропагандою РФ щодо національної «українізації». Жаль, але на тлі своїх сусідів політика України, зокрема освітня, культурна, інформаційна є беззахисною і безпринципною. Неспростовний факт, що не українізація загрожує представникам національних меншин в Україні, а денаціоналізація нашого народу, втрата національної ідентичності. Як же тоді кваліфікувати дотримання прав і свобод українців у Криму згідно з духом і буквою українського і міжнародного права, коли на 576 тис. українців (дані перепису 2001р.), лише 0,2% учнів можуть навчатися рідною українською мовою, відсутні рідномовні ВНЗ, професійно-технічні училища, газети, журнали. А нині офіційна Москва єдину українську гімназію в Сімферополі переорієнтує на навчання російською мовою, в Таврійському університеті закривається єдиний українсько-татарський факультет філології. Заборонними стали: українські школа, церква, книга, пісня, національна символіка, навіть право вшановувати Шевченка. Варваризація ХХ-го століття. На превеликий жаль, культурно-освітня «братьська» політика Росії мало чим відрізняється від політики столітньої давнини. Тоді, 1914-го, Росія заборонила всі українські друковані органи, нищила культурологічні товариства «Просвіти», навіть заборонила святкувати 100-річчя народження Тараса Шевченка, а роком раніше пригрозила Австро-Угорщині нотою війни, якщо у Львові буде відкрито український університет. У цей період (1912 р.) виходить книга київського цензора-українця

фоба С. Щоголєва «Украинское движение, как современный этап южно-русского сепаратизма», що стала своєрідним «євангелієм» для русифікації українців. Зокрема в ній для влади запропоновано чотири головні напрями цієї політики: по-перше, ліквідувати національну освіту й національну школу; по-друге, заборонити українське книгодрукування; по-третє, заборонити українське Боже слово в церквах; по-четверте, відучити українську молодь від рідної мови. Такий сценарій Росія реалізує: 2008 р. — зупинка діяльності Українського освітнього центру (московська школа № 124); 2009 р. — переслідування національно-культурної автономії українців у Росії; 2010 р. — закриття Бібліотеки української літератури в Москві і т. ін. Слід визнати, що ми втратили національно-оберігаючий імунітет. А тому не лише розучилися наступати, а й захищатися не вмімо і не хочемо, віддаючи на поталу і територію, й інформаційний простір чужим державним інтересам.

Соціологічні дослідження, проведені в 2013–2014 рр. засвідчують, що інформаційна інтервенція, яка без спротиву здійснюється тривалий час, практично готує платформу для нормального сприйняття українцями диктатури, авторитаризму, насильства. Результати такого споглядання влади і громадянського суспільства не забарилися. Сьогодні 37% українських школярів готові порушити закон, а серед студентів значно збільшилася кількість правопорушень, пов’язаних з насильством. І в цьому є певна закономірність. Адже в інформаційному, соціокультурному просторі дуже мало благородних повчальних прикладів для наслідування, особливо серед сучасників, зате на українських телеканалах сотні фільмів, серіалів, шоу, 90% із яких — російські — (дані Національної експертної комісії з суспільної моралі), перенасичені агресією, аморальними, асоціальними сюжетами, чужими «цінностями» й пропагандистським гвалтом. Віддавши сусідній державі, донедавна «старшому брату», власний інформаційний, духовно-церковний, частково і культурно-освітній простір, ми посприяли і поглибли політичну та військову російську експансію. Очевидно,

спочатку проти нас кинули гуманітарний спецназ, а потім військовий. Виявилося, що на українському напрямі воювати з нами не так уже й важко, оскільки послуговувалися «землячки» від влади не українськими інтересами, а посилами імперської концепції І. Панаєна («Інформаціонная война и Третий Рим. — М., 2003). Бо саме так можна розцінювати безперервні принизливі поклони ниння у бік вічного окупанта, коли, наприклад, вручають найвищу нагороду України — орден Ярослава Мудрого — відомому українському інофобу Ю. Лужкову, самодурство й зазіхання якого на Крим та інші українські землі дивували світ. Чому така філософія «дружби і співробітництва», що призвела зокрема до сумнозвісних подій 2014-го, сповідувалася нами?

Напевно тому, що, на наш погляд, по-перше, нав'язуються однією з сторін власні егоцентричні імперативи народам, які мають свої цінності, ідеали, традицію, історію, ігнорується етичне ставлення до «інших» ціннісних систем. Тут відсутній культурний релятивізм, замість якого насаджується духовний, освітній, політичний імперіалізм. По-друге, позиція і дія таких учасників діалогу, кооперації, співпраці є завжди контр-продуктивною, оскільки вони ігнорують важливий для співтовариства принцип культуровідповідності, а отже, загальної культури цивілізованого буття. На практиці (індивідуальний і суспільно-державний рівні) це означає, що знання, дії, дотримання норм, принципів гуманістичної етики лише можуть декларуватися, а співпереживання, співучасть, адекватна самооцінка не стають самоцінними. По-третє, подібна методологія у поведінкових нормах держави, суспільства, особистості руйнує гармонію культури міжнаціональних, міждержавних, міжособистісних взаємин, тому що вона не передбачає передовсім поваги до Людини, Народу, Нації, їхніх прав і почуттів. По-четверте, подібні підходи, які впроваджуються у сферах етнополітики, культури, освіти, інформації, дипломатії, суперечать основним цивілізаційним принципам Конференції ООН зі сталого розвитку 2012

року в Ріо-де-Жанейро за участю 192 країн світу. Головна її теза — кожна культура і кожен народ мусить бути почутими. Ключова галузь в її реалізації — освіта. Недарма ХХІ ст. ЮНЕСКО оголосило століттям освіти, ніби підтверджуючи сказане Дантоном у найдраматичніші часи Французької революції: «Після хліба найважливішою є школа». Більшість цивілізованих країн прагнуть створити якісну освітню систему, розуміючи, що найбільше багатство — людський капітал, який акумулює у собі освіту, знання, досвід, кваліфікацію, мотивацію, продуктивні здібності. У широкому сенсі — це головний чинник не тільки економічного, соціального розвитку держави, а й насамперед особистості, сім'ї, суспільства. Свого часу лауреати Нобелівської премії Т. Шульц, Г. Беккер, уродженець Харкова С. Кузнець започаткували, обґрунтували й розвинули ідею про виняткову значущість інвестування в людський капітал, отримуючи при цьому інтегральний ефект. Справді, національний потенціал сучасних країн на 70-80% складається саме з якості людських ресурсів, а тому помилкою і недалекоглядністю можна вважати ігнорування державою політики розвитку активного людського капіталу. Досвід показує, що рано чи пізно такий підхід призводить до кризових явищ. Тенденції перевернутих пріоритетів характеризували в останній період і суспільний стан в Україні. Освіта дедалі більше стала відтворювати бідність і другорядність. На цю сферу планувалося до 6,4% відносно ВВП, а середня зарплата педагога складала 2616 грн (жовтень 2013р.), тоді як у промисловості — 3836 грн. Показовий той факт, коли на науку 2014 року передбачалося 2,7 млрд грн, а на прокуратуру — 3,2 млрд грн. Для порівняння, науковий річний бюджет Кембриджського університету, в якому виховано більше 80 нобелівських лауреатів, становить 1 млрд фунтів ст., а 100 українських університетів на підтримку прикладних і фундаментальних досліджень отримують до 300 млн грн. І причина залишкової політики криється не тільки у фінансових нестатках, а й у несправедливому пере-

розділі національного продукту, коли під час навіть тривалої економічної кризи неправомірно нарощують мільярдні статки великого «національного бізнесу», який збайдужів до суспільної гуманної потреби соціального партнерства і відповідальності. Але, як кажуть у народі, біда одна не ходить. Негативним явищем стали і «реформи» змісту освіти. МОН України наважилося переписувати історію, літературу, упосліджувати державну мову. З освітніх програм вилучали матеріали про шістдесятників, зокрема Є. Сверстюка, А. Горської, І. Дзюби, І. Світличного, натомість додано П'ятакова, Петровського, Щорса, Хрушчова та ін. Намітився шлях, коли освіта почала хід і обабіч філософії українського серця (центр духовного, морального, фізичного життя Людини за П. Юркевичем), і обабіч національної ідеї, української правдивої історії, державного поступу, унеможливлюючи формування того духу патріотизму, честі й гідності, які здатні стати вище будь-якої сили.

А тому, в умовах входження України в світовий цивілізаційний простір, зростання національної свідомості і громадянських почуттів українців, актуалізації прав і свобод людини, реалізації принципів сталого розвитку, для освіти першорядного значення набувають кілька пріоритетів: фундаменталізація в змісті освіти загальнолюдських базових гуманістичних цінностей, принципів національного виховання; визнання людського потенціалу як найвищої цінності; творення здоров'язбережного природного і соціокультурного середовища як важливого чинника суспільного і родинного виховання; формування компетентностей у контексті морально-етичних, громадянських, патріотичних і професійних вартостей особистості як активного суб'єкта життєдіяльності; реалізація в педагогічній теорії і практиці сучасної моделі цілісної особистості як носія національної і світової культури, поборника соціальної та політичної справедливості, відданого інтересам України і її народу; інтеграція людинознавчих наук (педагогіка, психологія, філософія, історія, література, соціологія...) для об'єктивізації

знань і адекватного ставлення до світу; утвердження європейського як провідного принципу розвитку національної освіти. Очевидно, висловлені підходи й позиції не однозначні для сприйняття. Надто в різних світоглядних орбітах перебуває суспільство, а отже, й вітчизняна педагогіка. Проте переконаний у суголосності власного бачення із значущими першопочатками ідей багатьох кращих українських освітян. Серед них — посестра національної професійної школи, вчений-педагог, натхненний організатор і просвітник гуманістичного вітчизняного поступу Нелля Ничкало. Здається, що наша життєдайна сфера, наш професійний цех, Академія вже не можуть обійтися без її побаченого, почутого, осмисленого і пережитого, оскільки вона нуртує безперервною співучастию і співпрацею, співпереживаннями і співчутливістю у взаєминах з Людиною. Між невблаганною минущістю і вічною незнищенністю духу, гідності й професійної честі, Нелля Григорівна вибрала друге, бережливо несучи до людей свою авторську педагогіку людськості на терезах власного сумління. І нехай на цій дорозі шлях не заростає тернами, а завжди буде супровід життєвої снаги, бо «немає часу для поразки», як пише Ваша Ліна Костенко.

«НЕ ВІДНІМУ — ДОДАМ ЛЮБОВІ...» (П. МОВЧАН)

Очевидно, що для людини олюднювати Землю, суетне Життя своїми помислами, діями, громадянським і християнським чином є найважчим і водночас найвагомішим смысловим завданням. Але суть єства і поклику душі полягає не в правильності чи праведності, а в широті й моральності. Бо «як грішно бути завжди праведним! Людина, родина, народ шляхетні передовсім своїми намірами, думками, вчинками. Прагнучи добра і не отримавши його, особистість є більш вартісною і благородною, ніж та, що не є одержимою ідеєю — робити добро, а воно здійснюється обабіч твоєї мотивації.

Намагаючись давати цьому суспільному дійству справедливішу й об'єктивнішу етичну оцінку, мимоволі твої логіка і почуття знову навертають тебе на шлях «філософії серця». Життя за цією філософією є дуже незручним, малокомфортним, непрактичним, здебільшого жертовним. Але вона наділена однією перевагою і цінністю, якої не має інша філософія буття — одержимість ідеєю, ідеалом, що уможливлює пізнавати й відчувати видиме і невидиме. З точки зору раціональної фізіології та психології таке сприйняття світу оберігає душу від запливання тілом, зате значно збільшує шанси боліти серцю, безперестанно, навіть уві сні. Очевидно, тільки такий стан і олюднює Людину. «Якщо болить серце, — писав В. Стус, — тоді, друже, поталанило».

Не знаю, але чомусь саме цими почуттєвими окрайцями, дещо рваними і незосередженими міркуваннями, можливо, навіть зовсім помилковими уявами, але жодним чином не імперативними оцінками я вирішив послуговуватися, формуючи, не маючи на те «дозволу», своє ставлення до Павла Мовчана. У цій дуже місткій назві української, християнсько-православної його «фамілії» (такожуть на моїй Буковині) насамперед закладено, як на мене, ба

гато морально-етичного стрижневого набутку. Він з покоління в покоління передавався не лише як спадок, а й як нагадування про совісний обов'язок «народженим і ненародженим» носіям цього роду перед людьми, рідною землею, Україною. Із цієї славної тру-дової Павлової родини виокремлюю сприйняття близької по духу мені людини з його багатоплановістю як громадського діяча, по-ета, політика з кінця 1980-х років. Це той час, коли напівпідпіль-но почали створюватися осередки Товариства української мови, а пізніше Народний рух України. Їхня ідеологія й цінності — більше ніж суголосність його єству, він водночас є продуcentом і репро-дукентом національної ідеї, української духовної першооснови, надзвичайно творчим консерватором і оберегом вічних цінностей — України і рідної землі. До них він завжди додає свою снагу і та-лант, жертовність і патріотичність.

Щиро, хоча й дуже прозаїчно (на відміну від поета Мовчана) фіксую його світоглядність і громадянськість. Але було б спра-ведливіше, емоційно сприйнятніше прислуховуватися, інколи навшпиньки, до оригінального крику душі, поведінкової етичної норми його самого. І це слід практикувати частіше, бо тоді легшає шлях пошуку «до себе», блукаючи серед ціннісних орієнтирів влас-них, дещо загублених координат. Бо гріх економити словом Май-стра. Якось натрапивши на Мовчанове слово:

«Твій холод і мене холодить,
твоє тепло — моє тепло;
ти — суть, ти — плоть моого народу,
ти те, що було...»

Не відніму — додам любові,
змертвілу глину оживлю
і возвеличу в кожнім слові:
— О земле, я тебе люблю,! —¹

¹ Мовчан П. Батьківщина. Вибр. твори: поезія. — К.: «Просвіта», 2008. — С. 5.

я відчував лейтмотив його життєвої симфонії. І хоча поезія цієї яскравої особистості, представника філософської лірики з унікальною образністю, пластичною метафоричністю містить величезне розмаїття ідей, почуттів, українських і макрокосмічних цінностей, наважуся віднайти близький мені лаконізм життєтворчості Павла Мовчана — «Не відніму — додам любові...» Ретроспективний, зовсім нетривалий погляд у минуле здатний чітко об'єктивувати цю прекрасну людську і громадянську рису. Для мене його життєво ствердне «додавання» завжди притягувало, оскільки воно — націотворче, а ще — безперервне, не дискретне, здається, вічне. Цей яскравий протуберанець Павлової позиції і громадянської відваги попри всю розкуйовджуваність життєвих доріг має властивість не згасати, даруючи людям нові світні утворення. У цьому його інтелігентність (шляхетність), культурозділівідність, патріотичність. На болі свого народу, України він реагував боляче, на радість — усім серцем. Адекватна реакція на світ є найбільш шляхетною його рисою. Чи вона від батька і матері, чи викристалізувалася з глибинних витоків праукраїнських народних традицій, чи, можливо, самотворив себе через «філософію серця» великих українців Сковороди і Юркевича. Очевидно, до становлення національного характеру — станового мовчанового хребта дотичними були всі ці впливи, додаючи ще й ті риси психічного укладу українця — емоціоналізм, ліризм, чутливість, неспокій і рухливість, які забезпечують духовну спорідненість з Україною, вибудовують совість громадянського чину, щоб ніколи і нікому не віддавати віру, мову, традицію «На пожир пожежі, на поглум дощам...».¹

Ревниво оберігаючи вічні цінності народу, які нікому не дозволено переступати, він серед української інтелігенції є тим мисленником, які не тільки намічають ідеї, а й усіляко їх обстоюють, пам'ятаючи апостольські послання: «хто знає, як чинити добро, та не чинить, — той має гріх»; ² або «не втомлюйтесь, коли чините добро».

¹ Мовчан П. Камінець. Сіль. — Поезії: вид 2-е. — К.: Укр. письменник, 2013. — С. 163.

² Біблія. Книги Нового Завіту. Українське біблійне товариство. — 1993. — 50М — V073(Н). —

те добро». ¹ Сьогодні, коли фетиш товару, влади, слави витолочує людські душі, коли, як у старі часи індульгенція, а тепер купуються посади, звання, нагороди, місце в ієрархії «еліт», які зуміли обети сати чи не єдине своє достоїнство — чванливість обслуги, Павло зберігає свою культуро-природовідповідність, так і не навчившись професії «офіціанта».

Стільки його пам'ятаю, завжди стояв обабіч, правильніше супроти черги, здібних, але западно обтічних обтиральників. Так і не вдалося виробити імунітет до неприйнятності, відрази до тих, які Україну ніколи не сприймали духовно, ідейно, політично, яким за Україну нарізували десятини, при цьому себе вважали і вважають нині «передніми рядами». Здається, цю справедливу нетерпимість, цю зболену правдивість про таких «славних прадідів великих // Правнуки погані!», ² Павло світоглядно й безкомпромісно перейняв у Т. Шевченка, оберігаючи рятівну лінію для українства, не літаючи, як метелики, на фальшиве і чуже «сонце». Ці традиційні концепти Мовчана по-громадянському сміливі, образні, часто-густо метафоричні, множинні у слові, політиці, суспільному бутті. Вони засвідчують про культурно-історичну, автентично-українську психо-поетику і психо-педагогіку в життєтворчості. Але в його ліриці, світовідчутті, а часто й в публічно-громадській сфері багато філософічності, макрокосмічності, що є виправданою глибокістю, адже Україна, українці, українське духовне поле ним сприймається не інакше як в сув'язі із світовим материком культури і життя.

Не збагну, чи такий стан душі є простотою складності, чи складністю простоти. Але з великою долею впевненості визнаю, що це світобачення формує Мовчанове особистісне. Тому все, що в цьому світі значуще для Українця: Церква з її помісністю; мова з її космічністю; історія з її правдивістю; нація з її єдністю; держава з її європейськістю; освіта з її національністю; наука з її всесвіт-

¹ Там само, С. 10.

² Шевченко Т. Г. Кобзар. І мертвим, і живим, і ненародженим... — К.: «Просвіта», 2011. — С. 301.

ністю: культура з її традиційністю; Людина з її гідністю; Майдан з його справедливістю є для Мовчанового «Я», його душевного світу тими цінностями і чинниками, які творять і самотворять особистісний простір, внутрішню сутність, водночас будучи і сам «їхнім» творителем.

Кажу це для друзів і недругів, для розумних і не дуже, бо світ спирається не на однакових — на різних, без яких життя стає нудіпрісно. Демаркаційну лінію оцінок Мовчана не мені проводити, можу бути лише дотичним до розмаїтого суголосся щирої доброти, великої шани і поваги до цієї непересічної, часом незбагненої Особистості, Людини, Просвітника, Патріота. Сповідуючи сказане Б. Грінченком, що «вкупі більше зробиш діла, швидше дійдеш до мети»,¹ він майже чверть століття є невтомним натхненником і провідником славної національної організації — Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Непримиренним борцем з мучителями і гнобителями рідного слова, ледачими, зрадливими й блудливими до української справи. Не знаю чому, але коли обдивляюся світ, Мовчан завжди для мене асоціється з «Рідним словом» моого великого земляка, відроджувача української мови Сидора Воробкевича, який обійнявши любов із гнівом, звертався до свого народу: «Мово рідна, слово рідне,

Хто ся вас стидає,
Хто горнеться до чужого,
Того Бог карає;
Свої його цураються,
В хату не пускають...²

Справді, мова є найціннішим скарбом народу, людства, національним і вселюдським (космічним) генетичним кодом. Недарма

¹ Українська афористика. Борис Грінченко. — К.: «Просвіта», 2001. — С. 108.

² Бурбан В. Сидір Воробкевич і його брат Григорій. — <http://www.ukraine-poland.com/u/kultura> — С. 2.

всі духовні, політичні, культурно-освітні експансії завойовників починаються з утисків рідного Слова, яке є найбільш значущим культурним шаром існування людської Природи. В історії, як на довгій ниві — все трапляється. На цьому шляху народи можуть навіть втрачати найцінніше — свободу, рідну землю, державну незалежність, але повернути їх ви зможете лише за умови, якщо не загублена Віра і Мова.

Мовчан, слава Богу, приречений цим розумінням, безнадійно всотаний в український простір, національну ідею, народолюбство. Без таких одержимих, не вкладистих, самовиклих суспільство втрачало б громадянськість, природа — гармонію, поезія — музику, історія — пам'ять.

Згадую сказане І. Дзюбою у передмові до нещодавно виданої Мовчанової «Солі», що його «переживання буття наскрізь моральне, естетичне і соціальне». ¹ Від себе скажу, що воно ще й глибоко національне. Його думки, думи, дії завжди на сторожі національного «Я». Він такий же романтично відважний, трипільсько-український, не передсебто сумуючий, як і у ті 1980-ті, коли писав свій наболілий «Вогонь», колись крадений людьми у богів...

«Та що до мене? — Ген горить Велес,
і златом щирим вже облитий Нестор.
Святий собор Михайлівський пощез,
вогонь гортає Біблію стоперсто. ²

Тож складаючи шану Павлові Мовчану в ці дуже тривожні для України дні, зичу йому не втомлюватися, роблячи добро для свого народу, України, рідного слова. Його філософічна поезія й полум'яна публіцистика нехай слугують вихованню благородних почуттів української нації. А слова старовинної буковинської народної пісні, віднайденої 45 років тому:

¹ Мовчан П. Сіль. /Передмова І.Дзюби/. — Поезії: вид 2-е. — К.: Укр. письменник, 2013. — С. 15.

² Мовчан П. Вогонь. — Материк: поезії./Павло Мовчан — К.: Ярославів Вал, 2014. — С. 59.

«Куди батько йшов — барвінок зійшов,
Куди матка («Просвіта» — Авт.) йшла, там м'ятка зійшла»,

— супроводжують громадянський і патріотичний чин найповажнішої національної організації (147 років!) і її одержимого Просвітника.

«ПОСАГ ДЛЯ ПРИРЕЧЕНИХ» (М. ЛАЗАРУК): ІДЕАЛИ НЕСКОРЕНИХ

У кожного своє сприйняття світу. Особливо це стосується Природи, Людини, Мистецтва, Музики, Поезії, а також Політики — цієї дуже агресивної, цинічної, зрадливої й нечистої сфери. У подумках накладаю матрицю сказаного на зміст новелістичного роману М. Лазарука «Посаг для приречених» (2014) і відчуваю, що в ньому все це, і навіть більше, вміщено, тugo переплівши час, людські долі, «знелюблену світом землю», історію народного буття і звитяги. Клубок драм, трагедій, любові, ненависті і прагнень, яким не вдалося збутися. Складний жанр роману в новелах, перенасичених згустками життєвих явищ, фактів, а найбільше емоцій, не осягається прочитуванням по діагоналі, оскільки змушує думати серцем. Ніби і кожна з описаних історій містить свою завершеність і досконалість, проте, насправді, не відчутно дискретності й розірваності думки, яка не кам'яніє і в пориві жадає наблизитися до світла.

Природовідповідність, історизм, народність якось опосередковано, але дуже затято вимостили нішу твоєї співучасти, твого співпереживання у дійствах, створених автором. І з цієї заполоненості складно знаходити вихід... Але чи треба? Звідусіль — одвічні запитання, перестороги, нагадування, зобов'язання. Не знаєш, чого більше — любові, моральності, громадянськості чи патріотичності у ставленні до рідної землі, родини, малої і великої Батьківщини, Бога.

Без лакованості й декорацій Мирослав уміло розіслав наскрізно по всьому сюжету значущі символи й цінності Десяти Заповідей Господніх і Декалог. Як справжній мистець, він талановито й органічно вимайстрував сув'язь буденно-життєвського, героїко-патріотичного і духовного початків олюднення Людини.

Найбільше в романі мене вражає проста людська емоція, проналаючи в найближчі психологічні закутки, вона змушує навіть збайдужілого, зчерствілого здригнутися й, можливо, відчути ношу власного посагу, якого нікому нести окрім Тебе. Це та мить людського життя, коли «серце не вміє боятися, а розум приспаний».

У четвертій новелі «Безіменні герої» з цього приводу дуже увиразнено сказано: «Не здатна людина на сміливі вчинки, якщо обмірковує їх. Думати повинно лише серце, в якому є місце тільки для важливої любові і такої ж ненависті».¹

Для себе я намагався відшукати першооснови, передусім українські, такого дещо романтичного й філософічного світобачення. Гадаю, що автор наділений власним, своєрідним сприйняттям минувшини, реальності й будучини. І він має на це найбільше право, а тому й «творить за вмінням генів і крові».²

Тому в кожну «свою» життєву історію він уклав і розвивав силу етичних і естетичних почуттів, гамму переживань, бо, торкнувшись людських доль, родини, народу, вже не міг бути нечутливим, збайдужілим, безсердечним. Очевидно, витворюючи «Посаг для приречених», Мирослав шукав не лише правди, істини, просвітлення, справедливості — він, як на мене, найбільше сам потребував шляхетного самоочищення. Цим згадувався сюжет з Паїсієм Величковським, який, приділяючи багато уваги душевному стану Людини, звертався до Всевишнього: «Серце чисте створи в мені, Боже». Бо й справді, як можна, будучи дотичним до драматизму життя своєї Матері, родини, етносу, Народу, України, до героїки національно-визвольних змагань, перебувати в стані «напів»... Адже напівживий — той, який дуже ослаб, а напівзабуття — стан, який близький до забуття. На щастя, автору вдалося вирватися з «полону» напівтонів і його творчий доробок повністю, просякнутий філософією серця. І це було не формою, стилем,

¹ Лазарук М. Посаг для приречених: Роман у новелах. — Львів: Вид. «Апріорі», 2014. — С. 54.

² Там само. С. 210.

чи даниною моди. Манера і сутність визначалися темою й морально-етичним обов'язком.

У сьомій новелі «Явлення богоматері» своїм запитанням Мирослав водночас стверджує, «чи ж легше стало безіменним героям, які жили серцями, а не розумом, котрий уміє запопадливо виважувати, де краще і вигідніше...». У всі часи тих, хто жив запопадно, улесливо, корисно, було предостатньо. Але були і ті, хто одержимо боровся, жертвово жив, несучи важкий тягар несвободи і віри.

Знаючи й усвідомлюючи, що «тягар у душі чи на серці – найважчий із тягарів, бо його неможна звідти вийняти і покинути де-небудь, аби ніхто не бачив. Із ним треба вміти жити. Якщо цього тобі не дано, не матимеш спокою – ніде й ніколи.¹

Одержані ідеєю української державності, свободи знали, що цей тягар не принесе втіхи і життєвого спокою, а лише «біду, безсиля і туту», що «усе пожирає захланний Сибір. І ніхто й ніколи не верне молодості...», вони не стали приреченими. Вони були нескорені й наділені силою внутрішньої переконаності, що «треба жити так, аби тобі заздрили». У цих думках, відчуттях, прагненнях є стрижнева ідея, але не та, якій вклоняються, а та, що наділена великою виховною силою. Бо такі вчинки, поведінкові норми — справжні приклади для наслідування, у яких закладено значний патріотичний, громадянський, педагогічний потенціал. Без перебільшення — роман виховує. Причому розпочинається це з палітурки. Червоно-чорні кольори визвольної боротьби, слова Псалмів «Блажен кожен, хто боїться Господа, хтоходить путями Його! Коли труд своїх рук будеш їсти, блажен ти, і добре тобі!..», світлини майбутніх борців і героїв та родини, присвята «Матері моїй Євдокії і тітці Анні, усім неповнолітнім борцям за Волю України».

Складність, і водночас значимість роману в психології людських почуттів. Наскрізно, через десять новел відчутною залишається дилема — чи скерує Людиною у боротьбі за визволення народу

¹ Там само. С. 182.

любов до Бога й рідної землі, чи ненависть до ворогів? Кожний читач, очевидно, відшуковуватиме свої відповіді й оцінки, розуміючи, що багатьом героям — персонажам роману робити свій вибір далеко не легше. Бо «в їхніх серцях, — пише Мирослав, — не знайшлося місця для кохання, а лише для ненависті і тільки для ненависті. Бо вибору між любов'ю і ненавистю їм ніхто не давав. Їм залишалася найважча ноша, з якою важко вік прокинти. Ще тяжче у бога просити прощення. Та він добрий і милостивий. Тому прощати! Повинен прощати!».¹

Ось так у часи, коли на обрії навіть не жевріла надія незалежності, коли імперії зла розпинали Україну, коли українську історію «перелицьовували, перебріхували, перепродували, переінакшували, переформатовували, що на ній, здається, живого місця не залишалося», народ, особливо молодь боролася із зайдами, зі «своїми», самі з собою, щоби не втратити національне «Я», українськість, гідність і право бути Людиною. Бо якщо ні, то «як гадаєте жити, — запитує автор, — на цему перестрашенному світі».² Напевно, подібне чуття нуртувало кожну українську душу, яка ще не впала у повну національну непрітомність, і кожен такий шукав свій життєвий центр, прямуючи, (як у Сковороди), своїм шляхом від зубожілої периферії до духовного центру. На цій дорозі для багатьох, на жаль, поводирями ставали зрадництво, запопадництво і прислужництво. Не всі водночас, за словами В. Липинського, ставали «національно свідомими», але «перші ряди» зобов'язані такими бути.

В Україні упродовж віків бездержавності бракувало родовитої чи політичної аристократії, зате, слава Богу, тут завжди була народна аристократія, «аристократія духу». Саме вони в найважчі історичні періоди і в часи нинішні оберігають, розвивають, бережуть серце національної ідеї. Кожний куточок України народжував і ростив цей «передній ряд» для боротьби, звитяг і перемог.

¹ Там само. С. 93.

² Там само. С. 37.

На пам'ять спливає певна аналогія з романом «Отаман Яків Шепель» вінницького письменника-історика О. Дмитрука, який побачив світ 2009 року. Хоча бурені й суперечливі події тут розгортаються під час визвольних змагань на Поділлі у 1919 – 1920 роках, проте ідеї у відстоюванні української державності дуже суголосні. Так склалося, що і ця книга також декорована у червоно-чорних тонах. Проте фундаментальну основу для неї закладено висловом Симона Петлюри: «...Якби у мене було чотири таких отамани як Шепель, то я би давно був у Києві». Справді, на таких людях, які вірили в Україну, національну ідею та боролися за неї, трималася надія на кращу для народу долю, свободу, самостійність, соборність. Розірвану на клаптики Україну весь час зшивали люди, які ніколи не були в інших українських землях, докупи — в думках, прагненнях, переживаннях, боротьбі. Так само висланий від малого до старого на каторги в сибірські чужинецькі землі сталінськими опричниками, український квіт упродовж десятків років залишався з думкою про рідну землю, родину, народ. Більшості так і не судилося повернутися, побачити, відчути. Мирослав запропонував дуже сильну метафоричність для цього зібраного почуттєвого образу, прирівнюючи покараних, але нездоланих з ластівками, які «не помирають від радості. Але жодного разу не торкнувшись рідної землі, безтязно любите її весь вік, повертайтесь до неї з найдальших далечин, бо вірите — вона одна-єдина у вас: Ви — приречені тільки літати, надзвичайно віддані своїй найріднішій землі».²

Тут важко залишатися збайдужілим, черствим, нейтральним навіть тим, кого ніколи не запідозрювали у великих симпатіях до літописів національно-визвольних змагань. Але сув'язь трагічних доль українства і його невмируща любов до рідної землі, народу, Бога, його традиції, мови, національної культури, історичної правди породила, а не вбила, нову глибинну філософію буття нації.

¹ Дмитрук О. Отаман Яків Шепель. — Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2009. — С. 3.

² Лазарук М. Посаг для приречених: Роман у новелах. — Львів: Вид. «Апріорі», 2014. — С. 9.

яка пробудилася від «національної непритомності», доводячи всім, що в Україні є і залишається ті, які за Україну вміють умирятися і перемагати. Народилися, бо не вдалося ворогам завдяки таким «приреченим» зреалізувати політику дискретності, розірваності поколінь.

І сьогодні вже нові люди, передусім молодь – громадяни, патріоти, герої міцно тримають синьо-жовту фану й тризуб незалежності, для яких слова: «Слава Україні!», «Слава Героям!», «Смерть ворогам!» набули й реальної постави.

Роман, як естафета поколінь, нагадує, передає, зобов'язує виконувати заповіти, ідеали тих, хто вже відійшов, але своїм громадянським чином продовжує слугувати нині сущим і ще не народженим. Але у рай палицею не заженеш. Потрібне виховання, виховання серцем, олюднення людського, коли прокидаються найпотаємніші душевні струни і починають звучати по-справжньому. Не злукавлю, якщо скажу, що автор «Посагу для приречених» наділений даром бути громадянським ліриком. Він дуже природовідповідний, а тому здатний своїми увиразненими сутнісними образами і формами доходити до оголених нервів. Природа для нього не підпільниця, а посестра, а тому часті художньо-емоційні замальовки рідної і далекої природи облагороджують і народжують почуття, у яких уміщується не лише естетика й поетика сприйняття світу, а й глибинність патріотичних звитяг, громадянськості, моральної відповіданості. Справді, цьому навіть навчитися важко, цим треба жити, а ще більше – пережити й переживати. Без цього не намацати навіть добрє вимощений шлях від Природи до Долі – долі твого народу. Щоб відчути цей подих думки і серця, мушу повернатися до вже прочитаного, щоб наблизитись до істинності Мирославового «прамцування». «...Сови перелітали з патлатих смерек, на яких відсипаються вдень, шугали над головою розгнівані кажани... над рікою, в лугах на зарінках, витьохкували невсипущі солов’ї. Од їхнього тьохкання серце аж захлиналося незbagненною радістю,

яку нічим не пояснити, ні вгамувати, ні приборкати. Воно ось-
ось випурхне із грудей і полетить на калину, де зривають голоси
найкращі українські співаки... Ось воно щастя. Місяць гойдається
на сивуватих хвилях літньої ночі. Десь на близькому броді
шелестить простудженим листом ріка і не може вгомонитися,
бо в неї – безсоння. А жаб'яче кумкання таке утаємничене, ніби
мова віковічних боліт, що нарікають на свою невиліковну виразку.
Покрай неба одна за одною у безвість скочуються важкі заокруглені
зорі – встигай загадувати бажання...»

Так взаємозакохано, взаємозахоплено співіснували Природа і ті, котрим було ледь шістнадцять і їм не судилося жити у «своїй хаті», отримувати радість від життя, любити і бути любимими. Їм випала інша дорога, доля, але саме в ці трагічні часи у них народжувалися високі моральні та громадянські почуття. Їм припало загадувати бажання, які своєю етичністю, патріотичністю, націєтворчістю залишаються для нас орієнтиром і прикладом для наслідування. Бо їм «понад усе хочеться, аби були здоровими сестричка і тато з мамою, хочеться дочекатися отієї омріяної вільної України, великої держави, що постане в непорушних кордонах од Сяну до самісінського Дону.., щоби гетьман був, козаки і бути при силі і здоров'ї, при великій охоті робити те, що предки не доробили: ні Хмельницький, ні Мазепа, ні Скоропадський, ні Петлюра. Ну ніхто! Але хтось та й має це зробити. І зробить. Ми зробимо!».¹

Такі прості і водночас високі злети духу охоплювали єство цих молодих людей, позбавлених свободи, захисту, надій, утіх земного життя, зберігши лише віру й гідність. Життя перетворилося на страшний іспит: надлюдське випробування. Шукати порятунку, відповідей, чи так чинив, можна було тільки у Бога і власного серця. Бо ніхто не здатний знати істину, твою істину, а чи не переступив межу дозволеного, честі, правди? Чи не залишив на узбіччі дороги той посаг, який дістався тобі від

^¹ Лазарук М. Посаг для приречених: Роман у новелах. — Львів: Вид. «Апріорі», 2014. — С. 58-59.

родини, громади, народу, коли було найтяжче. Ці вічні запити до себе, напевно, муляли душу кожного. У гостросюжетних новелах, складних до німоти психологічних драмах кожен безпосередньо й опосередковано ніс тягар власного чину і не міг заховати ніде й ніколи цієї ноші, і її позбутися. «Явні так само, як сказано у Біблії, й добре діла, а ті, хто інакший, сховатись не можуть».¹ Але їм уже легше. Бог уже розсудив їх за содіяне і не содіяне, а нам — далі жити, будучи відповідальними за все живе, за Україну. Чи донесемо ми — сучасники у доленосні часи для рідної Вітчизни з достоїнством свій посаг, не нарікаючи і передаючи ношу іншому. Важко, правильніше — неможливо, совісно виконати і впоратися з цим моральним присудом, якщо тебе покинула віра, ідея, ідеали, коли Україна бачиться не духовно, політично, культурно, а тільки територіально, де можна наживати статки. Щоб вистояти, вижити, перемогти, потрібна ідея. Національна. У тих юних бранок, каторжанок у воркутинських таборах вона була, і це оберігало їх від приреченості.

Бо коли навіть «посходили (посаджені ними в суворих умовах) соняшники, з кожним днем дозріваючи і переймаючи у батечка жовтогарячий колір на свої пелюстки, скільки то радості й гордості засвітилося в дівочих очах, ніби й справді часточка України прорвалася крізь колючі дроти...».² Така душевна непогамованість, свята віра притаманна лише тим, хто любив Україну і шанував Бога. Богоматір й Україна творили для них захисти, оберіг, мрію, надію. Дуже сильно психологічно в романі сприймається повернення на рідну землю з концтаборів ікони Божої Матері, підпільно створеної дівочим натхненням і вірою. Ті почуття, духовний стан і благородство «нескорених» є, можливо, найбільш значущими символами, які залишаються для нас чистими й благородними дорожоказами, відлунюючи їхніми голосами сучасний мотив — «Та найбільше я любив Україну».

¹ Біблія. Українське біблійне товариство. — 1993. — 50M — VO73 (Н) — С. 243.
² Лазарук М. Посаг для приречених: Роман у новелах. — Львів: Вид. «Апріорі», 2014. — С.135.

Слава Героям!

Очевидно, що творення власної філософії національної освіти потребує не лише нових ціннісних оцінок, а й нових знань історії життя свого народу, щоб виховувати націю, роблячи сильними її почуття. «Посаг для приречених» — один із таких творів. Тут є все: віра, любов, геройзм, але дуже значущою ідеєю є і вічно омріяна надія — соборність. 110 років тому невтомний будівничий людських душ українського народу І. Франко, звертаючись до української молоді, писав: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями — не галицькими, не буковинськими, а українцями без соціальних кордонів... I се почуття не повинно у нас бути головою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції... Здобуйте знання, теоретичне й практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на свідомих і статечних мужів, повних любові до свого народу... Таких мужів потребує кожна нація і кожна історична доба, а вдвое сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз в її історичнім житті всміхнеться хоч трохи повна горожанська і політична свобода».¹ Саме до такого народу прагнули належати молоді борці за волю України на сторінках роману, несучи у своїх серцях цей невмирущий виховний ідеал.

¹ Франко І. Одвертий лист до галицької молодежі. (1905 р.). Ел. версія. <http://www.management.com.ua/vision/viso11.html>.

«...Й СВОГО НЕ ЦУРАЙТЕСЬ»

«...Й СВОГО НЕ ЦУРАЙТЕСЬ» (Післямова)

Сув'язь загальнолюдського, національного й особистісного — ціннісна цивілізаційна модель сталості світу. Поки існує часовий вимір буття людство, очевидно, не вимудрує оптимальнішого й гуманнішого ставлення до життя в глобальному масштабі. Однак суспільна практика засвідчує, що цей універсальний підхід не є константою й імперативною дією, а є викликом, зокрема для України. Тому нам важливо осмислити місце і роль національного «Я» в сучасній українській освіті, яка є провідним чинником у вихованні нації.

Кожному народу властива інстинктивна любов до «свого». На її основі формується організований, а ще більше стихійний елемент виховання. Завдання сучасної освіти — привнести свідомий елемент у педагогічний процес, розумний, усвідомлений підхід до власного «Я» і до «іншого», враховуючи, окрім національних цінностей та інтересів, світосприйняття і світобачення близьких і далеких народів, країн, культур. Як правило, високий рівень педагогічної культури передбачає метизацію у ставленні до особистісного (людини), національного (народу, держави, культури), загальнолюдського (людства, планети, універсальних цінностей). Нинішній глобальний світ потребує саме такої позиції і участі від кожного індивідууму і людських спільнот, виховуючи, перевиховуючи, самовиховуючи нові покоління на цих зasadничих принципах. Але ні людство, ні кожна із держав зі своїми національними системами виховання не зроблять належного поступу, прогресу, не опираючись на спадщину минулого, не вивчаючи її, не переоцінюючи духовні вартості, не об'єднуючи історичні факти, події, вчинки і світогляди попередніх поколінь. Роз-

квіт освіти, науки, культури можливий лише на ґрунті надбань минулого, творчого осмислення сучасного, позитивної Я-концепції майбутнього.

Отже: 1) Культура сучасної освіти полягає в тому, щоби не лише виховувати, зберігаючи та оберігаючи пам'ять минулого, своєї історії, а й навчитись і навчати інших брати з минулого все, що затребуване сьогодні й необхідне для майбутнього.

2) Національні системи освіти, їхній зміст, ідеологія мають для забезпечення суспільної, міждержавної й міжетнічної толерантності безперервно продукувати Я-позитивну діалогічність культур, здійснюючи пошук кращих прикладів для наслідування, сприймаючи і впроваджуючи ті ціннісні орієнтації народів і культур, які завжди складали етичну і моральну основу життєдіяльності людей.

3) Важливо, щоб етнокультурна парадигма освіти, яка нині характеризує більшість навчально-виховних систем, розвиваючи особистісний потенціал з опертям на традицію, історію, національну культуру, забезпечувала також сучасне переосмислення реальності співіснування інших етнокультур, важливості гармонізації міжетнічних взаємин, як важливої передумови становлення громадянського суспільства.

Такі підходи уможливлюють активне включення суб'єктів навчально-виховного процесу, в майбутньому фахівців з найрізноманітніших сфер життєдіяльності, в загальнонаціональну і загальнолюдську практику відповідно до інтересів і принципів сталого розвитку. Історія педагогічної думки, теорія і, особливо, практика засвідчує, що життєздатними були лише ті педагогічні ідеї, концепції, які опиралися на людино- і культуроцентричні цінності, характеризувалися сприйнятістю і підтримкою народу. За таких умов виховні системи отримують якісно нові виміри, коли особистість формується відповідно до свого індивідуального й національного «Я», пізнаючи й визнаючи смисли життя, істини, добра й краси, навчаючись

поведінкових норм і правил буття у полікультурному світі. У тому разі, якщо педагогіка стає заручницею авторитарної освітньої політики, то вона продукує у змісті, формах, способах навчально-виховного процесу ті знання, підходи й принципи, які є протиприродними для всіх, або певної частини суб'єктів. Творення людини тоді набуває ущербності. Як правило, це відбувається, коли освітня система функціонує в умовах недемократичної держави і не громадянського суспільства; коли народи й етноси через історичні обставини позбавлені власної державності; коли сильніші нації й держави використовують освіту як знаряддя й інструмент геополітичного впливу чи для підкорення інших народів; коли та чи та країна формує політику агресії і нетолерантності всередині чи зовні на ґрунті національної, релігійної чи расової неприязні до «іншого»; коли освіта й виховання перебувають поза межами суспільних пріоритетів; коли в педагогіці ігнорують чи свідомо руйнують гармонію особистісного, національного, загальнолюдського.

Зазначене містить у собі значний потенціал впливу на становлення педагогічної культури народу в найширшому контексті. Від її рівня залежить загальна культура націй і держав, адже неможливо розвивати успішно окремі культурні сектори суспільства, коли немає опертя на високу культуру виховання минулих і нинішнього поколінь.

В освіті, особливо за умов глобалізації, коли сталий розвиток стає для людства головним пріоритетом, народам слід навчитися вести діалог, зокрема діалог різних культур, усвідомлюючи значущість для «малих» і «великих» етносів рідної мови, історії, традиції, національних цінностей, віри, духовних основ буття, які відіграють величезну роль у формуванні світогляду й ментальності особистості. «Світогляд, — писав Г. Ващенко, — має дуже велике значення не тільки в інтелектуальному житті окремої людини чи суспільства, а й у житті

сусільному, політичному, й навіть економічному». ¹ Етнопедагогічний діалог потребує системних багаторівневих знань. У його основі має бути не тільки супільна, корпоративна чи індивідуальна мотивація, використання набутого досвіду історико-педагогічної практики, й конкретна, оптимально обґрунтована наукова методологія педагогіки міждисциплінарного характеру. Очевидно, глобальні зміни формують нові, складніші завдання стратегії розвитку і виживання людства. Синергія культур, яка відбувалася стихійно й організовано в XIX – XX століттях, на даний час набула дещо інших характеристик. Світова спільнота усвідомлює, зокрема в контексті резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Майбутнє, якого ми хочемо», що необхідний якісніший, різnorівневий та багатоструктурний взаємозв'язок, співпраця націй, народів, держав, громадянських суспільств. При цьому роблять гуманне посилення, що кожна культура має бути почutoю...

4) Логічною в нових реаліях є необхідність удосконалення усталеної методології педагогіки як вчення не лише про форми і методи пізнання педагогічної дійсності, а й, головне, про принципи, що складають її змістову основу. А тому саме національно-культурна, етнопедагогічна складова, культура етноособистості, її вплив на формування особистості, професійної майстерності педагога, розвиток громадянського суспільства мають стати посутнім напрямом науково-педагогічних досліджень методології педагогіки. Дарма, що ці актуальні проблеми або надмірно заполітизовані, або ігнорують, або розглядають згідно з усталеними ідеологемами. Варто визнати, що питання національного й інтернаціонального, етнокультурного і загальнолюдського завжди були в основі найгостріших філософських, історичних, педагогічних дискусій. Безперечно, цей континуум і в ХХІ столітті супроводжувати-

¹ Ващенко Г. Зміст, методи та чинники виховання. – Твори. – Т.4. – Праці з педагогіки та психологии. – К.: Школяр, 2000. – С.130.

ме гуманітарний, соціальний, політичний вектори суспільного розвитку. Принципово важливо, вирішуючи надскладні цивілізаційні завдання в новітній час, щоби педагогіка вміло, ефективно використала універсальний досвід продуктивного співжиття людства, який багатий на надбання народів, держав, етнічних груп. Наведу (з власного досвіду) локальний приклад педагогічної культури та багатовікового етнодіалогу. На моїй «малій» Батьківщині — Буковині, де, незважаючи на свою драматичну, почасти трагічну історичну долю, люди різних національностей (українці, румуни, молдовани, поляки, німці, єbreї...) завжди намагались олюднювати існування свого буття. Часто не завдяки офіційній політиці, а всупереч їй, діяли принципи народної педагогіки, які забезпечували толерантність, мир, взаємоувагу і взаємоповагу між етносами, хоча і перманентно дискутуючи про автохтонність, національно-історичну тяглість. Народні традиції, які тут особливо пошановувалися, не дозволяли цуратися «іншого». Не без підстав вважали, що Буковина була краєм, де колись навіть люди без вищої освіти вільно розмовляли п'ятьма-шістьма мовами, співали пісні своїх сусідів, танцювали, ділилися досвідом своєї культури, що вказувало на духовний і культурний рівень людей.

5) Педагогічний, історичний порівняльний аналіз, метод тривалих педагогічних спостережень, результати соціологічних досліджень підтверджують ту закономірність, що розвиток громадської культури, самосвідомості, ментальності людей, змінюється залежно від створення необхідних передумов для Національної школи, культури, виховання. Щодо освітнянської галузі досвід показує, що, найперше, школа на всіх рівнях у широкому розумінні потребує національного відродження, оновлення змісту і характеру освіти як основи цілісної системи національного виховання.

6) Кожен народ, етнос упродовж багатьох століть створював своєрідну культурно-педагогічну спадщину, володіючи практичними і теоретичними напрацюваннями, що уможливлювало за найскладніших історичних умов збереження власної ідентичності. Тому включення і оптимальне використання історичного досвіду є імперативом педагогічної дії. Бо, як говорять мудрі, минулого немає тільки у дикунів.

7) Важливим завданням передовсім для вишівської практики з огляду на якість підготовки майбутнього педагога є опанування фундаментальними знаннями у сфері історико-педагогічних, філософських, психологічних досліджень вітчизняних науковців. А ще важливо, зазначав у свій час Стельмахович, знати про українську педагогічну пресу, діяльність різних культурно-освітніх товариств в Україні («Просвіта», «Союз українок», «Січ», «Пласт»).¹ І хоча в різних регіонах України освіта характеризується певною своєрідністю, цей підхід є методологічним.

8) Для української освіти етнографічна складова означає опертя на україно-(народо)зnavчу основу, систему цінностей і знань про Україну. Це має стосуватися всіх типів навчальних закладів незалежно від національного складу, мови викладання, адже українознавство відображає суть народу, держави, культури, природи, психоментальності і філософії буття. А та політика, вчення чи суспільна практика, які замість гуманізму і свободи людського «Я» сповідували і реалізовували агресію й удаваний «інтернаціоналізм», завжди опонували, протистояли, нетерпимо ставлячись до українознавства як несприйнятної течії в змісті освіти, науки, культури.

9) Етнонаціональний характер виховання особистості жодним чином не формує дилему: права людини чи нації, будівництво національної чи громадянської держави, національні чи загальнолюдські цінності і т. ін. Вочевидь така сут-

¹ Стельмахович М. Істина, яка виринає із забуття. // Освіта. 14 липня 1991 р.

ність творення людини і громадянина передбачає найбільш гуманну, культуро- і природовідповідну освітню модель — синтез єдності особистісного, національного, універсального. Дуже важливим суспільним (не лише освітнім) завданням є налагодження тісного взаємозв'язку між індивідуальним і національним самопізнанням через постійний процес взаємодії. Бо лише народ, як ій індивідуум, «пізнавши самого себе» здатний проводити активну роботу з творення національної культури, національного самопізнання і лише висока національна культура, своєю чергою, забезпечує цивілізований поступ особистості.

10) Етнопедагогічна спрямованість змісту освіти потребує впровадження якісно нових підходів і принципів виховання культури міжнаціонального спілкування в освітянському середовищі та поза його межами. Посилення національно-етнічної складової в навчально-виховному процесі слід розглядати в контексті розвитку громадянської культури співжиття, особливо в багатонаціональних регіонах. Діалог культур при цьому підвладний правилам рівності, справедливості, взаємозаціковленості, толерантності, поваги, рівнозначущої особистісної й національної гідності.

11) Відродження й розвиток основ національної школи зумовлює в педагогічній теорії і практиці пошук нових форм, напрямів, структурних змін у системі навчання і виховання, адже становлення національної самосвідомості, етнонаціональної особистості потребує синергії практичної освіти з науковими, творчими діячами й інституціями, громадянським суспільством і міжнародним співтовариством, посилюючи можливості пізнання і засвоєння духовних, соціальних цінностей. Ці підходи сприяють творенню більш відкритої, новаційної освіти. Підтвердження цього — результати дослідницько-експериментальної роботи з проблем освіти в поліетнічному середовищі, досвід функціонування таких форм

і напрямів навчально-виховного процесу на вже згадуваний вадження в навчальні плани уроків україно(народо)знавства; гуманітарні літні школи; створення національних гімназій та ліцеїв; функціонування спеціалізованих класів імені Т. Шевченка, М. Емінеску, А. Міцкевича, О. Пушкіна; національних мистецьких колективів; діяльність єврейського недільного ліцею історії та культури; факультативів з ідишу та івриту, середньої загальноосвітньої школи з єврейською мовою викладання і системою національного виховання; відкриття «польських» класів; учнівські кооперативи народних художніх промислів і мистецтва; обласний фонд розвитку національної школи; впровадження урочного і позаурочного історичного, літературного, фольклорного краєзнавства; факультативні курси і гуртки з вивчення національних культур народів краю; сімейні фольклорні колективи; музеї народознавства; випуск дитячого літературно-мистецького альманаху; відкриття про-гімназійних класів, шкіл-комплексів, національних ліцеїв, гімназій, профільних шкіл-інтернатів з румунською, єврейською, польською мовою викладання; стипендіальний фонд обдарованим дітям; заснування педагогічних премій для кращих учителів, вихователів, викладачів: імені Ю. Федьковича, О. Поповича, Д. Загула, І. Карбулицького, Б. Хаждеу та інших видатних буковинських митців і просвітителів; робота Малого університету тощо.

12) Стратегічним пріоритетом у розвитку національної системи освіти стало формування етнічної свідомості через пізнання етнічної культури як національно-специфічної форми життєдіяльності українського етносу в конкретному історичному, соціокультурному просторі, створюючи не тільки почуття кровної, а й насамперед духовної спорідненості.

13) Національно-свідоме, активне громадянське суспільство зростає на основі «етнічної компетенції», яка необхідна

педагогам, учням, студентам, батькам, громаді, владі, даючи можливість краще орієнтуватися у часі і просторі, у стосунках з «іншими» культурами, і вибудовувати з допомогою пізнання її матеріальної сфери, духовної діяльності ментальних, етнопсихологічних характеристик етносу.

14) Визначальні чинники етнокультури (традиція, пам'ять, менталітет) впроваджуються в етнографічний процес і з метою акумулювання досвіду, що передається наступним поколінням, стабільності і життєздатності етносу, і з необхідності регулювати націєберігаючу функцію, захищаючи його від залишання чужорідних елементів, асиміляції, уніфікації, необґрунтованого зменшення етнокультурної складової в загальній системі національної культури, освіти, інформації.

15) В історично нових умовах розвитку відновленої української державності, динамічних глобальних процесів етнокультурна парадигма в змісті освіти є виміром не тільки національної окремішності, а й водночас інтелектуальним, духовним, матеріальним механізмом, контактом із зовнішнім світом, іншими культурами, складаючи більш чи менш значиму складову загальнолюдської культури, її цінностей. Тому навчання і виховання, наукові досягнення і творчі здобутки українського народу мають бути зорієнтовані на оцінки їхньої значущості й універсальності для людства, пов'язуючи феномен етнокультури зі світовим контекстом.

16) Фетишизація в освіті загальних виховних систем, «інтернаціоналізації» й усезагальності, мінімізація уваги до національно-духовного чинника призводить до втрат ціннісних орієнтацій, суперечить стандартам і принципам європейської освіти, яка, незважаючи на високий рівень інтегрованості, поняття «національна культура», «батьківщина», «народ», «історія», «мова» виокремлює як найвищі цінності та виховні пріоритети.

17) Ретроспективний і сучасний соціально-педагогічний аналіз, суспільний досвід засвідчує, що в національно-духомова. Зважаючи, що Україна перебувала в умовах колонізації з боку багатьох держав і понесла значні втрати щодо мови, національної культури, менталітету, національного духу, ідемнавання й удосконалення мовної мережі відповідно до потреб і національного складу населення є найбільш чутливим питанням освітньої політики, як і суттєве підвищення ролі й авторитету української (державної) мови в усіх сферах життедіяльності України.

Ф. Прокопович, звертаючись до студентів Києво-Могилянської академії, говорив, згадуючи слова Платона: «Дар мови є такий самий як і дар лікування, бо лікування допомагає тілові, а переконлива мова лікує душі, в нещасті є захистом, у щасті — найбільшою прикрасою».¹

18) У всі часи цивілізаційний, суспільний, індивідуальний поступи творилися завдяки Просвітнику, Вчителю і Навчителю. Саме вони оживлювали тяглість загальнолюдської і національної ціннісної істини, закладеної в Шевченковому заклику-посланію «І мертвим, і живим, і ненародженим», оберігаючи правду історії буття народу.

У знаменитій книзі «Луньюй» Конфуцій писав: «Хто осягає нове, плекаючи колишнє, той може бути вчителем».² Тому акцентування уваги на національно-культурній, мовній, освітній, гуманітарній політиці, історії педагогіки є логічним, оскільки протягом всіх попередніх десятиліть української незалежності ця проблема перебувала в центрі суспільних дискусій і пріоритетів. Її не можна оцінювати на відомчому рівні,

¹ Прокопович С. Про риторичне мистецтво. Філос. твори. – Т.1. – К.: «Наукова думка». – С.112.

² Конфуцій. Луньюй: Изречения/ Конфуций; (пер. с кит. И.И. Семененко). – М.: Эксмо, 2009. С.18.

адже вона тісно переплітається з політичною, соціально-економічною, культурною ситуацією в Україні, глобальними проблемами в контексті сталого розвитку. «Мовно-культурна сфера сьогодні, — зазначає І. Дзюба, — перенасичена політичними й ідеологічними спекуляціями, довільні журналістські версії, міфоподібні утворення витіснили наукову інтерпретацію...», нагадавши при цьому слова М. Грушевського: «Якщо ми, українці, хочемо, щоб нас поважали інші народи, то треба, нарешті, почати з поваги до самих себе».¹ Виходячи з того, що на початку кожного нового десятиліття в Україні ухвалювалися стратегічні освітні програми: «Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ століття»; «Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті»; «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки», — варто виокремити їхню універсальну концептуальну ідею, яка є значущою для єдності й прогресу громадянського суспільства. Йдеться про наповнення «змісту освіти і виховання культурно-історичними надбаннями українського народу»; «формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації»;² «утвердження освітою української національної ідеї, підпорядкованість освіти ідеї консолідації українського народу в єдину політичну націю», «національний характер освіти і виховання»³ тощо. Безперечно, що ці завдання носять стратегічний характер і розраховані на перспективу. Для України з її історичним розвитком, національною, культурною, психолого-ментальною своєрідністю згадані ціннісні орієнтири в освіті і суспільній життєдіяльності значною мірою є ще «незайманим» полем. Шанс і успіх на шляху до національної мети залежатимуть від того, наскільки вдастися об'єднати культуротворчі, інтелектуальні, політичні,

¹ Дзюба І.М. З криниці літ: тритомовик. – Т. 2. – К.: Обереги: Гелікон, 2001. – С.719, 722.

² Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ століття. – К.: Райдуга, 1994. – С.6.

³ Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті. – К.: Шкільний світ, 2001. – С.6.

економічні, громадянські потенціали суспільства. У цих процесах освіта займатиме чільне місце, бо на неї покладено, як борг, велику етичну й цивілізаційну відповідальність за майбутні українські покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Аристотель. Политика / Аристотель ; пер. с древнегреч. – М. : АСТ, 2010. – 393 с.

Беднаржова Т. Степан Сірополко – подвижник українського шкільництва / Тетяна Беднаржова. – Л. : Вільна Україна, 1998. – 318 с.

Бейлинсон В. Г. Макаренко: последние два года / Валентин Бейлинсон // Постметодика. – 2010. – №4 (95). – С. 45–49.

Белинский В. Г. Гайдамаки. Поэма Т. Г. Шевченка // Белинский В.Г. Пол. собр. соч.: в 13 т. -- М. : АН СССР, 1953–1959. – Т. VI : Статьи и рецензии. 1842–1843. – С. 172–174.

Белинский В. Г. История Киевской академии // Белинский В.Г. Полное собр. соч.: в 13 т. – М.: Академии наук СССР, 1953–1959. – Т. VIII : Статьи и рецензии. 1843–1849. – С. 152–153.

Белинский В. Г. Ластовка : сочин. на малороссийском языке // Пол. собр. соч : в 13 т. – М. : АН СССР, 1954. – Т. V. : Статьи и рецензии. 1841–1844. – С. 177–179.

Брехуненко В. Спершу свідомість, потім зброя / Віктор Брехуненко // Український тиждень. – 2013/2014. – № 52. – С. 12.

Буковина за годы советской власти /стат. сбор. /. – Черновцы. – Черновицкое областное управление статистики. – 1990. – С. 107.

«Буковинське віче». - №94 (103). - 17 серпня 1991 року.

Бурбан В. Сидір Воробкевич і його брат Григорій : [про українських письменників] / Володимир Бурбан // Сільські вісті. – 2006. – 18 травня. – С. 2.

Ващенко Г. Зміст, методи та чинники виховання / Григорій Ващенко // Г. Ващенко Твори. – К. : Школяр, 2000. – Т. 4. – С. 115–361.

Ващенко Г. Проблеми освіти та організації навчання / Григорій Ващенко // Г. Ващенко Твори. – К.: Школяр, 2000. – Т.4. : Праці з педагогіки і психології. – С. 30–114.

Ващенко Г. Свобода людини як філософічно-педагогічна і політична проблема Григорій Ващенко // Г. Ващенко Твори. – К.: Школяр, 2000. – Т.4. : Праці з педагогіки і психології. – С. 326–361.

Влада і народ. 2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://optos2014.zn.ua/authority>

Воробкевич С. Рідна мова // Вибр. поезії / Воробкевич Сидір Іванович. – К.: Рад. письменник, 1964. – С. 222–223.

Гегель Г. Позитивность христианской религии // Георг Вільгельм Фрідріх Гегель Работы разных лет : в 2 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 1.- 668 с.

- Гельвецій К. А. О чоловіку // Сочинения : в 2 т. / Клод Адриан Гельвецій. – М. : Мысль, 1974. – Т. II. – С. 263–271.
- Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Устимович Гончаренко. – Вид. 2. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
- Гринченко Б. Д. На беспросветном пути: об украинской школе / Борис Гринченко. – 2-е изд., испр. – К. : Вік, 1907. – 101 с.
- Гуманізація загальної середньої освіти : проект концепції / [С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований]. – К. : Ін-т педагогіки АПН України, 1994. – 34 с.
- Гумилев Л. Н. Конец и вновь начало / Лев Гумилев. – М. : АЙРИСПРЕСС, 2012. – Гл. 11 : Скрытые силы // [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://gumilevica.kulichki.net/EAB/index.html>
- Дейвіс Норман. Європа. Історія / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Тарашук – К. : Основи, 2000. – 1464 с.
- Демков М. И. Русская педагогика в главнейших ее представителях / Михаил Иванович Демков. – М. : К. Тихомиров, 1838. – 480 с.
- Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ століття». – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
- Дзюба І. Є поети для епох: есей про творчість Ліни Костенко / Іван Дзюба. – К. : Либідь, 2011. – 208 с.
- Дзюба І. М. З криниці літ. : у 3 т. Т. 2. – К.: Обереги: Гелікон, 2001. – 848 с.
- Дзюба І. Яким буде місце української культури в Україні // Іван Дзюба З криниці літ: в 3 т. – К. : Обереги: Гелікон, 2001. – Т. 2. – С. 697–715.
- Дистервег А. Три заметки о педагогике и стремлениях учителей // Изб. пед. соч / Адольф Дистервег. – М. : Учпедгиз, 1956. – С. 235–246.
- Дистервег А. Об учительском образовании // Дистервег А. Изб. пед. соч. / Адольф Дистервег – М. : Учпедгиз, 1956. – С. 331–334.
- Дистервег А. Учитель // Дистервег А. Изб. пед. соч. / Адольф Дистервег. – М. : Учпедгиз, 1956. – С. 309–334.
- Дмитренко М. К. Олександр Потебня як фольклорист : монографія / Дмитренко Микола. – К. : Сталь, 2012. – 535 с.
- Дмитрук О. Отаман Яків Шепель : іст. роман-трагедія / Олександр Дмитрук. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2009. – 339 с.
- Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання // Донцов Д. Вибр. твори: у 10 т. / Дмитро Донцов. – Дрогобич : Відродження, 2011. – Т. 1. – С. 23–37.
- Дорошенко В. Іван Франко і Михайло Грушевський // Соціалістична культура. – 1989. – № 10. – С. 6–8.
- Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М. Виbrane / Михайло Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – С. 461–559.

Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли, соціалізм / М.П. Драгоманов Вибране / Михайло Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – С. 327–430.

Жулинський М. Заявити про себе культурою / Микола Григорович Жулинський. – К.: Генеза, 2001. – 680 с.

Загул Д. Ю. Вибране / Дмитро Юрійович Загул. – К. : Рад. письменник, 1961. – 411 с.

Закон України «Про вищу освіту». – Державна політика у сфері вищої освіти // Відомості Верховної Ради. – 2014. – №37–38. – Ст. 2004.

Згурівський М. З. Болонський процес – структурна реформа вищої освіти на європейському просторі / М. З. Згурівський. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://kpi.ua/bologna>.

Зязюн І. Педагогічна психологія в контексті наукових підходів до дослідження проблем освіти // Учитель мистецьких дисциплін у дискурсі педагогічної майстерності : монографія / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Бердянський держ. пед. ун-т. – Бердянськ : Ткачук О. В., 2013. – С. 12–30.

Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб / Іван Андрійович Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 309 с.

Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії : монографія / Іван Зязюн. – К.; Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – 608 с.

История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли : в 5 т. Т. 3 / [глав. ред. М. Ф. Овсянников]. – М. : Искусство, 1967. – 1006 с.

II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, 7-9 жовтня 2001 р. / МОН України – К., 2002. – 229 с.

Кайндель Р. Ф. Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення / Раймунд Фрідріх; пер. з нім. В. Ю. Іванюка. – Чернівці : Зелена Буковина, 2005. – 330 с. – (Ювілейне видання до 60-их роковин правління Його Величності Цісаря Франса Йосифа і на пам'ять про першу писемну згадку про Чернівці 500 років тому).

Китайгородська В. Сім віків сонетів. Поезія / Віра Микитівна Китайгородська. – Чернівці : Книги – XXI, 2011. – 124 с.

Ключ до відродження. Національна школа / Радянська освіта. – 1990. – 27 лютого (№ 16). – С. 1.

Коменский Ян Амос 17 правил воспитания // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravmir.ru/yan-amos-konmenskij-17-pravil-uspeshnogo-vospitaniya>.

Кононенко П. Серед народів і культур // Літературна Україна. – 1990. – 14 черв. – С. 7.

Кононенко П. Українознавство: стан, проблеми, перспективи розвитку // Літературна Україна. – 1992. – 22 жовт. (№ 42). – С. 1–2.

- Конституція України, прийнята на 5 сесії Верховної Ради України 28 черв.1996 р. / Міністерство Юстиції України : офіц. вид. – К. : Українська правника фундація, 1996. – 55 с.
- Конфуцій. Луньюй : Изречения / Конфуций ; пер. с кит. И. И. Семенко. – М. : Эксмо, 2008. – 463 с.
- Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України // Радянська освіта. – 1990. – 14 серпня. – С. 4–8.
- Концепція української національної школи // Тернопіль вечірній. – 1990. – 23 грудня. – С. 3–5.
- Костенко Л. Берестечко : іст. роман / Ліна Костенко. – К. : Либідь, 2010. – 232 с.
- Костенко Л. Триста поезій : вибране / Ліна Костенко ; [упоряд.: Оксана Пахльовська, Іван Малкович]. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. – 415 с.
- Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції // Куліш П. Твори у 2 т. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 1 : Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. – С. 400–412.
- Кучабінська Я. В. Ми - діти Буковини : [історія Гуралів Чадецьких (гутулів з півдня Польщі) на Буковині та Міжнар. фест. «Буковин. зустрічі»] / Я. В. Кучабінська, Г. Заславець // Буковинське віче. – 2004. – 14 лип. – С. 3.
- Лазарук М. Посаг для приречених : роман у новеллах / Мирослав Ярославович Лазарук. – Львів : Апріорі, 2014. – 216 с.
- Лебон Г. Психология народов и масс. – Кн.1. – СПб. : Макет, 1995 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ru/politolog/Lebon/psihologia.txt>
- Левицкий С. А. Сочинения : в 2 т. Т. I : Трагедия свободы / Левицкий Сергей Александрович. – М.: Канон, 1995. – 512 с.
- Богдан Лепкий – видатний український письменник : зб. ст. і матеріалів урочистої академії, присвяч. 120-річчю від дня народж. письменника. – Тернопіль, 1993. – 94 с.
- Липинський В. Листи до братів-хліборобів : про ідею і організацію українського монархізму / Вячеслав Липинський; НАН України, Ін-т східноєвропейських досліджень. – Київ; Філадельфія : Булава, 1954. – 470 с.
- Літопис нескореної України : документи, матеріали, спогади. Кн. 1 / АН України, Ін-т українознавства [та ін.]. – (Гринюк В. – Молодий буковинець. – 1992. – № 26). – Львів : Просвіта, 1993. – 799 с.
- Локк Дж. Мысли о воспитании // Локк Дж. Сочинения в трех томах: пер. с англ. и лат. – М.:Мысль, 1988. – Т.3. – С.409 – 608.
- Локк Дж. О гражданском правлении // Избранные филос. произведения : в 2т. – М. : Соц. экон. ли-ра, 1960. – Т. 2. – С. 5–137.
- Луговий В. І. Де взяти гроші на науку бідному університету в небагатій країні? / Володимир Луговий // Освіта. – 2014. – № 47. – С. 6.

- Лукин Ю. А. С. Макаренко : критико-биограф. очерк. – М. : Советский писатель, 1954. – 206 с.
- Макаренко А. С. Вибрані пед. твори : статті, лекції, виступи / за заг. ред. Е. Мединського та І. Свадковського. – К.; Х. : Рад. Школа, 1947. – 280 с.
- Макаренко А. С. Виховання в сім'ї та школі // Вибр. пед. твори : статті, лекції, виступи / за заг. ред. Е. Мединського та І. Свадковського. – К.; Х. : Рад. школа, 1947. – С. 195–222.
- Макаренко А. С. Мої педагогічні погляди // Вибр. пед. твори : статті, лекції, виступи / за заг. ред. Е. Мединського та І. Свадковського. – К.; Х. : Рад. школа, 1947. – С. 161–178.
- Макаренко А. С. Педагогіка індивідуальної дії // Вибр. пед. твори : статті, лекції, виступи / за заг. ред. Е. Мединського та І. Свадковського. – К.; Х. : Рад. школа, 1947. – С. 101–119.
- Макаренко А. С. Про мій досвід // Вибр. пед. твори : статті, лекції, виступи / за заг. ред. Е. Мединського та І. Свадковського. – К.; Х. : Рад. школа, 1947. – С. 178–195.
- Макаренко А. С. Твори : в 7 т. Т.7 : Оповідання і нариси. Статті про літературу і рецензії. Листування з О.М.Горьким / А.С.Макаренко. – К. : Радянська школа, 1955. – 499 с.
- Макаренко В. С. Мой брат Антон Семенович (воспоминания) / Виталий Семенович Макаренко // Советская педагогика. – 1991. – № 6. – С. 99–113; № 7. – С. 91–104.
- Маковей О. Життєпись Осипа Юрія Гординського-Фед’ковича / Маковей О. – Чернівці : Золоті літаври, 2005. – 432 с.
- Меликян О. Политика и этика. Мысли вслух / Новое время. – 1988. – № 20. – С. 39.
- Менанд Л. Плюрализм. Варианты толкований / Луис Менанд // Звезда. – 2005. – № 4. – С. 151–171.
- Методичні рекомендації щодо вивчення української мови у 7 класі шкіл з румунською мовою навчання : посіб. для вчителів / Чернівецький обл. ін.-т удосконалення вчителів. – Чернівці, 1992. – 115 с.
- Мироненко М. Думки про визволення України / Микита Мироненко. – К. : Слово, 1994. – 176 с.
- Мовчан П. Батьківщина // Вибр. твори: поезія. – К. : Просвіта, 2008. – С. 5–6.
- Мовчан П. Вогонь // Вибр. твори. Материк: поезії / Павло Мовчан – К. : Ярославів Вал, 2014. – С. 371–382.
- Мовчан П. Сіль : поезії / передмова І. Дзюби. – вид 2-е. – К.: Укр. письменник, 2014. – 487 с.
- Мовчан П. Колесо // Вибр. твори: поезі / Павло Мовчан. – К. : Пресвіта, 2008. – С. 435.

Молодий буковинець. - "Київ, 12 жовтня (В. Мусієнко)". - № 41. - 1990 р.
Монтень М. Опыты : избранные эссе / Мишель Монтень. - М. : Эксмо,
2008. - 528 с.

Нарочницкая Н. Украина: историческая ретроспектива и geopolити-
ческая перспектива // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=36204>

Національна доктрина розвитку освіти : затверджено Указом Президен-
та України від 17.04.2002 р. № 347/2002 // II Всеукраїнський з'їзд працівників
освіти, 7-9 жовтня 2001 р. / МОН України. - К. : НІЧЛАВА, 2002. - С. 137-155.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки
досвід / О. Листопад // Вища освіта України. - 2011. - № 4. - С. 88-94.

Новацький Тадеуш В. Світ мрій / Тадеуш Вацлав Новацький; пер.
з пол. І. А. Аскерової; наук. ред. Н. Г. Ничкало. - К.: Нац. пед. ун-т ім.
М Драгоманова, 2011. - 120 с.

Олійник Б. Трубить Трубіж : вірші та поеми / Борис Олійник. - К. :
Орієнти, 1998. - 216 с.

Освіта за кордоном // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://vnz.org.ua/novyny/podiyi/5486-ukrayinski-abiturienty-dedali-chastisheobytaju...18.02.2014>

Письменники Буковини другої пол. XIX ст. - першої пол. XX ст. :
хрестоматія. Ч. 1 / [упоряд. Б. Мельничук, М. Юрійчук]. - Чернівці : Прут,
2001. - 799 с.

Повчальний урок // Літературна Україна. - 1990. - 15 листоп. - С. 4.

Попович О. О. Осип Маковей - критик та історик літератури / По-
пович Олександр Орестович / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. -
Чернівці: Рута, 2001. - 145 с.

Попович О. Читанка для шкіл народних : з образом его величества
Цисаря. Ч. III (для 5 і 6 року науки) / уложив Омелян Попович. - Віденсь :
печатано у Кароля Горішека, 1908. - 468 с.

Потебня А. А. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные
Я. Ф. Головацким : в IV т., 3 части. - М., 1878 / Александр Афанасьевич //
Зап. Академии наук. 1880. Т. 37. Прил. № 4 : Отчет о 22-м присуждении
наград гр. Уварова. - С. 64-152.

Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво // Прокопович Ф. Філо-
софські твори : у 3 т. / Феофан Прокопович. - К. : Наук. думка, 1979. - Т.
1. - С. 103-507.

Распределение населения Черновицкой области по полу, возрасту,
образованию, национальности, родному языку (по переписи населения
1989 г.) - Госкомстат УССР. - Черновцы, 1990 г. - С. 16-17.

Рассел Б. История западной философии / Берtrand Рассел. - М. : АСТ,
2010. - 831 с.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Майбутнє, якого ми хочемо». 66 сесія. Пункт 13. 27 липня 2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : daccess-dds-ny.org/doc/UNDOC/CEN/N11/476/12/PDF/N1147. – 300 с.

Рентген був другим!: Чому замовчували Івана Пулюя // Русалка Дністрова. – 1995. – № 2 : Спецвип. – С. 48–52.

Русова С. Дошкільне виховання // Вибр. пед. твори. – К.: Освіта, 1966. – С. 34–184.

Русова С. Курсы народныхъ учителей въ Киевѣ // Украинскій вѣстникъ. – 1906. - №8. – С.965-968.

Русова С. Націоналізація школи // Вибрані пед. твори. – К.: Освіта, 1966. – С. 293–297.

Сверстюк Є. О. Не мир, а меч. Есеї / Євген Сверстюк. – Луцьк : Терен, 2008. – 500 с.

Семака І. Два буковинських народних поети / І. Семака // Юрій Фед'кович у розвідках і матеріалах / [упоряд. Г.Г. Гуменюк]. – К. : Худ. літ. – 1958. – С. 154–156.

Семчишин М. Тисяча років української культури / Мирослав Семчишин. – К. : Фенікс, 1993. – 550 с.

Сидір Воробкевич – поет, письменник, композитор // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.ukrlib.com.ua/referats/printout.php?id=177>>

Симоненко В. А. Ще один протест // Твори : у 2 т. – Черкаси : Брама – Україна, 2004. – Т. 1. : Поезії. Проза. – С. 230.

Симоненко В. Прирученим патріотам // Твори : у 2 т. – Черкаси: Брама – Україна, 2004. – Т. 1 : Поезії. Проза. – С. 223.

Симоненко В.А. Твори: У 2 т. Т. 1 : Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи / [упоряд.: Г. П. Білоус, О. К. Лищенко]. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – 424 с.

Сімович В. Буковина (у п'яdesятіліття засновника першого українського часопису на Буковині) // Василь Сімович Вибрані статті. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – С. 106–111.

Сімович В. Практична граматика української мови / Василь Сімович. – Раштат : Український рух, 1918. – 368 с.

Сімович В. Рідна мова й інтелектуальний розвиток дитини // Сімович В. Вибрані статті / упоряд. Наталя Ткачова ; Василь Іванович Сімович. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – С. 63–64.

Сірополко С. Історія освіти на Україні / Степан Сірополко. – К.: Наук. думка, 2001. – 912 с.

Сірополко С. Історія освіти на Україні / С. Сірополко. – Львів : Накладом Тов-ва „Взаїмна Поміч Українського вчительства”, 1937. – 177 с.

- Сірополко С. Школа і книжка // Світло. – 1910. – Кн. 4. – С. 3–6.
- Сковорода Г. Афоризми // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aphorism.org.ua/serach.Php?raqe>
- Словник української мови / [Відп. ред. В. В. Жайворонок; кер. наук.-вид. проекту В.В. Нісімчук] ; Ін-т української мови НАН України. – К. : Просвіта, 2012. – 1316, [1] с.
- Сосюра В. М. Мазепа. Поема. Лірика. – К. : Дніпро, 2001. – 221 с.
- Соціологічні опитування. Культура (Центр Разумкова) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.raxumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=693,719.
- Ставлення польської влади до української школи // Українське Слово. – 1994. – 1 грудня (№ 48). – С. 6.
- Стельмахович М. Істина, яка виринає із забуття / Мирослав Стельмахович // Освіта. – 1991. – 14 лип. – С. 5.
- Степовик Д. Благородство і благочестивість герба Івана Мазепи / Народне мистецтво. – 2010. – № 1/2. – С. 8–10.
- Стефаник В. Поети і інтелігенція (1899 р.). Юрій Федькович у розвідках і матеріалах / [упоряд. Г. Г. Гуменюк]. – К. : Худ. літ. – 1958. – С. 145–146.
- Сухомлинський В. З чого починається громадянин // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5 : Статті. – С. 364–365.
- Сухомлинський В. Педагогіка серця // Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5 : Статті. – С. 316–321.
- Сухомлинський В. Щоб душа не була пустою // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5 : Статті. – С. 255–269.
- Сухомлинський В.О. Учитель і діти // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5 : Статті. – С. 195–203.
- Теліга О. Листи. Спогади / [упоряд. Н. Миронець]. – 2-е вид., випр.. – К.: Вид. ім. О. Теліги, 2004. – 399 с.
- Трубецкой Н. Об истинном и ложном национализме // Исход к Востоку : сборник. – София, 1921. – С. 71–85.
- Трубецкой Н. С. К украинской проблеме // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.anqelire.com/nt/obuquev/images/nstukz.htm>
- Ты научила меня плакать... : переписка А. С. Макаренка с женой, 1927–1939 : в 2 т. Т. 1 / сост. и авт. comment.: Г. Хиллиг, С. Невская. – М. : Витязь, 1994. – 216 с. : ил. – (Сер. «Неизвестный Макаренко»).
- Указ Президента России от 9 июня 2014 г. № 409 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rusacakademu.ru/dokuments/27>
- Грінченко Борис (1863 – 1910), письменник, лексикограф, громадський діяч. // Українська афористика X–XX ст. : 100 майстрів української

афористики / [упоряд. : Р. Коваль та ін.]. Борис Грінченко. – К. : Просвіта, 2001. – С. 107–108.

Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду : документи і матеріали / [упоряд.: Л. Масенко та ін.]. – К. : Києво-Могилянська академія, 2005. – 400 с.

Українська правда // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/2014/12/16>

Ушинский К. Д. Про народність у громадському вихованні // Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / за ред. О. І. Пискунова. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1 : Теоретичні проблеми педагогіки. – С. 43–103.

Ушинский К. Д. Рідне слово // Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / за ред. О. І. Пискунова. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1 : Теоретичні проблеми педагогіки. – С. 121–133.

Феденко П. Пам'яти великого українського емігранта / Панас Феденко // Дніпро : календар-альманах. – Львів : Укр. тов. допомоги емігрантам, 1935. – Річник XIII. – С. 112–116.

Юрій Федъкович в розвідках і матеріалах : зб. статей / [упоряд.: Г. І. Гуменюк, А. П. Коршунова, Ф. П. Погребенник та ін.]. – К. : Держ. вид-во худ. л-ри, 1958. – 262, [1] с.

Юрій Федъкович. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи. – К. : Наукова думка, 1985. – 575 с.

Філіпчук Г. Національна еліта – це важливіше, ніж національна валюта / Георгій Філіпчук // Парламентський вісник. – 1995. – № 122. – С. 9.

Філіпчук Г. Українська культура та громадянськість / Георгій Філіпчук // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 148–151.

Франко І. До М. І. Павлика, 15 верес. 1893 р. // Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 50. – С. 414–416.

Франко І. Одвертий лист до галицької молодежі. (1905 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.management.com.ua/vision/viso11.html>.

Цвірко-Годицький Д. Культура, етнокультурні типи і цивілізації// Пульсар. – 2000. - №11. – С.43–48.

Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Дмитро Чижевський. – К. : Орій при УКСП Кобза, 1992. – 230 с.

Швейцер А. Благовенение перед жизнью / Альберт Швейцер ; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1992. – 573 с.

Шевельов Ю. В. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941) : стан і статус / Юрій Володимирович Шевельов. – Б.м. : Сучасність, 1987. – 295 с.

Шевченко Т. Г. Давидові псалми // Т. Г. Шевченко Кобзар / передм. П. Мовчана. – К. : Просвіта, 2011. – С. 309.

Бібліограф
Г. Шевч
Г. Шевч
Г. Шевч
Мовчан
Просвіт
- Львів
Ще
Чепе
Я
діях
57 с.

Шевченко Т. Г. Кобзар. І мертвим, і живим, і ненародженим... // Т. Г. Шевченко Кобзар / передм. П. Мовчана. – К. : Просвіта, 2011. – С. 301.

Шевченко Т. Г. Кобзар : вірші, поеми / Т. Г. Шевченко ; [передм. П. Мовчан ; упоряд. С. Гальченко ; ред. В. Клічак ; прим. Є. Нахліка]. – К. : Просвіта, 2004. – 687 с.

Штундер З. Станіслав Людкевич : життя і творчість. Т.І. (1879-1939). – Львів: Бінар-2000, 2005. – 636 с.

Ще один Фонд // Молодий буковинець. – 1990. – №41. – С.

Юркевич П. Чтенія о воспитанії / Панфіл Данилович Юркевич. – М. : Чепелевский Н., 1865 – 272 с.

Яричевський С. Княгиня Любов : староукраїнська драма-дума : в 3 діях / Сильвестер Яричевський. – Коломия : Галицька накладня, 1912. – 57 с.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

А

- Александрі В. 92
Алексюк А. 170
Андрійчук М. 58
Андрєєв 324
Антонович В. 105
Аппоні, граф 153
Арагон Л. 326
Аргезі Тудор 90
Аристотель 11, 70, 263
Аркас М. 57, 99, 144, 236
Артимович А. 255
Ахшарумов 324

Б

- Бадені Казимир 146
Бажан М. 180
Байрон 99
Балицький Антоній 106
Балицький В. 326, 327
Барбюс А. 326
Барвінок Г. 89
Барвінський О. 93, 235
Батистіні 324
Безбородько А. 147
Безсонов П. 46
Бейлісон В. 327, 328
Беккер Г. 344
Бердяєв М. 15
Березовський М. 121
Берія Л. 37
Бернал Д. 326
Бетховен Л. В. 262
Белінський В. 147, 148, 282, 283
Білецький Я. 255
Бісмарк О. 296
Бодуен де Куртене 341
Боженко 98
Брайчевський М. 99

- Бреаль М. 335
Брехуненко В. 216
Бронфенбреннер У. 326
Брусилов 183
Бузина О. 178
Бузук П. 45
Булаховський Є. 45
Бунін І. 282
Бургардт 335
- В**
- Валлон А. 325
Вашингтон Дж. 202
Ващенко Г. 12, 49, 51, 133, 164, 215, 252, 263, 264, 292, 295, 333, 366
Величковський Паїсій 355
Вербицький М. 55, 136, 236
Вергілій 263
Вересаєв В. 327
Вериківський М. 235
Вернадський В. 20, 25, 62, 243, 327, 332
Весич 327
Винниченко В. 15, 99, 136
Вишневський Гедеон 147, 327
Вільсон В. 203
Вінграновський М. 136
Воробкевич Г. 87
Воробкевич І. 87
[Воробкевич] Михайло 87
[Воробкевич] Параскева 87
Воробкевич С. 62, 86, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 351
- Г**
- Гавел В. 333
Галль В. 326
Гамсун К. 324
Гауптман Г. 324
Гегель Г. 194
Гегнер 335
Гельвецій 323
Геракліт 329
Герасимко М. 166
Гесіод 273
Глазунов О. 324

- Глінка М. 92
Глушко В. 229
Гоголь М. 150, 227
Головацький Я. Ф. 125
Гомер 82, 324
Гончаренко С. У. 123, 124, 309
Горська А. 345
Гор'кий М. 282, 314, 324, 325, 326
Грабовський П. 55
Григорович Д. 229, 327
Гріг Е. 324
Грінченко Б. 12, 25, 31, 39, 52, 55, 56, 58, 61, 133, 210, 335, 337, 351
Грушевський М. 55, 56, 63, 99, 100, 127, 153, 243, 256, 324, 370, 375
Гулак-Артемовський С. 235
Гумбольдт В. 62, 78
Гумільов Л. 201
Гуснай Ю. 255
Гуцало Є. 134
Д
Давид 155
Данилевський Г. 182
Данілевич А. 254
д'Аннунціо Г. 324
Дантон 19
Данькевич К. 236
Дембіцький З. 106
Демков М. 242
Демуцький 235
Держовський М. 166
Дзюба І. 6, 55, 66, 168, 345, 352, 375
Дімаров А. 134
Дістервег А. 7, 91, 143, 157, 196, 248, 335
Дмитренко М. К. 124
Дмитрук О. 358
Довженко О. 49, 100, 143, 229
Донцов Д. 32
Донченко О. 134
Дорошенко В. 55
Дорошенко Д. 99
Драгоманов М. 55, 56, 58, 60, 77, 89, 210, 240, 241, 243, 255, 306
Дрогобич Ю. 25

Дрозд В. 136
Дугін О. 42, 47, 48, 264
Духінський Ф. 230
Дьюї Д. 194, 205, 208, 314

Е

Ейсмонд Ю. 106
Елджер Горас 206
Емінеску М. 89, 90, 92, 95, 137, 258, 372

Є

Єфремов С. 55, 243, 256, 370

Ж

Жеребецький Юрій 128
Жириновський В. 42
Жуков 37
Жуковський А. 99
Жулинський М. 80

З

Заборовський Рафаїл 147
Завадовський П. 147
Загайський Б. 97
Загул Д. 258, 300, 301, 373
Зангуїлл І. 206
Засядько О. 229
Затонський В. 327
Збанацький Ю. 136
Згурівський М. 232
Зегерс А. 326
Зязюн І. 4, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 67, 105, 311, 317

І

Ібсен Г. 324
Іван Св. Ап. 192
Іваненко О. 134
Івасюк Володимир 100
Івасюк Михайло 100
Івченко О. 229

К

Кабалін 327
Кайндль Р. Ф. 125
Каллен Х. 199, 208
Карбулицький І. 110, 116, 255, 259, 373
Катерина II 44, 76

- Квітка К. 235
 Келлерман Б. 324
 Кершенштейнер Георг 314, 318, 319
 Кибальчич М. 25, 229
 Кисельов 42
 Китайгородська В. 35
 Клеопатра 91
 Ключевський В. 324
 Кобилянська О. 110, 116
 Кобилянський В. 140
 Козловський 121
 Козуб М. 100
 Коквест Р. 179
 Колвіл Рупер 320
 Колесса М. 25, 128, 153, 235
 Колесса Ф. 235
 Коменський Я. А. 20, 30, 157, 181, 226, 227, 248, 334
 Кондратюк Ю. 25, 229
 Кониський Г. 58, 147
 Кононенко П. 167, 168, 256, 370, 371
 Кононенко-Школиченко М. 58
 Конфуцій 28, 375
 Корольов С. 25, 121, 229
 Коротич В. 134
 Корчак Я. 326
 Кос-Анатольський А. 235
 Костенко Л. 66, 70, 71, 79, 101, 177
 Костомаров М. 150, 324
 Коцюбинський М. 55, 58
 Коцюбинський Ю. 98, 183
 Кравчук М. 25
 Кренн Ф. 92
 Кримський А. 58, 128, 256, 370
 Крип'якевич І. 99
 Кропивницький Марко 57, 144
 Крупська Н. 314
 Крушельницька С. 25
 Кубелік 324
 Куек М. 166
 Кузнець С. 74, 344
 Куліш П. 45, 46, 82, 89, 101, 227, 304

- Курдилік Лев 128
Курилик В. 25
Курило О. 45
Курцій 20
Кучабінська Я. 254
Кюстін А. 37, 142
- Л**
Лазарук М. 354, 355, 358, 360
Лапківняк Ф. 166
Лаутер Д. 319
Лебон Г. 15, 280, 296
Левицький С. 207
Леонтович В. 94
Леонтович М. 235, 236
Лепкий Б. 56
Леся Українка 100, 134, 178, 236
Лимонов Е. 47
Липинський В. 19, 25, 32, 40, 49, 55, 105, 181, 215, 298, 333, 338, 357
Лисенко М. 25, 235, 248
Лобач В. 128
Лободовський М. 56
Локк Дж. 14, 160, 185, 308, 309, 310, 311, 331
Ломоносов М. 150
Лондон Д. 324
Лужков Ю. 343
Лукашевський Я. 134
Лукін Ю. 314, 318, 327
Людкевич О. 145, 235
Людкевич С. 145, 146
Людкевичі 145
Люлька А. 229
Лятошинський Б. 235
- М**
Мазепа І. 99, 306, 360
Майклджон Рей 129
Макаренко Антон 156, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323,
324, 325, 327, 328
Макаренко Віталій 325
Маклаков М. 282
Маковей О. 58, 93, 110, 301, 302, 305
Макогон Д. 303, 304

- Максимович М. 149
Маланюк Є. 195
Мальований Ю. І. 123, 124
Мандичевський О. 92
Марія Богуславка 181
Мартинович І. 89
Масарик Т. 82, 333
Масару Ібука 318
Масенко Л. 45
Матерлінк А.
Меликян О. 273
Менанд Л. 200
Меньшиков 58
Метерлінк А. 324
Микола П 18, 44, 282
Мироненко М. 266
Міклухо-Маклай 121
Міхновський М. 58
Міцкевич А. 372
Мовчан П. 74, 347, 348, 349, 350, 351, 352
Мойсей 155
Монтењ М. 161, 368
Монтеск'є Ш. 264
Монтессорі Марія 314
Моцарт В. 324
Мудрий В. 255
Муравйов 50
- Н**
- Нарочницька Н. 229, 230
Нерон 91
Ничкало Н. 329, 346
Ніцше Ф. 324
Ніщинський П. 235
Новацький Тадеуш 106, 107
Норман Д. 262
- О**
- Овідій 64
Овчаров С. 154
Огієнко І. 25, 46, 99, 128, 164, 178, 183
Оглоблін 99
Огоновський О. 55

- Олійник Б. 43
Омельченко М. 255
Остап Вишня 136
Остроградський М. 121
- П**
Павлецький А. 255
Павличко Д. 100
Павло Св. ап. 53, 60
Павлова 324
Палацький Ф. 333
Панас Мирний 136
Панаарін І. 343
Панч П. 134
Паращук М. 25, 154, 155
Пастернак Б. 99
Песталоцці Й. 91, 316
Петлюра С. 282, 358, 360
Петро I 44, 149, 182
Петров М. 327
Петровський Г. 345
Піхно Д. 282
Платон 82, 374
Платонов 324
Погрібний А. 170
Попович О. 93, 110, 116, 258, 304, 306, 373
Поповиченко 327
Порумбеску Чіпріан 92
Постишев 37
Потебня А. 105, 106
Потебня О. 25, 62, 105, 121, 124, 125, 133, 150
Примаков В. 98
Прокопович Ф. 20, 64, 126, 147, 150, 263, 340, 374, 375
Проханов 42
Пулуй І. 25, 33, 55, 121, 122, 123, 128
Пумпула Арон 90
Путін В. 42, 71
Пушкін О. 258, 372
Пшерва-Тетмаєр К. 106
П'ятаков 183, 345
- Р**
Рассел Б. 194

- Ревуцький Л. 355
Ренан Е. 294
Рентген 122
Рильський М. 180
Ріхтер С. 335
Рішельє 296
Робесп'єр М. 297
Роден О. 154
Романів Рой Роман 130
Росс Е. 203
Ростан Е. 324
Ростовський Д. 147
Рузвельт Т. 51, 202, 203
Рум'янцев-Задунайський П. 147
Русова С. 15, 21, 28, 35, 116, 144, 164, 294, 295, 333
Руссо Ж-Ж. 134
- С**
- Світличний І. 345
Савелко А. 57
Сагайдачний Петро 101
Салько Г. 324, 325
Самійленко В. 47
Сверстюк Є. 143, 178, 179, 184, 345
Світличний І.
Семака Є. 305
Семчишин М. 37, 99, 195
Сен-Жюст 297
Сен-Сімон 297
Симоненко В. 51, 65, 107, 136, 165, 188, 307
Синявський О. 45
Сікорський І. 25, 121, 229
Сімович В. 58, 116, 117, 128, 255, 301
Сірополко С. 56, 57, 94, 127, 144, 164, 166
Січинський Д. 235
Сковорода Г. 15, 20, 25, 31, 37, 55, 121, 157, 182, 207, 214, 227, 349, 357
Скорик М. 238
Скоропадський П. 360
Смаль-Стоцький С. 94, 110, 116, 301, 305, 306
Смолич Ю. 180
Сократ 20, 182
Солженіцин О. 42, 46, 266

- Соловйов 42
Сорос Д. 73
Сосюра В. 99
Сталін 134, 154, 194
Стельмах М. 134
Стельмахович М. 101, 102, 255
Степовик Д. 99
Стефаник В. 39, 101, 336
Стеценко К. 235, 236
Столипін 18, 44, 57, 281
Стріндберг А. 324
Струве 58
Струмилін С. 78
Субтельний О. 99
Стус В. 347
Сухомлинський В. 12, 13, 87, 88, 248, 284, 333, 383
- Т**
Табачник Д. 19
Танячкевич Д. 302
Татаринов 327
Теліга О. 96
Терський 327
Тимченко Є. 45
Тичина П. 180
Троцький Л. 154, 194
Трошинський Д. 147
Трубецької М. 35, 46, 149, 186, 257, 371
Трублаїні М. 136
Тютюнник Григорій 136
- У**
Уайлд О. 324
Уїтмен У. 8
Устиянович К. 89
Устиянович М. 145
Ушинський К. 12, 21, 25, 31, 84, 133, 151, 157, 164, 172, 175, 242, 246, 248, 290, 333
- Ф**
Фадеєв А. 327
Феденко П. 77
Фед'кович Ю. 39, 58, 89, 93, 94, 97, 110, 116, 165, 178, 258, 301, 302, 305, 306, 336, 373

- Фельдман В. 106
 Фере 327
 Филипчак І. 255
 Філіпчук Г. 18, 123, 204
 Фіхте Й. 294
 Фішер С. 74
 Форман В. 122
 Франк С. 207
 Франклін Б. 202
 Франко І.
 Франко І. 39, 77, 89, 91, 93, 127, 131, 146, 178, 216, 236, 241, 336, 362
 Франс А. 324
 Франц-Йосиф 104, 282
 Френе С. 326
- Х**
 Хаджеу Б. 259, 373
 Харов'юк Д. 303
 Харчук Б. 134
 Хвильовий М. 101, 180
 Хіллінг Г. 315, 319, 325
 Хмельницький Б. 306, 360
 Хопкінс Д. 11
 Хопкінс Джон 12, 81
 Хоткевич Г. 57, 180
 Хрущов М. 345
- Ц**
 Цвірко-Годицький Д. 280
 Цимбалюк М. 28
 Ціолковський К. 229
- Ч**
 Чалий 28
 Челомей В. 229
 Чередниченко Д. 170
 Чижевський Д. 15, 55, 226, 227
 Чикатило 47
 Чубинський П. 136, 236
- Ш**
 Шаляпін Ф. 324
 Шанковський А. 89, 302
 Шашкевич М. 93
 Шашкевич, син 302

- Швейцер А. 193, 268
Шевельов Ю. 51, 55, 57, 58, 59, 222, 282
Шевченко Т. Г. 4, 27, 28, 39, 44, 55, 58, 92, 93, 95, 99, 100, 131, 144, 148, 166,
169, 178, 181, 204, 215, 236, 258, 282, 300, 301, 302, 303, 306, 336, 341, 350, 351,
372, 375
Шемет В. 58
Шепель Я. 358
Шиллер Ф. 262
Шолохов М. 327
Шопенгауер А. 324
Шостакович 179
Штейнбарг Е. 95, 137
Штундер З. 302
Шульц Т. 74, 344
Шуман Р. 324
Щ
Щоголєв С. 18, 342
Шолохов М. 327
Щорс 98, 183, 345
Ю
Юркевич П. 25, 227, 333, 345, 349
Ющук І. 170
Я
Яворницький Д. 99, 180, 256, 370
Яворський С. 147, 150
Янгель М. 229
Яримович М. 229
Яричевський С. 303
Ярослав Мудрий 343
Ярошинська Є. 301

ЗМІСТ

Час культурних цінностей у вимірі «педагогіки Зязюна».....5

ПЕДАГОГІКА ГРОМАДЯНСЬКОСТІ АБО «НЕ ВГАШАЙТЕ ДУХА»

Дух, що творить майбутнє	18
Культуроцентризм сучасної освіти	29
Viribus unitis	36
Про найголовніше у громадянській педагогіці	42
Освіта як правда історії	52
Державна мова — чинник консолідації та безпеки	60
Людиноцентризм: соціокультурний вимір	66

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА «МАЛОЇ» БАТЬКІВЩИНИ

Цінності просвітництва	84
Поступ рідномовної школи	95
Мовно-культурний пріоритет освіти	132

ЕВОЛЮЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕАЛІВ

«Культуровідповідність» бездержавності	140
Націокультурна цінність власного «Я»	175

ГРОМАДЯНСЬКО-ОСВІТНІЙ КОНТЕКСТ НАЦІЄТВОРЕННЯ

Національно-культурна складова громадянської освіти	190
Національна ідея як культуро-педагогічна парадигма	214

Етнокультурологічний компонент освіти	234
---	-----

ЄВРОПЕЙСЬКА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА

Загальнолюдські і національні цінності сучасної освіти	262
Психолого-педагогічний чинник у творенні української та європейської ментальності	288

ВИХОВНІ ІДЕАЛИ «... ЖИВИМ І НЕНАРОЖДЕННИМ»

«Ми слухали твої глаголи» (Д. Загул): виховання Шевченком	300
Людиоцентричність ідей європейського просвітництва (Д. Локк)	308
«Технологічна» педагогіка Антона Макаренка як олюднення Людини	313
Педагогіка людськості (Неллі Ничкало)	329
«Не відніму — додам любові...» (П. Мовчан)	347
«Посаг для приречених» (М. Лазарук): ідеали нескорених	354
«...Й свого не цурайтесь»	363
«...Й свого не цурайтесь» (Післямова)	364
Бібліографія	376
Показчик імен	386

Наукове видання
Філіпчук Георгій Георгійович
НАЦІЄСТВОРЧІСТЬ ОСВІТИ
Монографія

Редактор-упорядник

M. I. Цимбалюк

Комп'ютерна верстка

Володимир Жигун

Літературний редактор/коректор

Ірина Стельмах, Тетяна Щербак

Підписано до друку 19.12.2014.

Формат 64x90/16. Гарнітура Таймс.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 25,00. Обл.-вид. арк. 23,49.

Наклад 500 прим. Зам. № 57.

Ціна договірна.

Видавництво редакції «Зелена Буковина»,
58018, м. Чернівці, вул. Головна, 200.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів
друкованої продукції - ДК № 563, від 10 серпня 2001 р.

Надруковано у ВІЦ «Місто»

Видавничо-інформаційний центр «Місто»
Україна, 58022 м. Чернівці, вул. Головна, 173А;
тел. (0372) 58 53 11, 58 53 12

Георгій ФІЛІПЧУК - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук, почесний доктор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Народився 19 грудня 1950 р. на Буковині – с. Киселів, що на Кіцманщині. Закінчив історичний факультет нині Національного Чернівецького університету ім. Ю. Федьковича. Пройшов шлях від учителя до керівника обласної освіти і голови Чернівецької облдержадміністрації. Тричі обирався народним депутатом України, 2007-2010 рр. – Міністр охорони навколошнього природного середовища. Громадський діяч, член Центрального правління Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка.

Автор багатьох наукових праць із проблем розвитку громадянського суспільства, національної освіти, екологічної політики, зокрема монографій та посібників: «Розвиток освіти в багатонаціональних регіонах», «Українська етнокультура в змісті національної загальної та педагогічної освіти», «Екологія і політика» (у 2-х томах), «Словник термінів з питань екології та безпеки життя і діяльності», «Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика», «Екологічна політика: національні та глобальні реалії» (у 4-х томах), «Мистецтво у розвитку особистості», «Сталий розвиток та екологізація суспільства», «Філософія екологічної освіти сталого розвитку», «Учитель мистецьких дисциплін у дискурсі педагогічної майстерності», «Національна освіта: особистість і суспільство», «Не вгашайте духа» та ін.

Нагороджений орденами «За заслуги» III і II ступенів, орденом Святого рівноапостольного князя Володимира Великого III ступеня, Лицарським Хрестом Заслуги, медалями А. Макаренка і К. Ушинського, Відмінник народної освіти України, Заслужений діяч науки і техніки України.